TARTU ÜLIKOOL
1632
UNIVERSITAS TARTUENSIS

BERNHARD LINDE

Loova Kesk-Euroopa poole

10792

NOOR - EESTI KIRJASTUS

KIVIT

LOOVA
KESK-EUROOPA
POOLE

BERNHARD LINDE

LOOVA KESK-EUROOPA POOLE

KIRJANDUSLIKKE JA TEATRILISI REISUMULJEID
LÄTIST, POOLAST, TŠEHHOSLOVAKKIAST JA UNGARIST

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

2
Bibliotheca Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)
42925

Trükitud G. Roht'i trükikojas
Tartus, 1930. a.

A-7076

EESSÕNA.

Käesolevaks raamatuks kogutud muljed on väliselt pärit 1929. a. jaanuaris-veebruaris ja sama aasta oktoobris ettevõetud Läti, Poola, Tšehhoslovakkia ja Ungari külastustelt. Sel matkasuundumisel ei ole aga puudunud kauasemaid ja sisemaid tõukejõude. Autori huvid on alustades juba Tartu veneaegses ülikoolis slaavi rahvaste kirjandusloolisi õpinguid keskendatud olnud poola ja tšehhi kirjandusele, 1908—1915, kuigi vene ülikool sundis esirinda nihutama vene kirjandusloo. Hilisemad isikliku elu käänud viisid mu kestvamale kokkupuutele nii poolakate kui tšehhidega: esimestega sõja ennerevolutsioonilisel ajajärgul frondi seljataguses, teistega vene kodusõja keeristes.

Noilt ajult — ülikooli õpingu-aastailt ja isikliku läbikäimise päevilt — pärit olevad vaimsed tutvused on kord-korralt tihenenud kirjanduslik-kunstilisteks hinnanguteks, täiendades varasemaid kokkupuuteid nende slaavi rahvaste kirjandusse süvenemisega.

Kui nende ridade kirjutajal viimase kümne aasta kestes võimalus oli poola ja tšehhi rahvaste loomingulisi pingutusi vastu võtta üksi raamatute vahetalitusel, siis osutus lühemgi retk slaavi rahvaste maile loetu uueks ja värskendavaks elustuseks isiklikkude muljete kaudu. Ühtlasi kasutasin selles liiklemissuunas soodsat juhtu pilguheitmiseks meie lähemate lõunanaabrite, lätlaste, ja kaugete ungari hõimude kirjanduslik-kunstilisele viljelusele.

Isikliku ja raamatulise ristpõiminguist koosnevad siin need kirjanduslik-teatriliste matkakirjade leheküljed. Neis on tunduva ülekaaluga eelistatud just isiklikke muljeid: püsin arvamisel, et kirjanduslikus elus, — kõnelemata lava-

lisest loomingust, — looja isik suunaandjana on alati esmajärgulise huvi väärne. Nii püüdsin Kesk-Euroopa kirjanduse ja teatri tegelasi vaadelda kõrvuti nende tegevuse tulemustega.

Kui siis lugeja neist vaatlustest leiaks osaltki seda, mis autorit on köitnud loovas Kesk-Euroopas, või kui mõni üksik lähem huviosaline peaks tundma ligikaudu sama, mis on käesoleva raamatu kirjutajat innustanud eriti meile võrdlemisi tundmatute poola ja tšehhi rahvaste sõnalise ja lavalise kunsti radadel, siis oleksid autori soovid täitunud. Kui aga lugeja neil lehekülgedel veel peaks kohtama kunstilisi nähiseid, mis sobiksid tähistena meiegi oludesse, oleksid teostunud minu kaugemadki lootused.

Käesoleva teose mõned üksikud peatükid on varem ilmunud ajakirjas „Looming" ja mujal, raamatusse on need tulnud osalt täiendatud ja muudetud kujul.

B. L.

Järvakandi-Liverpooli talus,
25. jaanuaril 1930. a.

LÄTI

VÄLJA KODUNT! RIIA KIRJANDUSLIKUD KOHTUMISED.

Kui on õige, et meie kodumaaletulija peaks Tallinna saabuma üksi merd mööda, kui tahetakse saada meie pealinnast meeldivam vaade, siis tahaksin õiglaselt soovitada lahkumiseks valida alati raudtee: sellel lahkudes ei köida teid mingi kaunis, veel vähem meeldiv vaade ja teid vaid tiivustab ainus kindel mõte: saaks siit ometi välja! Vähemalt mind on vallanud alati sellised tunded, kui juba olen istunud Tallinna jaamas rongile.

Tuju rikub sealjuures üksi asjaolu, et raudteel on ainult kaks võimalust välismaale pääsemisel: Nõukogude Venemaa ja Läti. Esimene igasuguste võimaluste ja võimatuste, meile pea juba tundmatuks muutunud muinasjutu-maa, pea suletud ning muinasjutuliselt kallis, ning teine pea sama väike ja vaene nagu oleme ise. Nii ligidal, aga keeleliselt kättesaamatu paljudele meist! Sealjuures kerkib mul meelde, et Valgas kõneleb pea iga eestlane läti keelt, aga siiski on nii vähe neid, kes kirjanduslikult on kasutanud seda naabrite keelt, tõlkides nende teoseid eesti keelde. Kui ma ei eksi, on neid olevikus, — võttes viimase piire veerandsaja aasta ulatuses, — kõigest kolm: Martin Pukits, Karl Aben ja Karl Kirde. See on ju täieline vaesuse tunnistus muidu pea lõunamaiselt rõõmsa Valga kirjanduslikkude huvide harrastusele! Ei ole suutnud õhutada läti kirjanduse tõlkimisele saarlase Joh. Aaviku ülistusedki meie naabrite keele kaunidusest ja ilust.

Selliseid mõtteid mõlgutades liginesime juba läti piirijaamale, heites tusast pilku muidu nii võõrastelahkele eesti Valgale. Ei ole ju kuigi mõnus saabuda maale, mille keelt sa ei mõista, aga tahad siiski tutvuda tema kultuurist just sõnades väljendatuga, et omandada vähemalt mingit lennuki vaatepiirilist ülevaadet oma naabrite vaimsest kultuurist.

Tröostin siis ennast selle mõttega, et loodan sealt ees leida paremal juhul kaks ülikooli kaaslast endisest Tartu vene ülikoolist, kindlasti aga ühe, kelle asumisest Riias olen saanud kindlad teated, kuna teise kohta puuduvad mul täpsemad andmed: Viktor Eglits, luuletaja, prosaist ja arvustaja, oli veel hiljuti Riia ülikooli läti kirjandusloo lektoriks, ja kuigi ta on loobunud sellest ametist, olla ta siiski Riias, kuna Valdemar Dambergs'i kohta puuduvad mul teated, sest Läti saatkond Tallinnas on oma kultuur-tegelaste asupaikade teadmises sama lapselikult süütu, nagu pea iga teisegi riigi diplomaatiline esindus.

Viktor Eglits ja Valdemar Dambergs olid sajandi esimese kümne pöördel, õppides Tartu vene ülikoolis klassikalist filoloogiat, umbes 1910. aastatel, ainukesed läti kirjanduslikud kaastöölised ajakirja „Noor-Eesti" väljaandmisel ja sest ajast ongi tekkinud hea sõprusvahekord mõlemaga. Neile mõlemaile lendasidki mu mõtted, kuna sõda oli viinud meid kaugele üksteisest. Esimeseks mureks oli siis Riiga jõudes leida nende asukohad.

Olin õieti kalkuleerinud, kui lootsin saada vähemalt Viktor Eglits'i aadressi Läti välisministeeriumi informatsiooni osakonnast, mille kultuurse juhataja Dr. Alfred Bilmans'i juurde juhtisid mind muudki asjaolud.

Arvuliselt sama perekas informatsiooni osakond läti välisministeeriumis aga näikse olevat teinud kaugelt suurema välispropagandalise töö kui meie oma sama personaaliga ning sama aja kestel. Kõige pealt üllatas mind Dr. Bilmans'i enese virkus, kuna rida teoseid oli tema kirjutatud, nii saksa, prantsuse ja inglise keeles. Kuid läti propaganda kirjandus ei piirdu üksi nimetatud ilmakeeltega, vaid ma leidsin neil samalaadseid teoseid veel soome, tšehhi, poola, itaalia, rootsi ja vene keeles. Millest tuleb otsida ja leida läti propaganda kirjanduse viljakuse põhjust, on võõral muidugi raske kindlalt öelda. Kas peitub säärase arvuka ja, nagu hiljem lugedes võisin veenduda, väga sisukate propaganda-teoste väljaandmise põhjus selles, et Dr. Bilmans on püsinud oma kohal läti riigi algusest peale, või tuleb kaasa haarata seegi, et läti välisministeeriumis näikse olevat kaastööliste hankimisel veidi teissugune põhimõte kui meil. Ka ei talitatud läti välisministeeriumi informatsiooni osakonnas nii, et pistetakse sellele, kes tuleb tutvuma vaimse kultuuriga, kätte teated munade, peekoni ja või väljaveo kohta, nagu on kuulda seda meie välismaistelt sõpradelt, kes on külastanud Eestit.

Viktor Eglits

Viktor Eglits, üliõpilase põlves suure venelaadse habemega, ei üllatanud mind peale viieteistkümne-aastast jällenägemist oma habeme puudumisega, kuna olin hiljuti näinud tema pilti läti kunstnikult, millel ta oli kujutatud juba habemeta. Ta vaatas vähe aega teravalt mulle otsa ja siis tundiski ära, kaelustades eht slaavilise südamlikkusega.

Kahjuks puuduvad meie kirjanduses tõlked sellest läti kirjanikust ja luuletajast, kuna tema tihe vaimne iselaad pole vist vastanud meie tõlkijate kirjanduslikule maitsele. Viktor Eglits'il on siiski suured teened oma maa kirjanduses, mis vääriksid tähelepanu ka siinpool Läti piiri. Eglits on Lätis moodsate kirjandusvoolude esimeseks esindajaks, olles nõndanimetatud dekadentismi algatajaks. Sel voolul on küll Lätis õige tunduvalt vene dekadentismi jooni, kuna Viktor Eglits oli üliõpilasena enne Tartu tulekut pikemalt peatunud Moskvas ja seal elades astunud õige tihedasse kontakti vene parima kirjandusliku ajakirja „Vessõ" ringkonnaga, kuid eriti sõpruslik vahekord oli tekkinud tal Valeri Brjussoviga, kes veel 1918. a. kevadel, kui kohtasin nimetatud vene suuremat luuletajat Moskvas, tuletas mitmel puhul meelde oma sõbrana läti nimetatud kirjanikku. Brjussovi rohkem intellektuaalne vaim ja luule on kahtlemata suurelt mõjutanud Viktor Eglits'i luulet, mis võin oletada nende, vahest kogu õhtu kestnud 1910. a. Tartu kõneluste järele, milles Eglits tuli ikka ja jälle oma lemmikautori Brjussov'i luule iseärasustele, tsiteerides üksikuid laule peast ja kõneldes mulle nii mõndagi tol ajal nii köitvat ja huviäratavat sellest vene luuletajast.

Kui noil Tartu aastail hakkas „Noor-Eesti" pooldajate enamus kalduma kordkorralt pahemale poole, oli Viktor Eglits juba siis oma üldises apolitilisuses kaunis tunduvalt läti hallparunite poole kalduv, kuigi ta kinnitas olevat neid ironiseerinud oma samanimelises romaanis.

Vaheajal on Viktor Eglits muutnud oma kirjanduslikke pooldamisi, kuid oma politilises suunas näikse see 1877. a. sündinud kirjanik jäänud püsima oma endisele vaatekohale, kuigi ta üldiselt väljendab seda väga vähe, aga politilise meelsuse suhtes äärmiselt tundelises Lätis on nähtavasti sellest vähesestki enam kui küllalt, et määrata ära vahekordi ja suhtumisi niihästi teiste kirjanduslikkude ringkondade kui ka üksikute kirjanikkudega teissugustelt pooldamistelt. Ja kuna üldine valdavam vool kuulub pahempoolsusesse, siis on ka parempoolsust pooldavad kirjanikud rohkem kõrvale tõrjutud, pealegi kui on tegemist sellise tugeva intellektiga ning individualistliku joonega kirjanikuga, nagu on seda Viktor

Eglits ja tema ligemad kirjanduslikud sõbrad: luuletajatepaar Edvart Virza ja tema abikaasa Elsa Sterste, Valdemar Dambergs, Aleksander Strals ja teised.

Viktor Eglits on kirjutanud parima kirjandusliku essee Jahnis Poruks'i üle ja avaldanud rea töid kirjandusliku kriitika alalt. Oma loomingu selles suunas on ta tänapäeval silmapaistvaim oma uue renessansi nõudega, mida ta arvab nägevat läti kirjanduses alates 1890. aastast kuni käesoleva ajani. See renessanss väljendub kõige pealt ühiskondlikkude kihtide omavahelises võistluses ja isikuvabaduse eest võitluses. Läti kirjanduse nimetatud uue renessansi ajajärgu kirjanikke jagab Viktor Eglits kolme gruppi: 1) kodanlised ühiskondlased, 2) individualistlikud rahvuskultuuri kandjad ja 3) sotsialistlikud ühiskondlased.

Kuid eemaldume veidi neist huvitavaist läti kirjanduse eritlusist, mille juurde tuleme veel teises peatükis, ja vaatleme rohkem isikupäraseid nähiseid Viktor Eglits'i ümbrusest. Olin juba kuulnud varem, et ei või enam kohata Viktor Eglits'i otse võluva iluga abikaasat ja kuulda selle läti prantslanna kultuurset vestlust: aastaid tagasi oli ta surnud. Kuid selle asemel kohtasin nüüd Eglits'i omaaegse mudilase-poja, kuid juba noore kunstniku-kirjanikuna, kes peab enesega sisemist võitlust ainsa kunsti kahe väljendusvõimaluse valikul: kas kirjandus või kujutav kunst? Ja raske oleks praegu öelda, millele jõuab noor Ančslav Eglits, kes aga oma nooruslikus entusiasmis on nii nõudlik kõigi vastu, kes teotsevad samadel aladel, olles sealjuures siiski mõnusaks kaaslaseks mu kirjanduslikkudel tutvumiskäikudel Riias. Tundsin nagu elaks tema isa kultuurne humaansus pojas oma teist noorust.

Kui ligi paarkümmend aastat tagasi Viktor Eglits'is põles alles võitlustuli, siis ei saa küll veel väita tänapäeval, nagu oleks see kustunud; ei, seda pole see veel praegugi, kuid taltunud on see siiski ja omandanud leplikuma, filosoofilisema suhtumise ilme. Tema endine hoog ja tuli on nagu sissepoole pöördunud ja seal vast muutunud oma intensiivsuselt veelgi eredamaks, kui tulevad küsimusse tema lemmik-ained. Need juba varem ilmunud kalduvused filosoofilisteks spekulatsioonideks on praegu teinud käänaku usuliste poole. Kuid see pole kiriklik usk ühe või teise konfessiooni kujul, mis on köitnud Viktor Eglits'i tähelepanu, vaid oma rahvuslikus individualismis on ta pööranud oma pilgu läti rahvusliku usu loojaile, kelle eesotsas seisvat keegi Riia ülikooli õppejõud ning teisi kunstihuvilasi. Neil uue-usulistel lätlastel olla juba neli kogudust Lätis. Seega on siis läti taarausulisedki ees

meie omadest. Läti rahvusliku usu vastu näis mu sõbral Eglits'il õige palju optimismi ja lootusi, vast rohkemgi kui selles leidub kultuuriliselt edasiviivat.

Läti kirjanikkude noorem põlv kannatab samuti, nagu näeme seda meilgi — hariduse puuduse tõbe. Ei saa muidugi igakord arvestada hariduse formaalset külge, diplomitega, kuigi ei saa heaks kiita viimaste täielist eitamist, vähemalt mitte alati ja kõikjal. Eglits kurtis nähtavasti täitsa põhjendatult väga paljude läti kirjanikkude hariduse lünklikkust, ja kui ma pärisin üksikute kirjanikkude hariduse käiku, siis tõusis see ainult vähestel keskkooli täieliku ulatuseni ning ainult mõnel üksikul oli kõrgem haridus. Haridusliku tasapinna madalus aga tunduda paljudegi läti kirjanikkude loomingus hukutavalt, nagu kinnitas sama mulle hiljem teine juhtiv kultuurtegelane Riias.

Olin sepitsenud just kavatsusi külastada Valdemar Dambergs'i pühapäeva pärastlõunal, mille hommikupoolset aega tahtsin kasutada tutvumiseks Läti Kunsti-Akadeemia õpilaste järjekordse näitusega, mis üllatas ja mõjus oma väljapanekute äärmise rohkusega otse masendavalt. Kuid mitte väiksem polnud vaatajate hulk. Näitusel olles alles selgus mulle täies ulatuses Oscar Wilde'i paradokslik lause: „Millal ma ka sinna (s. o. kunstinäitustele) olen läinud, ikka on seal kas nii palju inimesi, et võimata on pilte näha, mis on hirmus, või seal on nii palju pilte, et pole võimalik näha inimesi, mis on veel hirmsam". Palju oli pilte ja palju oli inimesi Läti Kunsti-Akadeemia õpilaste näitusel, igatahes rohkem kui meil seda kunagi näha võib, mis takistas piltide üksikasjalisemat vaatlemist, kuid õnneks ei takistanud sealne tundmatu jõuk mind nägemast oma ülikooli-aegset läti kirjanduslikku sõpra Valdemar Dambergs'i, kellega selles inimmõllus sobis vaid kindlaks määrata kohtumine kirjaniku kodus.

Valdemar Dambergs (sündinud 1886. a.) on luuletaja, romanist ja näitekirjanik, kes on õppinud Tartu ülikoolis klassikalist filoloogiat, mis on mõjutanud väga tunduvalt tema luulet nii sisuliselt kui ka vormilt, kuna tema lauludes esinevad sagedasti kreeka mütoloogilised olevused ja aleksandriinlased oma vormi kultusega on viljelnud Dambergs'i värsi viimistlusi.

Ilmasõda oma keerisega on heitnud läti kirjanikugi väliselt nii paljuski Trooja sõjast tagasipöörajate käekäiku meeldetuletavasse olukorda, — muidugi meie ajale vastavate muudatustega — sest ohvitserina on sattunud Valdemar Dambergs, füüsiliselt kõhnake, ilmasõja likvidatsiooni aastail Siberisse

Valdemar Dambergs

ja seal astunud läti rahvuslikku polku, mis lätlased moodustasid Koltšaki võimuajul, ning siis on rännanud kirjanik ühes oma väeosaga Siberist Jaapani ja Hiina kaudu, sissesõitudega India sadamaisse, tagasi oma kodumaale. See uue aja Odüsseuse retk on leidnud vastukajastuse Valdemar Dambergs'i kirjanduslikus loomingus romaanina, milles on segipaisatult kirjeldatud üksiku isiku käekäiku kõigi kirjanikule omaste meeleolude lürismiga kui ka läti väeosa seiklusi sellel ümbermaailma-sõidul, nagu leiame meie sama motiivilisi teoseid tšehhi ja ungari kirjanduseski. Nii on oleviku suurim sõda olnud juba praegu, mil selle isiklikud haavad on veel liiga värsked eepiliseks arenguks, andnud siiski suuri loomingulisi tagajärgi rahvusvahelises ulatuses.

Lürism näikse olevat Valdemar Dambergs'i toodangus valdavaks ja iseloomustavaks jooneks, — see on kandunud ka tema dramaatilisesse teosesse, — mis Läti Rahvusteatri laval ei ole küll saavutanud seda menu, mille väärib nimetatud näidend, kui seda lavastada mitte realistlikult, nagu harrastab seda läti teatrite tänapäeva suund. Võib olla kord tulevikus saabub jälle uuesti ajajärk, mil õrn romantiline lürism on ka laval sama teretulnud, nagu oli see juba Aspazija sümbolistlikkude lavateoste etenduste aegadel. Sellises sobivamas ajas ning vastavamas lavastusstiilis leiab kindlasti ka Valdemar Dambergs'i näidend suurima menu, eeskätt aga õige hinnangu.

Nii Eglits kui ka Dambergs on oma iseloomult siiski õige tunduvalt üksiklased, kes oma töötoa vaikuses ja aastaid kuigi nagu tuha all oleva söe leegitsusena kestnud sõpruse lõkke soendusel löövad südamlikult põlevale tulele ning avameelsusele, ja siis ärkab neis seltskonna inimene, kes vestab täis hoogu ning andumist temale nii ligidal seisvaist küsimusist, kirjandusest ja kunstidest. Sest mõlemad nimetatud kirjanikud ei piira oma kunstihuvisid üksi oma alaga, kirjandusega, vaid nende humanitaarse hariduse ringi kuuluvad samal ajal ka kujutav kunst ning teater. Muidu aga seista nad eemal oma kirjanduslik-kutselistestki organisatsioonidest ja puutuda kokku väga vähestega läti kirjanduslikust rahvast, kes ei kuulu otsekohe nende ligemasse sõpruskonda, kuna nad ei külastada Riia kirjanduslikku kohvikut, vaid sulevad endid järjekindlalt oma kodude vaikusesse.

Valdemar Dambergs'i kirjaniku-kodu kitsuses olin vaadelnud ja imetlenud läti kujutavate kunstnikkude, nagu Ubans'i koloristlikke maastikke ja V. Tone võimsat iseloomustust kirjaniku ja tema abikaasa kaksikportrees, vestes mine-

viku ühistest mälestustest, millelt kandus meie kõnelus ikka ja jälle oleviku kirjanduslikkudele nähistele. Kui Viktor Eglits'i töötoa empiirse kirjutuslaua ümber tundus nagu rahulikkuse ja filosoofilise eritluse mõistusküllane õhkkond, siis kandusime Valdemar Dambergs'i juures mingisse lihtsasse ja südamlikku lürismi, mis mõjus esimesest tulles seda teravamalt, aga olles nii vajaliselt teretulnud inimhinge tundelisele poolele.

Nii üks kui teine aga oleksid kindlasti küllastunud, kui oleksime jäänud kestvamalt püsima ainult neisse. Kuigi piirdus varasematest aegadest pärit olevate sõprade arv vaid kahe nimetatuga, siis tänu neile jätkus nende vahetalitusel uute kirjanduslikkude tutvuste sõlmimine sama külalislahkes ja sõbralikus ümbruses, kuna Eglits'i ja Dambergs'i isiklikule külastamisele järgnes juba arvukamas ringis korraldatud vastuvõtt luuletaja ja kirjaniku Edvart Virza kunstiküllases kodus, kuhu olid tulnud pea kõik läti kirjanikud ja kunstnikud, kes kuuluvad Eglits-Virza-Dambergs'i sõpruskonda.

Edvart Virza on läti kirjanikkude hulgas kahtlemata omapärasem kuju ja mitte üksi oma kirjanduslikult loomingult, vaid ka juba väliselt: lühike tüsedakehaline mees, kes vestluses aina sädeleb teravast, otse lõikavast pilkest, mille pommid lendavad temalt. Virza pilkelised märkused on alati tabavad, kuna aga tema satiiril on samal ajal tugev koomika, mis kisub kaasa ja sünnitab seltskonnas alalise lõbusa muhelemise, kui on jutulõnga kerimas Virza. Lätlastel on ilmunud kirjandusloolline teos, mille peaväärtus seista mitte tekstis, vaid kirjanikkude päevapiltlikus rikkalikus materjalis, ja kui olin selle raamatu koos Virza'ga läbi lehitsenud, kerkis mu silme ette kaugelt reljeefsemalt läti kirjanikkude looming Virza satiiriliste ja huumoriste iseloomustuste tõttu, millega selgitas mulle läti kirjanduse-lugu lahke majaperemees. Tarvis oli vaid liita ja koostada Virza satiirikas kirjanduslik kaleidoskoop Viktor Eglits'ilt saadud filosoofilise ja üksikuid ajajärke kindlasti piiritleva ning voole eritleva ülevaatega, mille sõber Eglits oli andnud suusõnaliselt kõnelustel ja lõpuks mulle valmistanud kaasa isegi kirjalikult ülevaatliku tabelina oma rahva kirjandusest.

Kui Eglits'i ja Dambergs'i juures ei tule satiir ja huumor pea sugugi esile iseloomulikuma joonena, siis moodustab see Edvart Virza isiku põhitooni väärtuslikuma osa. Vaatled ja imetled, kui palju sappi, kunstiliselt väärtuslikku ja hinnatavat, võib peituda selles lühikesekasvulises mehes, ning siis tulevad lisaks meelde äsja kuuldud kinnitused, et

see luuletaja teotseda mõtetega läti kuningriigist. Siis nii kaugele ulatub selle kirjaniku fantaasia! Taipasin siis alles, miks keegi läti politikategelane nimetas Virza't läti Napoleoniks. Tarvis ainult vaadelda teda, nagu tegin seda hiljem läti Rahvusteatri foajees, kui Virza oma kaasmaalastega oli elavas kõneluses mingi küsimuse puhul ja žestikuleeris: ta paisus siis märksa pikemakski, küllap see oli tema vaim, mis ajas enese sirgu ja venitas luuletaja enesegi kasvult suuremaks.

Kuid kahtlemata on need olnud Napoleonist täitsa erinevad vaimukangelased, aga ikkagi prantslased, kes on võlunud Edvart Virza't. On ju just viimati nimetatu toonud läti kirjandusesse prantsuse kirjanduse — muidugi eeskätt luule — mõjutuse, olles ise samal ajal parimaks tõlkijaks prantsuse keelest, andes välja valiku laule Emile Verhaeren'ist ja teise luuletõlgete kogu, milles leidub laule üle neljakümnelt prantsuse luuletajalt. Teades seda usun juba, et just Edvart Virza võis olla teedrajav läti kunstipärasele erootilisele luulele, viies erootilise laulu Lätis täiuslikkusele oma „Dieviskigas rotalas" nimelises kogus, mille kunstiväärtuslikkus õigustab täiesti raamatu pealkirja: „jumalikud mängud".

Nähes sellise luuletaja-kujuna Edvart Virza't tuleb astuda ainult järjekindlalt edasi samm, et peatuda tema abikaasa Elsa Sterste juures, kellelt on vist pärit väga palju tema mehe prantsuse luule harrastusi, ehk olgu siis, et nad on vastastikku teineteist õhutanud samas suunas. Elsa Sterste olla luules eriti hea tunnete õrnuste ja harulduste väljenduses ning ühtlasi vormikindlamaks luuletajannaks Lätis. Nende tema kirjanduslikkude iseloomuliste joontega liituvad eraelus šarmantne peenetundlikkus, mis oma lihtsuses on sama kindel kõikjal, olgu salongis seltskonna-daamina või seltsimehelikus kirjanduslikus vestluses.

Riias viibimise kaunimad mälestused on mul Virza'de kirjanduslikus salongis veedetud õhtult, mis möödus läti kirjanduslikkude nähiste sõelumise ja vaheldumisi majaproua Pariisi-matkade ja sealt pikemalt peatustelt toodud mälestuste vestlustes.

Aleksander Strals, kes istus kogu õhtu Virza'de pool peaaegu vaikides, näikse olevat inimesenagi sama vaikselt nukrustav pessimist, nagu olla ta seda oma luulelises toodangus. „Muidu päris kena mees, aga kõneleb alati oma lauludes õudsetest nähistest, nagu kalmudest ning koolnutest," iseloomustas Edvart Virza, osutades nukralt muigavale kaas-

Edvart Virza

külalisele Strals'ile, keda kohtasin hiljem sama vaikivana Otto Schwartz'i Ooperi-kohvikus, kus ta näis jälgivat oma kaaslaste kõnelusi mingi hingelise eemaloleku ilmega.

Aleksander Strals'iga sarnanes osalt maastiku-maalija Ubans, aastatelt veel võrdlemisi noor, kelles aga näis küdevat mingi sisemine tuli, mis ehk kord lööb heledamaltki leegitsema, otsides ja leides väljendust vast veidi elurõõmsamates värvides kui näeme seda tema tänapäevastes maastikkudes, mis aga praegugi võidavad meid selle tundeküllase suhtumisega, millega on osanud autor anda edasi oma maalides maastikku ja inimesi.

Noore Ančlav Eglits'i juhtimisel otsisime Vana-Riia tänavate rägastikus üles lätlaste ärilehe „Jaunakas Sinase" toimetuse, kus tahtsin külastada Karl Skalbe't ja parajal juhul ka teist silmapaistvat läti prosaisti Akuraters'i, kes mõlemad kui nimekamad kirjanikud kuuluvad mainitud lehe toimetusse, kus neile näib langevat igakord kaugeltki mitte väike, kuigi vähem kirjanduslik ülesanne: esindada mainitud lehe toimetuse kirjanduslikku palet, olles selle lehe esindus-kirjanikeks, keda võib tarbekorral välismaalastele ette nihutada. Olin Karl Skalbe'ga tutvunud juba 1910. aasta suvel, tol ajal Kristianias, praeguses Oslos, kus meid tutvustas vist kadunud Konrad Mägi. Skalbe elas siis emigrandina Norras, kannatades õige kibedat puudust, kuna elatas end ainult kodumaa lehtedele tehtavast kaastööst, mille honorar ei saabunud igakord kaugeltki soovitud ja loodetud täpsusega. Esimesel kohtumisel jättis meie lõunanaaber noil aastail mulle päris koomilise mulje, eeskätt oma riietuselt. Karl Skalbe'l oli olnud lätlane-sõber, kes olnud kirjanikust paari pea jao pikem. Sõber lahkunud Norrast ja jätnud Skalbe'le oma — püksid. Kirjanik pole viitsinud ette võtta mingit lühendusoperatsiooni, vaid tõmmanud püksid samuti jalga, käärinud ainult ääre üles, ning see ulatus kuni põlvedeni. Nii jalutaski Skalbe noil ajul Norra pealinnas selle elanikkude muhelevaks rõõmuks. Selliselt nägin minagi teda tol ajal esmakordselt, imetlesin ta pikki pükse ja tema lihtsameelset otsekohesust ning pikka meelt. Muidugi oli see koguni teine Skalbe, keda kohtasin nüüd „Jaunakas Sinase" toimetuses, soliidne ja vist koguni majaomanik, aga endine heasüdamlikkus säras praegugi sellest täidlasest näost; aeglane ja pikameelne on ta vist praegugi, mis väljendus siiski, kui ta pidi midagi askeldama oma sõbra Akuraters'iga selle lehe alati kihavas toimetuses, kus vist küll Karl Skalbe on ainuke pikkpäev. Tundsin end tegevuseta inimesena veidi ebamugavalt säärases ajakirjandusliku töö kee-

rises ja tõttasin minema, kuna lootsin kohata Skalbe't kohviku rahulikumas ja mälestuste vestluseks sobivamas miljöös.

Tegime siis noorkirjaniku Ančslav Eglits'iga veel külaskäigu Valters ja Rapa kirjastusärisse, mis on suurimaks ettevõtteks sel alal Riias ja annab välja kehakamat ajakirja „Daugava", mille sisuks on peaasjaliselt ilukirjanduslik proosa, vähemal määral juba luule ja artiklid. Kohtasime siin peale kirjastusdirektori veel ajakirja „Daugava" tegelikku toimetajat Grin'i, kes tohiks olla meile tuntud oma kahassekirjutatud vesteromaaniga „Latvia kuningas", mille kaasautoriks on följetonist Grevinš, kuna teos ise on teatavasti ilmunud varjunime Gregri all. Sealt peale olidki käes niidid läti kirjandusliku kohviku lauale Riia Ooperi-kohvikus, mille täpsemaks külastajaks on toimetaja Grin, kuid selle kohviku kirjandusliku laudkonna juurde tuleme alles hiljem.

Tahtsin veel enne kohvikusseminekut üles otsida kirjaniku, kellele oli juba Tartus juhitud minu tähelepanu, kui meil kitsamas ringkonnas tuntud eesti sõbrale, keda kohvikus asjata tuleks otsida ja kellel polnud vastaslaagri mehena ka mingeid kokkupuuteid selle kirjandusliku ringkonnaga, kellega algasid mu kirjanduslikud kohtumised Riias kui vanade kirjanduslikkude sõpradega ning need siirdusid eelmiste tuttavatele, kes kõik olid kõige kindlamad äärmise või keskmise politilise parempoolsuse pooldajad. Nimelt oli kodumaal juhitud mu tähelepanu eestisõbralistest kirjanduslikkudest lätlastest Riia sotsialistlikule linnavolinikule, luuletajale ja toimetajale Tifentals'ile, kes kirjanikuna kasutab varjunime K. Dzilleja. Linna omavalitsuse tegelasena, Riia linna revisjonikomisjoni esimehena, on ta külastanud meie kodumaad, siis veetnud suve Kuressaares, tutvunud seal Joh. Aavik'uga ja kaasa viinud neilt paarilt Eesti matkalt tõsise sõpruse Eesti vastu, väljendades seda seni lühemas Eesti kirjanduse ülevaates ja reas luuletõlgetes, mis on ilmunud läti pahempoolsete kirjanduslikkude ringkondade häälekandjas ajakirjas „Domas" („Mõtted"). Olles ühtlasi lastelehe „Zirulitis" toimetaja on ta pühendanud käesoleva aasta esimese numbri Eestile. Kahjuks ei valda Tifentals-Dzilleja eesti keelt, vaid ta on teinud oma tõlked saksakeelsete ümberpanekute järele ja hankinud materjale oma teoreetilistele meie kirjandust käsitlevatele kirjutistele muukeelseist väljaannetest kui ka meie kirjandustegelastelt saadud suusõnalistest informatsioonidest. Kuigi Dzilleja killustab oma kirjandusliku tegevuse tööga muudel aladel, millist asjaolu talle ette heidavad ta kaasmaalased, on tal siiski jätkunud püsivust

süveneda ka luule teoreetilisse külge, koostades läti keskkoolides tarvitusel oleva poeetika õpperaamatu, millist meil veel üldse polegi.

Dzilleja oli ainuke läti kirjandustegelasist, kellele juhiti mu tähelepanu veel kodumaal, kuid temale lisaks leiutasin iseseisvalt koguni kaks eesti kirjanduse tutvustajat Lätis, kelle juba tehtud töö on kahtlemata ulatuslikum K. Dzilleja omast, kuna viimane on alles uustulnuk sel alal. Kaks teist kirjanduslikku lätlast on meie kirjanduse tutvustamise alal teotsenud juba märksa kauem ja ometi on nad meil kahjuks veel väga veidi tuntud: preili Elina Zalite ja Karl Freinbergs. Mõlemad praegusel ajal teatrite dramaturgid, esimene Läti Kunstiteatris ja teine Läti Rahvusteatris. Karl Freinbergs on välja andnud „Lira" nimelist perioodilist antoloogiat, mis sisaldab valiku läti oleviku luuletajate laule, sissejuhatuseks kõigi esindatud autorite pildid ja autograafid. Läti luule valikule on järgnenud juba 1925. aastal valik laule meie luuletajailt, samuti näopiltidega varustatult. Selles kogus leiame luuletusi Gustav Suits'ult, Viilem Grünthal'ilt, Johannes Semper'ilt, K. E. Sööt'ilt, Jaan Kärner'ilt ja teistelt. Toimetaja on läkitanud oma väljaande ka Riia Eesti saatkonnale, kuid sealt pole saabunud mingit vastustki.

Sama vähe kui olid tuntud meie kodumaal Karl Freinbergs'i eesti kirjanduse tutvustamise püüded, sama teadmatud olime Elina Zalite'st, kes on praegu kõige silmapaistvam eesti ilukirjanduse ja luule tõlkijanna Lätis. Elina Zalite't nimetasid paljud erirühmadesse kuuluvad läti kirjanikud oma parimaks luuletajannaks nooremast generatsioonist proua Endselinš-Grimma kõrval, kelle mees on läti tunnustatuim keeleteadlane, Tartu ülikooli endine dotsent ja Treffneri gümnaasiumis paljude eestlaste kreeka keele õpetaja. Elina Zalite'l on seni ilmunud rida algupäraseid luuletisi ja ilmumas luulekogu, ta on avaldanud novelle ja tragikomöödia „Tavaline naine", milles kõigis väljendub realistlik-psühholoogiline suund.

Oma algupärase kirjandusliku loomingu kõrval on jätkunud Elina Zalite'l, kes on sündinud Eesti piiri ligidal ja sealt siis kaasa toonud meie keele oskuse, tahet eesti ilukirjanduse ja luule tõlkimiseks, arvult on luuletõlkeid ligi sada, kuna näiteks K. E. Sööt'ilt üksi on tõlgitud umbes kolmkümmend luuletist, millele lisaks tulevad veel tõlked G. Suits'ult. J. Kärner'ilt, Ridala'lt, Alle'lt, Semper'ilt ja teistelt. Läti haridusministeeriumi väljaandel on juba ilmunud Elina Zalite' tõlkes „Kalevipoeg". Läti noore naiskirjaniku

Elina Zalite

proosatõlgetest oleks nimetada kõige pealt A. H. Tammsaare' „Kõrboja peremeest" ja kaht lühikest novelli. Esimene on ilmunud eraraamatuna ja leidnud tunnustamist ka läti arvustuselt. August Gailit'i „Fosfortõbi" on ilmumas Leta kirjastusel Elina Zalite tõlkes, samuti Gulbis'e kirjastusel Tuglase „Maailma lõpus", „Taevased ratsanikud" ja teised novellid. Meie näitekirjandusest on tõlkinud Elina Zalite August Kitzberg'i „Neetud talu" ja Hugo Raudsepa „Sinimandria", viimase Läti Kunstiteatri ülesandel. Samuti on Elina Zalite avaldanud viimaseil aastail läti ajakirjades, nagu „Daugava" ja haridusministeeriumi häälekandjas, eesti kirjanduse ülevaateid ja kirjutise meie koolidest. Loodame, et teostub luuletajanna kavatsus avaldada oma eesti luuletõlked koostatult eriraamatuna. Kui arvesse võtta, et alates möödunud teatri hooajast on Elina Zalite Läti Kunstiteatri kirjanduslikuks dramaturgiks, on ta siiski leidnud mahti töötada veel uusil ilmuvail draamal ja romaanil. Võime aina imetleda noore naiskirjaniku tööpüsivust, mida on alatasa valgustamas rida uusi kirjanduslikke kavatsusi, milliste hulgas moodustavad tõlked eesti keelest õige tähtsa koha. Viimastele on lisaks tulemas „Tõde ja õiguse" tõlge, millest katke on ilmunud juba ajakirjas „Daugava" ja võitnud Tammsaarele Lätis eesti parima kirjaniku tunnustuse.

Riias viibimise viimaste päevade mälestuste päeviku pea igal leheküljel leian ma kunstnik Nikolavs Strunke nime. See slaaviliselt elav, jutukas ning teravakeelne kunstnik näikse olevat sama töökas, nagu on ta ühtlasi ka korralik kohvikukülastaja. Ta on alaliselt tegevuses, küll sobitades Rahvusteatri direktoriga kokkulepet mõne dekoratsiooni valmistamises, küll joonistades hea graafikuna läti kirjastuste väljaannetele kaasi, mis leidub temalt juba üle 150, — nende hulgas ka rea vene- ja leedukeelseile raamatuile, — küll illustreerides lasteraamatuid, isegi paar eesti muinasjuttu läti keelde tõlgitult on ilmunud Nikolavs Strunke joonististega. Kunstniku parimateks graafilisteks töödeks aga võiks pidada tema arvukaid exlibriseid. Kui lugeda exlibrist teatud kultuurilise nivoo väliseks tundemärgiks, siis on lätlased meist selleski ette jõudnud: iga tuntuim tegelane, olgu mis alalt tahes, on lasknud valmistada oma isiklikule raamatukogule exlibrise. Nikolavs Strunke valmistatud exlibriste hulgas leidub rida väga õnnestunuid, millistes see kubismilt realismi sammuv kunstnik on väga huvitav nii ideelt kui ka tehnilisest küljest.

Nagu on Vana-Riias Nikolavs Strunke ateljeest huvitav väljavaade veel vähesel määral alalhoidunud ehituslikkudele

muinsustele, sama huvitav on selle kunstniku saamiskäiku jälgida, alates ülimoodsatest ajavooludest kuni Itaalias saavutatud pöördeni realismi, nagu on kunstniku perekondlikki elu koostatud kahest vastandist: mehe poolt kunstilise irrealismi väljendusena mingi individuaalne anarhism ja naise poolt politiline kommunism: proua Strunke on mitmel puhul läti vanglates viibinud ja isegi surma mõistetud äärmine pahempoolne politiline tegelane.

On kaunimaid naudinguid täitsa võõras linnas jalutada jumala-üksi, ilma mingi teejuhita, ja peatuda siin-seal raamatukaupluste akende all ning vaadelda väljapandud raamatuid, kuigi sa ei oska lugeda nende pealkirju. Raamatukaupluse aken võib pakkuda sagedasti palju rohkem kui mõni keskpärane kunstinäitus. Vähemalt pole ma tundnud sellist õudset igavust ühegi raamatukaupluse vaateakna ees seistes, kui on see tunne mind vallanud nii mitmelgi kunstinäitusel: esimese mitmekesisus on päästnud olukorra, ja seal on leidunud ikkagi mõni kaas, millel pilk on jäänud peatuma kauemaks. Nii pole ma kunagi möödunud isegi selliste väikekultuuriliste rahvaste raamatukaupluste akendest, nagu on seda oma raamatute äärmiselt madalalseisva välise küljega, — nii tatarlased, baškiirid ja osalt ka juudid, — leides sealgi keset kõige närusemaid brošüürikesi mõne üksiku raamatu, mille välimus on köitnud kas või hetkekski kogu tähelepanu. Õieti võikski võtta rahva kultuuri määrajaks tema raamatukaupluste vaateaknad, mille väljapanekud on olulisemad ja palju paremat ülevaadet rahva kultuurilisest nivoost pakkuvad, kui nii mõnigi muu kaugelt sagedamalt mõõdupuuna tarvitatud nähis.

Läti kultuurist annavad Riia raamatukaupluste aknad igatahes parema tunnistuse kui meie omad Tallinnas ja Tartus, — seda peab tunnustama iga vähegi erapooletust taotlev rahvuslik šovinistki. Läti raamatukultuur üldiselt nivoolt on kõrgemal meie omast. Võib-olla on meil ehk küll üksikuid väljaandeid, mis ületavad lätlaste iluväljaandeid, kuid need on üksikud meie raamatukultuuri kulminatsiooni tipud, mis pole mõõduandvad meie raamatu üldisele välimusele. Ja iseseisvuse aja alul on meie raamatukultuur tagurpidi läinud ja alles hiljem aeglaselt hakanud näitama tõusujoont.

Muidugi on tingitud raamatute välimuski nende müügimenust ja viimane on Lätis suurem kui meil. Kas see müügimenu on tingitud üksi sellest, et läti rahva arv ületab meie oma või leidub siin ka muid põhjusi, — on võõral raske kindlamalt oletada. Kuid tõsiasi on, et näiteks ajakirjad võivad Lätis ilmuda 2000—3000 eksemplaris ja neid on seal mitu, nagu

juba nimetatud „Daugava“ ja „Domas“ ning teisigi. Luuletistekogud ilmuda 1500—2000 eksemplaris, mis meile tundub tänapäeval vist küll kuulmata kõrge arvuna, kuid sealjuures seletas mulle asjatundja, et luulekogude trükkide tiraaž on näidanud viimasel ajal languse joont, kuna näiteks 1905. aastal olla ära müüdud Karl Skalbe' esimese luulekogu 1000-eksemplariline trükk kahe kuu kestel. Kõige minevamad aga olla Lätiski romaanid, kuid nende trükkide tiraaž ületab vaevalt meie omi: 2000—3000 eksemplari. Aga siin võiks ehk tähele panna kiiremat läbimüüki, kui see tavaliselt on meil, sest trüki keskmine läbimüük kestvat 4—5 aastat. Romaani suhtes kurtis Lätiski keegi kirjanduse-inimene, et nende hindamisel olla juba märgata kaalu arvessevõttu.

Kirjastuse alal näikse Lätis viimastel aastatel olevat märgata suurt koondumise tendentsi. Kuna varem olla töötanud paar tosinat suuremat kirjastust, olla nüüd kirjastuste arv umbes veerandile kokku sulanud, aga suurim Läti kirjastus Valters ja Rapa ületab kaugelt meie omad, on ju tema trükikojas juba töötamas 120 töölist ja raamatukaupluseski askeldasid mitte vähem kui 50 ametnikku.

Lätis võime märgata sama üldsuhtumist kirjandusse, nagu näeme seda meil ning nagu leidsin seda kõikides uutes riikides: kirjandus on kaotanud iseseisvuse saavutamisega oma endise üldrahvusliku tähtsa koha ja on tõrjutud avalikus elus silmapaistvalt tagaplaanile. Kirjanduse asemele on astunud halvemal juhul politiline sahkerdamine ning parematel puhkudel ühiskondliku elu murrang-aja raskused ja võitlus ühiskondlikkude hädadega, mis nõuavad ühtedelt kogu jõu kokkuvõttu ning pingutust, et heidelda kõikjalt pealetükkiva vaesestumisega, kuna jälle teisal pole veel politilised sahkerdajad, — kes on tihti ühtlasi uusrikkad, — ja ühiskondlikus murrangus kas ajutiselt või ka kestvamalt majanduslikult pealevee kerkinud kihid suutnud areneda kultuuriliste nõuete ja tarvete vajaduseni. Paremad neist oskavad vaid maskeerida oma kultuurijänu mõne välise võttega, ilma et selle taga oleks seismas tõsine vaimne vajadus. Kuid säärane kultuurivajaduste maskeraad olla siiski mitmel puhul Lätis andnud väga edasiviivaid tagajärgi pea kõigi kunstide tulunduslikus küljes. Meie pole oma oleviku kultuuri olukorras jõudnud veel säärase vastla-aegse maskeraaditamisenigi.

Loomulikult huvitasid mind meie lõunanaabrite kirjanduslikus elus nende honorarid igasuguse kirjandusliku töö eest. Mulle nimetati tavaliste hindadena 40 santiimi luuletise, 20 santiimi proosa rea eest, kuna 80 latti olla harilik honorar

16-lehekülje lise trükipoogna eest 2000-lise trüki juures. Õpiraamatute ja teaduslikkude teoste honorariks olla 15% nimihinnast.

Üldise kurtmisena kõneldi mitmelt poolt, et läti kirjanduslik kriitika olla välja suremas, kuna see ei suutvat ennast ära elatada. Kriitika sõna ulatuslikumas mõttes puuduvat juba täiesti ja tulla leppida 50-realise retsensiooniga, mis on vallutanud pea kogu ajakirjanduse, kes ei taha anda enam endiselt ulatuslikku ruumi ilukirjanduslikule arvustisele. Osalt võib seda seletada eelpool juba nimetatud kirjanduse kõrvaldamisega läti avalikust elust ning tagaplaanile tõrjumisega.

LÄTI KIRJANDUSE SISEVAADE.

Üldiselt teeb läti kirjandus siiski stabiilsema ja püsivama mulje kui meie oma. Või seisame meie viimasele liiga ligidal, et saada täielikku ülevaadet? Vaevalt on see nii, kuigi sooviksid, et see oleks ometi nii ja mitte teisiti. Sest läti kirjanduse stabiilsust on kinnitamas kas või sellisedki välised, aga siiski väga kaaluvad asjaolud, nagu lõpmata arv kogutud teoste väljaandeid, mis kõik on ilmunud pärast 1918. aastat. Neid on üle kahekümne, kõik juba lõpuni viidud, kuna meie sellega vaevalt alles alustame. Sama väite lisatõenduseks võiks kuuluda ka eelpool juba mainitud ajakirjade rohkus ning sellest tähtsamgi nähis: ajakirjade püsivus.

Millega tuleb seletada seda ettejõudmist, kuna lätlased ja eestlased on püsinud ajaloolisel ajajärgul pea ühesugustes tingimustes? Kas üksi rahva veidi suurema arvuga või jälle sellega, et läti kirjanduslik ärkamisaeg on vast kümme aastat varasem meie omast? Või tuleb otsida selle põhjust koguni rahva rohkem kergemast ja painduvamast slaavirahvaste iseloomust? Või on kõik eelpool nimetatud ja hulk teisi mainimata põhjusi koostatult tinginud meie lõunanaabrite suurema kirjandusliku edu?

Raske on nendele küsimustele anda vastust, mis võiks pretendeerida vähegi rahuldava nimele. Meil tuleb rohkem eemalduda sellistest üldküsimustest ning arvestada olemasolevaid tõsiasju.

Ka oma kirjandusajaloo poolest on lätlased meist möödunud. Nendegi äsja surnud Teodor Zeiferts on oma hariduselt samuti autodidakt nagu meie Mihkel Kampmann'gi, kuid esimesel on siiski kaks eelistavamat omadust: temal on kaugelt arenenum loomulik kriitiline meel, mis võimaldab talle teha iseseisvamaid ning õigemaid otsuseid nii üksikute kirja-

nikkude loomingu kui ka kogu ajajärkude eritlemisel. Teise väärika omadusena Teodor Zeiferts'i teoses „Latviešu rakstniecibas vesture" („Läti kirjanduse ajalugu") tuleb mainida sedagi, et selle autor, olles Georg Brandes'i õpilane, on tõmmanud küll liialt üldiseid jooni, kuid püsib ka kogu aja ühel ning samal vaatluskohal, mille tõttu tema kirjandusloolne teos on märksa ühtlasem oma käsitlusviisilt.

Kuigi tänapäeval Lätis kurdetakse kirjandusliku kriitika puudusest, on neil ligemas minevikus siiski olnud rida arvustajaid, kes on jätnud kirjanduse arengusse õige tuntavad jäljed, kuna neil arvustajail enestel on olnud teatavad olgu õiged või ekslikud veendumused, millelt nad on lähtunud oma kirjanduslikes vaatlusis ja selle tõttu viljelnud ilukirjanduslikku loomingut.

Ühes aga langeb kokku meie ja läti kirjandusliku arengu laad: luule ületab proosat. Kas on selle põhjuseks, et luule arengut on käesoleva sajandi alul nii võimsalt ning selliste hiiglasammudega edasi viinud säärased suureandelised luuletajad nagu Rainis ja Aspazija, kõnelemata teistest, — selle harutlemine viiks meid juba liiga üksikasjadesse, — kuid tõsiasjaks jääb, et luule ei ületa proosat mitte üksi oma vormilise kõrgema ning täiuslikuma arenguga, oma välise küljega, vaid isegi sisuliselt, oma aateilma mitmekülgsuse ja süvenemisega.

Läti kirjanduslugu jagavad küsimusega kodunenud sellised inimesed, nagu Viktor Eglits, nelja iseseisvasse perioodi. Tõsi, nad viivad oma kirjandusloo ürgaja kaunis kaugesse minevikku, kust neil puuduvad muidugi igasugused teated, liikudes neis igivanades aegades täieliste oletuste vallas, aga juba lätlase iseloom on selles asjas kaunis nõudlik ega suuda just vähesega leppida. Sellega seletangi seda, et nad loevad oma rahvaluule ajajärku juba 1. sajandist p. Kr. sündi kuni 1526. aastani, millele järgneb siis 330-aastane vahemaa, kuni 1856. a., mida täidavad saksa soost lätikeelse trükisõna ja kirjanduse soetajad. Ajajärku 1856—1890 nimetavad nad mingipärast rahvuseepose uuestisünni ajaks ning sellele järgnevat ja kuni tänapäevani kestvat aega renessansiks, milles tekivad kihtide omavaheline võistlus ja püüded isikuvabaduse saavutamiseks.

Kaht viimast oluliselt tähtsamat ajajärku läti kirjandusloos võiks jagada selles valitsevate peavoolude järele jällegi mitmesse eriharusse.

Rahvuseepose uuestisünni ajajärgu isana esineb Juris Allunans, kellest hargnevad kolm oksa: 1) mõisa- ja linna-elu miljöö kujutajad, nagu Juris Maters, Ad. Allunans ja Essen-

bergs, 2) rahvaluule ja muinasjutu uuesti-elustajad, nagu Pumpurs, Auseklis ja Lautenbach, ning 3) talupoja miljöö kujutajad, nagu Neikens, Kaudzitid ja Apsišu Jekabs. Nagu Juris Allunans kroonib seda ajajärku, nii koostab nimetatud perioodi kolme ülalmainitud voolu Rudolf Blaumans oma kirjanduslikult ulatuslikuma vaimuga. Ajajärgu lõppaastail Rudolf Blaumans'i loomingus koostatud areng ajab uuesti kaks erinevat haru, millest ühte võiks nimetada Zeiferts'i realistlikuks kooliks, kelle tähtsamate esindajatena olgu nimetatud ainult Lerchis-Puškaitis, Janševskis ja Pludonis, kuna teise haruna tuleks mainida isamaa-ülistajate kooli oma silmapaistvamate kirjanikkudega: Anna Brigader, Karl Skalbe ja Akuraters.

Läti kirjandusliku renessansi ajajärk loeb oma tähtsamaks alustajaks Eduard Veidenbaums'i, kellest hargnevad jällegi kolm eri-ilmelist voolu: 1) kodanlise aatelised A. Niedra'ga eesotsas, 2) individualistliku rahvuskultuuri esindajad: Poruks, Eglits, Fallijs, Virza, Dambergs, Erss ja teised, ning 3) sotsialistliku aateilma esindajad: Aspazija, Rainis, Upits. Keskmisest rühmast tahaksin peale eelpool juba mainitute tähelepanu juhtida veel Erss'ile, kes on viimase aasta pühendanud tutvumisele eesti vaimse kultuuriga, millest kirjutab eriraamatut „Brihva Eestija" („Vaba Eesti").

See läti kirjanduse skeem tabab muidugi nagu iga teinegi skeem ainult olulisemaid külgi ja jooni meie lõunanaabrite kirjanduslikust arengust, kuna peenemad ja individualistlikud jooned ning selle üksikud kirjanduslikud esindajad peavad sealjuures paratamatult kahe silma vahele jääma.

Kuigi noor kirjanduslik tulev põlv on arvuliselt õige peakas, ei ole see seni suutnud esineda veel ei haaravate teostega ega rühmitustena alustada mõnda uut kunstilist või aatelist voolu, nagu näeme seda meiegi tänapäeva noorema generatsiooni kirjanduslikes katsetusis. Lätiski valitsevat praegu mingi kirjanduslik interregnumi ajajärk, millel lepitakse tavalise läbisegamini sagimisega, ilma et võiks mainida ühtegi nimetamisväärt suunda või kunstilist loosungit, mille nimel või eest alustaksid kas üksikud või koondised võitlust, kas oma kaaslastega samast põlvest või jälle püüaksid väärata eelmise generatsiooni kirjanduslik-kunstilisi aateid. Säärase jõude-aja põhjendust püüdes selgitada ja tehes vastavaid järelepärimisi, seletati seda mitmelt poolt uue põlve ideelise pagaasi äärmise kergusega, kuna lätigi kirjanduslikud noorurid arvavat sellest enam kui küllaldaseks ettevalmistuseks oma kirjanduslikule loovale tööle, kui nad on suutnud häda-

vaevalt omandada kirjutamisoskuse. Muidugi selguvad alles hiljem säärase väikese vaimse varustusega teelemineku eitavad tagajärjed ning siis paljastub nooruse kergemeelsus täielises ulatuses, aga need ajad ei tule ju nii pea ning, seni kui jätkub nooruse vaimustust ja entusiasmi, elatakse muidugi peost suhu sellest nooruse värskusest.

Muidugi on olnud läti kultuurfondil suur tähtsus üldhariduslikus arengus läti riikliku iseseisvuse aastatel, kuid sealgi ollakse teatud määral pettunud sellest asutisest ja seatakse kultuurfondile eeskujuks — eesti kultuurkapitali korraldust... Muidugi laseb siin paljugi seletada sellega, et eemalt vaadates paistab kõik ikka kaunim, eriti kui vaadeldavat eset just täpselt ei tunta ja läti kirjandus-kunstitegelastel oli enamasti kõigil mitmeti väärarvamisi meie kultuurkapitali seadusest ja korraldustest. Üldise puudusena, mis läti kultuurfondil öeldi olevat, osutus see asjaolu, et kultuurfond toetavat rohkem kirjanduse ja kunstide tarvitajat kui loovat kunstnikku. See etteheide läti kultuurfondile on kõige sagedamalt kuuldav pea kõigilt kirjanikelt ja kunstnikelt, kellega juttu oli nimetatud küsimuses.

Läti kirjanduslikkudest organisatsioonidest oleks nimetatav kirjanikkude ja ajakirjanikkude ühing, milles viimased kui arvult ülekaalus olevad on muidugi peremehe osas, kuid üldiselt olla siiski olemas kooselu võimaldav läbisaamine, kuigi osa kirjanikke tüürib nähtavasti tulevikus iseseisva kirjanikkude ühingu poole, seades selleski Eestit eeskujuks Sama ja veel keerulisem sega-elu on valitsemas läti Pen-klubi seltsis. Ealt on see ühing ainult veidi noorem eesti omast, vähemalt oma registreerimise aja järele Pen-klubide keskkorralduses Londonis, kuid käesoleva aasta esimesel kuul, mil ametlikkude teadete järele pidi juba asutatud olema läti Penklubi, ei teadnud selle olemasolust veel kõige silmapaistvamadki läti kirjanikud kõige vähematki, kui pärisin neilt teateid selle rahvusvahelise kirjandusliku organisatsiooni kohta. Ametlikult poolt seletati mulle küll, et Pen-klubi Lätis juba töötamas, kuid siis jälle kuulsin Ooperi-kohvikus, et keegi kirjanduslikest inimesist korjas liikmeks astuda soovijate allkirju. Oli tunne, et Pen-klubi on ja ei ole. Ainult kaudsetest kõnelustest võis aegamööda välja koorida, et selle tekkimine on kuidagi ühenduses pöördega, mis hiljuti olnud Läti kirjanikkude ja ajakirjanikkude seltsis, mille järele on lahkunud endine juhatus. Ja viimase ringkonnas vist ongi algatatud Läti Pen-klubi asutamise mõte. Lätis näikse selle rahvusvahelise kirjandusliku ühingu asutamisel olevat talitatud

veidi erinevalt, kui on see kombeks saanud teistes maades sama koondise loomisel. Sellest vaimu-inimeste vabast koondisest on Lätis tehtud rohkem esinduslik ühing, mis töötab kõige ligemas kontaktis selle riigi välisministeeriumiga, kuna viimase informatsiooni osakonna juhataja on Läti Pen-klubi juhatuse alaline liige. Pen-klubi ümber on koondunud Riias peale lätlaste ka vähemusrahvuste esindajad, sakslased, venelased ja juudid, kuid kui meil on avalikult kurdetud, et Eesti Pen-klubis puuduvat ajakirjanikud, siis võiks Lätis ümberpöördult kõnelda kirjanikkude väikesest arvust sealses Pen-klubis, nii et Läti Pen-klubil näikse olevat raskusigi nimetatud ühingu mõnel pool maksva nõude täitmisega, et iga liige oleks avaldanud iseseisva raamatuna mõne teose.

Kuid siin tuleb muidugi silmas pidada kõikjal maksvat tõde, et kirjanduslikud organisatsioonid pole kuski olnud eriti viljakad loova kirjanduse alal, vaid see on jäänud alati üksikute ülesandeks, kes sagedasti on suhtunud kas täitsa ükskõikselt või jälle koguni vaenulikult koostöösse kirjanduslikkude ühingutega. Selliselt suhtujaid leidub, nagu meil A. H. Tammsaare, Lätiski ja vahest koguni avaldavad säärast erakulist kalduvust sealgi kõige suuremad talendid, tundes oma ande võimet olevat küllalt tugeva töötamiseks täielikus üksinduseski, milles Henrik Ibsen nägi just loova vaimu omapärast jõudu ja võib-olla suurema õigusega, kui esialgu võib arvata peituvat säärases paradokslikus ütluses.

LÄTI TEATRIELU.

Läti näitemängu ajalugu on veidi vanem kui meie oma, kuna nemad nimetavad oma esimeseks lavateoseks 1790. aastast pärit olevat „Joodik Bertulis't", kuid huvitava asjaoluna olgu märgitud, et nii meie kui ka läti näitemängu tekkimine on seotud taanlase Ludvig Holbergi „Jeppe paa Bjärget'i" nimelise näidendi ümbertöötusega, sest samast allikast, kust on pärit meiegi esimeste näitemängude soetajate tõeline lähtekoht, on ammutanud ka pastor Aleksander Stender Lätis oma ümbertöötise „Joodik Bertulis'e" esemed.

Kui läti näitemängu ajalugu on vähe vanem meie omast, siis on jälle meie teatriajalugu veidi vanem läti omast, vähemalt, kui võtta vaatluse aluseks linnades tekkivaid teatrialgatusi: „Vanemuine" ja „Estoonia" on aastat paar-kolm vanemad läti vastavatest üritustest. Kuid jällegi on lätlased selle poolest meist ees, et nemad võivad märkida oma teatrietenduste algaastana juba 1825. a., mil on mängitud kuski maa küünis Schilleri „Röövleid". Tõlkijaks olnud seekord juba lätlane-talupoeg. Õnnelikumad on lätlased sellegi poolest, et neil on nimetatud käsikiri alal hoidunud tähtsa esemena läti näitemängu-ajaloo uurimisel. Nagu meilgi tuleb sealt peale lätlastel pikem vaheaeg, mil ei sünni midagi näitemängu ja teatri arengu alal, ja nimelt kuni 1863. aastani, millest dateerivad lätlased oma alalise teatri tekkimist Riias, mis alustab oma tegevust jällegi Holbergi „Jeppe paa Bjärget'i" lavastusega. Nii on siis see taanlane, keda peavad samuti taanlased kui ka norralased oma teatri isaks, viljelnud ka meie ja läti näitemängu tekkimist, — kuid kahjuks ainult tekkimist, kuna nii meil kui Lätis jätkub teatri ürituse hilisem areng juba üksi ja ainult saksa sentimentaalse rahvanäidendi otsekohesel mõjutusel ja juhtimisel.

Oma teatri isaks loevad lätlased aga Adolf Allunans'i, kes oli samal ajal näitleja, kirjanik ja näitejuht ning direktor, midagi vähe paremat kui meie teatridirektor Wiera, kuna läti teatri-isa Ad. Allunans'igi tegevus ulatub ringreisude kaudu samuti üle kogu oma kodumaa, nagu meiegi esimese teatridirektori oma.

Läti teatri arengut jälgides peab alla kriipsutama seda suurt ajaloolist tähtsust, mis on viljeldavalt mõjutanud nende teatrit pea kogu aja ja nimelt: et Riia kui suurlinn on olnud läti rahvusliku elu ärkamise ajast peale ühtlasi silmapaistvaks saksa-teatri linnaks, milles on töötanud rida esimese järgu jõude, alates Richard Wagner'iga. Saksa teatriajaloolane Martersteig, kes isegi on töötanud Riias, märgib oma raamatus rea Riias töötanud saksa lavategelasi. Nende töö pole jätnud mõjutamata Läti näitemängu ja teatri arengut, nagu see on viljelnud ka meie August Kitzbergi näitekirjanduslikku loomingut kirjaniku Riia-elu päevil. Riia saksa teater seisis selleks kunstiliselt küllalt kõrgel, et olla suureks kultuurteguriks mitte üksi valitsevatele sakslastele, vaid ka lätlastele. Selliste teatritegelaste riigisakslaste hulgast leiab läti teater enesele isegi direktori Rode-Ebeling'i, kes ruttu õpib ära läti keele ja hea asjatundjana kasvatab kogu põlve uusi näitlejaid, milles seisabki selle sakslase läti lavakunstiline peateene, kuna ta välismaalasena ei võinud arusaadavalt arendada läti rahvuslikku repertoaari, mida pealegi veel polnudki tarvilisel määral. Rode-Ebeling kasvatab uue näitlejaspõlve saksa klassikalise lavakooli retoorilises kõneoskuses, õpetades näitlejaid ka värsidraama laitmatus esitamises, mille jälgi võite tunda veel tänapäevalgi sellest koolist pärit olevas Berta Rumniek'i lavakõnelustes. Näitlejaskonna lavaoskuse õpetamises on sel välismaalasel kustumatud teened läti seni kirjutamata teatriajaloos, mille esemeid kogub ja kirjutada kavatseb Läti Rahvusteatri praegune direktor Artur Bersinš. Rode-Ebeling'i kasvatatud põlv on andnud rea silmapaistvaid lavajõude, kellest oleks nimetada Dace Akmentin, keda lätlased peavad oma suurimaks näitlejannaks, eriti Nora ja Hilde osades (Ibsen'i „Nukkude kodu" ja „Ehitaja Solness"), traagiline kangelanna Julija Skaidrite, Maija Brigader ja juba nimetatud Berta Rumniek, kes on laval juba üle 50 aasta. Meestest kuulub sama põlve Läti teatrikooli looja Duburs ja Alex Mierlauks.

Pöörde läti teatri ellu toob Saksas teatrihariduse saanud Peter Ozolinš, kes Riia Läti teatri direktorina vabastab rahvusteatri saksa ainumõjust repertoaari alal, tuues inglise,

norra, rootsi ja prantsuse näidendite kõrval väga ohtralt juba juurde kasvanud läti oma autorite lavateoseid. Peter Ozolinš viib läti teatri arengu enne ilmasõja aegu õitsengu tipule, andes sellega ühtlasi suure tõuke teatri-ürituste tekkimiseks läti väikesemates provintsilinnades. Sellele kõigele aga annab sõda suure hoobi, kui Lätimaa satub sõja tallermaaks, paisates laiali ja hävitadeski palju seni tehtud tööst.

Aastal 1919 rajatakse praegune Läti Rahvusteater, kui just piirab Riiat Bermondt-Avaloff. Direktoriks kutsuti vanema põlve lugupeetuim näitleja Alex Mierlauks. Temale järgnes direktori kohal luuletaja J. Rainis, kuna tänapäeval on sel kohal juba kolmas mees: Artur Bersinš, endine ajakirjanik ja teatriarvustaja. Kogu oma kestvuse aja püsib see teater kunstiliselt suunalt realistlik-naturalistlikus lavastusstiilis, tegemata katseid ja otsimata uusi väljendusteid.

Katsetused ja uute teede otsimine kuuluvad Läti Kunstiteatri harrastuste valdkonda. Nimetatud teatriga, mis on asutatud 1921. aastal, on olnud seotud kogu aeg andekas näitleja ja näitejuht Eduards Smilgis, kes Venemaalt tagasi tulles väga rikka mehena, ei ehitanud enesele mitte üksi marmorpalee, vaid paigutas oma rahad ka veel sellisesse äriliselt kahtlasesse ettevõttesse, nagu on seda eraalgatuslik teater. Kuid möödunud kaheksa aasta kestel on näidanud Eduard Smilgis, et teater võib ka väikese rahva juures olla ettevõttena tulutoov, vähemalt Lätis, kõnelemata selle teatri kahtlemata suurtest teenetest Läti lavakunsti kaasaegses arengus, milles on Läti Kunstiteatril tähelepanu väärivam koht. Olgugi et näib kuuluvat minevikku Läti Kunstiteatri õitseaeg ja praegu valitsevat mingi jõude-periood, eriti repertoaari suhtes, mis koosneb sagedasti vägagi juhuslikust ja kunstiteatri nimega just mitte hästi sobida tahtvate seiklusnäidenditega.

Dailes(=Kunsti)-teater on vormide teater, kelle kunstilist suunda on vägagi mõjutanud Vene teatritest Meyerhold'i ja Taiirov'i viimase aja õnnestunud katsetused, mis on leidnud Lätis seda paremaid tagajärgi, et neid on teostamas rida andekaid näitlejaid ja näitlejannasid sellise suureandelise näitleja ja oskusliku režissööri juhatusel, nagu on seda Eduard Smilgis, kes ise on saanud oma lavalise hariduse Venes.

Nõndanimetatud Rainis'e Klubis asuv Kunstiteater peab leppima võrdlemisi vägagi viletsate ruumidega, mille puudulikkus ja kitsus annab end tunda eriti laval, mis sunnib teatri juhatust otsima teid dekoratiivse külje lihtsustamiseks, milles minnakse nii kaugele, et nimetatud teater tarvitab mõnikord igasuguse dekoratiivsuse hülgamiseni küünivat lihtsust, nagu

nägin seda seiklusnäidendis „Kapten Grandi lapsed“ oma vahelduva dekoratsiooniga. Dekoratiivse külje miinimumini viimisega saavutab teater ühtlasi teatud määral kokkuhoidmise, mis võimaldabki praegu äraelamise selle 120.000 latiga (= 9.000.000 senti), mis saab see teater 1928./1929. a. hooajal abirahana valitsuselt, kultuurfondilt ja linnalt. Seega saab nimetatud erateater pea sama suurt abiraha kui Rahvusteatergi, kellel on aga tarvitada linnalt priiruumid, — mis kuulusid varem Riia linna saksa teatrile, ühes valgustusega ja toetusena rahas 117.000 latti (= 8.775.000 senti).

Läti Kunstiteatri suuremaks teeneks on, et see tõi pöörde Läti kaunis tardunud teatriellu, kõrvaldades sealt naturalismi ainuvalitsuse ning samal ajal töötas välja lavalise koosmängu ja oli esimeseks teatraalsuse põhimõtete esindajaks läti laval. Kunstiliste kindlate veendumustega asudes Lätis kunstiteatri loomisele, pani Eduard Smilgis sellel laval kõige pealt teguinimesena need oma veended kui ainsad suundamääravad maksma täiel ulatusel, kuna ta selles omaloodud teatris võis täielise ainuvalitsejana ja ühtlasi ainsa autoriteedina enese maksma panna. Läti Rahvusteatris on olnud kogu aeg selle tööd ja kunstilist tegevust vääravalt segamas asjaolu, et igal režissööril on oma suund, ja seal pole suutnud seni olnud kolmest direktorist ükski ennast täiel määral maksma panna, ei vana Mierlauks, ei Rainis ega ka praegune kõigiga hea ning leplik Bersinš. Muidugi on üldise lõtvuse kõrval käinud veel teatrites kõikjal nii lopsakalt õitsevad intriigid, kuigi Läti Rahvusteater on oma põhimäärustelt autonoomne asutis, mille direktor töötab lepingu põhjal. Kui Smilgis oma autoriteetlikkusega omas Läti Kunstiteatris erakorraliste volitustega teatrijuhi kohta ja olukorda, siis on ta seda teovõimsa isikuna ka kasutada osanud nimetatud teatri õitsengule viimiseks, mis kuulub umbes 1925. ja 1926. aastatesse. Kui meie nimetasime, et Smilgis tuli Venest oma kunstiliste veendumustega, mille teostamisele ta Lätis asus, siis peame kohe lisandama, et selles teatrijuhis on olnud samal ajal ka küllaldaselt igale kunstiinimesele nii vajalist elulise tunde instinkti, mis õigel ajal takistas teda laskumast ühekülgsesse tardumusse oma lavalises loomingus. Sellest tundeinstinktist on tingitud Smilgise õigeajaline tähiste vahetamine ja pöördekohad endistes lavasuunades, milliseid katsetusi on olnud Läti Kunstiteatris mitugi ja mis on teatud määral hoidnud selle teatri kunstiliselt värske ja sellisena teatrile ka rahva poolehoiu. Tõsi, igakord pole need tähiste muutmised olnud algatatud Smilgise enese poolt, vaid siin langeb tähtis osa ka tema lähe-

matele kaastöölistele selle teatri laval. Nii on J. Simons, kes praegugi töötab konsultandina Läti Kunstiteatri juures, katsetanud *commedia dell'arte* uuesti-elustamisega Lätis. Viimasel hooajal olla märgata Läti Kunstiteatris nagu mingit sisemist kriisi, mis tunduda peajuhi võib-olla tööväsimuses ja energia ajutises lõdvenemises, nagu tohiks olla see päris loomulikki peale möödunud töörohket kaheksat hooaega. See kriis väljenduda kõige pealt repertoaaris, milles Läti Kunstiteater teha oma üheksandal hooajal 1928./1929. a. palju, üleliiga palju järeleandmisi rahva maitsele, võttes mängukavasse kunstiliselt kahtlase väärtusega seiklusnäidendid, mis olla küll täitnud teatri kassat. Sellistena olgu nimetatud eelpool juba mainitud Jules Verne'i „Kapten Grandi lapsed", kuid kassa seisukohalt olnud kõige menukam „Vahva sõdur Švejki seiklused ilmasõja kestel" lavastus algusest kuni lõpuni, mis on andnud Läti Kunstiteatri laval tervelt seitse eri-lavastust, näidendit, kuna Jaroslav Hašek'i ja Karel Vaněk'i teosele on järgnenud veel nimetatud teatri praeguse kirjandusliku dramaturgi Elina Zalite'lt jätk „Švejk Lätis", mis on saanud selle teatri laval sama menukaks, nagu tšehhi autorite jutustava teose dramatiseeringudki. Siinkohal on ehk huvitav märkida, et „Švejki" on täitsa iseseisvalt dramatiseerinud peale lätlaste, kus selle autoriks on Elina Zalite, tšehhid ise kahel korral, sakslastel on üks dramatiseering, mille lavastusega saavutas menu Berliinis Piscatori lava. Tšehhi humoristide seiklus-romaani dramatiseeringud on olnud pea iga suurema rahva juures ja kõikjal menukaks kassatükiks. Meie lavad aga otsivad suure hooga kobades kassatükke, kuid nähtavasti vähema õnnega kui jagab seda rahva vanasõna pimedale kanale.

Muidugi tekib igal ühel küsimus, kuidas saab Smilgis hakkama teatris, mis mängib iga päev, andes peale pühapäevaste järjekindlate kahe etenduse veel ka argipäevadel kaks etendust päevas, kuna selle teatri direktori abilistena ei seisa tema kõrval silmapaistvaid näitejuhte ja lavastused on enamasti pärit teatrijuhilt eneselt. Vastus sellisele täitsa põhjendatud küsimusele leidub õige lihtsalt, kui vaatleme veidi lähemalt Läti Kunstiteatri tööjaotust ja sisemist korraldust, mis on rajatud umbes säärasele printsiibile, nagu näeme seda tavaliselt ooperite lavastuste juures ja millist kasutavad kõik suuremad teatrid, kuna meil üksi näikse olevat säärane lavatöö jaotus tundmata eesti teatrite sõnalavastustes. Eduard Smilgis'e abilised leiame meie igas selle teatri kavas nimetatud konsultantidena. Viimaste kohuste hulka käib

eeskätt üksikute näitlejate erialaline ettevalmistus üksikuis osis. Selliste erialaliste konsultantidena töötavad Kunstiteatri juures O. Skulme lavapildi ja ühtlasi kogu dekoratiivse külje juhina, F. Ertners, B. Sosaars, J. Simons ja Elina Zalite kui diktsiooni ja hääldamise, lavaplastika ja kirjanduslikud nõuandjad, kes on töösse rakendatud igas sõnalavastuses, tehes seega ära suure ettevalmistava töö lavastajale, kellel ei jää lõpuks muud kui üldine ühtlustamine ning lõplik viimistlus. Sellega ongi seletatav suur arv lavastusi Läti Kunstiteatri laval, mis on seotud selle juhi Smilgis'e nimega. Säärasel lavatöö meetodil on muidugi veel see paremus, et kogu teater omandab ühtlasema ilme, nagu on selle tõttu ka iga lavastus üksikult võttes ühtlasem, kõnelemata, et selline töötamisviis võimaldab aastaid kestnud järjekindla lavategevuse ajal tegelikus töös arendada näitlejate eriküljeliste võimete tõstmist märksa tõhusamalt, kui on suutnud teha seda näitlejaskonna eelmine teoreetiline ettevalmistus või veel vähem katsetused erialaliste täiendustega lavatöö vahel, mingite tundide või loengute näol, nagu on sellist näitlejate täiendamise meetodit osalt püütud kasutada meie lavadel. Seda viimast võib nimetada üksi näitlejatele korraldatud kulissidetaguseks mängimiseks, mida ei saa tagajärgede poolest võtta kuigi tõsiselt.

Nagu juba öeldud, pole Läti Kunstiteatri ruumid kuigi sobivad teatriks, ennem küll kinoks või mõneks seltsimajaks, milline ongi olnud see ruum esialgu, kuid siin on osatud kasutada olemasolevat vähest, peaaegu kaotades rampi näitlejate ja publiku vahelt. Vajaduse korral ehitatakse ramp *ad hoc*. Ruumide meeldiva teise kasutusena torkab võõrale kohe silma, et foajees on korraldatud alaline kunstinäitus, kus on välja pandud läti kunstnikkude nähtavasti vähemad tööd, mille hindadegi kohta leiate siin olevast kirjutatud nimekirjast andmed ning, nagu näha samast nimekirjast, on ostuvõimalust kasutanud mitmedki teatrikülastajad. Samas foajees leiate ka väljapanduna need diagrammid, mis käsitlevad selle teatri töö kõrval veel neid töömeetodeid, millest on lähtunud Eduard Smilgis oma teatri loomisel. Olgu nimetatud, et need hästi läbimõeldud ning ülevaatlikult näitlikuks tehtud diagrammid said Pariisis mõni aasta tagasi peetud teatrinäitusel auhinnagi ja seega rahvusvahelisema tunnustuse.

Teatri kirjanduslik dramaturg Elina Zalite kinnitas mulle, et see foajees korraldatud alaline kunstinäitus olla andnud läti kunstnikkudele müüdud tööde eest kena summakese ja sellega võrdne olla teatrigi kunstiline võit, mis näi-

tusest oma kunstilise arengu tõstmise kujul ammutada teatri külastajad. Seega jätkub siis eesruumiski publiku kunstilise maitse arendamine. Et meil pole ükski teater ega samuti ükski kujutava kunsti organisatsioon tulnud selle nii lihtsa mõtte teostamisele, millest on kirjutanud kujutava kunsti harrastaja juba eesti esimeste kunstinäituste korraldamise päevil, on aina kahetsusväärne nähis.

Läti Kunstiteatri juht Smilgis püüab alaliselt täiendada ja tõsta oma teatrit välismaistegi jõudude kaasatõmbamise näol. Kui läinud hooajal läti Rahvusteater kutsus lavastama Calderoni näidendit vene tuntud teatrimehe, parun Driesen'i, kes emigrandina viibib Pariisis, siis olla Dailes-teatril 1929./1930. a. hooajal kavatsus kutsuda Saksast Piscator ja Venest Meyerhold ja Taiirov, kuna diktsiooni erikonsultandina asub sama teatri juurde veel Zeltmatis.

Dailes-teatri näitlejaskonna kandvamaks meesjõuks, peale Smilgis'e, kes esineb viimasel ajal näitlejana ikka harvemini, on Teodor Lacis, vast kõige silmapaistvam läti näitlejaist ja praegune Läti näitlejate kutseühingu esimees, kelle mängus on haaravat südamlikkust, millega ta hingestab kõik oma osad; samuti on Lacis'e mängus külluses hoolist paatost, mis kaasa kisub ja ei tundu õõnsana. Need Lacis'e näitlejaande kaks peaomadust tõstab välja näitleja hea diktsioon ja väliselt õnnelik kuju.

A. Mikelsons on Läti Kunstiteatri koomiline kandev jõud, kes on oma osade interpretatsioonis väga õnnelik ning olla ühtlasi väga mitmekülgne, nagu tõendasid mulle lätlased. Muidugi on J. Simons oma eeskujulikult hea diktsiooni poolest juba sellel laval väärikas näitleja. Leidub veel hea karakter-osade mängija Weits, aristokraatlikkudes osades nii sobiv Zommers ja teine hea koomik Mitrevič.

Sama nimekas on selle lava näitlejannade pool. Siin oleks nimetada kõige pealt prouad Vistur ja Spielberg. Mõlemad oma erineva laadiga mängult on suureandelised näitlejannad, kes paistaksid välja ka suurte rahvaste lavadel. Spielberg on väga hea kahes vastandlikus suunas: väga traagilistes ja äärmiselt koomilistes osades, nii haruldane kui ka ei ole selline vastandite kehastamise and näitlejannade juures. Vistur on oma andelt küll ühekülgsem näitlejanna, kelle suure armastuse ja kõrge ning sügava õrnuse kehastused on aga seda veetlevamad oma tundekülluselt.

Nende kahe umbes keskikka kuuluva näitlejanna kõrval tahaksin eriliselt rõhutada veel üsna noorukese näitlejanna Elvira Bramberg'i kord tulevikus kahtlemata väga ulatuslikke

võimeid, mis juba nüüd tema lavalise karjääri algusel on võõralegi silmahakkavad. See näitlejanna on täis nooruse entusiasmi, mis ta laval oskab väljendada juba täiesti kunstiküpselt. Tema tundeskaala näikse olevat äärmiselt ulatav ning selle kasutamine praeguselgi arengu astmel küllalt oskuslik, et võluda ka vanemat ja nõudlikumat vaatlejat. Vaadeldes just oma esimesel läti teatris viibimise õhtul nimetatud näitlejanna mängu „Septembri roosis", tõin sealt kaasa nii haarava mulje selle noore näitlejanna osast, nagu pole olnud juba ammugi juhtu nautida ja olla tõeliselt kaasa kistud võrdlemisi algaja näitlejanna mängust. Ei saa siin ka tulla arvesse noorte näitlejannade sagedasti annet asendav nooruse võlu, vaid üksi ja ainult Elvira Bramberg'i noorelt juba väljenduv lavaand.

Kahjuks ei pakkunud need näidendid, mis mul võimalus oli näha Läti Kunstiteatri laval, nagu Jaques Deval'i liigsesse sentimentaalsusse kalduv kolmevaatuseline komöödia „Septembri roos", Jules Verne'i ja R. d'Enneré dramatiseering 11 pildis „Kapten Grandi lapsed" ja Elina Zalite „Švejk Lätis", oma puht kirjanduslik-kunstiliselt väärtuselt seda, mis oleks soovinud minu kirjanduslikud harjumused. See oli esimeseks pettumuseks, millel oli minu arvates veelgi see pahemus, et neis näidendeis ei saanud ka näitlejad pakkuda oma võimiste tippe: neis polnud ühelgi eelpool loendatud paremal näitlejal ega näitlejannal nende hiilgeosad, aga nad olid siiski igaüks oma kehastuses haaravad, isegi mulle, kes ma laval kõneldavast keelest sõnagi aru ei saanud, olles sunnitud leppima hädavajaliste lünkade tõlgetega. Kuid Lacis'e ja Bramberg'i hingestatud mäng võimaldas siiski kaasaelamise, olgugi et sõnad jäid ainult tühjaks kõlaks, mille intonatsiooni jälgiminegi aga oli huvitav. Muidugi oleksin meelsamini vaadelnud mõnda läti algupärast näidendit, kuid see jäigi mul nägemata Kunstiteatri laval.

Kuid algupäraste läti näidendite vaatlemise võimaluse poolest olin juba õnnelikum teisel tähtsamal läti laval: „Rahvusteatri" omal.

Kui Kunstiteatris on rohkesti rahutut otsimist ja sellega kaasaskäivat vabat lavaloomingut, siis näeme Rahvusteatris enam juba tardumisele kalduvat, riigiteatritele nii omast ja tavalist korralikku head mängu, milles ei ole erilisi tõusuega ka mõõna-kohti, mis paiskaksid publikusse vaimustuse tunglaid või kutsuksid välja vilistamise protestid. Siin on kõik nagu voolaks rahulikult paraja kallakuga sügavas kraavis vesi, mille voolu pole takistamas mingi paisutus ega tundu ka

kuski vee erilist rõhumist. Kõik on mõõdukas ja laita pole eriliselt midagi, aga kiidugagi tuleb — kokkuhoidlik olla.

Lätlased on oma Rahvusteatris jõudnud möödanud üheksa-aastase tegevuse kestel nii kaugele, et selles teatris on saavutanud enamuse algupärased läti näidendid, mis on etendatud ülalnimetatud aja kestel 96, kuna sama aja tõlgete arv on 94. Kuigi väike, aga siiski ülekaal! Millal jõuame meie oma lavadel nii kaugele?

Läti algupärasest näitekirjandusest on nende draamaklassikul Rudolf Blaumans'il ikka veel läti teatrites, ja muidugi ka Rahvusteatri repertoaaris tähtis koht. Need on Blaumans'i „Rätsepad Sillamačis", „Indrani" ja „Magusast pudelist", mis püsivad raudvarana läti teatrite repertoaaris. Neile on toonud läti kirjandus hilisemast ajast küll arvuliselt väga palju uut lisa, eriti aga näidendid, mis on sobivad mängimiseks provintsis ja maagi näitelavadel, kuna Lätis meelitavat võrdlemisi hea honorar, mis kirjanikud mängu korral lavadelt saavat, näidendite kirjutamisele. Sellest soodustavast asjaolust hoolimata aga ei ole siiski suur läti nende näidendite arv, mis sobiksid ka pealinna teatritele. Paremana oleviku näidenditest nimetati Akuraters'i komöödiat „Kurzeme" („Kuramaal"). Näidendite tõlked tehtavat nii Dailes-teatris kui ka Rahvusteatris algupäranditest, mitte aga tõlgete järele, nagu on see meie teatrites suuremalt osalt veel moeks; samuti leiate teie mõlema teatri eeskava lehelt iga kord tõlkija nimetatud, olgugi tõlkijaks mõnikord teatriarvustaja, nagu näiteks Georg Kaiser'i „Presidendi" tõlkija Robert Kroders. Sellest ei tehta saladust, nagu on see kahjuks kombeks saanud meie „Estoonias".

Rahvusteatris on muutunud uususeks tellida dekoratsioonid sellel alal tunnustatud kunstnikelt, nagu Kuga'lt, Nikolavs Strunke'lt, Tone'lt, Libert'ilt, Skulme'lt ja teistelt.

Kokku on Rahvusteatri personal 170 tegelast, kellest 52 on lavakunstnikud. See on küllalt suur tegelaskond, mis võimaldab mängida pühapäevadel ja neljapäevadel kaks korda, nädala teistel päevadel aga üks kord päevas, andes kokku näiteks 1928. aastal 341 etendust, mida on külastanud 206.000 inimest, makstes 288.000 latti, kuna aga teatri ülespidamise kulud olla 400.000 latti. Läinud aasta jooksul andnud Rahvusteater 25 lavastust, nendest 12 algupärast ja 13 tõlke-näidendit. Nendest lavastustest olla 6—7 suurlavastust, millele pannakse eriline rõhk. Lavastuse üldkulud olla 3000—8000 latti, mille juures dekoratsiooni 5—6 pildi eest maksetavat kunstnikule

tavaliselt 1500 latti, kuna kolmepildilise dekoratsiooni honorar olla 800 latti.

Teatrit juhib direktor ja tema abilisena dramaturg, kuna näitejuhte on Rahvusteatris neli, kes on aga ühtlasi ka näitlejad. Praegu töötavad näitejuhtidena: A. Amtmanis-Brieditis, Mierlauks, Zarinš ja Feldmans, viimane eriti komöödia alal. Rahvusteater läkitab oma näitejuhte täienduse otstarbega Venesse, Saksasse ja Prantsusmaale, kuid ainult näitejuhte, mitte aga näitlejaid. Küll aga saavad näitlejad ja ka näitejuhid kultuurfondist 600—700-latilisi välisstipendiume. Gastrolleerimise luba Rahvusteatri näitlejaile ei anta ja juubelitest tunnustab see teater ainult 25-aastalisi.

Oma parimaks näitlejannaks peavad lätlased Leiko't, kuid see on kolinud Berliini ja teotsevat filmi alal. Silmapaistvamaks näitlejannaks Rahvusteatris on meilgi Riia Vene Draamateatri külaskäikude kaudu kaunis hästi tuntud Lilija Stengel, kuna sellele näitlejannale on võimaldatud esinemine läti ja vene teatris. See näitlejanna võib olla eriti salongnäidendites väga effektne, süvenedes mõnikord oma osadesse ja andes siis õige kaasakiskuva lavakuju, kuid sagedamalt jääb ta püsima välise effekti saavutamisel ning lepib hiilgusega selles. Siiski tundub, et Lilija Stengel, kelle lavaloomingut olen võinud jälgida aastat neli, on just viimastel aastatel võitnud juurde oma kehastuste hingestamisel, süüvides oma kujudesse sisemiselt, mille tõttu on paljugi võitnud tema kujude iseloomustuse võime. Kuid see areng ei näi olevat jõudnud näitlejannas veel oma täiuslikkusele, aga kõik olemasolevad tundemärgid kinnitavad sinnapoolset järjekindlat liikumise suunda. Kahtlemata on Lilija Stengel Rahvusteatri silmapaistvaim näitlejanna, kelle tunnustatud nimi küündib kaugemale läti rahvusliku näitekunsti keeleliselt piiratud kitsast ringi.

Heaks näitlejannaks tuleb pidada ka Mirdza Šmitchen'i, kes oma südamlikku ja hoogsat tõusu väljendava mänguga kuulub Rahvusteatri parimate naisjõudude hulka, kuhu loeme muidugi ka Berta Rumniek'i, kes auväärse lavaseniorina kuulub ühes näitleja Mierlauks'iga läti teatri kunstiks arenemise romantilisse ajajärku, püsides tänapäeval nagu endise kulminatsiooni mälestismärgina, kelle lavale ilmumine toob enesega kaasa rea kauneid minevikupilte.

Läti Rahvusteatri näitlejaist oleks küll esimesena nimetada Janis Osis't, kellele pidavat järgnema lätlaste oma tõenduse järele A. Amtmanis-Brieditis, keda mul oli võimalus näha Georg Kaiser'i näidendi „Presidendi" peaosas, kuid pean

tunnustama, et mind jättis pea täiesti külmaks selle näitleja mäng, milles on väga palju väliseid ja muidugi oskuslikke võtteid, mis aga ei suutnud avaldada püsivamat mõju, kuna tema mängul puudub hingeline soojus, haaravus ja hoogsus, vaid kõik see jätab mulje, nagu oleks näitleja kohati vägagi iseteadev ja et ta kasutab küll õieti oma lavalisi võtteid, millesse ta aga ei oska puhuda loovat hinge, kui lubatakse tarvitada seda vana-testamentlikku väljendust näitleja loomingu iseloomustusel.

Sellega oleksimegi loendanud Rahvusteatri parimad jõud, kelle hulka võiks ju suurendada veel mõne teisegi nime lisandamisega, nagu koomiliste võimetega Ella Jakobson ja ehk mõni muugi, kuid olulisemalt ei muuda ka need läti riiklikuma teatri kunsti ilmet.

Läti Rahvusteater on püsinud oma kunstilises suunas kaunis järjekindlalt realismi radadel, hoides sellest kinni püsivamaltki kui see on tulus mõne romantilisema näidendi lavastusel. Olgu siin selle väite tõenduseks nimetatud kas või poola näitekirjaniku Stefan Krzywoszewski fantastiline naljamäng „Kurat ja kõrtsinaine", nähtud läti Rahvusteatri laval, ja mis kaotas väga palju just neis piltides, mis unenäolistena ja fantastilistena oleksid vajanud teissugust lavaletoomist, kui võimaldab seda järjekindel lavaline realism, millele näikse olevat vandunud täielist truudust meie lõunanaabrite suurim ja poolriiklik teater, kuigi teatril on ometi kasutada fantastilises näidendis nii palju võimaldav ringvalgustus ja muidugi kaugelt täielikum moodus lava, kui ühelgi teisel Riias asuval teatril.

Need olid üldmuljed, mis saavutasin selle teatri kolmelt etenduselt, mille esimeseks oli Akuraters'i naljamäng „Lõbusa peremehe" kaheteistkümnendalt õhtult, ülalnimetatud poola kirjaniku fantastiliselt naljamängult ja Georg Kaiser'i „Presidendi" esietenduselt. Neil etendustel võisin veenduda, et Riias ei saa kõnelda publiku puudumisest teatrites, kuigi esietendus ei võinud kiidelda just väljamüüdud majaga, aga ma ei näinud läti pealinnas ainustki korda pooltühja teatrit, ei Rahvusteatris ega ka Vene Draamateatris.

Publiku ligimeelitamiseks teeb Läti Rahvusteater kahtlemata rohkem kui meie omad vast kokku. Selleks annab Rahvusteater välja ajakirja „Teatra vestnesis" („Teatri teataja"), mis ilmub 16-leheküljelisena meie „Eesti Kirjanduse" kaustas, vist 12 nrt aastas, kuid ilma kindlate tähtpäevadeta, vaid vajaduse järele. Selle väljaandjaks on Rahvusteater,

kuna toimetajaks sama teatri dramaturg Karl Freinbergs. Trükitakse seda ajakirja 5000 eksemplaris ja nähtavasti lähevad kõik laiali, sest kui ma tahtsin saada tänavust komplekti, siis polnud aastakäigu esimesi numbreid enam saada teatribüroost. See ajakiri sisaldab kirjutisi eeskätt selle toimetajalt, kuid ka teistelt läti teatrihuvilastelt peaasjaliselt esietendusele tulevate näidendite kohta, käsitledes selle kõrval ka teisi teatriga ühenduses olevaid küsimusi. Nimetatud ajakirja number antakse hinnata eeskava ostjale ja see seletabki „Teatri teataja" arvuka menu. Nagu mulle mitte üksi toimetaja poolt, vaid ka mujalt kinnitati, olla sel ajakirjal, mis ilmub 1919. aastast peale, olnud suur teatrikultuuri arendav tähtsus, mida hinnati kõrgemaltki kui selle eelkäijate teatriajakirjade oma. Lätlastel on nimelt juba varem olnud kaks teatriajakirja väljaandmise katset, mis on olnud koguni kaunis vältavadki: 1906.—1909. aastani ajakiri „Lava" ja 1912.—1915. aastani „Lava ja elu", mille nimi tuletab väga elavalt meelde venelaste samanimelist teatriajakirja. Ei tohi ju ka unustada, et lätlaste uuema aja teatri arengusse lõikab vene teatrikunst õige tunduvalt mõjutades. Kui meie oma on olnud rohkem läänest tulevate mõjude alune, siis pole märgata vene lavakunsti kajastusi mitte üksi Läti Kunstiteatris, vaid kaugelt ulatuslikumaltki. Kui arvesse võtta, et käesoleval sajandil on vene lavakunst sammunud kõikide rahvaste omast esirinnas, ei saa salata selle viljeldavat mõju ka meie lõunanaabrite juures ega pole asja eitada selle importi.

Teise riikliku teatrina tuleb Riias arvesse Läti Ooper, mille ümber on pea kogu viimane aeg keerelnud väga võimas intriigi lainetus, mis ei taha vaibuda. Kuid selle teatri juures on kuulu järele õige hea balleti trupp, kelle esinemisi tol korral kahjuks ei olnud, ja puhas vokaalne külg ei kuulunud minu otsekoheste kunstihuvide piirkonda.

Kavatsesin külastada veel kahte mind huvitavat läti teatrietteVõtet, nimelt läti Töölisteatrit ja Rändteatrit, kuid edasisõidu tahe ei võimaldanud kestvamat viibimist Riias. Töölisteater võtvat näitejuhte Kunstiteatrist ja Rahvusteatrist, kuna Rändteatril näitejuhiks olla Blume ja selle teatri ülesanne sama, mis meilgi. Kunstiliselt ei lisandada nad läti lavakunsti millegi uuega, võrreldes kahe eelpool vaadeldud teatriga. Käesoleva aasta alul olid lätlased parajasti loomas oma provintsi teatrite keskkorraldust.

Õieti kuuluksid Riia teatrite ringvaatesse veel kaks teatrit, mis saavad samuti riiklikku toetust: venelaste ja sakslaste draamateater. Esikohale on astunud sakslaste asemel

venelased, kelle draamateater aga on Eestiski paljude külaskäikude tõttu hästi tuntud ja väärib kindlasti vene parima teatri nime väljaspool nõukogude Venemaa territooriumi, nagu võisin selles isiklikultki veenduda hiljem Budapestis, vaadeldes Moskva Kunstiteatri Lääne-Euroopasse jäänud osa etendusel „Onu Vanjat". Riia saksa draamateater ei ole just halb, nagu oleme õppinud tundma sellegi teatri võimeid Eestis olnud külaskäikude etendustel.

Riia teatritest tundsin huvi veel juutide kunstiteatri vastu, kuid jäi sealgi käimata. Juudid ise hindavad seda draamateatrit nii kõrgelt, et esinesid läti võimude ees palvega, et viimased muudaksid olemise võimatuks juudi operetil, mis oli alles äsja ilmunud Riiga katsetama, nagu saksagi operetitrupp. Mõlemad aga olnud oma võimistelt nii viletsad, et surnud väheveresuse loomulikku surma.

Riia suurlinn — meie Tallinnaga muidugi võrrelduna — on suutnud ära elada seni ja jätkub jõudu selleks ka vist tulevikus — operetita ja seal ei mõtlegi nähtavasti ei valitsuse, ega veel vähem teatriringkonnad läti riikliku opereti soetamisele asumisest. See küsimus ei kerkigi seal päevakorrale, kuna meil arvatakse jälle, et operetita hukkuks eesti rahvas, langedes paratamatult ja päästmatult põhjamaise pessimismi ohvriks.

See viimane mulle lahendamatu probleem ei tahtnud lahkuda mu meeltest ka siis, kui olin juba mugavalt istumas rongis, mis viis mind Läti-Poola piirijaama Zemgale poole. Vastust leidmata keerles see probleem veel pooluinakus suikudes ikka veel mu peas, nagu oleks surisenud sääsk keset jaanuari-kuu pakast soojas kupees.

Siis aga ärkasin järsku oma tukatusest ja meelde tulid läti teatriarvustajad, kes olid avaldanud sama lahket vastuvõttu Ooperi-kohvikus kui ka mujal, kus neid kohtasin. Kahetsesin tõsiselt, et ma ei suutnud lugeda nende kirjutisi ja pidin paremal korral leppima vaid piltide vaatlemisega, millega nad olid täiendanud oma artikleid teatriküsimuste alalt, nagu lavastuste ja üksikute näitlejate ülesvõtted osades, mis tõi mulle vaatlemiseks „Illustreeritud žurnaalist" sõbralik teatriarvustaja Kroders, kes ise ollagi parim läti teatriarvustaja, kuna tema sulest pole ilmunud üksi arvustisi premjääride puhul, vaid ka rida kirjutisi, mida oma üksikasjalisemalt laadilt võiks nimetada juba teatriloolisteks esseedeks. Üldiselt aga ei ole läti teatriküsimusi käsitlev kirjandus ise kuigi suur, sugugi mitte täielikum kui meie oma.

Peab aga au andma läti ajalehtedele, mis on küll vaesed kirjanduslikkudelt arvustistelt, kuid annavad siiski õige laialiselt ruumi teatriarvustistele, tuues, — pea kõik ajalehed, väljaarvatud ehk ainult suurim ärileht „Jaunakas Sinas", — iga esietenduse puhul paarisaja realisi ülevaateid oma teatriarvustajailt.

Teatriarvustajaiks on siingi kirjanikud, kes tunnevad suuremat huvi teatriküsimuste vastu. Nii on Edvart Virza parempoolse ajalehe „Brihva Seme" teatriarvustajaks, kirjutades sagedasti sama pilkelis-sapiliselt, nagu näikse olevat see juba nimetatud kirjaniku teiseks loomuseks.

RIIA OOPERI-KOHVIKU KIRJANDUSLIK NURK.

Läti kirjanikke Riias võib jagada kahte suurde rühma: kohviku-külastajad ja sealt eemalehoidujad.

Kirjandusliku koonduskohana tuleb arvesse õieti ainult Otto Schwartz'i Ooperi-kohvik, kus võite kohata kella 12—2 vahel läti kirjanikke, kunstnikke, teatri-inimesi. Nad on siin reserveerinud enestele paar lauda nurga-akna all, kust on kõige kaunim vaade alla tänavale, peapostkontorile ja Ooper-teatrile. Nende paari laua ääres võite paari päeva kestel tutvuda pea kogu kunstilise Riiaga, muidugi selle kohvikut külastava osaga. Kuid läti kohvikut-külastav kunsti-rahvas ei ole kaugeltki boheemlased selles mõttes, nagu leiame neid meil, olgu Tartus Werner'i või Tallinnas Feischner'i juures, kus istutakse maha jumalal nii hiigla külluses olevaid päevi, iga päev alati mitu tundi. Riia suurlinnalisem elu nõuab nähtavasti kiiremat tempot, mispärast vist on omandanud sealne kohviku külastamine rohkem nagu börsilkäimise kuju, istuvad ju samas kohvikus, — ainult laud või kaks kaugemal, — päris-börsiinimesed: igasugused mitmest rahvusest kaubitsejad ja ärimehed. Nagu viimased tulevad ja lähevad ka kirjanikud ja kunstnikud õige pea, olles joonud oma kohvi ja vestnud oma jutud, mis kõik sünnib kahe eelpool nimetatud tunnikese kestel. Nagu muutub naabrilauas ärimeeste koosseis õige kiirelt, ühed tulevad, teised lähevad, nii sünnib see ka kirjanikkude-kunstnikkude lauas. Ringvool on igatahes kaugelt elavam kui meie kohvikute tiigilises vaik-elus, kus istutakse, imetakse piipu või paberosse ning vaikitakse otse surmapõlgtusega, kuna kõik jutud on aetud juba ettegi nädalapäevaks ja see kõik sündis juba nädal aega tagasi.

Midagi uudist polegi enam üksteisele öelda. Riia elu on aga jutuainegi poolest märksa enampakkuv ning seegi toob kohviku ellu suurema elevuse.

Võõrale on aga Ooperi-kohviku kirjanduslik-kunstiline börs eriti sobiv kiire tutvumise võimaluse kohaks, kuna siin tunned enese vabana, olles teadmises, et sa siin ei sega kedagi ta koduses töö-tujus või rahus, kõnelemata sellest, et siin kõneldes ühe ja teisega on palju kergem leida õige kirjanduslik inimene võhivõõrastegi hulgast, kelle vastu sul tekib kas mõnel teataval või sagedamini päris teadmatutel põhjustel juba kohe alguses usaldus, olgu see siis isiklik sümpaatia või mis tahes, ning siis sobib sul peagi oma uue tuttavaga päris sõbralik vahekord ning sa täiendad temaga vestes oma ülevaadet küsimusis, mis huvitavad mõlemaid, sa korrigeerid varem saadud andmed ja pilt naaberrahva kirjanduselust omandab su meeltes juba reljeefsema kuju.

Olin jõudnud Ooperi-kohvikusse „Daugava" toimetaja Grin'i saatel ja leidsin siin kohe Läti Rahvusteatri direktori Bersinš'i ja sama teatri dramaturgi Karl Feinbergs'i, keda mõlemaid olin just äsja asjata otsinud teatrist. Nendega kohvikus sealt peale iga päev kohtudes, möödus see tunnike kõnelustes läti teatri-elust, ja siin sain mõndagi sellest materjalist, mis olen võinud kasutada peatükis läti teatrist, niipalju kui see ulatus väljapoole seda, mis võisin näha ning tähele panna ise, külastades igal õhtul teatrietendusi, olgu Rahvusteatris või jälle Läti Kunstiteatris. Kolmanda teatrihuvilasena olgu nimetatud teatriarvustaja Kroders, keda võite pea iga päev kohata Ooperi-kohvikus.

Kirjanik Paul Rosits näikse siin olevat alaline külaline, kes on kogu aeg mingis elavas askelduses, veidi liigagi rahutu, mis mõjub juba ebakindluse ja samal ajal nagu pingutatud tahtejõu avaldusena. Ta mõjub siin kirjanduslikul börsil kõige rohkem viimase meeleoludele ning tegumoodidele vastavalt. Temas tundub rohkem ajakirjanikku, muidugi tema isikliku olemuse järele otsustades, võttes vaatlusel lähtekohaks tema väledusega seotud paratamatut pealiskaudsust. Need on muljed, mis olen saanud temast paljal vaatlemisel ning mõne ükskõikse sõna vahetusel. Aga painduv seltskonnainimene on Paul Rosits kahtlemata ja oskus kirjanduslikuks teetegemiseks ei puudu tal kindlasti ka mitte. Küll aga puudub vist kaalukam tüsedus ta kirjanduslikus loominguski, kuigi puudus võimalus järele pärida tema toodangu kohta üksikasjalisemaid teateid.

Koguni teissugune kuju on Karl Jekabsons. Luuletaja ja naiivne kui süütu lapsuke, kes komistab alatasa oma luule pika särgi sabasse. Aga ta luule seisvat oma kunstiliselt väärtuselt — vähemalt minevikus — kaugelt kõrgemal nende omadest, kes tänapäeval teevad tema kulul oma väikesed naljakesed ja lõbutsevad siis selle tõsise looduselapse süütusest. Aga mõnus oli temaga olla, kuigi see naiivsus kahtlemata pikapeale ära tüütaks. Vaatlesin ja imetlesin, et olevikuski võib olla selliseid pilvetaguseid luuletajaid, nagu neid lihtsustades ette kujutasime endile vast varases lapsepõlves ja nagu nad vast ehk edasi elavad veel praegugi mõne lihtmeelse metsanurga elaniku puutumatus mõttekujutuses. Omapärane ja samal ajal kõige rahvapärasem luuletaja tüüp, kelle hinges aga keeb ja sädeleb midagi ja kui ta suudab leida väljendusvormi sellele „midagile", siis võib anda selline looduslapse laule, mille otsekohesus ja algeline süütus sütitab meid oma värskusega. Karl Jekabsons'i maaelu lüürilist kujutust kiidab ka Edvart Virza oma raamatukeses „La littérature lettonne depuis l'époque du Réveil National".

Omapärasem kuju Ooperi-kohviku kirjanduslikus nišis on Janis Jaunsudrabinš, varem maalija, kes on aga loobunud kujutavast kunstist ja üle läinud kirjandusele. Keegi kunstnik tähendas mulle, et kirjanikud öelda, et Jaunsudrabinš on kunstnik ja kunstnikud jälle kinnitada, et ta olla kirjanik. Muidugi oli see liialdatud, kuna selle ütleja harrastas sarkasmi teiste puhul. Jaunsudrabinš'is on õnnelikul kombel mõlemat, nagu veendusin juba hiljem, lugedes tema „Balta gramata" („Valge raamat") eestikeelset tõlget ja vaadeldes selles leiduvaid autori valmistatud jooniseid. Kirjaniku kultuurne ja tagasihoidlik esinemine võitis vaikse sümpaatia tema isikule.

Janis Sudrabkalns, keda võib samuti kohata nimetatud kohviku laudkonnas, on liigagi tagasitõmbuv ja vaikiv, mis on eeskätt vist tingitud tema häbelikkusest oma kogelemise pärast. Ta pelgab koguni võõraid ja hoidub kõrvale. Vestlusse satub alles nendega, kellega on juba kauemat aega tuttav. Oma luules on ta Edvart Virza kõrval teine, kellesse prantsuse uuem luule on jätnud sügava mõjutuse selgelt tuntavad jäljed, kuigi see on segatud veidi slaaviliselt kostva pateetikaga, aga tema rikkalik riim ja vahelduv rütm on kahtlemata läänest pärit. Viktor Eglits'i kõrval on ta teine läti kirjanik, kes oskab sedavõrt vene kirjanduslikku keelt, et kirjutab selleski keeles, kuigi viimasel ajal peaasjaliselt läti teatriarvustisi Riia vene lehele.

Need oleksid vast kõige silmapaistvamad kujud kirjanduse ja kunsti ilmast, keda võite kohata peaaegu vana-inglise kellakäigu täpsusega Riia Ooperi-kohviku nurga-akna sopis. Muidugi mitmekesistub see seltskond vahetevahel ühe või teise haruldasema külastajaga, nagu A. Strals ja mõni teine kirjanik, kunstnik ning arvuta hulk ajakirjanikke, aga põlise tüve moodustavad siiski need, kellega alustasime kirjandusliku kohviku elu kujutavat peatükki.

RIIA LÕBUTSEB.

Ooperi-kohvikus vaadeldes äärmiselt kirjut ja rahvusvahelist seltskonda, kes sinna koondub päeva eritundidel, igatahes vahelduvamat inimkogu, kui näed seda meil, tekkis tahtmine kohata seda või teissugust seltskonda mujal erinevais olukorris, kui selle kohviku kooke söömas ja kohvi või limonaadi peale rüüpamas. Olin lootnud näha seda seltskonda kas või samale Otto Schwartz'ile kuuluvas ja sama tänava järgmisel nurgal asuvas restoran Otto Schwartz'i juures, kuid vähemalt ühe eine ajal valitses seal selline vaikus, nagu oleksin sattunud mingisse mahajäetud erakorterisse, kus liikus vaid üks teenija. See ei meelitanud sinna enam tagasi. Katsetasin siis Vanas-Riias asuva mingi väga vana ja kauase heakuulsusega restoranis, kuid siingi küdeva kamina ees üksi istuda ja vaadelda laudadele asetatud lippe, milliste hulgas polnud ununenud ka läti põhjapoolsema liitlase oma, — ei, ka siin oli eemale peletamas sama hauavaikus, kuna olin tahtnud ja tulnud mitte üksi sööma, vaid nägema ka Riia publikut. Juhatati siis kahte Vöhrmanni parki: suurde ja väikesesse, aga seal oli esimeses leida mõni vähe huviäratav läti või muusse rahvusesse kuuluv rahatuus ja teises vaikselt ja peaaegu nohisevalt enese ette lõunastajad, rahakam intelligents, kes oli seal liiga paigalpüsiv, kui et oleks pakkunud tähelepanekuiks midagi erilist. Tuli jätkata oma otsingut, kuni jõudsin ühel õhtul peale teatrietendust „Alhambrasse", kus suguvend Vares hoolitseb riiglaste mõnusa olemise eest, nagu täitis sama osa Tallinnas lätlane Lihns „Lindenis". Mõlemad oleks nagu otsinud ja leidnud ligidaste välismaalastena vahetades oma rahvaste pealinnad naabri võõra vastu viljakama pinnana, millel võisid siis pakkuda kergete lõbustuste jänulistele igasuguseid jänusid kustutavat.

Eestlane Vares hoolitseb Riias lätlaste nooblima ja lõbusama kõrtsi omanikuna nende kehaliste hüvede eest ja nähtavasti enese ja vist ka lätlaste üldiseks rahulolemiseks. Ja mis on parem, kui et inimesed võivad olla enesega ja teistegagi rahul? Eks ole soovitud seda juba piibliski?

Ja veidi idamaine oligi selle puumaja keldrikord, mille maapealne ja väline osa polnud kuigi uskuäratav. Oli juba üle kesköö, kui saal täitus viimse võimaluseni ja algasid üksikud vähesed kabaree-numbrid, mis polnud paremad ega halvemad kui meie vastavate paremate asutistegi omad. Lõpmata pikad vaheajad täitusid muidugi publiku tantsuga. See publik on kaunis kirju, kuid tunduv ülekaal näikse olevat juutidel, nagu see küll teisiti ei võigi olla Riias, kus vähemalt iga teine äri on nende oma, kui mainitud ülekaal pole ehk veelgi suurem. Ja juudi-ärimees armastab peale tehtud tööd, mis on toonud paraja kasu, lõbutseda ja lasta enesel hea olla ning maitseda. Ega siin nii ei joodagi, kuivõrt lõbutsetakse oma samast rahvusest naiskaaslastega. Muidugi on nii mõnigi juut eelistanud oma suguõdedele mõnda ilusat lätlannat, ja siis on seegi sama uhkelt riietatud, nagu kogu siinne naisseltskond.

Olen siingi veidi pettunud publiku ühesse rahvusesse kuuluvusest, kui jõudsin lõpetada saalis pilgu küünivuse piirkonnas tehtud ülevaate ja sellega kaasaskäinud arvutusega, mille lätlusse kuuluv osa oli sama murdarvuline, nagu oli eestigi osa Tallinna „Lindenis". Lätlane on vist oma pealinnas samuti tagasi tõmbunud vaiksemasse lõbutsemisse, kas oma kodu seinte vahele või mujale, jättes seega siingi nagu peaaegu kogu ärieluski laia teotsemisvälja juutidele. Siin on see vast ainult hea tunnismärk, kuid tulunduslikus elus?

Aga valitseva rahvana on lätlane hakanud mõjutama juute selles suunas, et siin kuuled neid paiguti juba päris demonstratiivselt kõnelevat riigikeelt, ja ei kesta vist enam teist kümmetki aastat, kui juudid annavad lätlastele juba lisa oma rahvuslikust verest ja siis on need veidi tõmmumat verd lätlased sama head isamaalased, kes ületavad teisi oma patriootlikkusega, kuna on ju esimene säärasest ristsugutusest pärit tunnustatum lätlane Meierovič riigimehena andnud säärase veresegamise tõhususest nii hiilgava ja eeskujuks sobiva tuleproovi, et kurta pole midagi, kui läti tõu etnograafiline koosseis muutub veelgi segasemaks kui see on juba seni.

Lõbutsemine kestab politseitunni saabumiseni, et jätkuda siis teises ruumis, mille eest on hoolitsenud ettenägev suguvend, kes aga näikse avaldavat sama kalduvust, mis olen

märganud kõigi suguvennist-restoratööride juures: nad viivad oma headki lõbustusasutised ikka kord-korralt allapoole, ligemale kõrtsile, samm-sammult, aga järjekindlalt. See näikse olevat eestlasel juba veres, kui ta võtab üle ka millise tahes esimese järgu restorani või lõbustusasutise: kord jõuab ta ikkagi välja jõuka mulgimaalise suurkõrtsini.

Olin lõpetanud läti seltskonna otsimise, kuna sõber Eglits viis mu veendumusele, et mu leiutamise katsetel ei võigi olla täit tagajärge, ning trööstis mind sellega, et kutsus eelolevale läti pressipallile, kus ma võivat näha läti seltskonda, kuid enne seda püüdis ta meelitada mind jääma mingile akadeemilisele maskeraadile. Parem veeta juba aeg Varssavis ja minna seal mõnele maskeraadile, mõtlesin eneses ja valmistusin edasirändamisele, trööstides sõpra ja ennast väljavaadetega tagasisõidul, mis pidi sündima ju samuti Riia kaudu.

POOLA

TEEL VILNOSSE. MINEVIKU MÄLESTUSTE LINN.

Jälle vagunis istudes saad koguda ning koondada neid arvukaid muljeid, mis kippusid nagu kägarasse kuhjuma, kuigi olid kogutud sellise lühikese aja kestel, nagu oli mu nädalane viibimine iseseisva Läti pealinnas esmakordselt, selles vanast ajast nii tuttavas Baltimaade suuremas kaubanduse ja tööstuse linnas. Naudin üksioleku nii kosutavat rahu, et paigutada eelmiste päevade muljeid oma mälu erilahtritesse. See sõprus ja lahkus, mida olin nautinud oma lõunapoolsete naabrite keskel, oli siiski väsitanud, ja vajasin puhkust. Tehes nagu mineviku bilanssi, pöörasin samal ajal uue lehekülje oma reisupäevikus, kirjutades sellele Poola. Sest olimegi juba Zemgales, viimases lätipoolses jaamas, kust peale lühiajalist passivaatlust jätkasin reisu. Et Lätiski osatakse seaduse tähest hammastega kinni haarata, selgus peagi, kui rong oli liikuma hakanud ning ilmus piletite kontrolör. Näitasin mehele kui lätimundrilisele läti raudteepileti, kuid see väitis, et minu pilet olla Riiast Zemgaleni, võtsin siis taskust poola pileti, mis näitas minu õigusi sõita Turmontist Varssavi, aga seegi ei rahuldanud agarat lätlast, kes küsis mult: „Aga kus on teie pilet Zemgalest Turmonti?“ Kuna mul polnud aimu sellise vajadusest, oletades, et mulle on antudki piletid läti piiri jaamani ja sealt edasi poola piiri jaamast lõunapoole, olin küll üllatatud säärasest nõudest, kuid ei soovinud teha tüliküsimust läti mõne santiimi pärast, palusin agarat läti ametnikku müüa selline pilet sõiduks sellel maaribal, mis lahutab läti Zemgalet poola Turmontist, kuid nüüd oli jõudnud silmapilk, kus lätlane oli juba väljendanud oma ametnikulise võimu ja tarkuse ning tundis vajadust näidata mulle ka oma suuremeelsust, ja majesteetlikult lausus ta: „Ah, laske olla, ei ole vaja.“

Olin valinud sõiduks Riiast Vilnoni tavalise rongi, jättes kasutamata kiirrongi, kuna esimene pidi tooma mu just parajasti hommikuks Vilnosse. Sõitsin siis ka pea tühjas vagunis, olles selle I ja II klassi mix-vagunis ainuke reisija; ei olnud teisteski vagunites rohkem kui vast kümmekond kolmanda klassi reisijat. Kas liikumine sellel liinil on koondunud üksi kiirrongile ja teistel on pea välja surnud?

Jõuan hommikul Vilnosse, mille nagu liiga suur jaamahoone tundub ülearusena ja otstarbetuna praeguses olukorras, kus see võib vastu võtta üksi Läti poolt tulijaid ja neid edasi saata Varssavi suunas, on ju teised ühendusliinid veelgi ligemate naaberriikide, Vene ja Leedu, poolt suletud. Vaksalis liigub kõige rohkem poola sõjaväelisi mundrikandjaid.

Vilnoski on vaksal kaunis kaugel tsentrumist, ning et tutvuda selle linnaga, mille ümbruses — kõigest paarkümmend kilomeetrit eemal — olen viibinud kauemat aega, kuid nüüd juba rida aastaid tagasi — ilmasõja päevil, kuid siis Vilnosse pääsemata, mis tol ajal oli juba sakslaste okupeeritud, — ja et vaadelda ringi varasel hommikul eneselt alles und raputavais aguleis, alustasin jalgsi käiku linna. Varahommikul on tänavad veel tühjad, ainult mõni vürtsipoodnik-juut askeldab oma kaupluse ees või jälle soendab ainsa hõõguva söega teisi, püüdes tekitada neiski lõket, millest saaks sooja külmuvaile kätele ja nende kaudu kogu räbalais kehale, sest ees seisab ju kogu päev, mis tuleb veeta ostjaid hankides külmas ulualuses, milles polegi muud ahju, kui ainult see savipott hõõguvate sütega. Ah, nii tuttavad pildid mu sõjamehe elupäevilt, nagu oleksid need juudidki juba ammu nähtud tuttavad Polotskist või Głębokojest...

Hulgun pooltühjadel aguli-tänavail, hoides suunda kesklinna poole, eksides ja küsides sagedasti teed. Siis olengi juba tänaval, milles tunnen ära peatänava, millele osutub seegi, et seal asub „Euroopa" võõrastemaja. Ei ole vist ainustki linna endise vene territooriumil olevas Poolas, kus poleks sellenimelist võõrastemaja, mis tahab olla ühtlasi parimaks hotelliks, kuna ju Varssavis kannab luksushotel sellist nime. Provintsis pole need võõrastemajad küll kuigi euroopalised.

Juba kohtan Mickiewiczi ja Słowacki nimelisi koole. Jah, need mõlemad poola romantika aja geeniused on ju seoses selle linnaga. Vilno ja poola kirjandusliku õitsengu aastad, — kui ligidalt on nad üksteisega seotud! Poola viljarikkama kultuuri kevad ja idanemisaeg on olnud just selles linnas, milles aga enne seda oli aset leidnud Leedu suurriiklik

paisumine. Mineviku mälestuste linnaks võiks nimetada Vilnot mitte ainult tänapäeva kahe riigi seisukohalt, Poola ja Leedu, vaid veel kolmandalgi maailmariigil, katoliku kirikriigil on Vilnoga palju mineviku kaunimaid mälestusi. Siin on õitsenud jesuiitide kultuur kloostrites, millest püsib tänapäeval mälestus vaid veel selle tõttu, et rida uulitsaid tuletavad meelde munkade ordusid: — Mihkli, dominikaanlaste ja bernardiinlaste omi, — sama kitsad ehk veelgi kokkusurutumad kui Tallinnas Voorimehe tänav, kord sirged, siis jälle kõverad, uuristavad nad kesklinna, nagu elavad tänav-muuseumid. Ja et see on olnud minevikus kuulus kirjandusliku elu hälli-linn, eks tuleta seda meelde veel tänapäevalgi „literacka" (kirjanduslik tänav), millise nimega uulitsat pole ma kohanud seni üheski teises linnas. Seegi on mungaordude kitsaste tänavatega täpselt sarnane.

Vilno, mis praegu on juba kümme aastat tüliõunaks Poola ja Leedu vahel, on ajaloolises minevikus nii tihedate sidemetega ühendatud Leeduga ja siis hiljem sama sitkete niitidega Poolaga, olles esimesele sõjalise suuruse ja vägevuse, teisele kultuurilise õitsengu mälestissambaks ja sellisena kallis mõlemale. Kuid mõlemale on tänapäeval suureks kurblooks see, et linna elanikkude enamuse moodustab koguni kolmas rahvas — juudid. Poola ametlik statistika märgib, kui mu mälu mind ei peta, et Vilno kodanikkudest on 45% juudid, siis tulevad poolakad, siis valgevenelased ja lõpuks leedulased. Kui see statistika korrektuuri vajab, siis eeskätt küll juutide suhtes. Vist ei ole meie tõest väga kaugel, kui oletame, et juutide arv ulatub üle 50%, kuna on ju teada, et väga paljud haritumad juudid armastavad ühtlustada oma rahvust kodakondsusega. See viimane nähis aga tuleb eriti arvesse võtta Poolas. Seega on vist küll kõige tõenäolisem, et kõik teised rahvused kokku on arvuliselt vähemuses juutidega võrreldes ja Vilno on õigupärast juudi linn, kuna siia ongi koondunud Poola juutide kultuurelust mõõduandvamad asutised: Vilno juudi kunstiteater on parim juutide teatritest kogu Poolas ja juutide Pen-klubigi asub kahes linnas: Varssavis ja Vilnos, juudi raamatukogu ja muuseum Vilnos on samuti paremad kui Varssavi juutide omad.

Nagu kauges minevikus oli katoliiklik kultuur see, mis valitses nii leedulast kui ka poolakat, olles rahvusvahelisena mõõduandvaks teguriks neil maa-aladel, nii on nüüdki samas Vilnos peateguriks selline rahvusvaheline rahvus, nagu on juudid. See on tõsiasi, kuid kurblooline nii poolakaile kui ka leedulasile.

Hulkudes ja mõtteid mõlgutades on saabunud juba tund, mil on avatud Vilno Stefan Batory nimelise ülikooli raamatukogu, milles kavatsesin otsida jesuiit Bucciuse kirjandusliku tegevuse jälgi. Üllatavaks uudiseks oli mulle siinses ülikooliraamatukogus, et see oli samal ajal avalik raamatukogu, mida võis tarvitada vabalt iga tänavalt-tulija, kui leppis kohal lugemisega, ning iga Vilno kodanik võis raamatuid sealt kojugi viia, täitnud ainult vajalised formaliteedid ja maksnud väikese tagatise. Meie Tartu ülikooli raamatukogu aga ei saa vabalt kasutada endine sama ülikooli akadeemilinegi kodanik. Kas ei kuluks meile siin poolakate eeskuju järeletegemiseks?

Vilno ülikooli raamatukogu juhataja Lissovski vastutulelikkus ja lahkus on poolakate juures välismaalastega kokkupuutumisel nii enesestmõistetav, et selle eriline mainimine oleks asjatu, kui see poleks ulatunud nii kaugele, et andus ise pooleks päevaks minule vajalise kirjanduse hankimisele, komandeerides mulle abiks veel ühe oma abilistest, kes pidi olema eriti kodu jesuiitide kirjanduses ja kes aitas veel siiski mõningate väljakirjutiste lõpetamisel, kui raamatukogu oli juba suletud.

Olin veetnud kogu päeva ülikooli raamatukogus ja Vilno riiklikus arhiivis, kus kohtasin juhataja kohal juba endist kaaslast Tartu üliõpilas-päevilt: Dr. Mennicki oli veetnud mitu aastat meie kodumaa veneaegses ülikoolis ja tundis rida siinseid inimesi, keda meelde tuletada jätkus meil siiski aega keset tuhnimist vanade raamatute veel korraldamata hulgas ja sirvides mõningaid arhivaale.

Õhtupoolne kulus linnas hulkudes. Kuid enne tõttasin „Euroopa" hotelli lõunale. See polnud karvaväärtki parem lokaal kui meil kas näiteks Rakveres mõni esimesejärguline, suure ja ebamugava saaliga, milles mängis lärmav jazz ja istusid siin-seal laudade ääres külalised. Eriti üks laudkond oma valjuhäälelise poolakeelse kõnega püüdis tõmmata kõigi saalisolijate tähelepanu enesele. Siin võeti välja kõrged ja poola-isamaalised toonid, kuigi lauasistujad ise olid kõik tüüpilised juudid. Väljudes jätkasin oma hommikul katkestatud vaatlusi, nautisin Püha Anna kiriku arhitektoonilist kaunidust, imetledes selle rohkearvulisi väikesi tornikesi, mis on igaüks omaette kunstiteos, millest kaunimaid leidsin alles Prahas Püha Vita doomis. Seisatasin mõne vana maja monumentaalse võlu ees, ilma et oleksin viitsinud hakata otsima oma teejuhist andmeid ning teateid selle hoone kohta. Püüdsin tänavail liikudes leiutada leedulasi, veendudes nende rahvuses kas välimuse järele või jälle kuuldes nende leedu kõnekeelt,

mis vilksatas aga kõigest paaril korral, kuna kolmandana nende siinasumise tõendusena leidsin ühelt ukselt suure sildi, et seal asub mingi leedu rahvuskomitee, mida kavatsesin juba külastadagi, kuid loobusin kohe sellest mõttest, sest minu tähelepanu köitis tänaval oma setuka ees liikuv valgevene talupoeg, kes vedas nööriotsapidi järel oma hobust, mis oli ree ette rakendatud ja vedas tõsiselt pingutades kahte tublit sületäit küttepuid. Jällegi nii kaua nägemata ja ilmasõja päevilt igituttav pilt, et pidin selle mehe juurde astuma ja tervitama vana sõbrana, keda pole aastaid enam nähtud, sest kui nägin säärast vedamise viisi esmakordselt, lõikus see koomilisena ja samal ajal vaesuse kurbloolusena nii teravalt mällu, et viirastus nägematultki. Nähtavasti oli talupoegki märganud, et silmitsesin teda, ja ta küsis mult, kas ma ei soovi osta puid, tarvitades mingi poola ja valgevene keele segu, õigem püüdes kõnelda poola keelt, aga siiski oli see rohkem bilorusska mova. Ei, puid ei olnud mul tõepoolest vaja, kuigi väljas oli haruldane pakane. Aga võttes kokku oma bilorusska mova riismeid, alustasin talumehega juttu, et kuulda hulga aastate järele seda vast kõige vähem arenenud ja päris algastmel olevat slaavi keelt.

Peatusin siis vanade majade massiivsete seinte ees, millesse oli asetatud mõni pühakuju või kus moodustasid mineviku arhitektuuri mälestiste sammastikud mõne kauni portaali.

Käändusin siis Vilno linnapargi poole, mille ees peatus mu pilk millegi neoklassitsistliku hoone ette istutatud pügatud kadakatel, mis ilupuudena olid siin kasutatud nii oskuslikult ja moodustasid peenemaitselise allee. Kerkis seal meelde, et ma pole oma kadakaterikkal kodumaal leidnud kuski seda põõsaspuud ilupuuna kasutatuna, mis rikkus mu rahvuslikku tuju. Väike oli seal juures seegi troost, kui meelde tuli, et olin siiski Muhu saarel ja Saaremaal imetlenud pügatuid kadakaid, aga meie saartelgi olid kunstkärneriks — lehmad, kelle ilu-meele oli tekitanud viletsal karjamaal — tühi kõht.

Siirdusin Vilno lumisesse parki, milles polnud ainustki jalutajat. Andusin siin täiesti Vilno suure mineviku mälestustele, püüdes suggereerida enesele neid meeleolusid, milles olid liikunud vast samadel alleedel nooruslik Mickiewicz ja Słowacki, mõlgutades oma kaugele küüniva suure auahnuse tuliseid ja ihalevaid mõtteid, mis võisid omandada reaalse kuju alles kümned aastad peale nende surma.

Nende kahe elulоolt tegin mõtetes järsu hüppe veidi kaugemasse minevikku, mille oli toonud mu teadvusse marmortahvel ülikooli vastas oleva maja seinal: sellest päevast selle

päevani asus selles majas 1812. aastal Napoleon. Esimestele oli see linn nende pealesurmalise kuulsuse hüppelauaks, viimasele aga sai sama linn maise suuruse kokkuvarisemise eelpostiks.

Seal siirdub mõte jesuiitide juurde, kes elavad siin tänapäeval vaid vanade hoonete ja müüride kivist seinade mälestuses, tehes alati ja ikka kõik ainult oma jumala suurimaks auks.

Aga nähtavasti ei taha tänapäev oma reaalsete huvidega, et inimene anduks sellistele mineviku-unistustele, millest kisubki mu välja äsja suure lumehange tagant väljunud preestrikuues mees, mõnusa söönud näoga ja enesega rahulolev, elunautiva sädeleva pilguga, peas poola ohvitseri müts. Taipan, et see on vist poola sõjaväeline preester.

See oli juba kiirrong, mis viis mu ära sellest kaunist linnast, sõidutades Varssavi poole. Nüüd ei leidnud ma ennast enam nii üksikuna vagunis, mis täitus peaasjaliselt poola kõrgemate ohvitseride ja raudtee-ametnikkudega. Seadnud enese mugavalt pikutama, katkestas uni peagi kõik mu Vilnoga seotud mälestused, kuna suigutamas oli teadmine, et hommikul vara olen juba Poola pealinnas.

POOLA KIRJANDUSLIK TÄNAPÄEV.

Ei ole kerge uuel kirjanduslikul põlvel, kui ta eelkäijaiks on kirjanduslikud suurused, kelle tunnustatud geenius ähvardab varjata järeletulijate loomingu, eriti aga järeletulijate esimesel kasvu ja ilmeomandamise ajajärgul. Sellelt lähtekohalt vaadeldes oli Marinetti'l, itaalia futuristide isal, osalt õigus, kui ta oma tormi ja tungi ajajärgul nõudis muuseumide ja raamatukogude hävitamist, et seega maad teha uute põlvede kunstilisele loomingule. Sellel oleviku metsikusel oli alust muidugi ainult sel määral, nagu igas liialduses ja äärmuses: see õpetas meid nägema küsimuse teistki külge.

Poola tänapäeva kirjanikud on ühelt poolt ka oma eelkäiva põlve, nõndanimetatud Noor-Poola kirjanduslikkude geeniuste vaimse surve all pidanud kasvama ja arenema, et saavutada selles surves ja sellest hoolimata oma loomingu iseseisvus. Poola tänapäeva kirjanikkude eelkäijaiks olid sellised titaanid nagu prosaistid Stefan Żeromski ja Władisław Reymont, lüürik Jan Kasprowicz ja draamakirjanik Stanisław Wyspiański, kelle kõigi nelja loomingule langeb XIX ja XX sajandi pöördel sama juhtiv ülesanne, nii suuruselt kui ulatuselt, nagu oli seda XIX sajandi esimesel poolel poola romantika ajajärgu geeniustel: Adam Mickiewicz'il, Juljusz Słowacki'l ja Zygmunt Krasiński'l, vast ainult selle vahega, et viimaste looming oli piiratud luule ja draamaga, kuna nelja esimese oma ulatus sõnalise kunsti kõigile aladele.

Bismarck olevat kunagi öelnud: kogu poola kirjandus ei ole muud kui politika-tegemine ega kogu poola politika muud kui kirjanduslik romantika. Sel olnud või olematul väljendusel ei puudu teataval määral tõeline alus, kuigi on osutunud täiesti ekslikuks see põlglik suhtumine, mis Bismarck jagas Poola säärasele politikale ja kirjandusele. Tõsi

on, et kogu poola kirjanduslikku loomingut läbib mitmekordse punase niidina, alates iseseisvuse kaotamisest kuni selle uuesti saavutamiseni meie päevil, ideelise selgroona aade: kuidas saavutada Poola rahvusriiklik uuestisünd. Võib öelda, et ei leidunud ka kõige süngematel vene ja preisi surveaegadel, mis ühtlasi kokku langesid nende riikide võimu hiilge- ja suuruse-aastatega, ainustki poola silmapaistvamat ja nimekamat kirjanikku, kes oleks suhtunud maksvasse politilisse ja riiklikku olukorda leplikult, seda õigustades ja heaks kiites. Kui sellist suhtumist väljendasid üksikud kõrgema aristokraatia järeletulijad, siis muutusid nad rahva vaimsete ja iseteadlikumate hulkade silmis äraandjateks, kes kaotasid omal kodumaal igasuguse usalduse ja pidid rahulduma üksi selle karjääriga, mis neile vene ja saksa keisrikoja armust osaks sai.

Riikliku iseseisvuse saavutamisega kaotas kogu poola kirjandus selle võimsa idee, mille ümber ta oli liikunud üle saja aasta kestel. Mis pidi asendama selle — kui mitte just sama võimsana, siis vähemalt küllalt kandvana — üldrahvusliku aatena? Seda polnud kerge leida ja seda pole leitud veel praegugi, kus on möödunud juba kümme aastat riikliku iseseisvuse algusest. Ja vaevalt leitaksegi säärane üldrahvuslik aade, mis pole mõeldavgi tavalises argielus üheski moodsas riigis, pealegi kui tuleb küsimusse Poola riik, mis põeb veel kaua oma ebaühtluse tagajärgi, sest ei tohi unustada, et see riik koosneb kolme eriarengulise riigi küljest lahutatud osast: Vene, Preisi ja Austria, mille üksusesse kuuludes üle saja aasta kestel Poola suutis muheneda nimetatud riikide majandusliku eluga ning omandada vähemalt osaltki sama ilme.

Stefan Żeromski avaldas enne surma oma kirjandusliku manifesti, milles lausus noorele põlvele, et on möödunud päevad, mil poolakaid vaimustasid võimsad ühised aated, ja et on saabunud ajad, kus nad peavad pöörduma tagasi väikese mehe juurde ja uuesti leidma ja kujutama i n i m e s t ta mitmesuguses olukorras.

Sellega oli eelmise ajajärgu meister täiesti õieti ära märkinud tõelise olukorra ja ka kätte näidanud suuna, milles on läinudki kogu tänapäeva Poola kirjanduslik areng, siirdudes politiliselt ja riiklikkudelt aadetelt puhtinimlikkudele.

Enne oma surma ei jätnud Stefan Żeromski pärandusena mitte üksi eelnimetatud manifesti-testamendi, vaid ta avaldas ka teose, mis näitas nagu kätte need rajad, milles peaks liikuma Poola kirjanduslik järeletulev põlv: „Eelkevade" nimelise romaani. Peategelane nimetatud romaanis võtab osa

vaimustatud isamaalasena Poola vabadusvõitlustest enamlaste vastu. Sellele vabadussõjale järgnevad ka Poolas nagu meil ning mujalgi laastavad spekulatsiooni-aastad, mis toovad suure murrangu „Eelkevade" kangelase hingelisse võitlusesse, ja meie näeme teda juba mõne aasta möödumisel revolutsiooniliste tööliste juhina sammuvat demonstratsiooni eesotsas Belvederi lossi vallutamisele. See loss on saanud Poolas nagu võimu sümboliks. Kui vene surve aastail asus seal vene kindral-kuberner, siis on see vanamoeline ja fassaadilt väheütlev loss tänapäeval Poola diktaatori Josef Pilsudski asupaigaks.

Ja siiski ei ole Żeromski seni moodustanud epigoonide kooli selle sõna tavalises mõistes. Ta mõju tundub küll nii paljus vähemas ja ideelise suuna valikus nii mõnegi tänapäeva poola kirjaniku loomingus, kuid oleks raske üht või teist poola silmapaistvamat kirjanikku mainida kui Żeromski loomingu otsest jätkajat.

Kõneldes Żeromski'st kerkib loomulikult tema kõrvale eelmise põlve teise suurkirjaniku Władisław Reymont'i kuju. Tänapäevalgi ei olda Poolas veel täielises üksmeeles kahe nimetatud kirjaniku loomingu hinnangus: kuna kogu parempoolne ühiskond asetab Reymont'i rahvuskirjaniku pjedestaalile ega taha näha tema kõrval meeleldi teisi, eelistavad pahempoolsemad ringkonnad Żeromski loomingut Reymont'i omast. Kahtlemata oli Reymont'i aateilm märksa piiratum, juba kirjaniku vähema hariduse tõttu, kuna Żeromski oma ideelise mitmekülgsusega, samuti aga ka ideeliselt ulatuselt on märksa kaugemale küündiv ja sügavam. Kui tänapäeval lugedes Reymont'i looming hakkab nagu kattuma igavuse hallituskorraga, siis on Żeromski romaanid ikka veel küllalt eluliselt huvitavad ja haaravad.

Oleks ülekohus, kui jätaksime nimetamata Noor-Poola kirjandusliku generatsiooni kolmanda, praegu vast kõige vähem minevikku kuuluva suurkirjaniku ja nimelt peaasjaliselt näitekirjanikuna arvesse tuleva Stanisław Wyspiański. Maalija, kirjanik ja lavastaja — nii kerkib meie silme ette selle mitmekülgse kunstniku looming, kuid kahtlemata tunnustavad tulevad põlved tema poola suurimaks näitekirjanikuks, kes üle poolesaja aasta järele jätkab võimsalt neid poola draama suuri traditsioone, mille rajajaiks olid Juljusz Słowacki ja Zygmunt Krasiński, esimene oma „Balladyna'ga", teine oma „Mitte-jumaliku komöödia'ga". Wyspiański jätkab nimetatud romantikute klassikalisi traditsioone antiiksuse suunas ja samal ajal vabastab ta enese igapäevse elu käsit-

luseks oma komöödias „Wesele“ („Pulmad“). See on Krakoviga nii ligidalt seotud naljamäng, mis sobiks nii hästi meiegi lavale, nagu kuuluks sinna ka Krasiński „Nieboska komedja“, mille lavastasid alles hiljuti venelasedki Moskvas. Õigusega tähendas Poola silmapaistev teatriarvustaja dr. Emil Breiter jutuajamises Varssavis, et poolakad ise ei ole jõudnud veel täielisele ja õiglasele hindamisele Wyspiański suhtes, kuna tema on 1907. a. hauda varisenuna veel liiga ligidal olevikule, et see võiks mõista täies ulatuses tema suurt annet. Ja kui võib tänapäevne põlv kõnelda, et nad kannatavad oma eelkäijate suuruse surve all, siis maksab see küll kõige otsesemalt ja kindlamalt just Poola tänapäeva näitekirjanduse kohta: just nimetatud alal on kõige rohkem märgata paigaltammumist ja igapäevsuse nõuete tasapisist täitmist, kuna aga puudub kas täiesti see ideeline suurejoonelisus, mis iseloomustab eelkäijaid, või jälle avaldub viimane väga harukordselt. Muidu aga elatakse just näitekirjanduse alal niiöelda peost suhu ja õitseb kerge prantsuse komöödia ja ajaviitedraama, kuna selle kultiveerimiseks töötab otse kogu näitekirjanikkude koondis. Erandi võiks teha vast ainult ühe oleviku näitekirjaniku, Słonimski puhul.

Kui jutustav proosa oli esindatud selliste geeniuste poolt nagu Żeromski ja Reymont, tragöödia Wyspiański poolt, — sest viimane on Wyspiański tõeline ala, — siis oli eelmise põlve parim lüürik Jan Kasprowicz, kelle „Vaeste raamatus“ väljendub haruldane tunnete sügavus, õrnus ja sõnalise instrumentatsiooni meisterlikkus.

Kõik nimetatud Noor-Poola juhtivad kirjanikud on tänapäeval juba manalas. Ainult kaks silmapaistvamat tollesse generatsiooni kuuluvat kirjanikku on veel iseseisva Poola tänapäevsuses loovalt töötamas: Wacław Sieroszewski ja Wacław Berent.

Berent on äärmiselt aher kirjanduslikult loomingult, kuid suur oma tööde meisterlikult viimistluselt. Tema toodangust pole tänapäevalgi kaotanud oma kujutuse teravust boheemlaste elu kirjeldav romaan „Pehastunud“, milles autor rullib meie silme ette poola, poola-saksa ja saksa kunstnikkude pere, andekad ja andetud, dekadendid kunstis, moraalis ja elus, tõugatud elu otstarbetusest kuni vabasurmani. Teos moodustab küll kõige lõikavama satiiri moodsa kunstielu virrvarri kohta (nimetatud romaan ilmus juba 1903. a.), nagu on sama kirjaniku teinegi parim romaan terav ühiskondliku elu lahastus, mille kujud aga on võetud Varssavi rahameeste mitte vähem eitavate külgedega rikkast elust.

Wacław Sieroszewski uusimgi kirjanduslik looming ammutab sellest maast ja tema alalistest või juhuslikest elanikest, kuhu on maetud kirjaniku noorus ja tema vaimu õitsengu-ajad: Taga-Siberi kolkad ja Mongoolia. Põhja-Siberis politilise väljasaadetuna veetnud oma loomingu parimad aastad, on ta küpsenud Poola Pierre Loti'ks, kes on kujutanud peale oma sunniasupaiga teisigi kauge- ja osalt ligemagi ida maid, mida ta on tundma õppinud: Jaapan, Hiina, Korea ja Kaukasus. Pärismaalaste eluvaatlustest kerkib üles mingi inimsusaatelisus ja sügav altruism, isegi sellistes teostes nagu tema hilisem „Dalaj-Lama", milles leiame segamini paisatud seiklus-romaani üksikud ja erinevad esemed, nagu verejanu ja himuruse õudsed pildid, vahelduvad võimatud olukorrad ja mongoollaste lapselik ebausk, jõhkrus, õrn armastus ja usuline pieteet, mis kõik muudavad nimetatud romaani põnevuselt haaravaks ning samal ajal ühtlasi kunstiteoseks sõna kauniski mõttes. Kui Sieroszewski seisab tänapäeval poola kirjanduse rajamail, siis eeskätt küll sel põhjusel, et need romantiliselt jumestatud aated kuuluvad ise juba minevikku.

Sieroszewski'ga oli mul tekkinud kirjavahetus ühe tema romaani eesti keelde tõlkimise asjus, mispärast oli arusaadavalt mu huvi Varssavi jõudes sihitud eeskätt tema külastamisele, kuid autori hädise tervise kohta informeerunult loobusin sellest kavatsusest ja pöördusin tänapäeval aktuaalsemate loovate kirjanikkudega kohtumisele. Need algasid õieti kahelt poolt. Meie tolleaegne Poola saadik Otto Strandman kuulub veel nende vanamoelisemate politiliste tegelaste hulka, kellele pole täitsa võõrad ka kirjanduslikud ja kunstilised huvid.

Jõudnud jaanuarikuu alul Varssavi, lugesin seal ilmuvast nädalalehest *Echo tygodnia* („Nädala Kaja") lühemat ülevaadet meie kirjandusest ja kunstidest, mille oli andnud meie Varssavi saadik intervjuu näol nimetatud „kirjanduslikule ja diplomaatilisele" nädalalehele selle kaastoimetaja advokaat Gustav Beylin'i kaudu. Nimetatud ajalehe igas numbris nimelt ilmub intervjuu näol mõne maa kirjanduse ülevaade, mille juures toimetus hangib need intervjuud alati vastavate maade diplomaatiliste esindajate käest; sellest viimasest asjaolust ongi vist tingitud ajalehe nimetuses kirjandusliku kõrval ka „diplomaatiline". Muidugi saavad need diplomaatide kirjanduslikud intervjuud väga mitmesugused, kuna väga paljud diplomaadid on kirjanduse ja kunsti küsimustes päris süütud oma teadmistes; kuid Varssav on sellepoolest siiski erakordselt õnnelikus olukorras, kuna siin on saadikuiks ka tuntud kirjanikke

ja luuletajaid, nagu kõige pealt Prantsuse suursaadik ja Türgi saadik.

Poolas on õige koduseks saanud kirjanduslikud nädalalehed, nagu on sakslaste *Die Literarische Welt* ja prantslaste *Les nouvelles Littéraires*. Neilt on vist poolakad võtnudki eeskuju. Säärastest nädalalehtedest on ülalmainitud „Echo tygodnia" kõige noorem ealt ja vast ka kõige vähem seotud kirjanduslikkude veendumustega. Õieti on see poola näitekirjanikkude ühingu häälekandja. Selle ühingu ümber on koondunud, nagu eelpool juba tähendatud, peaasjalikult näitekirjanikud, kes harrastavad kerget komöödiat ja salongdraamat, võttes eeskujuks prantslaste kergemat ajaviitetoodangut. Ei puudu nimetatud ajalehel ka väike snobistlik joon.

Esimene visiit kuuluski nimetatud ajalehe kaastoimetajale, advokaat Gustav Beylin'ile, kellega oli kohtumise määranud meie saatkonna vastutulelik sekretär hra A. Haman. Huvitava asjaoluna Poola kirjanduslikus elus olgu märgitud, et seal leiate väga palju kirjanduslikke advokaate, kuna meil need peaaegu täiesti puuduvad, vast peale ühe erandi. Gustav Beylin on kõige pealt advokaat, nimetatud ajalehe kaastoimetaja ja näitekirjanik ja *last not least* mingi välismaise briljandi-kuninga väimehena väga luksuslikult elav ülilahke seltskonnainimene. Teine, kirjanduslikult kaugelt silmapaistvam advokaat-arvustaja on dr. Emil Breiter, kellega tutvusin hiljem Kaden-Bandrowski kaudu. Dr. Breiter on nimekas teatriarvustaja ja samal ajal ka kirjanduslik kriitik, kuid seal kõrval väga otsitud ning suure praktikaga jurist. Temast kui arvustajast aga kõneleme hiljem pikemalt. Peale nimetatute leiame veel rea teisigi juriste kunstialadel. Meil on pärast ärkamisaega erialade inimesed ikka kuidagi pugenud oma kutsetöö tupesse, ilma et nad oleksid vajadust tundnud end ka kultuurinimesena ühel või teisel kunstialal sirgu ajada. See ütlus ei maksa üksi meie advokaatide, vaid ka meie arstide, inseneride ja muudegi kohta. Ehk keda võite peale kadunud dr. J. Luiga nimetada tegevana mingil alal väljaspool oma kutsetööd?

Kuid käändume tagasi Poola kirjanduslikkude ajalehtede juurde. Nendest on vist *Wiadomości literackie* kõige vanem, kuna on tänavu jõudnud juba oma kuuendasse aastakäiku. See ajaleht ilmub samuti kord nädalas ja käsitleb kirjanduseküsimuste kõrval õige laias ulatuses kujutava kunstigi küsimusi. Õieti ilmub nimetatud leht kahes väljaandes: poolakeelse nädalalehe kõrval tuleb juba neljandat aastat kord kuus

välja prantsuskeelne paralleelväljaanne, mis kasutab aga ka saksa ja inglise keelt, mõni kord vähemal määral isegi itaalia keelt; see on määratud eeskätt välispropagandaks, kuna nimetatud ajaleht ilmub välisministeeriumi kultuurpropaganda osakonna toetusel, kuigi väliselt täitsa iseseisva lehena. *Wiadomośći literackie* mõlema väljaande tegelik juhtimine on kirjandusliku rühma „Skamanderi" liikmete käes, ja see ongi nende peahäälekandjaks. Oma sisult on see kahtlemata kõige soliidsem sellelaadsetest ajalehtedest Poolas, kuna kaastööliste hulgas leiame rea teisigi silmapaistvaid kirjanduslikke jõude, kes ei kuulu nimetatud rühma. Nimetatud ajaleht ise aga pakub õige ulatuslikku pilti tänapäeva Poola kirjandusest kui ka üldse selle maa kultuurelust.

Märksa pahemal pool eelnimetatud ajalehest asub kolmas samalaadne nädalaleht *Głos literacki,* mis on nõndanimetatud proletaarsete noorte kirjanikkude häälekandjaks. Siin leiate õige elavat ja vahel ka päris sõjakat meeleolu, mille astel on juhitud peaasjaliselt „Skamanderi" rühma kirjanikkude ja nende häälekandja kirjutiste vastu, milles proletaarsed kirjanikud leiavad väga palju poola härrasmehe ideoloogia kajastust. Kuna see ajaleht ei saa mingit toetust, võitleb ta suurte majanduslikkude raskustega ja oli sunnitud peale mõneaastast ilmumist lõpetama oma tegevuse 1929. a. teisel poolel.

Neljas kirjanduslik nädalaleht on ühtlasi kõige noorem, kuna alles jaanuarikuus ilmus selle esimene number. *Czerwony Lew* („Punane lõvi") — nii on selle nädalalehe nimi — on määratud rahva laiematele hulkadele, mispärast tema käsitluslaad on rohkem rahvapärane kui pisut akadeemilisusesse kalduval *Wiadomośći literackie*'l. „Punane lõvi" jagab oma rahvalikkuse suuna taotluses siis ka palju tähelepanu kinole. Kuid selle toimetuse noortel jõududel on palju head tahet ja kindlad kirjanduslikud veendumused, mis ühendavad neid mitte üksi isikulistelt, vaid ka kunstilistelt pooldamistelt noorte luuletajate rühma „Kwadryga'ga". Politilistelt harrastustelt näikse ka see ajaleht asuvat pahemal tiival, kuna juba teine number konfiskeeriti õieti süütu karikatuuri pärast: pildi keskel oli päike, mis tuletas vurrudelt pisut meelde Josef Pilsudskit; selle päikese ümber keerlesid kõik praegusele diktaatorile ja tema valitsusele ligidal seisvad võimumehed. Pildi all aga seisis küsimus: „Aga mis sünnib siis, kui päike läheb looja?" Ajalehe number konfiskeeriti, kuid ilmus peagi teises väljaandes, pildita. Toimetus aga oli veendunud, et Poola kohus muudab selle konfiskatsiooni. Kuid

selletagi oli mulle saadetud pildiga number, ja kui tulin Varssavis kirjanduslikku kohvikusse, sammus pea minu juurde siinne ajalehti müüv nooruke, kes on seda kohvikut külastava kirjandusliku rahva keskel väga populaarne, ja pakkus mulle sama keelatud numbrit. Aga pikk polnud ka selle kirjandusliku ajalehe iga: kui ma 1929. a. oktoobris külastasin tol aastal teist korda Poola pealinna, oli *Czerwony Lew* juba lõpetanud oma ilmumise.

Seega olemegi jõudnud kirjanduslikku kohvikusse, mis asub kõrvalises kohas, kuigi kahe Varssavi peaelusoone — Marszałkowska ja Nowy Świat'i — vahel, seega tsentrumis. Ei ole see muidugi selline luksuskohvik nagu Euroopa hotelli oma või mõni teinegi Varssavi paljudest kohvikuist, vaid all väike kahetoaline ruum, mis aga pea alati on täis külastajaid nagu küll kõik teisedki Varssavi kohvikud. Sama kohviku teise korra sama suur ruum ei näi olevat nii populaarne. Selles kohvikus liiguvad peaasjaliselt kirjanikud, ajakirjanikud, kunstnikud ja nii ehk teisiti nende aladega seotud või ka lihtsalt nende alade vastu huvi tundvad inimesed. Muidugi on see lihtsam publik kui kohtate mujal luksus-kohvikuis. Selles kohvikus on „Skamanderi" rühmal oma laud trepiplatvormil, kust mitte üksi hea pole teisi näha, vaid kust paistavad kätte kogu kohvikus olijaile ka kõik selle laua ümber istujad. Hoolas teenijaskond ei lase mainitud laua juurde istuma juba teisi, kui ainult sinna kuuluvaid. Leidub siin veel teisigi klubi laudu, nagu vanemate kunstnikkude oma, üldiselt tuntud „mammotite lauana".

Samas kohvikus võite kohata ka selle rühma liikmeid, kes esimestena on dokumenteerinud oma huvi kokkupuuteks eesti kirjanduslikkude ringidega: „Kwadryga". Nad ei ole siin nii tihedalt rühmistunud nagu „Skamander" oma kindla ja kõrgele asetatud laua ümber, ega tuleta nende äraolekul neid meelde ka seintele asetatud karikatuurid, vaid kwadrygalased on laiali kord siin, teine kord teise laua juures, veel noored ja mõned alles esikteose autorid, aga täis lootusi ning tulevikuplaane, nagu noorus alati ja kõikjal. Ja nende keskel viibides muutud ise jälle sama nooreks nagu aastat kakskümmend tagasi. Kerge ja hea tunned enesel selle võõra ja püüetelt siiski nii ligidase ja omase noorusega.

JULJUSZ KADEN-BANDROWSKI.

Echo Tygodnia kaastoimetaja Gustav Beylin'iga vesteldes tema suurepärases esindus-raamatukogus ja mugavas töötoas tegi Beylin ettepaneku külastada Juljusz Kaden-Bandrowski't, kellega ta kohe telefoni teel kindlaks määras mu külastuse juba järgmise päeva pärastlõunaks.

Järgmise päeva õhtupoolikul võttis mind vastu lühikasvuline, aga elav, veidi üle neljakümne-aastane härra, kelles ma pildi järele ära tundsin kirjanik Kaden-Bandrowski. Olin juba ligi aasta tagasi lugenud tema „Kindral Barcz'i" nimelist romaani ja hiljem mõnd lühemat novelli. Nende ülemineku-rikas kujutuslaad oli pingutanud mu huvi kirjaniku loomingu kõrval ka tema isiku vastu.

Kui alguses meie vestlus liikus rohkem informeerivail radadel, siis muutus see kordkorralt elavamaks ja otsekohesemaks. Meie olime alanud poola kirjanduse üldküsimustega, millest oli juba kõnet eelmise peatüki alguses.

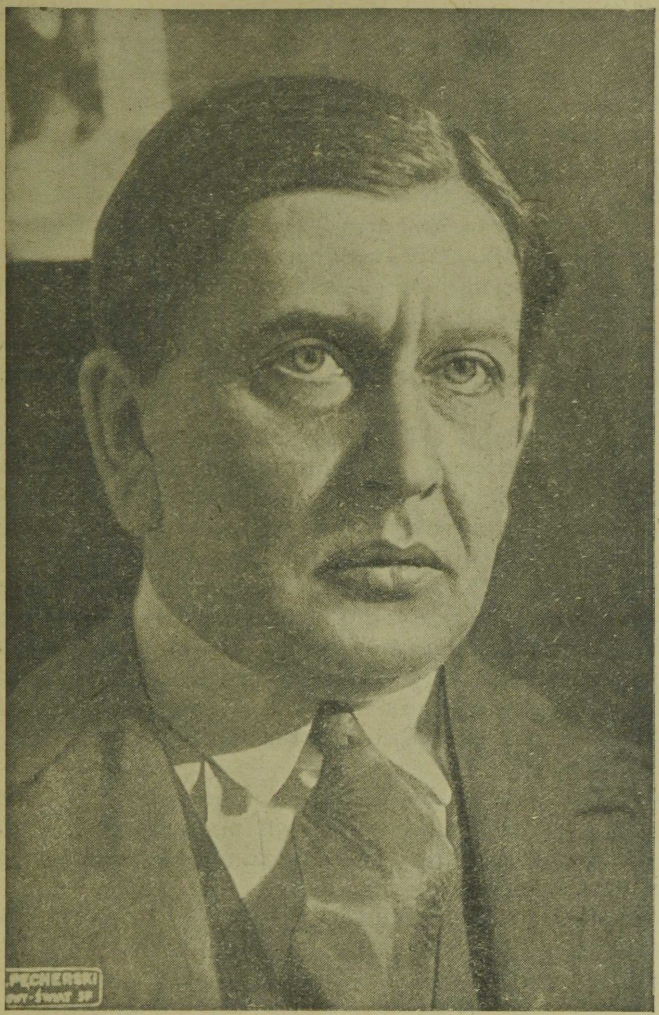
Olin hommikul Varssavi suurimas raamatukaupluses — Gebethner ja Wolff'i juures — poola kirjanduse uudistooteid sorides ja sirvides leidnud äsja ilmunud Juljusz Słowacki eluloolise romaani, kuna Prantsusmaal eriti Maurois' poolt nii kõrgele viidud elulooliste romaanide harrastus näikse olevat jõudnud inspireerida poolagi kirjanikke selliste loomisele. Siin on teerajajaks Poola Pen-klubi sekretär, luuletajana varem tunnustuse leidnud Juljan Wołoszynowski, kes on kirjutanud peale eelpoolnimetatud eluloolise romaani veel poola seiklejast Twardowskist eluloolisel kujul ja elulooliste novellide kogu „Potęga snu". Wołoszynowski teoste kunstiline võlu ületab nii mõneski suhtes Maurois' teoste oma. Eeskätt huvitas mind Kaden-Bandrowski suhtumine sellesse kirjandusliiki ja teiseks meil nii teravalt kerkinud suure-romaani taud.

Kas tundub selle vajadust ka Poola kirjanduslikus tänapäevas? Mõlemais küsimusis asus kirjanik täitsa eitavale seisukohale, kuna ta leiab elulоolise romaani raami olevat liiga kitsa loovale kirjanikule, sest talitagu sealjuures autor kui tahes vabalt, peab ta siiski piirduma eluloo andmetega, mis ei lase vabalt informeerida ja oma ideelist suunda täiel määral jälgida ega teostada. Suurte romaanide järele ei tunduvat Poolas mingit erilist vajadust, kinnitab Kaden-Bandrowski, ja jääb oma väite juurde ka siis, kui juhin ta tähelepanu sellele, et praegu on tal ju eneselgi ilmumas romaanide sari *Czarne skrzydła* („Mustad tiivad"), millest on ilmunud kaks osa — „Lenora" ja „Tadeusz", kuid seda ei taha kirjanik tunnustada suur-romaaniks, vaid need olevat ikkagi täiesti iseseisvad teosed, mis kokku moodustavad ainult lõdvalt seotud romaanide sarja, nagu näeme seda Balzac'i ja Zola loominguski.

Üldistelt küsimustelt siirdus meie vestlus peagi Kadeni elulоolistele andmetele.

Kaden-Bandrowski elukäik on õige kirju. Ta on pärit Poola endisest Austria-osast, õpib nooruses muusikat. Põgeneb siis kodunt Kaukasusse, kuhu kisub esimese varase armastuse puhang. Kuid taskus leidub ainult viis rubla, ja sellega ei püsi ta kuigi kaua vee peal, ka kõige suuremagi kokkuhoidlikkuse juures. Alla kahekümne-aastane noormees elatab end Kaukasuses muusikuna mõned aastad, et siis tagasi pöörduda kodumaale; sealt siirdub ta Belgiasse, et õppida seal ühel ajal konservatooriumis muusikat ja Brüsseli ülikoolis filosoofiat. Siis näeme aga rahutut noormeest Krakovis töötamas põrandaaluses organisatsioonis, mis Pilsudski juhatusel kogus ja valmistas ette leegione, kes mängisid Poola iseseisvuse saavutamisel nii tähtsat osa, olles Poola sõjaväe haputaignaks ja praegu kogu Poola riiki valitsevaks kihiks ja koondavaks kitiks. Leegionide organiseerimise tööle andub Kaden-Bandrowski kogu oma elava ja kirgliku olemuse innuga. Sõjast võtab ta osa algusest peale ja 1918. aastal leiame ta leegionide propagandaosakonna ülema kohalt, kuhu ta jääb vabadusvõitluste lõpuni.

Nii möödub Kaden-Bandrowski noorpõlv kahesuguses töös, mis mõlemad nõuavad energia pingutamist: sõjaväeline ja kirjanduslik. Viimane oli alanud juba 1910. aastal kirjaniku esikteose-raamatuga „Tölplane", mis sisaldab palju autobiograafilist, kuna romaani tagaseina moodustab Venemaa 1905. aasta revolutsiooniline liikumine ja Kaukasuse eksootika, millega Kaden-Bandrowski isiklikult oli tutvunud noil

Juljusz Kaden-Bandrowski

aegadel, kui ta seal elas pianistina. Aga võib olla, et selle romaani eksootika oli tingitud norralase Knut Hamsun'i „Muinasjutu maa" Kaukasuse-reisu kirjelduse mõjustusest, vähemalt osalt, nagu ma oletan sellest huvist, mida Kaden-Bandrowski tundis nimetatud norra kirjaniku vastu meievaheliste vestluste kestel esimesel kohtumisel kui ka hiljem.

Kui Kaden-Bandrowski esikteos laseb vaid aimata tema tulevase loomingu stiililist suunda, siis on tema järgmine raamat selle poolest juba märksa olulisem ja põhjapanevam. 1911. a. ilmus „Elukutsed", milles on väljendust leidnud töö luule, mida kannavad inimarmastuse ja sotsiaalse tunde aated. Selles on leida juba stiili omapärasust, kuna aga eriti alla kriipsutada tuleb väljenduse ekspressiivsust ja sõna dünaamikat. Käsitlusaineks on väike mees oma igapäevaste muredega, nagu ei puudu need üheski elukutses, mis siin kirjaniku kujutuse piirkonda küündivad. Ja neid elukutseid on väga mitmeid.

Teatud vastandi eelnimetatud teosele moodustab 1922. a. ilmunud „Luksus", mille kangelaseks on külluseselav inimene, nähtud sügavalt ja ulatuslikult, millised vaatlused Kaden-Bandrowski käsitluses tihenevad lõikavaks satiiriks, ilma et võiks autorile teha etteheidet tendentslikkuses.

Järgneval, 1913. a. ilmunud raamat „Tolm" on tagasipööre autobiograafiasse: selles kirjeldab Kaden-Bandrowski oma õpingu-aastaid Belgias, eriti Brüsselis, jutustades, kuidas poola noorus protestiks, et teda sunnitakse õppima venestatud koolides, rändab välja laia maailma, et õppida prantsuse või mõne teise rahva koolides, nagu oli seda hingeliselt üle elanud ka kirjanik ise.

Kui eelmises raamatus tundus Verhaeren'i ja Lemmonnier' mõju, siis võiks viimasena nimetatu mõjustusi leida veel Kaden-Bandrowski järgnevas sõjasündmusi kirjeldavas toodangus, eriti mis puutub kujutuse piltlikkusesse.

Maailmasõja puhkemisega algabki Kaden-Bandrowski loomingus uus ajajärk, mis on kõige otsesemalt seotud sõjasündmustega, kuna autor ise oli kistud sõja keerisesse. Tervelt viis raamatut käsitlevad ühel või teisel kujul sõjaga seotud nähiseid: „Pilsudsikud", „Lahing Konary juures", „Sädemed", „Hauad" ja „Kohtumised" ilmuvad 1915.—1919. a. vahel. Noil aastail on autor Pilsudski leegionide I brigaadi ohvitser. Kujutusi poola sõjaväe kangelaslikkusest ja noorema põlve kindla usu väljendus, et peale saja-aastast orjapõlve hakkab nüüd koitma Poola riiklik iseseisvus — see moodustab nimetatud teoste ideelise tagapinna, millelt kerkib

esmakordselt marssal Pilsudski hoogsalt joonistatud kuju, võluv oma eepilises rahus ja kindluses.

Kui eelloendatud teosed maalivad meile suurejoonelise pildi neist maa-aladest ja sündmustest, mis olid sõjaga kõige otsesemalt seotud, siis on järgnev raamat jälle nagu eelmiste vajalikuks täienduseks: selles, „Vibu" nimelises jutustises, mis ilmus 1918. a., kujutab autor Poola sõjaseljatagust. Siin on tegevusse tõmmatud laialised hulgad. Sündmustikku juhib kirjanik kompositsiooniliselt otse meisterlikult, nii et seda romaani üks poola arvustaja nimetab „poola madam Bovary jutustiseks". Põnev realistlik kujutamisviis ja jõuline plastika liituvad oskusliku kompositsiooniga, mille tõttu sellele teosele sai osaks väga kiitev arvustus, ning see on jäänud sõjategevuse tagamaa kujutusena püsima ja mõjutanud omakorda väga mitmeid nooremaid kirjanikke.

Sõjasündmuste kujutuse esimesele sarjale järgnes veel teinegi, mis koosneb neljast raamatust: „Vilno", „Alampolkovnik Lis-Kula", „1920. a. kevad" ja „Rubikon". Need raamatud kujutavad Poola iseseisvuse teostumise teist järku, kuna siin kõneldakse Poola valitsusaparaadi kujundamisest, sõjast Nõukogude Venega, leegionide vastuhakkamisest ja Poola iseseisvuse lõplikust saavutusest. Koos kujunevad need neli teost Poola iseseisvuse saavutamise epopöa teiseks pooleks, moodustades eelmise viie raamatuga Poola iseseisvuse ilukirjandusliku ajaloo. See epopöa ei kanna kaasaeglaste ajaloolis-ilukirjandusliku loomingu tavalist ühekülgsust, jaatamist ega eitamist, ei oma ideelises suunas ega ka sündmuste käigus, vaid Kaden-Bandrowski on püsinud kogu aeg loova kunstniku väärikal seisukohal, kaldumata ühekülgsele eitamisele või pooldamisele.

Poola iseseisvuse epopöa on kõige pealt s t i i l i l i s e l t täiusele viidud, viimisteldud teoste sari. Millise täiuslikkuse ja painduvuse oli omandanud vaheajal Kaden-Bandrowski sõnaline väljenduskunst, selle kohta jõuame selgusele, kui võtame oma täiendavaks vaatlusesemeks veel kirjaniku 1920. a. ilmunud proosaluuletiste kogu „Pärjad", milles kõik on rajatud ainuüksi stiililistele väärtustele, ja viimaste meisterlikkuse tõttu selgub meile selle ulatusliku arengu vahemaa, mis lahutab kirjaniku esimesi teoseid viimatinimetatust.

1922. a. ilmunud „Kindral Barcz" on nagu lõppkokkuvõtteks ja viimseks akordiks Kaden-Bandrowski loomingu sõjasündmustikulises osas.

Kui eelmistes sõjasündmustega seotud teostes on valitsenud vähem arvustav kui lihtsalt sündmuste käiku kujutav

element, siis esineb „Kindral Barczis" autor juba Poola kaasaegse elu ning ühiskondliku, äsja sõjamöllust kerkinud olukorra arvustajana; siin autor asub teravasse vastollu paljude kaasaegsete nähiste suhtes, valgustades hoogsa ja lihasse lõikava sõnaga nende eitavaid külgi.

Kuigi nimetatud romaani peategelasteks on peale kindral Barcz'i veel kaks kindralit, Dąbrowa ja Krywult, tuleb tõelise peategelasena võtta siiski õieti major Pyc'i, kes, seistes kindralite ametialalistest intriigidest eemal, on selle tõeline töömees, kellel tuleb kanda kogu tegevust, mille küll kindralid hiljem kuulutavad omaks. Sama major Pyc avab õieti uue ja oma humaansuselt õige kaugele küündiva vaatepiiri Poola ühiskondlikus elus, olles nagu üheks kandvamaks kujuks sellele inimesarmastuse aatele, mille Kaden-Bandrowski on teose lõpul kokku võtnud järgmiselt: „Ei ole midagi, mis vääriks inimese ohverdamist. Ainult inimene ja tema õigus on elus maksvad ja tähtsad."

Need viimased sõnad juhivad meid tagasi sellesse aateilma, mille avastajana märkisime juba poola kirjandusliku elu vaatluste algusel Stefan Żeromski, eriti tema loomingu viimasel ajajärgul. Samuti juhatavad need sõnad meid Kaden-Bandrowski loomingu uude ajajärku, mis on juba kindlalt piiratud inimeselu intiimsuste kitsasse raamistikku ja nimelt piiriteldud nooruse-mälestuste ääremaadega. Lapsepõlvemälestused moodustavad järgneva kolme raamatu teema. Ei ole kerge leida selle kirjanduslikult nii tihedalt kultiveeritud *genre intime*'i rajamaadel uusi, seni väljendamata jooni või jälle anda varemavastatule omapärast ilmet ja võita siis lugejaskond, eriti kui see sünnib nii kõrge kirjandusliku kultuuriga rahva kirjanduses nagu poolakate oma. Kuid Kaden-Bandrowski'l on see õnnestunud.

Sellesse „genre intime'i" sarja kuuluvad Kaden-Bandrowski loomingust eeskätt kolm raamatut: „Minu laste suvevaheaeg", „Minu ema linn" ja „Unustatud lepa varjus", mis ilmusid 1923., 1925. ja 1926. aastal. 1924. a. ilmunud „Südameliit" moodustab erandi, kuna selles on leidnud käsitlust mälestused sõjapäevilt; novellid, milles autor kõneleb sama kõrgema inimsuse lähtekohast, vaadeldes vaenlasi kui oma ligimesi, suhtudes neissegi armastusega. Sellepoolest on „Südameliit" ligidalt sugulane kolme esmaltnimetatud raamatuga, kuna sedagi läbib suur õrnus ja humaansus.

Lapsepõlve mälestusraamatud ongi Kaden-Bandrowski loomingus selleks suureks tagasipöördeks üksiku inimese südame juurde, tagasiminekuks oma hinge allikale, kus autor

„kummardub oma mälestuste koduste vete kohal", tarvitades kirjaniku oma sõnu. Need raamatud sisaldavad rea eluvaatlusi ja võrdlusi, mis kõik on nähtud läbi lapsetoa väikese akna. Kuigi sealt nähtud maailm on kõike muud kui ulatuslik, on autor siiski mõistnud näha kõike mingist läbitungivast ligidusest, on osanud kirjeldada kõike sama heldumusega, mis on omane meile lapsepõlves ja mida kulutavad ning viivad meilt aastad paratamatult. Nende raamatute rütmi moodustavad sõnades edasiandmatu õrnus, armastus, mis naljatledes võtab osa igapäevsuse kõige väikesematestki muredest. Ilma sentimentaalsusse langemata on Kaden-Bandrowski, kes oma eelmistes töödes avaldanud nii mehelikku energiat ja jõuküllast hoogsust, leidnud nii kristallselgelt naeratleva lapseliku õrnuse ja selle võluva omadusega võitnud oma kunsti austajaiks ka need lugejad, kes suhtusid veel arvustavalt tema eelmise ajajärgu toodangusse: mälestusraamatute lüürika on täiesti võrdne eelmise eepikaga.

Mälestusraamatuid iseloomustab vormi täiuslik valdamine ja väljendusviiside oskuslik kasutamine, millega liitub tundenähistesse süüvimine ning suur eneseanalüüs, mis aga ei tardu kuski kuivaks ega pedantlikuks analüseerimiseks, ülekuhjamiseks. Meid üllatab, kui Kaden-Bandrowski noor tegelane vaatleb ümbrust ja inimesi oma silmaga ja näeb asju nii erinevalt ning suhtub neisse nii omapärase ja meidki haarava huumoriga, et meie ei või keelduda revideerimast oma vana-inimeslikkugi maailmasuhtumist, et mugandada seda uue ja lapselikumaga.

Saksa Pen-klubi kutsel külastas Kaden-Bandrowski 1927. aastal Saksamaad, kust ta siirdus Prantsusmaale ja Inglismaale. Selle reisu tulemuseks oli teos „Euroopa teeb heina", milles leiame järelsõjaaegse Euroopa elu pilte, mis vahelduvad kirjanduslikkudega, nagu Goethest ja Conradist. Elu mehhaniseerumine ja rahaahnitsemisiha, naised, kes endid ja oma kaupa Euroopa surnuaedadel müütavad, ühiskondlik viletsus ja hädad vahelduvad selles raamatus, millest aga samal ajal kerkib uus usk, vääramatult kaljukindel ning püsiv, usk tuleviku inimesesse, kes ei ole siiski mingi üliinimene, vaid läbi-inimene, „kes kergelt näeb ära olemuse ja oma südames avastab helduse imeväärse leiu, mis suudab muuta asjad siin maa peal".

Jällegi aga näikse olevat Kaden-Bandrowski vallanud suur eepiline loomiskirg, mille teostumist tuleb oodata praegu pooleli olevalt töölisepopöalt „Mustad tiivad", millisest sarjast ilmus 1928. a. „Lenora" ja 1929. a. „Tadeusz", kaks

romaani, mis kujutavad õige laias kaares haaratult Posnani söekaevurite elu. Neis jälgib kirjanik halastamatu kriitikaga kõiki oleviku tööstusliku elu pahesid, küündides nägema tööliste kurnamise kõrval ka neid varjukülgi, mille loojaiks on tööliskonna juhid; see ei suuda aga autori silme eest varjutada tööstusmagnaatide korrruptsiooni ning sellega paratamatult kaasaskäivaid nähiseid. Kui otsustada kahe nimetatud romaani järele, siis tõotab sari „Mustad tiivad" saada tänapäeva ühiskondliku romaani alal oma kunstipärasuselt, viimisteldud stiililt ning raudse kindlusega teostatud kompositsioonilt silmapaistvaks teoseks mitte üksi Poola kirjanduslikus tänapäevas, vaid ka rahvusvahelises ulatuses.

Kui Kaden-Bandrowski läinud aastal kerkis Poola riikliku kirjandusliku auhinna saajana maa tänapäeva kirjanikkude esirinda, siis auhinnamõistjad peatusid just ülalmainitud kolmel noorusmälestuste raamatul, kuigi kirjanik ise näikse eelistavat oma suuremast ühiskondlikkusest kantud teoseid.

Kirjutades neid ridu kerkib kogu aeg mu silme ette see teravalt lõigatud näojoontega, sädelev ning vaimukalt vestlev kirjanik, keda külastades ma ei märganudki, kuidas olid möödunud kaks tundi. Või jälle näen ma kirjaniku elavat miimilist kunstniku-ilmet, mida jälgisin omal Poola Kunstnikkude Klubis peetud kõnel. Kui ta pärast kõnet mulle kinnitas oma soovi tulla juba lähemal ajal Eestisse, pidasin seda tol korral tavaliseks poola viisakuseks, kuid mitu kuud hiljem kodumaal veendusin oma õiglaseks rõõmuks, et tänapäeva Poola suurima kirjaniku Juljusz Kaden-Bandrowski külaskäik Eestisse on loodetavasti teostumas juba kõige ligemas tulevikus.

FERDYNAND GOETEL.

Tuli hulk maad sõita ringtrammil, enne kui jõudsin kaunis linna servale, kus asus Poola Pen-klubi esimees, 39-aastane (sünd. 1890. a) Ferdynand Goetel, kellega oli kohtumise määranud minu eest kogu aja noorusliku entusiasmiga hoolitsev Jan Jaków Feldman, ajakirja „Kwadryga" teine toimetaja, noor kirjandusloolane, kelle onu oma suurepärase poola kirjandusajalooga mind juba omal ajal juhtinud oli selle slaavi rahva kirjanduse mõistmisele ja armastusele. Tema vennapoeg oli mulle nüüd sama hinnatavaks elavaks teejuhiks kogu mu Varssavis oleku aja.

Pea sama või veelgi kummalisem saatus kui Kaden-Bandrowski'l on olnud Ferdynand Goetel'il: rea maailmasõja aastaid on ta veetnud tsiviilvangina Turkestanis ja Pärsias ja alles peale sõja lõppu pääsnud tagasi oma kodumaale. Selles idamaises õhkkonnas ongi küpsenud Goetel'i kirjanduslik anne ja selle pitserit kannavad tema esimesed teosed, mis on ilmunud alles iseseisva Poola ajal.

Goetel'i kirjanduslik looming liigub kolmes suunas: jutustav proosa (novellid ja romaanid), reisukirjeldused ja ajalooline draama. Määravalt aga tulevad praegu arvesse eeskätt romaanid-novellid ja reisukirjeldused, kuna kirjanik seni on avaldanud ainult ühe ajaloolise draama.

Goetel'i jutustavast proosast oleks nimetada kõige pealt „Pątnik Karapeta" ja „Z dnia na dzień", mõlemad päevaraamatukujulised, mille sündmustik on paigutatud idamaile. Neis on kirjanik võtnud vaatlusele inimsusaate küsimused, seades need teravasse vastoluvalgusesse idamaiste kommetega, mis tunduvad lääne inimsusmõistele nii süngetena ja iga inimsusaadet eitavatena.

Õieti on Ferdynand Goetel'i kogu loomingus lõõmamas, — alguses kuidagi täitsa võõrana, — ka midagi idamaist meeldetuletav tuli, mis sähvab põlema kord siin ja siis jälle seal, paisates autorit ennastki siia-sinna, kuid kõikjal oskab ja suudab kirjanik köita ja haarata oma lugejat.

Novellis „Kar-Chat", mis on kirjutatud 1922. aastal Krakovis, lõkendab see euroopalise ja idamaise segu, milles väljendub juba esmakordselt Goetel'i kirjanduslik suund: leida inimsuse ühtlasi jooni kõikjal ja igasugustes tingimustes, kuid seal on see väliselt valinud novelli kuju. Tõepoolest aga näikse Goetel'ile olevat eelistatavam päevaraamatu vorm, mille on valinud ta oma seni suurimale teosele „Z dnia na dzień", mis kirjutatud 1924.—1925. a.

Viimati nimetatud teose närviliselt vibreeriv lause, lühike, aga täis sisemist tundeküllust ning väljenduselt ekspressiivne, arendab tegevust küll kuidagi hüppeliselt, kuid selles on siiski väga ekspansiivselt edasirühkiv joon, mis on samal ajal ka küllaldaselt põnev, et köita vähemnõudlikkugi lugejat. Goetel'i teost esmakordselt lugedes kerkis mul tahtmatult meelde Wacław Sieroszewski mõne oma romaaniga, aga samal ajal tekkis mu teadvusse ka see suur vahe, mis eraldab kahte nimetatud poola kirjanikku üksteisest: vanemasse generatsiooni kuuluv Sieroszewski armastab pintsli laiemat ja rahulikumat lööki, mis annab ka kõige jubedamatest sündmustest eepilise kujutise, kuna Goetel'i kirjutamisviisisse on jätnud paratamatud jäljed oleviku käristatud-meeleoluline suhtumine välisilma nähistesse.

Goetel on realist, kes aga ei lase end piirata õieti ühegi kindlama maa-alaga, mis on ära märgitud ainult umbkaudselt keskidamaaga, kuhu võib kuuluda niihästi läänest vene stepp, kui ka idast Turkestani lagendik sartide ja kirgiiside rändelamutega, vaheldavalt tipitud vene küladega, mis ulatuvad sagedasti Pärsiasse. Neil laialistel maa-aladel liigub Goetel'i tegelaskond, ilma et neid saaks siduda täpselt ühegagi. Säärase ulatusliku kirjandusliku geograafia juures jälgib Goetel kindlalt oma lemmikaadet: leiutada kõikjal inimeste iseloomude ühtlasi jooni. Selleks pakub Goetel'ile soodsa momendi maailmasõja segipaiskav ja kultuurist vabastav ning rõvestav ürgjõud, mis toob kõige kultuursema ja rafineerituma läänlase nii ligidale idamaisele olemusele.

Goetel'i loomingust tahaksin eriti välja tõsta kahte novelli, mis on ilmunud ühise raamatuna, „Inimsus" ja „Valurikas". Esimene novell on pealkirjaks kogu raamatule, kajastades mõlema aatelist suunda.

Ferdynand Goetel

Esimeses kujutab kirjanik kaht sõpra koolipingilt, kellest üks on lahkunud sealt varakult ja valinud sõduri elukutse, kuna teine on oma õpinguid jätkates tõusnud pea professoriks. Ilmasõda viib mõlemad sõbrad jälle kokku, kuna professor Stozek satub lihtsõdurina kapten Gruda väeossa. Täis tõsist sõprust vaatab ohvitser alt üles, nagu paljude aadete kehastajale, oma professorist sõbrale, aidates viimast kõikjal ja igal viisil, kuis aga vähegi võimalik. Koos satuvad nad vangi ja põgenevad sealt Pärsiasse, kuid piiril leiab aset uus vangistus, ning siin Pärsia vangikongis tabab professorit mingi tüüfusetaoline tõbi, kuna Gruda põgeneb vangist, et hankida ligidalolevatelt inglastelt abi oma sõbrale ning pääsemist mõlemale. Kapten Gruda saab aga haavata vangivalvuri kuulist. Professori päästab misjonär, ja paranenult algab ta oma matka läbi kõrve kubermangulinna, milline reis on seotud idamaise metsikuse raskustega. Siis jõuab see igasugusesse inimsusse usu kaotanud professor oaasi, mis kannab nime „Inimsuse talisman", ning seal kohtuvad lõpuks kaks sõpra uuesti, misjuures heatahtlikuks päästjaks on noor muhameedlane Ben-Ali, kes halastas siiski „uskmatule koerale" — professorile. Ning inimsusaade lööb uuesti ja eredalt põlema ses „Inimsuse talismani" nimelises oaasis, põimudes välja neist otse tuhande ja ühe öö muinasjutulistest keerdkäikudest, millega on ümbritsenud Goetel oma kaht kangelast keset idamaist otse kaleidoskoobilist muutlikkust.

Goetel armastab laskuda värviküllasesse ja äärmiselt muutuvasse olustikku, ilma et ta anduks üksiknähiste täpsemale kujutusele, vaid nagu mööda minnes kõigest kergelt üle libisedes, kergemalt näiteks kui tema kaasmaalane Sieroszewski. Aga liikudes isegi märksa meile ligemates oludes ning maa-aladel, valides oma teose peategelaseks kas või koera, nagu novellis „Valurikas", millist Vaga Jenoveeva loost tuntud nime kannab Venemaa kuski idasopis steppidesse paisatud sõjavangide leitud koerakutsikas, kelle eluloo ümber kujub kirjanik väga vaheldusrikka ning mitmesuguseid inimesi ja olusid kirjeldava ehk õigem kajastava keerulise sündmustiku.

Aastatega on tekkinud mul teatud eelarvamus kirjandustoodete vastu, mille autorid on valinud peategelasteks loomi, kuna sellised teosed muutuvad enamasti ikka lapselikult naiivseks oma liiga pealetükkiva allegooriaga. Uuem aeg on toonud siia lisaks eelmise vastandi: liiga targad loomad, mis pealegi on varustatud mingite salapäraste jõududega. Nii ühed kui teised on vastuvõtmatud nõudlikumale lugejaskonnale.

Õnneliku erandi eelpool toodud loomajuttudest moodustab Goetel'i „Valurikas", milles koer on nagu tagaseinaks või õigem mingiks ühendavaks lüliks, kes enesele tõmmates sõjavangide kogu tähelepanu ja saades nende kõigi hellituste koondajaks on ühtlasi nagu nende viletsuste kajastajaks.

Selles novellis on kirjanik valinud sündmusepaigaks jällegi täpsemalt määramata stepi Euroopa-Aasia idapoolses sopis, kus elavad segi venelased ja kirgiisid, asuva sõjavangide töölaagri. Selle elu üksluises kiratsemises on omamoodi suursündmuseks, kui keset talve käredat külma toob suur emakoer lõugade vahel vangilaagri kööki oma poolkülmunud poja, kes soojas toas toibub, kuna ema ära jookseb, oletatavasti teisi poegi tooma. Ema aga jääbki kadunuks, ja väike kutsikas on pea kogu laagri lemmikuks, kasvades suureks koeraks, kelle olemuses on aga midagi metsikut ning taltsutamatut kõigi vastu, kes ei kuulu vangilaagri omade inimeste hulka. Siit peale muutub jutustus äärmiselt põnevaks, millesse seguneb veel tugev müstiline alatoon, kuigi kõnealune novell on täiesti reaalne teos, mis haarab vangide viletsuse kujutuse kõrval oma raamistikku veel vene külaelu väärkülgede kergelt riivava kirjelduse. Novelli lõpposas on Goetel saavutanud üksikuile poola kirjanikele nii omase kunstiväärtusliku põnevuse, nagu leiame seda Sienkiewiczi, osalt Żeromski ja isegi Reymont'i teostes erilises külluses ja pealegi nii ligidases miljöös Sieroszewski juures, kes tahes-tahtmata kerkib ikka jälle meelde Goetel'i loomingu vaatlemisel.

Kuid jutustav proosa on ainult üks külg, kuigi vast kõige suurem ja kujukam, Ferdynand Goetel'i loomingus, kuna teise, pea sama arenenud külje moodustavad tema reisukirjeldised. Neist on seni ilmunud kolm raamatut: „Läbi ida leekide", „Egiptus" ja „Wyspa na chmurney północy", mis kirjeldab reisu Islandi saarele, ja kavatsusel on Goetel'il, nagu ta kõneles mulle Varssavi kohtumisel, sõit Uus-Guineasse.

Nagu juba esitatud reisukirjeldiste nimestikust selgub, on need kauged ja tundmatud maad, mis on tõmmanud oma poole seda kirjanikku.

See eksotism Goetel'i loomingus, nii puhtilukirjanduslikus kui ka selle reisukirjelduslikus osas, kerkis mul kirjaniku külastamisel kohe otsese küsimuse näol esile, ja Goetel võttis selle oma loomingu iseloomulise joone kokku järgmiselt:

Tänapäeval on saanud paratamatuks igasuguse eksotismi revisjon selles mõttes, et meie praegu ei otsi eksootikas niivõrt erivusi, võrreldes meie oma eluga, kuivõrt just sarnasust

selle kõigega, mis meie tunneme juba oma ligemast ümbrusest, nagu ka kogu meie lääne elu-oluga. Nii siis ei otsi meie tänapäeval mitte uut ja tundmatut kui väärtusi iseenese ette, vaid ainult meile tuntu teissuguseid modifikatsioone. M e i e o t s i m e m a a i l m a u n i f i k a t s i o o n i. Selles peabki seisma ja väljenduma eksotismi revisjon.

Goetel'i reisukirjelduste tulevikukavatsused on õige ulatuslikud, kuna ta seletas samal jutuajamisel, et tahab kirjutada võimalikult kogu maailma ilukirjandusliku geograafia, mis võtaks vaatlusele kõik tähtsamad kolgad sellel tänapäeval juba nii kitsaks ja läbituhnituks muutunud maakeral.

Goetel'i reisukirjeldusliku kunstilise loomingu puhul huvitas mind tema töötamislaad, mispärast esitasingi talle küsimuse, kuivõrt ta sealjuures tarvitab raamatulist materjali. Kirjanik jutustas, et ta enne reisu loeb vähe, leppides vahest ainult mõne geograafilise teose sirvimisega, kuid uurib hoolega statistilist materjali, ei loe aga mitte ühtegi teist sama maad kujutavat reisukirjeldist.

Statistika uurimine on jäänud mulle seni teatud määral ebaselgeks, kuna ma pole leidnud ühestki eelpool mainitud Goetel'i reisukirjeldiste raamatust midagi statistilist. Vist kuulub see küll kirjanikule nagu sisemiseks tarvitamiseks, mis laseb talle numbrite rägastikust kõne alla tuleva maa pildil ning kujudel selgemini silme ette kerkida, kui ta tutvub selle maaga kuivade arvude siiski selgelt kõneleva keele kaudu. Ainult selliselt suudan ma seletada seda statistika eelistamist Goetel'i reisukirjelduslikus kunstilises loomingus, mille pildirikkus ja viimaste plastilisus on mulle lugemisel pakkunud sama suurt naudingut kui tema puhtilukirjanduslikki toodang.

Poola riiklik 1929. a. auhind aga kuulub Ferdynand Goetel'ile tema raamatuna alles ilmumata, ajakirjas avaldatud romaani „Serce lodów" („Lumede süda") eest, mille ainestik on võetud kirjaniku Islandi-reisult.

ZOFJA NAŁKOWSKA, MARJA DĄBROWSKA JA TEISI POOLA NAISKIRJANIKKE.

Selleski peatükis ei taha ma kirjutada poola tänapäeva naiskirjanikkude loomingu ülevaadet, mis viiks meid liiga raamatulisesse rägastikku, vaid skitseerida ainult iseloomulisemaid jooni neist naiskirjanikest, keda kohtasin isiklikult Poolas viibimise lühikesil päevil. Oli õnnelikuks juhuks, et kohtasin oma külaskäikudel just poola parimaid naiskirjanikke: esikohal Zofja Nałkowska ja Marja Dąbrowska, nooremaist Marja Kuncewiczówa ja Nina Rydzewska. Kui neile oleksin lisandanud veel: Marja-Jehanne Wiełopolska, Kazimiera Iłłakowicz ja Herminja Naglerowa, oleksin võinud oma ülevaadet poola oleviku naiskirjanikkude loomingust nimetada peaaegu täieliseks. Kuid ka esimesed neli on juba oma loomingu ilmelt nii erinevad ja oma rahva uuema kirjanduse iseloomulisemate külgede haaravamate momentide väljendajaiks, et võivad anda meile küllalt ulatuvat ja jõulist pilti selle slaavi rahva kirjandusest.

Kahtlemata tuleb Zofja Nałkowska (see on autori neiupõlvine nimi, mida ta on tarvitanud oma kirjanikunimena nii esimeses abielus kirjanik Rygier'iga kui ka teises abielus kolonel Gorzehowski'ga) asetada esikohale poola naiskirjanikkude hulgas, nagu tunnustavad ühemeelselt nii arvustajad kui ka lugejaskond.

Juba tema varasemad teosed, nagu „Sama ea sõbrad", „Krahv Emil", „Terese Hennerti romaan" ja teised, tõmbasid enesele tähelepanu oma võimsalt arendatud psühholoogilise küljega. Sealjuures langes pearõhk alati naiste hingeelule, mille peenuste kujutamisel meisterlikus stiilis Zofja Nałkowska osutas juba peaaegu kirjanduslikku küpsust. Oma tegelased valib kirjanik seltskonna kõrgematest kihtidest,

eelistades mõnes teoses, nagu „rahvusvahelises romaanis" „Choucas", väljaspool kodumaad asuvat pindala, Šveitsi rahvusvahelise elanikkonnaga pansioni, mille mitmest rahvusest külalised ongi teose tegelasteks. See on vist küll tingitud asjaolust, et Zofja Nałkowska ütleb enese olevat veendunud, et on olemas vaimne sugulus, mis ühendab erirahvusest inimesi üksteisega vahest koguni tihedamalt kui samasse rahvusesse kuuluvaid. Zofja Nałkowska esindab poola naiskirjanikkude hulgas oma maa ja rahvuse kosmopolitilisemat joont ja suunda, mida võiks nimetada teataval määral ka aristokraatlikuks, kuigi mitte sel mõõdul ja oma tendentsilt, nagu näiteks Józef Weyssenhof'i toodangut. Zofja Nałkowska kosmopolitiline aristokratism on vürtsitatud tänapäevase võimsa vaimsuse ja intellektualismiga, mille aluspõhjaks on suur intuitsioon, segatud sensuaalse tundlikkusega. Tema kujudes tundub puhtnaiselikult pisut ühekülgne, eitav või pooldavalt sõprust väljendav joon, mis esimesel juhul libiseb kergemalt üle kujude iseloomustuselt, teisel juhul aga võimaldab süüvida tegelaste hingeellu. Nagu usub see poola naiskirjanik, et erirahvusest inimesi on ühendamas mingi vaimne sugulus, nii näeme meie, et ta ise kirjanikuna suudab pakkuda täieliselt haaravaid kujusid seal, kus need seisavad autorile ligidal oma sisemise olemuse mingi küljega.

Zofja Nałkowska viimane romaan „Niedobra miłość" („Ebahea armastus" ehk ka „Paha armastus") on leidnud Poolas ühemeelse tunnustuse, ja ainult üks arvustaja, Dr. Emil Breiter, on võtnud oma kaitse alla teose meeskangelase Paweł Blizbori kuju naiselikult ühekülgse kujutuse vastu. Ja Lodzi linn määras oma kirjandusliku auhinna Zofja Nałkowska'le just nimetatud teose eest.

Vastandina eelmisele internatsionaalsele romaanile nimetab Zofja Nałkowska oma viimast teost provintsiaalseks romaaniks. Teose peakangelane Agnieszka Walewiczówa on diplomaadi ning ministri tütar, Pariisi politilistes salongides liikuvate meeste südamete murdja, kes armub väikesesse ametnikusse, Paweł Blizbori, ja järgneb tema naisena provintsi. Hiljem riivab nende eluteed teine naine, Renata Słuczańska, ning sealt peale algab võitlus kahe naise vahel ühe mehe armastuse pärast. Selle kujutus on täis lüürilisi refleksioone. Varem oli mees öelnud oma naisele, et on kogu päeva igatsenud tema järele, kuid nüüd õhkab naine mehe kui oma õnne järele. Endine ilus ja võluv Agnieszka on nüüd alati pisarais, otsib väljapääsu emakssaamisest, kannatades armukadeduse hävitavaid piinu.

Zofja Nałkowska

Need psühholoogilised sõlmed, mis asetab autor „Paha armastuse" kangelastele, on kujutatud naiseliku, kõikjal õrnu varjundeid nägema küündiva pilguga, andes kõike edasi väljendusrikka ja painduva sõnastuskunstiga, milles kajastub iga võpatus tegelaste tunde- ja mõttekäigus. Tegelaste hingeelu vibreerimised on leidnud autori stiilis täielise kajastuse. Psühholoogilised peenused ja tihedalt leiduvad pisiasjad moodustavad hästi ühendatud mosaiigi, mis sulab vahedeta ühtlaseks pildiks, kujutades, kuidas naise hing moodustub ja kujuneb mehe järele, kelle ümber ta väänleb tapuna.

Zofja Nałkowska tõeline *grande dame*'lik olevus ja sealjuures suur intellektualism ei väljendu üksi tema ilukirjanduslikus loomingus, vaid samal mõõdul ka inimesena seltskonnas, kus tema vaimukus õigustab naiskirjaniku jutukuse.

Oktoobris kohates Zofja Nałkowska't Poola Pen-klubi poolt minu Varssavis viibimise puhul korraldatud lõunal, kuulsin, et suve kestel oli naiskirjanikul valminud esimene näidend „Dom kobiet" („Naiste maja"), milles pole ainustki meestegelast, kui selleks mitte lugeda kord lava tagant kostvat mehe häält. Praegu on käimas ettevalmistused nimetatud näidendi lavastuseks.

Marja Dąbrowska on kirjanikuna vast täieline vastand eelmisele. Kui nimetada Zofja Nałkowska't mitte üksi vaimu aristokraadiks, siis on poola teine oleviku väärikam naiskirjanik demokraat, mitte üksi oma teoste tegelaskonnalt, vaid ka oma kuuluvuselt sotsialistide parteisse. Kasvult on Dąbrowska väike Nałkowska uhke sihvakuse kõrval, kuid sama elavalt vestlev seltskonnainimesena, — sellisena kohtasin teda Zofja Nałkowska salongis ega oletanudki, et on tegemist poola tähtsama naiskirjanikuga, — nii vähe silmapaistev oli ta pealt näha.

Marja Dąbrowska kirjanduslik looming algab 1922. aastal novellikoguga, mis kannab pisut sentimentaalset pealkirja: „Galąź czereśni" („Kirsioks"), kuid sellele järgneb 1923. a. refleksioonide kogu, mille pealkiri tohiks olla juba iseloomustav kirjaniku tulevasele loomingule: „Godzienna praca" („Igapäevane töö"). Ilmus veel kolmaski teos „Życie i dzieło Edwarda Abramowskiego" („Eduard Abramovski elu ja tegevus"), enne kui autor leidis oma õige ala jutustiste koguga „Uśmiech dzieciństva" („Lapsepõlve naeratus"), mis sai poola kirjastajate ühingu auhinna. Õigusega aga loetakse kirjaniku parimaks teoseks tema 1925. aastal ilmunud novellikogu „Ludzie stamtąd" („Inimesed sealtpoolt"), mille tegelased on valitud maaproletariaadi keskelt: karjused, teenijad

Marja Dąbrowska

ja popsid. Nende kõrval kuulub tähtis koht loomade kujutusele, õigemini: need vaesed ja viletsad maakehvikud ja loomad on kirjeldatud surututena nii külg-külge vastu, et inimene suhtub sagedasti suurema armuga loomasse kui oma inimeslikusse kaaskannatajasse. On huvitav jälgida nende „sealpoolsete inimeste" tüüpide mitmekesisust, kes kõik on varustatud inimeslikkuse pisijoontega, mis toovad nad nii ligi lugejale. Vaadelge seda trallerdavat, laulvat Marynkat, armastusheldet Józefkat, Luciet, kelle mees viibib jaapani sõjas, kes armastab oma meest, aga laseb siiski teistel meestel ennast trööstida, — jälgige kahe karjuse, Wityki ja Szymanderi, traagilist hingesuurust, siis veendute selle autori psühholoogilise joonistise reljeefsuses.

Kõigile neile maaproletariaadi mees- ja naissoost esindajaile kuulub autori tuline, õelik sümpaatia. Sealjuures on Marja Dąbrowska lausel energilised ja selged kontuurid ning puudub täiesti naiskirjanikele nii omane laialivalguvus nii üksikus fraasis kui ka kogupildis ning kompositsioonis. Inimeste ja loomade kirjeldusega liitub äärmiselt individuaalselt nähtud ja suggestiivselt edasi antud maastikukujutus, mis lugedes mõjub meeltesse, nagu vaatleksid energiliste kontuuridega maali.

Kõigi eelnimetatud väärikate omadustega on varustatud ka Marja Dąbrowska 1929. a. jaanuaris ilmunud raamat „U północnych sąsiadów" („Põhjapoolsete naabrite juures"), milles autor on lühidalt kokku võtnud oma reisumuljed Lätist, Eestist ja Soomest, kus ta käis poola sotsialistide ekskursiooniga. Inimeslikkude mälestuste kõrval on naiskirjanik oma raamatus kujutanud meie *nature morte*'i: merd selle kohinaga, meie suviseid valgeid öid ja Tallinnat, mis tundub poola autorile nagu arhitektoonilisteks vormideks tardunud tants. Marja Dąbrowska kirjanduslikust loomingust olgu nimetatud veel tema seni ilmunud kolm raamatut lastele.

Psühholoogiliselt hädaohtlikumatel piirimaadel liigub poola kolmanda naiskirjaniku Marja Kuncewiczówa looming.

Selle naiskirjaniku esikteosed on kutsunud välja pea sama lahkuminevaid arvamisi ja ka hukkamõistmist nagu Nina Rydzewska luuletis jumalaemast, kuigi koguni teisiti riivates poola avaliku arvamise vaikseveelist tasapinda, selle rahulist suikumist.

Poola naiste nädalakirjas „Bluszcz" („Eefeu") esialgselt ja siis 1927. a. eriraamatuna ilmunud novell „Przymierze z dzieckiem" („Liit lapsega") asetas probleemina tulipunkti emaarmastuse, vaadeldes seda koguni uuest ja varem käsitle-

mata lähtekohast. Noor autor pani kahtluse alla emaarmastuse väikese lapsukese vastu, kes uue olevusena nagu täitsa võõrana poogitakse ema intellekti külge. See kutsub välja protesti intellektuaalses naises, kes ei saa lapse tõttu enam täieliselt kuuluda iseenesele, vaid peab nagu poolitama ennast, andma enesest osa sellele nagu väljast tulevale tundmatule olevusele. Viimane ei paku kuni suureks kasvamiseni emale vastutasuna midagi kõige selle suure eest, mis ise nõuab emalt. Säärases kahtlevas või koguni eitavas suhtumises traditsioonidest pühitsetud emaarmastusse leiti selle kõrge tunde rüvetust noorelt naiskirjanikult.

Marja Kuncewiczówa uudses valguses vaadeldud igivana probleem on leidnud nimetatud novellis käsitluse teravates metafoorides ja suure intellektuaalse veendumusega, mis annab autori refleksioonidelegi jõulise graviteedi, kõnelemata teose hoogsalt liidetud kompositsioonist.

Sama julget psühholoogilist analüüsi, arendatud loogilise paratamatuse järjekindlusega, näeme Marja Kuncewiczówa järgmises novellis „Twarz mężczyzny" („Mehe nägu"). Selle novelli tegelane — noor naine — vaatleb teda ümbritsevaid noormehi, et mõne mehe näost ära tunda oma tulevase lapse isa. Julge otsekohesusega eritleb naiskirjanik naiste romantikast vabastatud armastuse-psühholoogiat, üllatades oma ootamatute mõtiskeludega ja pea meheliku mõttekäiguga, mille otsejoonesus on alati väljendatud omapäraselt.

Loomulikult kutsusid selliselt vanu probleeme käsitlevad kirjanduslikud teosed konventsionaalsemais ringkonnis esile tormiliselt eitava tagasitõrje, kuid sääraste mõtete väljendajal jätkus küllalt julgust ja agarust hoogsaks enesekaitseks teose ilmumisele järgnenud poleemikas.

Omasuguseks psühholoogiliseks mõistatuseks olid mulle need kaks noort ja haruldaselt võluva välimusega naiskirjanikku: Marja Kuncewiczówa ja Nina Rydzewska, kui seadsin nende kirjandusliku toodangu vastamisi nende välise isikuga. Vaatlesin esimest Zofja Nałkowska pool Pen-klubi koosviibimisel ja küsisin eneselt: mis ühist on sellel kaunil naisel ja selliseid probleeme nii uudseltlahendaval kirjanikul? Samuti vaatlesin ma oma kõne ajal „Polski kłub artystyczny" koosolekul lapselikult madonnanäolist ja meie Koidula nooruse uhket juuksepuhmast elavalt meelde tõstva peaga üsna kooliplikalist Nina Rydzewska't ning püüdsin temas tabada jumalaema teotuse roima paljastavaid jooni, kuid — sama asjata.

Teiseks üllatavaks asjaoluks oli mulle veidi hilisem teadasaamine, et poola kahte nimekamat naiskirjanikku, Zofja Nałkowska't ja Marja Dąbrowska't, on tunduvalt mõjutanud just Põhjamaade kirjandus, eriti Norra oma, mis tõi neid mõlemaid kuidagi mulle ligemale kirjanduslikult. Nałkowska nimetab oma esimeste kirjanduslikkude juhtidena Garborg'i, Ibseni't ja Hamsun'it ja teine Herman Bang'i, Selma Lagerlöf'i ja ka Hamsun'it.

Pärast mu kõnet „Poola kunstnikkude klubis" tutvustas mind kwadrygalane Jan Jaków Feldman noore naiskirjaniku ja luuletajanna Hanna Mortkowiczówa'ga, kes andis mulle üle ühtlasi oma isa, Varssavi suurima kirjastusäri omaniku kutse külastada nende ettevõtet, mille teeneks on rohkearvuliste muude raamatute kõrval just luksusväljaannete kirjastamine.

Hanna Mortkoviczówa'lt on ilmunud seni vaid novell „Gorycz wiośniana" („Kevadine kibedus") ja kogu luuletisi, siis aga veel doktori väitekirjana uurimus poola muistses kirjanduses korduvast Vanda-legendist.

„Kevadine kibedus" valgustab, vastuoksa tavalisele, seda kibedustunnet, mis valdab noore tütarlapse kogu olemust enne seda päikesetõusulist murrangut, mis langeb kokku neiukssaamise ajaga, milline pöördeaeg tõotab noore autori arvates lootusrikkamaid väljavaateid. Võib-olla on selliselt nähtud kevadine kibedus tingitud asjaolust, et Hanna Mortkowiczówa on paigutanud oma novelli kangelase-tütarlapse keset sõjalist käärimist ja illusioone häirivat askeldust. Algaja, debüteerija kohta on see novell enam kui lootustärатav, mis laseb tekkida poola naiskirjanikkude järelkasvugi suhtes sama ulatuslikke väljavaateid, nagu neid on teostanud minevikus Marja Konopnicka ja Eliza Orzeszkowa ja jätkavad olevikus Zofja Nałkowska, Marja Dąbrowska ja teised.

WACŁAW SIEROSZEWSKI.

Enne kui lahkume poola kirjanduslikust tänapäevast, lubatagu peatuda kirjanikul, keda oleme peatükis Ferdynand Goetel'ist maininud juba mitmel puhul, ehk ta küll kuulub oma kirjanduslikult loomingult rohkem minevikku. Ma mõtlen siin Wacław Sieroszewski't. Tema kirjanduslik looming jätkub veel tänapäevalgi, mille õilsamaks tunnistuseks on kirjaniku kaheköiteline meister-romaan „Dalaj-Lama". Ja olgugi et ta kirjanduslik õitseng kuulub ajajärku enne iseseisvat Poolat, on just Wacław Sieroszewski's, tema eluloos ja kirjanduslikus toodangus, nagu kvintessentsina koondatud selle slaavi rahva ligema mineviku tragism ja romantika.

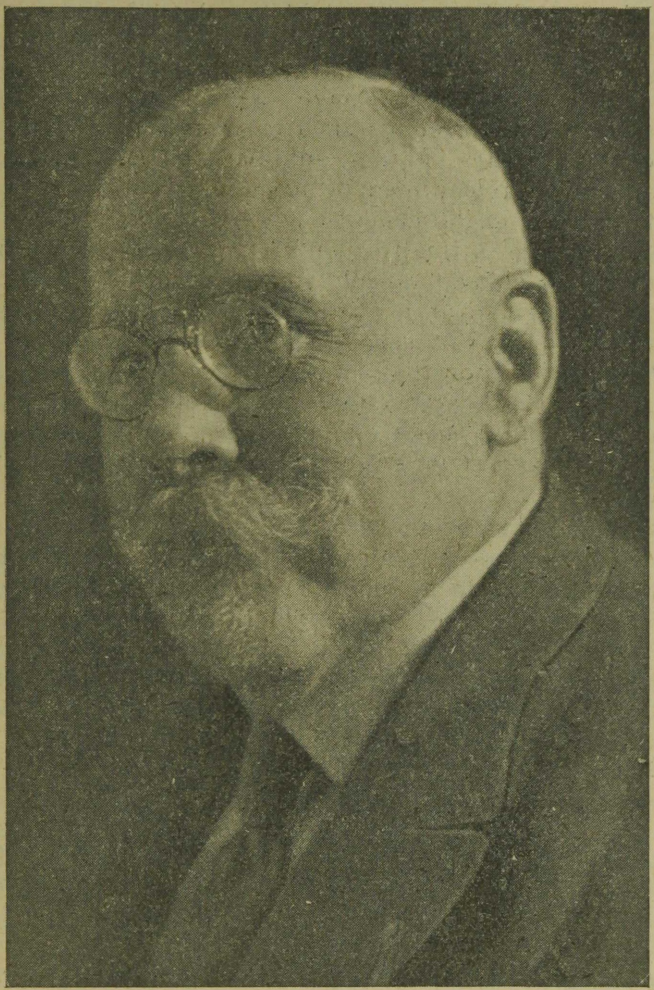
Kui on peaaegu romaani sündmustikuna kirju juba tänapäeva kahe silmapaistva kirjaniku, Kaden-Bandrowski ja Goetel'i elulugu, kuid milline legendaarne on siis veel Wacław Sieroszewski oma võrreldes eelmistega? Vaevalt suudab kirjanikkude elulugudest ühegi teise oma nii lugejat köita, viies selle tundja tähelepanu tema kirjanduslikult loomingult ikka jälle kirjaniku elulooliste keerdkäikude mälestamisele. Sieroszewski eluloo lugemisele tahad ikka jälle tagasi tulla, nagu mõne lemmikromaani uuestilugemisele. Ja on raske leida põnevamat ning köitvamat romaani, kui on seda Wacław Sieroszewski elulugu, olgu Venemaa vanglates, Siberi taigades ja tundrates, tunguuside ja jakuutide keskel, Jesso saarel Aino suguharu uurimas, emigrandina Pariisis või ka kapralina poola ratsarügemendis võitlemas oma kodumaa vabaduse ja iseseisvuse eest üle viiekümne-aastase mehena, et ainult nimetada kõige ettenihutatumaid etaape selle kirjaniku eluloost.

Kui sobiv on selle eluloo kohta poola romantiku Juljusz Słowacki väljendus: „Jumala poeem"!

Wacław Sieroszewski on sündinud 1860. a. Varssavi ligidal mõisniku pojana. Poisikesena lahkub ta keskkoolist, et astuda lukksepa töökotta, kus lootis positivistliku liikumise tulise pooldajana levitada revolutsioonilist sädet, mille oli peaaegu summutanud 1863. a. vastuhakkamine, mis oli maksnud poole miljoni poolaka elu, kes langesid osalt võitlusväljal, osalt timuka käe all, osalt Siberisse sunnitööle ja asumisele saadetutena. Sellest vabastuskatsest oli möödunud alles 14 aastat, kui 1877. a. Sieroszewski haudus oma nooruslikus tulipeas juba uue vabastuse mõtteid, püüdes äratada vanemat põlve, kes oli suikunud nagu letargilisse unne. Noorur levitas oma töökaaslaste, proletaarlaste keskel sotsiaalseid ja revolutsioonilisi aateid, mis aga ei saanud kesta kaua: ta arreteeriti 1878. a. ning täisealisena oleks mõistetud ta surma sõjakohtu poolt, kuid tema alaeasus oli tema päästjaks: kohus määras eluaegse sunnitöö mäekaevanduses. Seegi pehmendati õe palvel, ning Sieroszewski saadeti asumisele Verhojanski, mis oli tuntud kui kõige külmem nurk kogu suure Venemaa territooriumil. Sinnagi pidi Sieroszewski jalgsi minema, jõudes pärale 1879. a.

Istudes Varssavi kindluse kurikuulsas X paviljonis oli kirjutanud noorur Sieroszewski oma esimese töö, revolutsioonilise poeemi „Mida nad tahavad?" See kirjaniku ande leiutamine sai noormehele päästjaks, andes talle Siberis olles selle elumõtte, mis laskis tal töös unustada oma viletsuse ja raskused. Kaks korda jõuab Sieroszewski põgenedes Põhja-Jäämere kallastele, lootes sealt pääseda vabadusse, kuid ta püütakse kinni ja karistuseks viiakse lagedate alalises lumekattes olevate tundrate piirkonda, Nižnekolõmski, mis oli eemal sajad kilomeetrid teistest inimesasulatest. Siin elades valmistab Sieroszewski pajukoore pargist ja rauaroostest tinti ja kasutab paberina ajalehtede valgeid ääri, nagu on teinud seda ka meie Juhan Liiv oma vaesuses. Siis algab kolde valgusel kirjutamine. Paari aasta järele paigutatakse Sieroszewski veidi lõuna poole Aldani jõe äärde, ja alles pärast 7-aastast elu jää- ja lumepiirkonnas tuuakse ta 1886. a. Jakutski ligidale, kus valmib juba vili. Harides põldu kirjutab Sieroszewski oma raamatud „Metsade piiril" ja „Viletsuse sügavused". Aga selgi tööl oli vähe mõtet, kuna puudus igasugune võimalus läkitada sedagi käsikirja kirjastajale, pealegi oli politilistel vangidel igasuguse kirjandusliku töö tegemine seaduse järele kõvasti keelatud.

Jakuutide, tunguuside ja tšuktšadega puutub Sieroszewski kokku Nižnekolõmski ümbruses. Need rahvad olnud

Wacław Sieroszewski

lumiväljaliste tundrate looduslastena nii rumalad, et uskunud „jahu kaevatavat mäest nagu kriiti". Siit leiab kirjanik oma mitme teose kangelased, kellesse ta aga ei suhtu kultuurse ja üleõla vaatava eurooplasena, vaid kui ühevääriliste inimolevustesse, kelle hingelised valud, igatsused ja piinad olid tõepoolest samad, kuigi nende väljendusviisid olid eriilmelised. Sellistes novellides, nagu „Ohver jumalale" ülistab Sieroszewski nende loodusrahvaste primitiivseid ja läbihäid südameid, kujutades, kuidas suguharu pealik alistub vabatahtlikult hirmsatele piinadele ning lõpuks surmale, et aga lepitada vihase jumala meelepaha.

Meie oleme kiitvalt maininud August Mälk'i leeprahaigete elu kirjeldavat novelli „Surnu surm", kuid see päris õnnestunud teos kahvatub, kui kõrvutame sellele Sieroszewski sama ainestikuga „Viletsuse sügavused", mis loetakse õigusega Poola meisternovelliks. Lattaiaga on leepra-haiged eraldatud sellestki viletsast elust, mis kiratsevad siin kauges põhjas kõik, kuid need pidalitõbised on viletsamatestki viletsamad. Neid ei tapa nende kole tõbi, vaid hingelised kannatused.

Sieroszewski paljud käsikirjad on kaotsi läinud, kuna nende toimetamine Poolamaale oli seotud pea võitmatute raskustega: tuli saata kodumaale tagasi minevate väljasaadetutega, nagu näiteks jutustab kirjanik ise, et tema „Metsade piiril" käsikirja on toonud lambanahksesse kasukasse õmmeldult kodumaale keegi politiline vang ja mingi teine käsikiri on olnud teel tervelt kolm aastat. Ilmumagi pidid teosed varjunime all, millisena kirjanik tarvitas „Sirko" nime.

Asudes jakuutide keskel aastaid, tutvus Sieroszewski seal nende eluolu ja kommetega ning kirjutas teadusliku teose, mis sisaldab esimese põhjalikuma ülevaate jakuutide folkloorist ja kommetest, mille kirjastas vene keeles Peterburi Maadeteaduse Selts pealkirjaga „Jakuutõ". Poola keeles ilmus see hiljem pealkirjaga „Kaksteistkümmend aastat jakuutide maal". Nimetatud teaduslik töö tõi kirjanikule ühes kuldmedaljega loa asuda uuesti oma kodumaale, kuna ta tagasi lükkas talle pakutud Turkestani arheoloogia kindralinspektori koha.

Kodumaal vabaduses saab Sieroszewski kirjanduslik töö uut hoogu ja talt ilmub rida novelle, nagu „Koit", „Kasupuud" ja „Raštau", mille viimase tegevuskohaks on Kaukasus, ja seda novelli peetakse tema loomingu keskmise ajajärgu parimaks tooteks. Ise tõlgib ta oma teosed vene keelde ja need on ilmunud teoste-koguna.

Kuid Sieroszewski vaim oli veel täis lõõmavat tuld, kui et leida rahu üksi kirjanduslikust loomingust: see nõudis ja ihaldas vabadust mitte ainult enesele, vaid ka oma rahvale. Mickiewicz'i esimese ausamba avamisega ühtlasi algasid protesti meeleavaldused poola noorsoo poolt, kellega ühineb neljakümne-aastane, kuid nooruslikult tulihingeline Sieroszewski, ning see oleks viinud ta vast uuesti vanglasse või koguni tagasi jakuutide maale, millest päästab teda juhtumisi samal ajal saabunud ettepanek Vene Teaduste Akadeemialt: sõita Jesso saarele uurima Aino suguharu, kes oli varem juba olnud kahe poola väljasaadetu uurimuse aineks, kellest üks oli praeguse Poola diktaatori vend Bronisław Pilsudski. Seekordne vabatahtlik retk viib Sieroszewski Mongooliasse, Mandžuuriasse, Kesk- ja Põhja-Hiinasse, Koreasse ja Jaapani. Selle uurimusmatka katkestab Vene-Jaapani sõda ja kirjanik tuleb tagasi oma kodumaale, et seal 1905. aastal osa võtta lahtipuhkenud vabastuskatsest. Reisu tulemuseks aga võib pidada kaht reisukirjelduslikku teost: „Kaugesse idasse" ja „Korea" ning rida novelle, millistest oleksid paremad „Hiina jutud" ja „Ol-soni-hi-san", kuna tema samal ajal ilmunud raamat „Põgenemine" jutustab eelpool juba mainitud põgenemisest Verhojanskist.

Kui Sieroszewski 1905. a. kodumaale tagasi jõudis, oli seal just keemas selle aastaga seotud vabadusliikumine, ja kirjanik andis enese kohe töölisliikumise käsutusse, millest osavõtmise eest vene võimud vangistasid ta uuesti kahel puhul. Viimasel korral vabastas sõjariistus rahvahulk Sieroszewski vanglast; ja kuna 1905. a. revolutsiooni nurjumine oli ette näha, põgenes kirjanik välismaale. Alguses elas ta Austriale kuuluvas Poolas, Zakopanes, Kõrge-Tatra mäestikus, kuid kolis 1910. a. Pariisi, kus rahulikumates oludes muutus tema kirjanduslik looming jälle viljakamaks. Selle ajajärgu toodangust tuleks eriti välja tõsta kahte lühemate jutustiste kogu: „Abielu" ja „Lainelt lainele". Esimene nimetatuist käsitleb politiliste väljasaadetute eluolu puhtpsühholoogiliselt lähtekohalt vaadelduna. Teise kogu teemaks on Jaapani elu. Mainitud maa on muutunud oma suure tahtejõu ja heroslikkuse väljendustega poola kirjaniku lemmikmaaks. Ta tuleb tagasi nimetatud idamaa elukujutlusele mitmel puhul, kasutades jaapani mineviku legende, nagu novellis „Samurai armastus", mille aluseks on legend Gompacheest ja Komurazakist.

Kuid isegi Pariisi ajajärgu kirjandusliku loomingu viljakus ei suutnud pakkuda Sieroszewski alaliselt rahutule

vaimule küllaldast tegevust ja meie näeme teda poola tulevast sõjaväge ettevalmistava salaseltsi „Związek Strzelecki" („Küttide selts") liikmena, mille juhiks ja hingeks oli Josef Pilsudski, teotsemas kogu noorusliku innuga. Ilmasõja puhkemisel astub Sieroszewski jalaväe reamehena poola väeossa, mille juhiks oli Josef Pilsudski ja mis sõdis teatavasti Austria poolel vene vastu, kuid tõeliselt oli kogu aeg valvel, kunas saabub paras moment, et astuda välja Poola iseseisvuse kaitseks. Hiljem teenib Sieroszewski kapralina kangelaskuulsuse saavutanud poola ulaanide esimeses rügemendis, tehes kaasa kõik sõjaraskused kuni Pilsudski interneerimiseni Magdeburgis. Oma sõjaväeliste teenete eest on saanud Sieroszewski poola kõrgema sõjaväelise aumärgi „Virtuti militari" risti.

Poola leegionide desarmeerimise järele asub Sieroszewski uuesti Varssavis kirjanduslikule tööle, kasutades üheks novelliks poola XVIII sajandi Casanova taolise õnneküti Beniowski seiklusi samanimeliseks teoseks. Beniowski kuju on leidnud kirjanduslikku käsitlust juba mitme teisegi poola kirjaniku poolt varemalt. Sieroszewski ilukirjanduslikust loomingust ilmasõja järele iseseisvas Poolas oleks kõige väärikamana nimetada tema kaheköiteline romaan „Dalaj-Lama", mis kirjeldab väga põneval kujul vene valgete vägede koledusi Mongoolias parun Ungern-Sternberg'i juhatusel. Võitlus on selles romaanis korraga käimas mitmel frondil: enamlaste ja Ungern-Sternberg'i salkade vahel, mongoollaste ja enamlaste ning mongoollaste ja vene valgete vahel. Võitluste sellise virrvarri keskele on asetanud Sieroszewski poola neiu ja kaks poola noormeest. Neiut peavad mongoollased taevast tulnud ingliks ja sulevad ta oma kloostrisse, kust teda tahavad päästa jällegi kolm erihuvilist: Ungern-Sternberg'i mehed, mongoollaste teine suguharu ja neiu kaasmaalased. Inimessaatused on siin paisatud keset säärast sõjalist möllu ja meie silme ette kerkib selle kujutlus oskuslikult romanistilt, kes näeb kõikjal aina võitlust, millest väljub võitjana see, kes ületab oma vastaseid tahtejõu kindluselt.

Viiks liiga pikale vaadelda Sieroszewski kirjanduslikku loomingut kogu kahekümneköitelises ulatuses, vaid lepime üksi paari iseloomustavama joone märkimisega.

Poola kirjanduse võrdlemisi ohtras lürismis moodustab Sieroszewski omapärase erandi oma pea äärmuseni viidud objektiivsusega, mis vajutab selge pitseri ka selle kirjaniku stiilisse. Viimane tundub esialgu nagu kuiv ja paindumata, kuid see oleneb tema sõna kompaktsusest ja suurest edasirühkivast hoost. Siin puudub estetism ja ilu taotlus, nagu ei

võigi olla sellel mahti ega aset seal, kus on valitsemas alaline võitlus, mis pealegi on paigutatud tihti kõige raskematesse, mõnikord pea võimatutesse oludesse. Ja võitlus ongi peateemaks, mis kordub teisendatud kujul Sieroszewski kõigis teostes. Võitlust näeb ta silm kõikjal. Selle kujutamisel aga ei lasku kirjanik kunagi sentimentalismi, vaid temale omase objektiivsuse ja rahuga kirjeldab ta ka kõige metsikumaid stseene, nagu näeme seda romaanis „Dalaj-Lama", ilma et autor langeks neis piltides künismi või koguni iniminstinktide väärnähiste kujutamise iharusse.

Sieroszewski kirjanduslik kuulsus oli omal ajal Venes pea sama suur kui ta kodumaalgi. Sieroszewski teoste tõlked on ilmunud väga paljudes teisteski keeltes, kuid see vene keelt vabalt valdav kirjanik on oma kauase väljasaadetu elu kestel nii täis imbunud kõige vene vaenu, — poola üldisem iseloomulisem joon, — et see on püsinud tänapäevanigi, väljendudes kas või sellisteski väikenähistes, et kirjanik hoidub tarvitamast seda temale nii paljude ja raskete mälestustega seotud keelt, nii kõnes kui ka kirjas. Ja kes tahaks seda talle pahakski panna, kui oleme vähegi tuttavad kirjaniku elukäiguga, mis kajastab ühtlasi nagu kogu poola rahva mineviku raskeid katsumisaegu ühe isiku käekäigus. Kuid mis on talutav kogu rahvale, ületab tavaliselt üksiku jõu. Wacław Sieroszewski pole andnud meile mitte üksi võitluse omapärase evangeeliumi oma ilukirjanduslikus loomingus, vaid tema isiklik elukäik on meile eeskujuks, kuis suudab üksik inimenegi oma tahtejõu murdumatu püsivuse ja hoogsa vitaliteediga tulla välja võitjana sellistest raskustest, nagu neid oli kirjanik ise veeretanud oma eluteele.

Sieroszewski võitluse evangeelium on ühtlasi inimesvõimete ülimlauluks, millest võivad ammutada uut elujõudu need, kellele ei kõnele midagi testamentlikud evangeeliumid.

POOLA KIRJANDUSELU NÄHISTEST JA KIRJANDUSARVUSTAJAIST.

Oli tõepoolest imestusväärne, kui vähe leidus muidu nii ulatuslikus poola arvustavas kirjanduses raamatuid uuema kirjanduse ja tänapäeva mõõduandvate kirjanikkude kohta. Ei tahtnud alguses uskudagi, et pole leida peale paari-kolme raamatu, mis pealegi ainult riivates käsitlevad uuema kirjanduse tooteid, midagi Juljusz Kaden-Bandrowski', Ferdynand Goetel'i, Zofja Nałkowska', Skamander-rühma ja muude kirjanduslikkude nähiste kohta, kuigi nendest kõige vanemate loomingu juured ulatuvad tagasi kuni 1910. aastasse. Arvasin esiteks, et mulle ei osata või ei taheta mingipärast neid kätte juhatada, niivõrt olin kindunud usus, et sellised uuemat kirjandust käsitlevad raamatud peavad ometi olema. Kuid tõepoolest ei olnud neid siiski. Tõsi, oli Dębicki kirjanduslikkude esseede paar raamatut, milles oli käsitletud poola üksikuid oleviku kirjanikke ja nende loomingut, kuid juhtusin lugema Antoni Słonimski arvustuslikku märkust nimetatud raamatute kohta, milles see teravakeelne skamandriit iseloomustas neid teoseid, kui kõlvulisi lugemiseks ainult hämarroi-haigetele. See ei tõstnud just usaldust selle arvustaja raamatute vastu ja seekord polnud mu umbusk asjata, nagu veendusin hiljem neid raamatuid sirvides.

Ja ometi on Poolas rida vägagi silmapaistvaid arvustajaid ja siiski säärane puudus uuemat kirjandust käsitlevaist raamatuist! Kaks teineteist peaaegu eitavat nähist. Millega seda just seletada, jäigi mulle tänapäevani saladuseks.

Teiseks mu imestusobjektiks olid Poolas sealsed paljud kirjanduslikud auhinnad. Neid on, riiklikust alates, omavalitsuste auhindu, ühingute ja organisatsioonide omi. Riiklik kirjanduslik auhind asutati 1925. a., alguses 5000 złotti, mis hiljem kõrgendati 10.000 złotini = 4300 krooni, mis antakse

iga aasta parima kolme eelmise aasta kestel ilmunud raamatu autorile. Juba neli aastat on antud seda riiklikku auhinda kirjanikele, kellest esimene oli Stefan Żeromski, 1927. aastal Leopold Staff, 1928. aastal Juljusz Kaden-Bandrowski ja 1929. aastal Ferdynand Goetel.

Varssavi linn asutas 1926. aastal oma kirjandusliku 15.000-złotilise = 6400-kroonilise auhinna, mille esimeseks saajaks oli geniaalse romantilise klassiku Adam Mickiewicz'i poeg Władysław Mickiewicz, kes on kirjutanud oma isa parima eluloo ja oli kaua aastaid Pariisis oma isa nimelise raamatukogu juhatajaks. Poola pealinna 1927. a. kirjandusliku auhinna sai Wacław Sieroszewski. Peale selle iga-aastase kirjandusliku auhinna määras Varssavi omavalitsus samasuure kirjandusliku ühekordse auhinna Poola riikliku iseseisvuse kümneaastaseks mälestuseks.

Pealinna eeskuju mõjus ergutavalt teistegi linnade omavalitsustesse ja Lodz asutas 1927. a. 10.000-złotilise = 4300-kroonilise kirjandusliku auhinna, mille saajaks 1928. aastal oli sellest linnast pärit olev Juljan Tuvim, kellest kui Skamanderrühma liikmest kõneleme vastavas peatükis pikemalt.

Järgnesid teisedki linnad kirjanduslikkude auhindade asutamisel. Nii 1928. a. Poznań 10.000-złotilise kirjandusliku auhinnaga, mis annetati koguni politilisele tegelasele Roman Dmowski'le. Linnad Lwów ja Sosnowiec asutasid 1927. a. samasugused, kumbki 5000-złotilised igaaastased kirjanduslikud auhinnad.

Iga sellise auhinna määrajaks on jury, milles on esindatud tavaliselt ülikool, kirjanduslikud seltsid, haridusministeerium ja linna omavalitsuse esindajad.

Teistest kirjanduslikkudest auhindadest tuleks suuremana mainida Poola kirjastajate ühingu 1925. a. asutatud kolme auhinda, igaüks à 2000 złotti = 860 krooni: luulele, proosale ja kriitikale. Hindamisele tulevad iga kord kahe möödunud aasta kestel ilmunud parimad teosed kolmel nimetatud alal. Käesolevas raamatus kõne alla ulatuvaist luuletajaist ja kirjanikest said sellest auhinnast: Skamanderrühma kahe luuletaja Jan Lechoń-Serafinowicz ja Kazimierz Wierzyński vahel jagati luule-auhind, kuna proosas anti samuti jagatult kaks auhinda: Marja Dąbrowska'le ja Jarosław Iwaszkiewicz'ile. Selle organisatsiooni uus auhindade jagamine leidis aset alles 1928. a., mil anti samuti kolm auhinda à 2000 złotti kolmele kriitikule nende möödunud kümneaastase arvustusliku tegevuse eest: Boy-Żeleński'le, Karol Irzykowski'le ja Wacław Borowy'le. Poola kirjastajate ühin-

gult said ka 1925. aastal kaks arvustajat kirjanduslikud auhinnad.

On veel üksikute kirjanikkude, nagu 1910. a. surnud naiskirjaniku Eliza Orzeszkowa kirjanduslik auhind, milles hind küll puudub ja on vaid au.

Poola teaduste akadeemia ja Mianowski abiandmise kassa Varssavis annavad auhindu teaduslikkude tööde eest, milles auhinna saajate esirinnas seisavad kirjandusteadlased, nagu poola tuntud kirjandusajaloolane Aleksander Brückner, Berliini ülikooli professor, ja Juljusz Słowacki loomingu tunnustatud uurija Juljusz Kleiner, Lwówi ülikooli professor.

Neile poola kirjanduslikkudele auhindadele mõeldes tärkab korraga meelde, et on nagu veidi imelik, miks pole meil ühegi linna omavalitsus säärase kultuursammu astumise kavatsuselegi komistanud? Aga sel on vist samad põhjused, miks meie kirjastajate ühing pingutab kogu oma kollektiivset vaimu vaid selles suunas, kuidas piirata raamatu levimist Eestis ja suudab selle ühe ülesande teostamisel oma mõtteteravuse tagavaraga eilsest tänasesse. Kus jääb seal veel mahti homsete ülesannete nägemiseks?

Poolagi kirjanikud — vähemalt luuletajad — kurtsid, et nad ei suuda elutuda oma kirjanduslikkudest honoraridest ja meie näemegi neid töötamas kas ametiasutistes või jälle ajalehtede toimetustes, kuigi honorarina maksetavat tavaliselt 15—20% raamatu nominaalhinnast, aga ajalehtede toimetusliikmete palk 800—1000 złotini (340—430 krooni) olla siiski kindlam. Näidendite tavaline honorar olla 10% brutto, mille juures premjäärgi kuulub sama kõrgele hindamisele. Kuid üldiselt olla näitekirjanikud paljude teatrite ja viimaste elava külastamise tõttu honoraride suhtes võrdlemisi kadestavas seisukorras. Ajalehed aga maksavad tavaliselt välise kaastöö eest joonealuse, s. o. 150—200-realise artikli eest alates 50—100 złotini, kuna rea honorar algab 20 grossist = 9 sendist. See pole palju, kui silmas pidada, et Varssav on oma elukalliduselt Kesk-Euroopas kahtlemata esikohal.

Raamatute trükid pole just suured, isegi meie omadega võrreldutena, kuna proosa-teoseid trükitakse 3000—5000 eksemplarini, luule aga algab juba 300 eksemplarist, tavalisem on küll 1000 eks., mis võib haruldasel korral küündida kuni 3000 eksemplarini.

Poola kirjanduslikud organisatsioonid aga, millest on vanemana mainitav „Związek literatów i dziennikarzy polskich", on jõudnud omandada oma maja. Poola Pen-klubi ja „Związek Zawodowy", mille esimeheks on Juljusz Kaden-

Bandrowski, ostsid koos Varssavis Vanal turul oma maja ja käesoleva aasta alul olid käimas läbirääkimised, et koondada kõik kolm nimetatud kirjanduslikku organisatsiooni ühte majja, mis oleks siis enam-vähem kogu poola kirjanduslikuks koduks ja keskkohaks, kust ulatuksid oksad välismaalegi Poola Pen-klubi tõlgete osakonna kaudu, mis on jõudnud juba teostada mõnegi poola kirjandusliku teose tõlke Lääne-Euroopa mõnda suurkeelde.

Kui ma käesoleva peatüki alul väljendasin oma imestust, et Poola tänapäeva kirjanduse kohta on ilmunud nii vähe eriraamatuid, mis pakuksid ka välismaalasele ülevaatliku pilgu selle rahva kirjanduslikku loomingusse, siis tuleb siiski mainida kahte arvustuslikku teost: Leon Pomirowski „Doktryna a twórczość", mille alapealkiri täiendab seda „Doktriin ja looming" vähe saladuslikku nimetust: „Rzecz o wspólczesnej krytyce najnowszej prozie polskiej i dramacie" (= „Poola kõige uuema proosa ja oleviku näitekirjanduse kriitiline teos"). Kuid see formalistlikule kriitilisele vaatlemisele rajatud teos kõneleb rohkem poola kirjanduse sisemaisel tutvumise tasapinnal olevale, kui orienteerumist otsivale välismaalasele. Ei anna viimasele peale raamatu lugemise ka midagi koguni mõistatusliku pealkirjaline kriitiline teos: J. N. Miller „Zaraza w Grenadzie" (= „Katk Grenadas"), milles poola kirjanduse põhjalik tundja leiab küll palju huvitavat noore kirjandusteadlase, kes teotseb praegu Varssavi mingis keskkoolis poola kirjandusloo õpetajana, sõjalisest rünnakust Adam Mickiewicz'i autori arvates põhjendamata kirjandusliku kuulsuse vastu. Loomulikult sünnitas sellise vaatenurgaline väljendus Poolas sama ja veel suuremagi skandaali kui Nina Rydzewska kallalekipp jumalaemale. Teos väljendab autori huvitavalt paradokslikku vaatlus- ja käsitlusmeetodit, ilma et tekiks just vajadus ühinemiseks autori arvamustega, milles aga ei puudu ka osaline tõde, kui silmas pidada Poolas lokkavat Mickiewicz'i liiglihalist austust, mis võiks ju omada katkupaiselisegi kuju, millele viipab raamatu pealkiri.

Kui puuduvad poola tänapäeva kirjanduse kohta ulatuslikumad eriraamatulised teosed, siis ei tähenda see muidugi veel arvustiste eneste puudumist, veel vähem aga arvustajate puudust, kuid nende teosed on laiali pillatud poola arvukais ajakirjus ja ajalehis, mis pühendavad kaugelt ulatuslikumat tähelepanu kirjandus-kunsti elu nähistele, kui on teinud seda meie ajakirjandus oma kirjanduslikumatelgi ajajärkudel. Nendega tutvuda tahtmine juba viiks inimese mõneks ajaks poola raamatukogude töödsoodustavasse mõnususse.

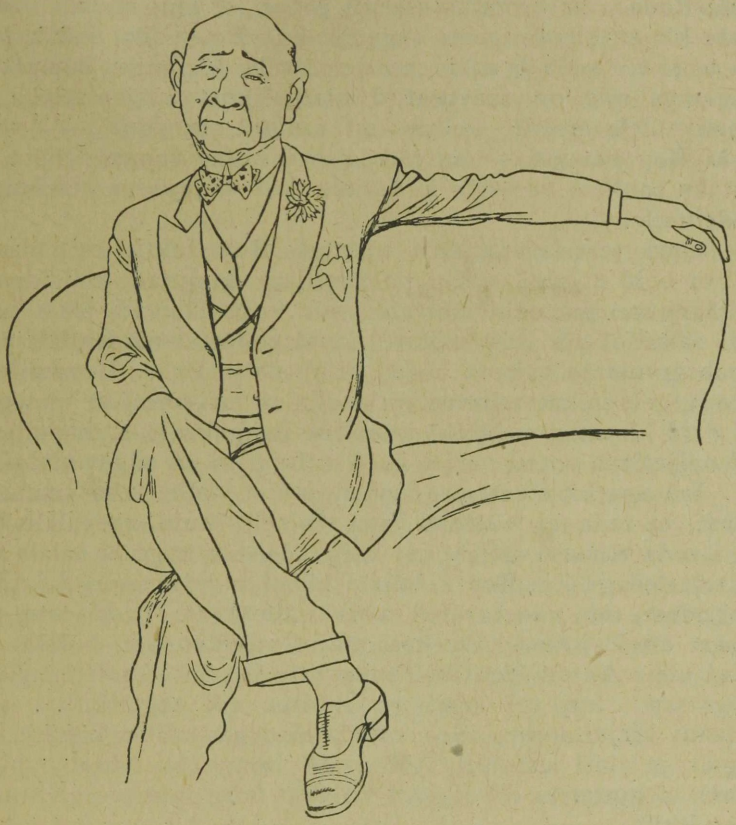
Paremas olukorras on selle poolest küll teatriarvustus, kuid siingi vast peaasjaliselt ühe teatriarvustaja teenete tõttu: Boy-Żeleński.

See on küll omapärasemaid kujusid poola arvustajate peres. Elukutselt arst, on ta jätnud kutsetöö täiesti kõrvale oma kirjanduslikkude harrastuste pärast, mis on aga siis täitnud ka kogu tema elu ülirohke tööga. Vast saame meie selle kirjandusliku töö ulatusest väikest aimu, kui nimetame, et Boy-Żeleński prantsuse kirjanduse tõlketeoste arv küünib vist sajani. Sellega ongi põhjendatud, kui Boy olla küsinud: kas teda on veel näha nende tõlgete virna tagant. Molière, Balzac ja Rabelais on teiste loendamatute prantsuse kirjanikkude kõrval peamised, kelle vaim on avastatud Boy tõlgete kaudu poola lugejaskonnale. Kuid selle prantsuse vaimu pea osasaajaks on kindlasti Boy-Żeleński ise — luuletajana, arvustajana ja mõtlejana, nagu viimasena tahavad näha teda poolakad ise. Ja kahtlemata on see olnud Rabelais keskaegne frivoolsus, mis on viljeldanud kõige tunduvamalt Boy'd arvustajana, nagu kogu tema algupärast toodangutki. Imelik vastolu torkab kohe silma, kui kohtad isiklikult seda tugevat, ettepoole nässakat, veidi brutaalsena tunduvat meest, kes arvustajana on vast kõige ehtsam poola ja prantsuse vaimu ristsugutis, mille analüüsil oleks raske öelda, kumb neist vaimudest on ülekaalus. Ja kust on pärit see massiivne jõud, mis nagu kerkiks tema tugevast kuklast? On see vast mingi ürg-slaaviline atavism, mis on kadunud juba ammugi tänapäeva poolaka tüübist ja on siin esile tunginud eelajaloolisest minevikust?

Kahtlemata oli Boy just see õige mees, kelle võisid valida poolakad Pariisi propageerima poola vaimsust. Sorbonne'i saalis kõneles siis Boy-Żeleński ja avasõna ütles prantsuse minister.

Boy'le olla pakutud ülikooli kateedrit, kuid ta olla keeldunud selle vastuvõtmisest. Seegi on arusaadav, kuna leidub Poolas mõnigi professor, kelle vaimse eksistentsi on lõpetanud Boy salvav sulg.

Pole olnud võimalust lugeda selle arvustaja luuletisi, aga Poolas olid nad äärmiselt populaarsed, vist küll nende frivoolsuse ja salvava teravuse tõttu, mis tema teatriarvustistes, „Kurjer Poranny" veergudel küünib sagedasti brutaalsuseni ja seal kõrval kõige meelitavama šarmini, millised vastandid näikse peituvat selle mehe loomuses, mis näikse koosnevat veel teistestki arvukaist vastandeist.

Boy-Żeleński

Kunstnik Zdzisław Czermański joonistatud kujutluslik portree

Oleks raske öelda: mis on imetlusväärsem Boy-Żeleński's, kas tema gigantne tööjõud või tema loominguline kergus. Ta võiks enese kohta tarvitada täielise õigusega ütlust, mis tarvitas ühel isiklikul vestlusel tuntud saksa naljakirjanik Roda-Roda: ma kirjutan ise nii palju, et mul ei jää aegagi teiste kirjanikkude teoste lugemiseks. Boy võiks seda öelda, aga ta ei tee seda ja meie imetleme selle kirjaniku suurt eruditsiooni, mis on saavutatud ulatuslikust lugemisest. See annab sellele arstile, kellest on saanud arvustaja, — see on siiski Boy pea-ala, — universaalse inimese vaimse ilme, mis vastaks rohkem varasele keskajale kui tänapäeva eristumise tendentsile.

Oma teatriarvustistes nihutab Boy faktid esiplaanile. Ja kui neid ei ole? „Kui pole midagi kirjutada näidendist, siis kirjutan ma neid mõtteid, mis just läbivad mu pead." Neil faktidel või oma mõtetel laval esitatud näidendi puhul annab arvustaja vaheda kuju, kuid naljatleva. Tema kirjutiste julgelt lõikav tabavus võiks olla samuti imetluse esemeks, kui neid kirjutisi ei läbiks isikuline kangekaelsus, mis peidab end naljatleva vormi varju, kuid mille põhi on sügav-tõsine.

Ise aga kinnitab see arvustaja, et talle teha suurimat muret, et teda ei võetaks liiga tõsiselt, kuid vaevalt tuleb võtta seda viimast väljendust kuigi tõsiselt, nagu ei tule võtta tõsiselt sedagi, kui Boy-Żeleński kõneleb neist suure laiskuse hoogudest, mis vahetevahel teda vallutavat: need on pärit samast ettekujutuse vikerkaarelisest valdkonnast, kuhu kuuluvad meie Anton Hansen-Tammsaare vestlused mittemidagitegemisest, kui tal käsil on mõttes või tegelikult suure romaani kirjutamine. See on fatamorgaanaline nähis, mis virgale ja alati vaimselt töötavale inimesele näitab pingutavaks virgutuseks nii ligidal viibivat laisa inimese viirastuslikku kuju.

Õieti võite teie leida kõigis Boy-Żeleński arvustistes seda enese-kindlat *je m'n fiche*-tooni, mis iseloomustab kõiki oma vaimsetesse võimetesse uskuvaid loovaid inimesi, kelle tõeline üleolek oma kaasaegsete väiklustest lubab neile kartmatult väljendada oma arvamusi, küsimata, kui meeldiv või teretulnud see on neile, kes tunnevad end riivatud arvustaja märkustest. Boy-Żeleński võis enesele Poolas, kus pole valitsemas selline ruumi ja õhu puudus, seda vabalt lubada, kuna seal ei põrka iga heidetud sõna ja märkus, mis on rabanud kedagi, selle autorit ennast tagasipõrkamise paratamatute seaduste järele, kui ollakse üleliiga ligidal üksteisele, kui ollakse isegi nii ligidal, et sõnanoolest tabatu võib langedes matta

laskja, kui mitte just enese alla, siis vähemalt sattuda vahedate sõnadega ambutajale niivõrt jalgu, et teiste, kelle tabamine on paratamatuks vajaduseks, kui tahetakse puhastada kunstielu hävitavatest mardikatest, ambutamisel vääratub juba käsi, sest oleme liiga väikesel maapinnal liiga üksteise jalus ja küünime nägema mitte üksi, mida naaber sööb, vaid isegi kuidas just liigub ta kurgutipp söömise ajal. Poola avaramates oludes pole nii teravakeelselgi arvustajal, nagu on seda Boy-Żeleński, karta nii paljusid ning nii tihedalt ümbritsevaid arvutute naabrite lõpmatuid konnasilmi, mis kõik on nii ülihellad.

Je m'n fiche — ütleks vist Boy-Żeleński ja kirjutaks oma seni veel kirjutamata kaheksanda teatri-arvustiste raamatu „Flirdi Melpomenega".

Siirdudes selliselt vitaalselt nähiselt, nagu Boy-Żeleński ja tema kriitiline looming, kerkib meelde Noor-Poola kirjandusliku liikumise esimese esindaja elulooline traagika: kohtumine Kazimierz Tetmajer-Przierwa'ga Varssavis. Oktoobrikuu soojal õhtul olime vahetanud noore luuletaja K. J. Gałczyński'ga nii mõnegi kohviku oma vestluse paigana ja viimasena valisime õhtusöögi kohaks rahvaliku Okosimski baari Nowy Światil, Poola oleviku tähtsama komponisti Karol Szymanowski lemmik-lokaali, kuna seal puudub — muusika. Naaberlauas istus tumedaid prille kandev tüse, aastat kuuskümmend härra, kes ükskõikselt enese ette sõi, ümbrusest ja maailmast äraolevalt, kuulates reageerimatult oma kaaslase mingeid seletusi. See oligi Poola naiste- ja loodusearmastuse ülemlaulik ligemast minevikust — Kazimierz Tetmajer, kes olevikus on sama varjuellu varisenud, nagu oli seda oma elu lõppaastail meie Juhan Liivgi. Sama esimene noorpoolakas Tetmajer, kelle loomingut skandinaavlase omana tahtis Hugo Raudsepp kord kasutada mingi eesli lõualuuna noor-eestlaste löömiseks. Sama Tetmajer, kelle mäestikuelanikkude kujud püsivad meeles nagu lumise Tatra juba minevikku kadunud metsikuse kustumatud võrdkujud, imposantsed ja mehised — ka siis, kui nende looja on elavana juba vaid varjukuju.

„Laul sellest kaduvast elust —
see on kurblisem laul!"

nirgus nukrutsevalt mu meelde salm Juhan Liivi luulest, kui meie, pan Gałczyński ja minu, ees sammus vaikselt kodu poole väliselt täitsa härrasmehelik Kazimierz Tetmajer.

POOLA PEN-KLUBI.

Uute riikide Pen-klubidest on poola oma vist vanemaid, kuid kindlasti kogu aeg elavat tegevust väljendav: teda on külastanud kutsututena rida välismaisi kirjanikke, eeskätt John Galsworthy, Chesterton, sakslased Thomas Mann ja Th. Däubler. Kõigile kutsutud külalistele on valmistatud honorlik vastuvõtt, nagu armastavad seda korraldada poolakad juba iseenesegi pärast. Kuid Poola Pen-klubi ei võta iga aasta vastu mitte üksi oma kutsutud aukülalisi, vaid iga kirjanduslik tuntud inimene, keda viib tema juhuslikki teekond Varssavi või Krakovi kaudu ja kui ta peatub neis Poola Pen-klubi kahes asupaigas ja tema sealviibimine saab kuidagi teatavaks Poola Pen-klubi juhtivaile jõududele, leiab peagi oma hotelli tulles kutse ilmuda Poola Pen-klubi Varssavis neljapäeviti peetavaile koosviibimistele. Varssavis ongi Poola Pen-klubi pea-asukoht, kuna Krakovis leidub osakond. Selleski on pidanud endine poola vaimse elu tulipunkt loovutama esikoha kiirelt kõik enese ümber koondavale pealinnale.

Poola Pen-klubi ümber on koondunud pea kõik nimekamad kirjanduslikud inimesed, mõistes selle üldnime all: kirjanikke, luuletajaid, arvustajaid, esseiste, tõlkijaid, puuduvad siingi ajakirjanikud, ehk olgu siis, et mõni ülalmainituist on samal ajal tegev ka ajakirjanduslikul alal. Loomulikult ei takista mõnes teises kirjanduslikus organisatsioonis juhtivalgi kohal olek veel osavõtmist Pen-klubist. Nii on Juljusz Kaden-Bandrowski ja Leopold Staff kahe erikirjandusliku koondise esimehed, kuid samal ajal on nad pea kõikidel Pen-klubi koosviibimistel, ja esimene viibis Saksas sealse Pen-klubi auvõõrana ja võttis osa viimasest Pen-klubide üle-

ilmsest kongressist käesoleva aasta suvel Viinis Poola delegaadina ja juhatas koosolekut, kuigi oli sellel kongressil ka Poola Pen-klubi esimees Ferdynand Goetel ja kolmanda delegaadina Dr. Emil Breiter. Loomulikult kuulus esikoht Kaden-Bandrowski'le kui suurimale Poola oleviku kirjanikule, aga võib olla ka kui inimesena märksa elavamaloomulisemale ja vabalt prantsuse ja saksa keelt kõnelevale.

Varssavis aga on Poola Pen-klubi koosviibimiste korraldajaks koondise abi-esinaine proua Zofja Nałkowska, kelle kirjanduslikust loomingust eelpool juba kõneldud. Tema külalislahke kodu moodustab tõelise kirjandusliku salongi, kus võite kohata kõiki vaimsetel aladel töötajaid poolakaid ja pea alati mõnda välismaalast, mõni kord mitutki, sest oleks nagu lubamata vaimu-inimesele külastada Varssavit ja jätta käimata selles Poola vaimuelu tulipunktis. Proua Zofja Nałkowska kodus korraldatakse igal neljapäeval Pen-klubi tavaline vastuvõtt, kuna kutsutud auvõõrastele korraldatakse juba mõne luksushotelli esindussaalis või mõnes poolametlikus esindus-ruumis, ehk ka Varssavi parima köögiga Żelechowski restoranis, kuna selliseid vastuvõtte toimitakse ametlikkude ringkondade ligemal majanduslikul osavõtul. Aga need intiimsemad kodused Poola Pen-klubi koosviibimised Zofja Nałkowska korteris on küllalt esinduslikud ja vägagi arvurikkad, kuna neist võtavad osa mõnikümmend inimest, kelle kõigiga leiab elavaloomuline ja jutukas majaproua võimaluse vestelda või jälle põimida vaikiv külaline teistega vestlusse, et ise tõtata teise kõnelusepuudust kannatava juurde või ka vastu uustulnukale, et tutvustada, kui see on võõras, teistele ja minna siis vastu uutele lõpmatuile ülesannetele, mis ootavad teda majaprouana ja kirjanikuna oma külaliste ja vaimsete kaasvõitlejate suhtes.

See oli õige erinev seltskond, keda kohtasin ühel neljapäeval Poola Pen-klubi koosviibimisel Zofja Nałkowska pool, millel lahke naiskirjanik tutvustas mind kui tookordset välismaalist külalist. Tõsi, seal viibis veel noor ameeriklanna novellist, kelle nime olen unustanud, kuid Poola Pen-klubis valitseb välismaaliste külaliste vastuvõtmisel uusus, et üks on ikka peakülaline, kelle sealviibimist kriipsutatakse eriliselt alla tutvustamisel teistele. Noor miss Ameerikast oli just eelmisel neljapäeval olnud kutsekülaliseks ja tuli nüüd juba nagu oma inimene. Omad inimesed olid ka teised arvukad välismaalased sel koosviibimisel: meie Varrssavi saadik, hra Otto Strandmann, oli küll esimest korda selles kirjanduslikus salongis, kuid teised eestlased, nagu proua Jakobson,

meie sõjaväelise atašee kolonel Jakobsoni abikaasa, ja saatkonna esimene sekretär hra A. Haman olid juba ammused selle salongi külastajad. Samuti muidugi ka Türgi saadik, kes oma maa suurima luuletajana kuulubki ehk rohkem säärasesse kirjanduslikku ringi kui diplomaatilisesse. Vanemat generatsiooni Poola luuletajaist esindas väärikalt Leopold Staff, sihvakas ja veel väga noorusliku välimusega, terava ja nagu väljavenitatud habemega, ei taha ta mulle poolakana nagu hästi sobida: ta võiks olla väga hästi sakslane või ka mõnest teisest põhjapoolsemast rahvusest. Oma esinemises tagasihoidlikult reserveeritud külmus torkab alguses silma, kuid siis hiljem alles sulab see ning leiad temas palju südamlikkust, mis on aga rohkem seesmiselt peidetud, kui oled harjunud seda nägema poolakailt nende ülevoolava viisakusega. Seal tutvusin Kazimierz Wierzyński'ga, luuletajaga, kes omandas rahvusvahelisema tunnustuse oma luulekoguga „Laur olimpijski", milles ta ülistas sportlasi ja sai kirjandusliku auhinna Amsterdami olümpiaadil 1928. a. Olin juba varem lugenud seda kogu, ilma et mulle eriti oleks meeldinud sisult need üksikute spordi-alade kiidulaulud, kuigi ei või olla tunnustamata, et nad vormilt pakuvad nii mõndagi huvi, kuid arvan, et nii mõnigi meie luuletajaist oleks võinud saada sama auhinna, kui meie poleks saatnud sellele olümpiaadile üksi oma rammumehi, vaid ka vaimu-inimesi. Kohtan siin veel Jarosław Iwaszkiewicz'it, kellega olin tutvunud juba mõni päev varem Poola välisministeeriumi kultuurpropaganda osakonnas ja saanud temalt esimesi teateid poola oleviku kirjanduslikest nähiseist. Wierzyński ja Iwaszkiewicz kuuluvad mõlemad Skamander-rühma ja on silmahakkavad juba oma hiiglakasvult, umbes nagu meie Gailit. Kuna esimeses on tõepoolest kergesportlase kehalist nõtkuvust ühenduses salongilise vilunud painduvusega, on teine veidi flegmaatiline, ega siis asjata teda hüüa tema kirjanduslikud vastased „paniks Ukrainast", kuna ta on sündinud sealse mõisniku pojana.

Naiskirjanikke esindas, peale majaproua Marja Dąbrowska, laste hingeelu õilsalt oma novellides kujutav ja äsja Eestist kirjutatud raamatu autor, Marja Kuncewiczówa, elegantne ja šarmikas kogu oma olemises ja kauni välimusega, ja keegi vanem daam, kelle nimi ununud ja alal püsinud ainult teadmine, et tema erialaks oli muusika-arvustus.

Kohtasin siin veel vana tuttava Tartu veneaegsest ülikoolist, kes seal töötanud noore eradotsendina botaanika-aias: Dr. Hryniewecki, kellega noil aegadel oli mõnesuguseid veidi

ligemaid kokkupuuteid. Botaanik Hryniewecki on tõusnud praegu Varssavi ülikooli botaanika-aia direktoriks, kuid pole kaotanud oma huvi ilukirjandusegi vastu. Vestlesime siis Tartu vanadest mälestustest, mis vahemisɛd sündmused on nihutanud peaaegu horitsondi taha, kuigi meie mälu paigutas nad veel nii ligidasse eilsesse. Huvi Eesti vastu tõigi Dr. Hryniewecki Tartu eesti ülikooli kümneaastasele juubelile 1. detsembriks 1929. a.

Muidugi ei puudunud seal ka kirjandusliku kriitika esindajad, alates vanema generatsiooniga, kelle asemikuna võiks võtta kedagi professorit kirjandusajaloo õppetoolilt Varssavi ülikoolis, kuna noorem põlv oli läkitanud Leon Pomirowski, kellega olin tutvunud juba oma kõnekoosolekul, mida juhatas Pomirowski, kuid kelle teos „Doktryna a twórczość. Rzecz o współczesnej krytyce najnowszej prozie polskiej i dramacie" oli päris õnnelikul juhul sattunud mu esialgseks raamatuliseks teejuhiks tutvumisel poola kaasaegse kirjandusega. Noor arvustaja kui formaalse kirjandusarvustuse meetodi nimekam pooldaja on ühes Milleriga kõige lootustäratavamad arvustajaist, kes kuuluvad ealt keskmisse põlve, kelle elu-aastad piirduvad 30—40 vahemisega.

Kuid loendamine viiks liiga pikale, kuna Poola Penklubi on osanud koondada enese ümber kogu nimekama kirjandus-eliidi, kelle üksikud liikmed muidu küll kuuluvad ka mõnda teise organisatsiooni, millele pühendavad otsekoheselt oma tööjõu kas juhtivalt neis tegev olles või ka ainult kaasa tõmmates, kuid vahetevahel kogunevad nad Zofja Nałkowska salongi, et vestelda kodu- ja välismaise veini või tassi tee või kohvi juures kirjanduslikest nähiseist saabunud välismaalasega või ka omavahel. Kuid enamasti olla ikka mõni välismaalane selles salongis, kuna Varssav on ju uute riikide pealinnadest suurim ja suur-riigi Poola pealinnana paljude välismaiste kirjanikkude reisu eesmärgiks, kuhu ei satu mitte üksi sellised kogu maailma pealinnu külastanud kõikjal-olnud kirjanikud, nagu rändurite Paul Morand'i ja Maurice Dekobra taolised.

Õieti on Poola Pen-klubi nimi „Polski kłub literacki" (= Poola kirjanduslik klubi) ja alles alanimetusena tarvitab see organisatsioon nimetust „Penclub". Seega on siin see rahvusvaheline kirjanduslik organisatsioon omandanud rahvuslikuma ilme, mis aga ei takista olla eriliselt võõrastelahke välismaalaste külastamiste juhtudel. Sel klubil on oma palgaline sekretariaat, mis asub Varssavi kesklinnas Wspólna uulitsal omas majas, kus külastajad võivad leida igal ajal

lahkeid näpunäiteid ja kaasabi kõigis poola kirjandusse puutuvais küsimusis.

Kõigist oma reisul külastatud Pen-klubidest jättis poolakate oma parima mulje nii sisemise elu intensiivsuselt kui ka väliselt organiseerimiselt. Need asjaolud õigustavadki poola kirjanduslikke ringe nõudma, et Pen-klubide üleilmlik kongress 1930. a. peetagu Varssavis, mis ongi juba otsustatud, ja võime kindlad olla, et poolakad korraldavad mõnest kümnest riigist saabuvate kirjandus-inimeste vastuvõtu mitte vähem väärikalt, kui on teinud seda teised rahvused juba varem: slaavlik elavus ja võõrastelahkus liituvad siin poolakate erilise joonega — oskusega olla külalisi vastuvõttev peremees.

SKAMANDER-RÜHM.

Tänapäeval on sellenimeline rühm poola kirjanduslikus elus juba kaotanud oma aktuaalsuse, kuid ühtlasi on selle liikmed kõik enese kirjanduslikult maksma pannud, millega ühtlasi käib iga rühmitusega tavaliselt seotud nähtus: algab lagunemine, kuna uued inimesed ja uued rühmad on juba peale tulemas.

Skamander-rühm alustas oma kirjanduslikku võitlust iseseisva Poola algaastail. Selle rühma iseloomulisemaks jooneks on, et koosneb pea üksi lüürikuist, luuletajaist, kuna puuduvad pea täiesti prosaistid, ja viimastest teoreetikud, kes oleksid täpsemalt sõnastanud neid püüdeid, mis on taotlenud nimetatud rühm.

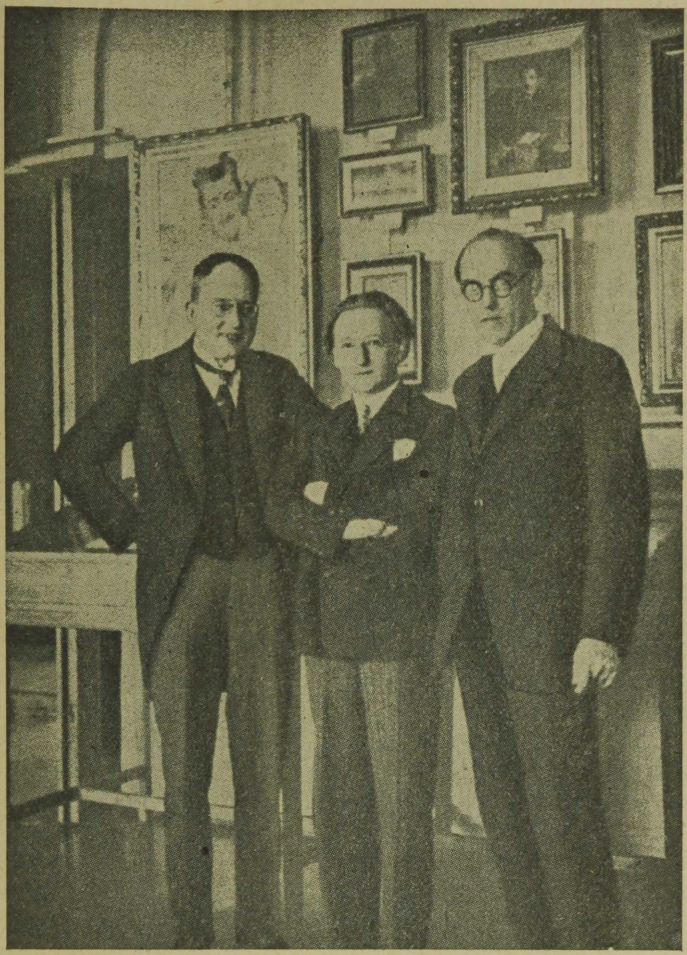
Rühma iseloomustus tuleb välja koorida tema üksikute liikmete ilukirjanduslikust loomingust. Selle tulemused on aga sagedasti vägagi erinevad, kuna üks või teine ideeline joon esineb üksikute liikmete juures, puududes teiste juures täiesti, kuid üldiselt võib siiski nimetada kogu Skamander-rühma vastandina Lõuna-Poolas tekkinud Czartaki-rühmale linna-ideoloogia pooldajaks, mille juures pacifistlik joon on väga tugev näiteks Antoni Słonimski luules. Üldiselt on aga kõigi skamandriitide luules tunda jõulist realismi aine valikus, kõnelevad ju nende luuletised linna-kodaniku igapäevasest elust ja tööst vabrikutes ja kohvikutes, turul ja kaupluses. See urbanistlik joon astub eriti selgelt esile Skamander-rühma juures, kui vaatleme seda teatava vastandina nõndanimetatud „beskiitide" luulele, mille kaunihingelisemaks ja jõulisemaks väljendajaks on Emil Zegadłowicz, kes, asudes maal Tatra mägismaise Zakopane ligidal, on tõusnud tunnustatud maaelu idülli ülistajaks, saades koguni kultuurelu eitajaks. Skamandriidid on aga veendunud linlased, kes, või-

deldes sõja vastu ja püüdes kõrgel hoida inimsuse aadet, tunnustavad siiski kõiki kultuuri kaudu saavutatud võite kui inimeselu edasiviivaid tegureid.

Skamander-rühma kõik liikmed on alustanud oma kirjanduslikku karjääri luuletajatena, kuid poola oleviku iseloomult väga erinevad tingimused on tõuganud mõnegi nimetatud rühma kuuluva luuletaja viimasel ajal proosale. Nõndanimetatud „Noor-Poola" pärandas järeltulevale põlvele luulegi alal nii vormitäiuslikke värsse ja aineltki on läbi käidud kõik inimeselu kui ka surnud ümbruse alad, et veel harimata luuleline uudismaa on muutunuud koguni kitsaribaliseks. Luuletaja Jan Kasprowiczi kui „Noor-Poola" tähtsama lüüriku kõrval tuleb mainida sama rühma praegu veel eelmise ja kogu nimetatud rühma vormi täiuslikkuse traditsioone jätkavat Leopold Staff'i. See asjaolu asendas poola oleviku luulele sama suured ja nooruses pea ületamatud raskused. Kuid seda nimetaksin ma siiski vähemoluliseks põhjuseks, mis on viinud mitmed skamandriidid luulelt proosale. Tähtsam ja olulisem on teine: oleviku huvi on pöördunud ära luulelt ja võtnud järsu käänaku Poolaski proosa poole, vähemalt samal määral, nagu näeme seda oma kirjanduses. Ei ole selle ligi 30-miljonilise rahva juures sugugi haruldaseks nähiseks, et luuletiste kogud ilmuvad 500 eks., kuna leidsin mõne luulekogu kaanelt, et raamat on ilmunud isegi 300 eksemplaris. Meie viiesajaeksemplarilised kogud pooleteise-miljonilise rahvaarvu juures äratasid Poolas imestust, kui kõnelesin sellest oma kirjanduslikele tuttavaile, ja see imestus kasvas veelgi, kui mainisin, et parimate luuletajate laule trükitakse suuremalgi arvul. Tänapäeva Poolas on luule koguni nurkatõrjutu olukorras ja see proosaline põhjus on viinud mõnegi luuletaja loobumisele seotud kõnest. Nii on proosale üle läinud Skamander-rühma liikmed Antoni Słonimski ja Jarosław Iwaszkiewicz. Esimene siirdunud dramaatilisele alale, mis olla eriti tulunduslik, kui näidend on vajaliselt lavaline ja leiab selle tõttu kindlama vastuvõtu. Teine on siirdunud jutustava proosa alale romaaniga „Hilary, raamatupidaja poeg".

Antoni Słonimski on avaldanud seni kaks näidendit: „Babeli torn" ja „Varssavi mooramees". Kaks teineteisest diametraalselt erinevat teost on see draama ja täis sapilist pilget komöödia oma idealiseeriva lõpptulemusega.

Pärastsõjaaegne inimkond tahab „Babeli tornis" uuesti üles ehitada oma üksmeele ja võimu tähisena juba piiblist tuntud torni. Ehitajate keskel aga tekib lahkheli selle puhul, et tahetakse torn liiga kõrgeks püstitada. Lahkheli paisub

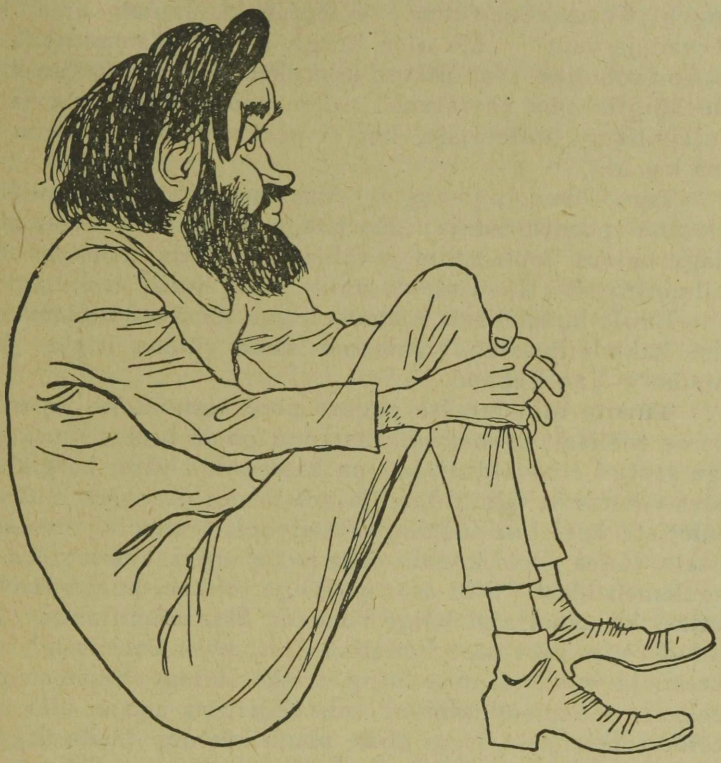

Emil Zegadłowicz (keskel) Tšehhoslovakkiat külastades tšehhi kirjaniku Jiří Karásek ze Lvovic (pahemal) pildikogus

riiuks, milles tapetakse ehitust juhtiv insener, kes aga üksi oskaks ja suudaks kaitsta torni maavärisemisel, mis hävitabki solidaarsuse sümboli, ja iga ehitaja tormab lahendama oma isiklikke asju ning toiminguid, mis olid mõlkunud juba ammu nende meeltes ja mõtetes. See 1927. aastal Leon Schildenfeld-Schiller'i lavastatud draama, Tadeusz Gronowski dekoratsioonidega, oli poola näitekunstis suursündmuseks, mis äratas õigustatult tähelepanu ka välismaadel. Vaadeldes ülesvõtteid lavastusest, näidendi igast kolmest vaatusest ja proloogist, võib juba ette kujutada, milline grandioosne pidi olema see laval. Poola noor andekaim näitejuht, kellest kõneleme veel hiljem, pani enese maksma just nimetatud lavastuse kaudu, kasutades laval kõiki oleviku tehnilisi saavutisi: raadiot, kinot, igasuguseid masinaid jne. Kuid püsima pole jäänud see draama poola lavadele, kuna suurele publikule on nimetatud teos kahtlemata liiga sümboolselt mõtteküllane ja selle tõttu raske. Menu aga saavutas Słonimski oma naljamänguga „Varssavi mooramees", millest aga kõneleme veidi pikemalt peatükis poola teatrist.

Antoni Słonimski on peale luuletaja ja näitekirjaniku veel teatriarvustaja, kes sel alal ületab oma häbematuselt, sapilt ja teravuselt, õigem teravakeelsuselt küll kõik, mis on olnud võimalus lugeda teatrikriitika alalt, olgu mis tahes rahva juures. Słonimski sõimab õieti kõiki ja alati, kõneldes mõnikord äärmiselt vähe näidendist ja mängust, pühendab ta oma arvustises kogu oma sapi — ja seda näikse olevat tal ammutamatus külluses — mõnele temale ebameeldivale nähisele. Lugege näiteks Słonimski „Nädala kroonikat" ajalehest „Wiadomiśći literackie" või arvustist mõne esietenduse puhul, ja peab otse imestuma, et võib ka nii kirjutada ja kirjutajale pole veel midagi paha sündinud, vaid ta on koguni muutunud populaarsemaks teatriarvustajaks, kelle kirjutisi loetakse kas või sellegi pärast, et teada saada, kuidas ja keda Słonimski jälle sõimas. Mul tuli meelde Moskva Kunstiteatri juhi Stanislavski ütlus tema raamatust, et ta olla näitlejana õppinud ainult mahategevatest arvustistest, kuna kiitvad pole midagi talle andnud, ja ma küsisin eneselt, kas see võiks käia ka Słonimski teatriarvustiste kohta, ning siis tuli mul meelde, et eesti näitleja oskab õppida ainult sellest arvustisest, mis teda aina ülistab. Kui mitmekülgne ja erinev on ometi inim-iseloom ja kui lahkuminevad on tema vajadused vaimseks kosumiseks... Eestis ja mujal.

Õieti leidub kõige rohkem programmilist Skamanderrühmale, kuhu kuulusid peale juba nimetatute Słonimski ja

Jan Lechoń

Kunstnik Zdzisław Czermański joonistatud kujutluslik portree

Iwaszkiewiczi veel Jan Lechoń, Juljan Tuwim ja Kazimierz Wierzyński, just viimase luules, milles elustub kogu moodne ilm oma tehnikaga ja elujanu ning -rõõmuga. Selle luuletaja lauludes kostavad sagedasti samad toonid, mis leiame oma Siuru rühma laulikutes, kellega peaaegu ka ajaliselt kokku langeb Skamander-rühm. Wierzyński laulab oma kogus „Kevad ja vein“: „Ma olen kerge, ülipeen šampanjer“, „Mu peas on roheline, seal õitsvad kannikesed... Ma pakun inimestele kõigile oma naeratusi... olen rõõmus, imetluse ja õnne tuulepuhang luuletajalt, kes ei peaks olema inimene, vaid aina kevad.“

Teises oma luulekogus „Varblased katusel“ laulab see tulevane spordi-ülistaja: „Koristage luule, ma vilistan sellele. Elagu narrus, lobisemine ja tühijutt! Välja, mõistus! Elagu hullumeelsus! Elu üksi on mulle kõik, kunst ei midagi“.

Luule kunstiliselt väärtuselt aga ületavad mõlemaid eelmisi kaks viimastena mainitud sama rühma liiget: Juljan Tuwim ja Jan Lechoń.

Tuwim nimetab ise ennast poola esimeseks futuristiks, kes on tõeliselt esimesena ülistanud poola luules linna ja sellega seotud eluavaldusi, kes on katsetanud värsi kõigis tehnilistes võtetes ja viinud teerajajana pealesõjaaegses luules oma luuletiste keelelise instrumentatsiooni tõelisele virtuooslikkusele, tuues poola keelde väga palju uutki, ammutades keele ürgelementidest. Siin on vast kõige rohkem huvi väärivad ja ühtlasi ka omal ajal kõige rohkem kära sünnitanud „Sõnalaulud“, viis lüheldast luuletist, mis kõik koosnevad täiesti uutest ja tundmatutest ning siiski täitsa ehtsatest poolakeelseist sõnamoodustistest, mis sellistena aga ei allu ühtegi keelde tõlkimisele, isegi mitte poola keelde. Neile ürgpoolakeelseile „Sõnalauludele“ on oleviku poola omapärasem komponist Karol Szymanowski loonud muusika. Sõna kõlalise jumaldamise kõrval on leida sellelt luuletajalt rida laule, milles ta on tarvitanud vanu värsimõõte, tuues neisse kogu oleviku tehnika aeroplaanidega, raadioga, helgiheitjatega ja kahuritega, nagu tunneme meiegi neid Joh. Barbaruse suurlinnalisest luulest.

Skamander-rühma omapärasem talent on vast siiski Jan Lechoń, kelle kogu senine luuletoodang koosneb umbes neljastkümnest luuletisest, mis pole just palju üle kolmekümneaastase luuletaja kohta. See loominguahtrus on aga Lechoń'i juures tasakaalustatud tema k õ i g i luuletiste väärtusega, mille viimistlusel on olnud nimetatud luuletaja otse filigraaniline, ületades sellelt oma rühmagi kaaslase Tuwim'i.

Lechoń'i 1918. aastal ilmunud „Herostrat" oli omasugune futuristlik hävitamismanifest, milles kutsuti üles purustama Vana-Varssavi väärikamat arhitektuurset mälestist, poola viimse kuninga lossi Łazienki ja maha lööma, — kui ta tänapäeval veel elaks — kingsepp Kiliński't, kes juhtides Varssavis 1704. a. vabastuskatset on omandanud rahvuskangelase kuulsuse.

Skamander-rühmas näemegi kokkusulatatult kõik uuemad kirjanduslikud voolud, alates vanemaist futurismiga, siis ekspressionism, ainult sõna kõlalisi väärtusi tunnustav dadaism või formism, mille juures need moe-suunad väljenduvad kas segatult mõne üksiku selle rühma liikme kirjanduslikus loomingus või jälle on ühe või teise toodangus väikeses ülekaalus, ilma et saaks nimetada domineerivaks ühtegi nimetatud vooludest, kuid nende väline mõju on siiski ilmne.

Poola politilise murrangu momendil olid selle rühma, tol ajal veel nimetu, liikmed alustanud oma kirjanduslikku karjääri esinemisega „Picadori juures" nimelises piimapoes, kandes ette oma luuletisi, nalja- ja tõsisesisulisi, omandades järk-järgult ikka suuremat mõju poola kaasaegses kirjanduses, kuni skamandriidid tänapäeval on muutunud kõikjal tunnustatud ja poola kirjanduslikku välisinformatsiooni juhtivaks rühmaks nende käes oleva „Pologne littéraire" ja poola välisministeeriumi kultuurpropaganda osakonnas töötava Jarosław Iwaszkiewicz'i kaudu. Sisemaal on nende häälekandjaks „Wiadomości literackie". Kuid Skamander-rühma ainuvalitsuse aeg näikse olevat möödumas, kuna uus kirjanduslik rühmitus „Kvadryga" paisub päev-päevalt, kõnelemata teistest koondistest, nagu proletaarsete kirjanikkude oma.

Ealt kuuluvad Skamander-rühma liikmed meil nõndanimetatud keskurite hulka, kuna nad on sündinud enamasti läinud sajandi lõpul. Nii Wierzyński 1894. a. Väike-Poolas, Iwaszkiewicz 1895. a. Ukrainas, Leszek Serafinowicz - Jan Lechoń 1899. a.

KVADRYGA-RÜHM.

See on nooremaid kirjanduslikke koondisi Poolas, mille algusaastaks võiks pidada 1925., kui ilmus rühma eelkäijana kirjanduslikust ajakirjast „Reflektor" mõni number. Lehitsedes neid märkate juba, kuhu poole kalduvad selle ümber koondunud noorte poolehoiud: tõlked Guillaume Apollinaire'ist, Jean Cocteau'st, kellest esimest nimetab Czesław Bobrowski oma programmilises artiklis „uue kunsti klassikuks". Sürrealistlik uus-paatos kostab ka neist algupärastest luuletistest, mis leiduvad selles ajakirjas. Luule on aga selleski moodustuvas rühmas esikohal, nagu on see kõikjal uute kirjanduslikkude voolude läbimurde esimestel aegadel, meil ja kõigi teistegi rahvaste juures.

Esimesele eneseväljendusele näikse olevat järgnenud 1926. aastal mingi sisemiseks küpsemiseks vajaline paus, vähemalt ei leia ma nimetatud aastast midagi trükist ilmununa. Ühtlasi näikse 1926. aasta jooksul olevat kerkinud uued inimesed esirinda, nagu see noorte koondises ju nii arusaadav. 1927. a. toob koguni juba iseseisva luulekogu rühma kuuluvalt Tadeusz Horzelski'lt „Hieroglif słoneczny" („Päikeseline hieroglüüf") ja samuti saab samal aastal rühm oma praeguse nimegi uuelt ajakirjalt „Kvadryga", nagu oli saanud ajakirjalt oma nime Skamander-rühmgi.

Uue rühma erinevaks küljeks eelmisest kirjanduslikust koondisest on seegi, et seal leiame käsikäes töötamas luuletajaid ja kirjandusteoreetikuid, arvustajaid, kes sõnastavad samal ajal need uued püüded, mis kirjanduslik koondis on seadnud enesele eesmärgiks. Kui meie leiame ajakirja „Kvadryga" eelkäijas „Reflektoris" teoreetikuna ülalnimetatud Bobrowski, siis on uues häälekandjas ka uus teoreetiline peasõnavõtja Mięczysław Bibrowski näol, kes sõnarikkuse ja

paatosega ületab oma eelkäija, käsitledes nii proosas kui ka luules uue kunsti sõjalisi ülesandeid vana kunsti suhtes ja kuulutades esimese triumfi. Sisemine murenemine näikse aga kestvat täies hoos ja väliseltki annab see end tunda uute inimeste liitumises ja endisele ajalehe-formaadilisele „Kvadrygale" uue, meile tavalistest jõulu-albumitest tuntud suure kausta andmise kujul. 1928. aastast jätkub siis „Kvadryga" ilmumist mõnesuguse ebajärjekindlusega, mis on tingitud nähtavasti majanduslikest raskusist, nagu see on harilik noorte igas ettevõttes. Toimetajaiks on juba täitsa uued inimesed: Jerzy Horzelski, eelpool mainitud luuletaja vend, ja Jan Jaków Feldman, hariduselt samuti akadeemiline kirjandustead-lane. Käesoleval aastal on ajakiri „Kvadryga" võtnud sobivama kausta, meie „Loomingu" ja „Eesti Kirjanduse" vahemise [1]).

Varssavi Eesti saatkonna kirjandushuvilise sekretäri hra A. Hamani kaudu sobis mul peagi tutvus „Kvadryga"-rühma liikme Zajączkowski'ga, kes töötab ametnikuna Poola presidendi tsiviil-kantseleis, kuid kuri gripp katkestas meie edaspidised kokkupuuted, aga Zajączkowski ülesandel otsis mu üles nooruslikult entusiastlik Jan Jaków Feldman ja siis ajakirja „Kvadryga" esimene toimetaja Jerzy Horzelski, kes ühtlasi toimetab laiematele hulkadele määratud kirjanduslik-kunstilis-kinolist nädalalehte „Punane lõvi". Sealt peale algasidki mu ligemad kokkupuuted nimetatud kirjandusliku rühmaga.

„Kvadryga"-rühm oli algatanud rahvusvahelise kunsti ja kirjanduse ajakirjade-sündikaadi mõtte juba 1928. aastal ja otsinud ühendust oma kirjanduslikkude mõttevendadega väljaspool Poolat, läkitades laiali nimetatud sündikaadiks liitumise üleskutse, et vahetada vastastikku teateid kultuurilistest sündmustest, olles pettunud ametlikust kultuur-propagandast, mis andvat ebaõiget informatsiooni kas või sellegi tõttu, et eelistab üksikuid suuri rahvaid ja vaikib surnuks väikeste rahvaste kultuursaavutised, mis „sagedasti toovad inimkonna üldisele kultuurelule väljapaistvaid väärtusi", nagu öeldakse nimetatud üleskutses. Poola noorte kirjanikkude rahvusvaheline üritus on leidnud vastukaja seni Saksas, Eestis, Prantsusmaal ja Tšehhoslovakkias, nagu loeme sama bül-

[1]) Kui kiirelt vahetuvad noorte ettevõtetes inimesedki, seda tõendab ka Poola kirjanduslik noorus: 1929. a. jaanuaris-veebruaris olnud toimetajate asemel leidsin sama aasta oktoobris, teist korda Varssavit külastades, juba uued inimesed, kuigi vahepeal polnud ilmunud ajakirjast ainustki numbrit.

B. L.

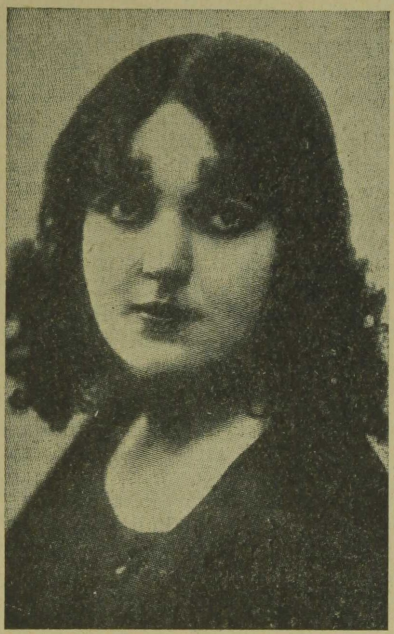
letäänist. Eestis kirjutas esimesena „Kvadryga"-rühma sellekohasest algatusest lühikese märkuse „Loomingus" Joh. Barbarus, kes on vastanud ankeedile, nagu lugesin seda „Kvadryga" 1928. a. 5. nrist, kuigi temast oli saanud „Barbrus" ja tema asupaigast „Särnu" ning kõne on „Eesti Kizjanikude Liit"ust. Kuid 1929. a. sama ajakirja jaanuari numbris leiame meie luuletaja juba õigekujuliselt ja tema luuletis „Mina ja aeroplaan" on Lucjan Szenwald'i tõlkes omandanud paremagi kuju kui sel on alguskeeles. Tõlkija ise on väga oskuslik deklamaator ja tema esitusel oli meil, hra Haman'il ja minul, võimalus nautida seda poolakeelset eesti luuletist vastuvõtul, mille oli korraldanud „Kvadryga"-rühm minu Varssavis viibimise puhul.

Rahvusvahelise kunsti ja kirjanduse ajakirjade-sündikaadi organisatsioonilise-komitee sekretäriks on Jan Jaków Feldman, kelle suur töötahe on jõudnud võita toetajaks neidki, kes kuuludes oma huvidelt koguni teistele aladele ja teise põlve, nagu näiteks kuukirja „Droga" toimetaja ja väljaandja Dr. Stanisław Vincenz, kes ei lepi üksi sellega, et kulutab oma varandusest hulga raha nimetatud oma ajakirjale juurde makstes, vaid on samal ajal ka noorte kvadrygalaste kirjanduslik-kunstilistes püüetes toetajaks metseeniks, püüdmata kuidagi mõjutada noori: Dr. Stanisław Vincenz on Pilsudski ligemaid isiklikke sõpru, kuid paljud noortest suhtuvad poola diktaatorisse küllalt allakriipsutatult — eitavalt.

Muidugi on selles praegu alla 30-aastaste kirjanduslikus koondises väga palju selgumatut, nagu igas käärimisajajärgus olevas kirjanduslikus voolus, mille muhenemisperiood pole kaugeltki veel kriisini jõudnud. Tuleb sellepärast mõndagi nimetatud rühmas võtta rohkem hea tahtmise, kui tõelise võimise ja teostuse seisukohalt vaadelduna, kuna paljud sellesse rühma kuuluvad luuletajad, — prosaistid on esialgu seal äärmiselt hõredalt —, pole veel jõudnud oma iseseisvate raamatute ilmumiseni. Kuid et selleski suhtes areneb Kvadrygarühma juures, nagu nooruses harilikult, kõik väga kiirelt, veendusin hiljem kodumaale tagasi jõudes, kui post tõi mulle poola väärtuslikumalt kirjastuselt F. Hoesicki'lt korraga kuus „Kvadryga biblioteegi" ühise nimega seotud luuletistekogu, mille autoriteks on kõik selle rühma liikmed. Üldse kuulub F. Hoesicki kirjastuse noor omanik Poolas nende hulljulgete hulka, kes viimase kahe-kolme aasta kestel on kirjastanud ligi sada luulekogu.

Kõige rohkem tähelepanu, kuigi kõmulist, on tekitanud noor luuletajanna Nina Rydzewska, kelle esikkogu lihtne nimi

„Miasto“ (= „Linn“) ei lase aimatagi, millise skandaali kutsus välja katoliiklikult vagatsevas ja ka tõeliselt usklikus Poolas Rydzewska luuletis „Madonna nedzarzy“, mis leidub selles kogus, kuid ilmus esmakordselt „Głos Prawdy“ kirjanduslikus lisas. Jumalateotajana sai kuulda noor luuletajanna igasugust sõimu kuni zbrodniarka = kurjategija nimetuseni.

Nina Rydzewska

Ometi aga leiame meie noore luuletajanna kogus tõelisest inspiratsioonist hoogsasse paatosesse paisutatud luulet, mille väärtusi on olnud sunnitud tunnustama needki vastased, kes ei suhtu uude rühma kaugeltki heatahtlikult.

Teistest Kvadryga-rühma kuuluvaist tahaksin nimetada vaid Stefan Flukowski't, kelle luuletuskogu „Słońce w kieracie“ tundub küll veidi raskepäraselt segasena, nagu võiks sama joont leida osalt järgnevategi omades: Włodzimierz Słobodnik oma koguga „Cien skrzypka“, kuna kosmiline tundeküllus on leidnud väljenduse Stanisław Ciesielczuk'i „Pies kosmosu“ nimelises raamatus, Aleksander Maliszewski aga oma esikkogus „Czarna Beatrycze“ on osanud näha armas-

tuse omapärasemaid jooni, kuna Stanisław R. Dobrowolski on väljendanud rühma sõjakas-melanhoolseid helisid kogus „Pożegnanie Termopil".

Oma tekkimise algusel olid Kvadryga-rühmal õige ligidased kokkupuuted hiljem erinenud proletaarsete kirjanduslikkude noortega. Veel 1928. a. jaanuarist ilmuma hakkavas nädalalehes „Głos literacki" leiame koos ja läbisegi mõlemaid. Nimetatud ajaleht korraldab ankeedi parima luuletise teadasaamiseks hääletuse kaudu ning selleks tunnustavad „Głos literacki" lugejad rõhuva enamusega Nina Rydzewska „Madonna nedzarzy", millega parempoolsed ringkonnad valimistel kui äärmise jumalateotuse hirmutava näitega müttavad enestele pooldajaid, kes lasknud end kohutada noore luuletajanna usueitamisest. See koostöö kvadrygalaste ja proletaarsete noor-poeetide vahel kestab kuni 1928. a. lõpuni, mil viimased kisuvad ajalehe täiesti enese kätte ja esimesed tihendavad eneste ridu oma ajakirja ümber. Kuid alles on jäänud Kvadryga-rühmalegi kaunis radikaalne ilme ja üksikud rühma liikmed kuuluvad kaastöölistena sotsialistide päevalehe „Robotniku" kaastööliskonda, seistes õige ligidal ka poola töölisteatri püüetele. Aga vahest on selleski seda nooruslikku paatost, mida leiame nii ohtralt nende noorte luulest.

Kuna Kvadryga-rühm oli algatanud ligemate sidemete otsimist Eesti kirjandusliku ilmaga, oli täitsa loomulik, kui tuli just sealt poolt mullegi esimene ettepanek anda intervjuu meie kirjanduslikust arengust, millele järgnesid siis paljude teiste ajalehtede samalaadsed sooviavaldused, mis mulle isiklikult polnud kuigi teretulnud, kuna pidin oma aega, mis oli küllalt piiratud, kulutama neile ja ei saanud täiel määral jälgida oma otsekohest eesmärki: tutvuda poola kirjandusliku tänapäevaga. Kvadryga-rühm oli samuti algatajaks minu kõne korraldamises. Sel rühmal oli ette nähtud oma välispoolse liikme luuleõhtu „Polski kłub artystyczny's", kuid organisaatorliku andega Jan Feldman oli juba astunud telegraafilisse ühendusse oma rühmakaaslasega ning määranud mu kõne „Tänapäeva Eesti kirjandusest ja teatrist" kolmapäevale, 23. jaanuaril, hotel „Polonia" saalis, aleja Jerozolimskie 39, mis asub Varssavi kesklinnas. Aga mulle poola kirjandusega tutvumisel nii väärikalt abiks olnud Jan Feldman'ile oli täiesti võimata ära öelda, kuigi kartsin, et meie kirjanduse küsimused võivad huvi äratada vast üksi noorte entusiastide kitsas ringis. Kuid õnneks eksisin selles: huvi Eesti vastu näikse Poolas olevat siiski väga mitmeilmelises seltskonnas, kui otsustada minu kõnele kogunenud publiku järele.

Kuid kaunimad mälestused tõin kaasa selle rühma üksikute liikmetega koos veedetud õhtust Jan Feldman'i perekonnas, mille oli korraldanud proua Feldman ja kus võisin kohata isiklikult väga paljusid Kvadryga-rühma liikmeid, keda polnud takistanud haigus, nagu Zajączkowski't ja mõnda teist. See oli väike improviseeritud luuletiste ettekande-õhtu, mille muutis veel eriti südamlikuks ja intiimselt meelespüsivaks koosviibimise perekondlik laad.

Oktoobris õnnestus sattuda Varssavis just kirjandusliku hooaja avamisele. Hotel „Polonia" saalis oli 16. oktoobril Poola kunstnikkude klubi sügishooaja esimene kirjanduslik õhtu: Kwadryga-rühma kuuluv K. I. Gałczyński esines oma satiiriliste luuletiste ja pikema pilkelise poeemi „Maailma lõpp" ettekandega. Osalt meie August Alle't meeldetuletav mehine ja leidlik satiir, tabav ja rabav ühiskondlikkude ja seltskondlikkude küsimuste riivamisel — need ongi Gałczyński luule iseloomulisemad jooned, nagu need väljendusid tujutõstvalt tema ettekande-õhtul ja leidsid kinnitust hiljem ilmunud luulekogus „Koniec świata" („Maailma lõpp").

POOLA TEATER.

Poola teatriajalugu kuulub oma mineviku järk-järguliselt arengult peaaegu juba samuti nagu Lääne-Euroopa rahvastegi omad ajalooliselt normaalse käiguliste kilda ega pole sündinud selliselt, nagu meie ja läti omad: väliste pealetungivate mõjude õlul. Lääne-Euroopa teatritest eraldub poola teatri ajalooline areng vahest üksi selle poolest, et temagi üksikute ajajärkude ja faaside kujunemine on olnud kiirematempoline, samuti väliste mõjude õlul. Kuid poola teatri ajalugu tunneb õige ohtralt keskaegset koolimängu, müsteeriume ja moraliteete, mis omakorda on tunduvalt mõjutanud vene teatrit ta tekkimise algaegu, nagu märgib seda vene teatri ajaloolane W. Wsewolodski-Gerngross oma 1928. ja 1929. aastal ilmunud „Vene teatri ajaloo" esimeses andes. Hiljem leiab poola teater enesele kindlama asupaiga kuningate õueteatrina, millena ta ligi tõmbab välismaised rändteatrid, nagu juba XVIII sajandi alul inglase John Green'i oma, mille järeltulijaks on Władysław IV ajal (1632—1648) itaalia ooper. Viimasele järgnes prantsuse näitemängu trupp Jan Kazimierz'i valitsuse (1648—1668) päevil. Eelpool nimetatutega liitub XVIII sajandil veel saksa näitetrupp ning nende kõigi mõjutusel hakkab idanema poola oma teater, millesse on aga jätnud kustumatud jäljed prantsuse teater. Prantsuse mõju jõudis oma hiilgetipule poola viimse kunstimeelse kuninga Stanisław August Poniatowski valitsusajal, kelle teatrist Łazienki pargis on kõne teisal. Sealt peale on jäänud prantsuse teater nagu üldse kogu prantsuse vaimuelu valdavalt juhtivaks ka poola teatris kuni tänapäevani. Kui see kirjanduses ja kunstides on viljelnud ja tulnud tõhusalt kasuks poola vaimukultuuri arengule, siis oleks raske sama väita poola teatri suhtes.

Uue aja poola teatri isaks peavad poolakad ise Wojciech Bogusławski't, kellele kuulub selle slaavi rahva teatri arengus sama osa, mis Ard'il prantsuse ja Lopez de Vega'l hispaania teatriajaloos. Bogusławski (1760—1829) kui poola rahvusliku teatri rajaja saja-aastast surmapäeva pühitsesid poolakad tänavu juunis ja juulis. Teater jõudis enne iseseisvuse täielikku kaotust Poola vaimses elus mõõduandvale seisukohale, aidates seega kaasa tunduvalt rahvusliku elu ja tunde, mitte üksi alalhoiuks, vaid õhutamisekski, olles kirjanduse kõrval tähtsamaks teguriks. Eriti peale viimast vabastus-katse verist mahasurumist Poola vene osas, sai vene vägivalla valitsuse rasket rusikat tunda ka poola teater, mis võis tekkida ja elada ainult era-ettevõttena. See surve andis tunda end kõige pealt repertoaari rahvusliku ja välismaisegi osa kärpimises. Nagu oli poola teatri areng kõva politilise kontrolli all, nii polnud sel ka kuigi laialisi tõusuvõimalusi Saksa riigiga liidetud poola maakondades ja jäi ainukesena järele Austria, kus Krakovis tekkis kogu vaimse keskkoha kõrval ka teatri tulipunkt. Kuid seal pidi tulema algatus eraisikult, mõisaomanik Karol Kruzer'ilt, kelle poolt annetatud summat suurendasid vajaliselt linna- ja maakonnavalitsused ja 1893. aastal valmis teatrihoone, mis on praeguseski iseseisvas Poolas vast eeskujulisemaid. See teater sai kuni ilmasõja lõpuni poola lavakunstis teerajajaks, kuna tema teeneteks on, et avas poola romantikute, Słowacki, Mickiewicz'i ja Krasiński seni lavakõlbmatuteks peetud näidendites peituva suure dramaatilisuse. Krakovi teatri järgmise alusliku teenena tuleb märkida Stanisław Wyspiański dramaatilise toodangu avastamist ja sellele alguses poolehoiu, siis imetluse võitmist kuni kogu rahvaliku tunnustamiseni. Romantiliste klassikute avastamine andiski sellele teatrile õiguse võtta 1909. aastal nimeks „Juljusz Słowacki teater", kelle raudvaraline repertoaar koosnebki eeskätt nimetatud poola varase romantiku ja uus-romantiku Wyspiański näidenditest. Iseseisvas Poolas on pidanud see teater nagu kogu Krakov loovutama esikoha poola vaimses ja näitekunstilises kultuuris pealinnale, Varssavile, kuid provintsi teatritest püsib ta veel tänapäevalgi nähtaval kohal, kuigi olevikus on tõusnud alaliste teatrite arv 38-le, millest tervelt üle kümne langeb pealinnale, kuid teisteski linnades leidub kaks ja kolmgi poola teatrit, millistest Vilno „Reduta" väärib kunstiliselt tõsisemat hindamist.

Läinud sajandi lõpuaastaist ja käesoleva alguaastaist enne ilmasõda oleks Varssavi teatritest kõige nimetamisväärsem „Teatr Rozmaitośći", olgugi et sealgi oli kõik iga-

päevaselt hall, kuid teised Varssavi teatrid, nagu Suveteater ja Väiketeater seisid veelgi madalamal, nii umbes keskpärase provintsilinna omade kõrgusel. Igatahes oli tol ajal näiteks Riia linna saksa teater kunstiliselt tasapinnalt palju kõrgemal Varssavi teatritest. Kunstilised lavauuendused läksid kõik viimaseid puutumata mööda ja see asjaolu saigi põhjustajaks, et Dr. phil. Arnold Szyfman'i ja teatrientusiasti Tomasz Potocki eestvõttel teatrihuvilased liituvad aktsiaseltsiks, mille ülesandeks seati ehitada Varssavis uus teatrihoone keset linna Koperniku ja Obozna tänavate nurgale arhitekt Przybylski plaanide järele. 1913. a. jaanuaris avatigi Dr. Szyfman'i juhtimisel praegune „Teatr Polski", mis seadis enesele ülesandeks kunstiväärtuslikkude näidendite stiilikindla ja kunstiküpse mängu, avades oma lavalise tegevuse Krasiński „Irydioni" nimelise näidendiga. Nagu oli omal ajal Krakovi teater Reinhardti-lavade inspektori Rudolph Dworski plaanide järele sisse seadnud oma valgustuse ja olnud kaua aega paremaks lavaks oma tehniliselt seadelduselt, nii saab nüüd pöördelavaga ja eeskujuliku valgustusega „Teatr Polski" poola parimaks lavaks nii tehniliselt kui ka mängult. Kuid see teatri rõõm võis kesta vaid poolteist aastat, kuni ilmasõja alguni, millal Dr. Szyfman kui vaenulise riigi, Austria kodanik saadeti vene võimude poolt Sise-Venemaa kubermangudesse asumisele, kust ta pääses tagasi alles 1918. a. Kui see teater oli pühitsenud kunstilisi võite Shakespeare'i „Julius Caesariga" ja Bernard Shaw „Pygmalioniga", siis, kaotanud oma vaimse juhi Dr. Szyfman'i näol ja minnes üle alguses näitlejate ühingu kätte ja siis jälle üksiku direktori juhtimisele, ei olnud teatril enam öelda oma publikule seda kunstiliselt haaravat, nagu oli olnud tema alustaja päevil. Uus ajajärk algab selles teatris Dr. Szyfman'i tagasitulekuga ja uue tööhooaja avamisega 1918. a. septembris. Tegevus algab täis värsket julgust ja veel suuremaid lootusi, mille tiivustajaks oli poola iseseisvuse saavutamine, kuid sealgi tuleb paari aasta pärast murrang, kui 1920. a. sõda enamlastega katkestab mitmeks kuuks töö „Teatr Polski" laval, kuid sellele järgnevad säärased kunstilised võidud, nagu olid seda Krasiński „Nieboska Komedja" lavaline leiutamine, mille otsekoheseks tagajärjeks oli selle suurepärase kunstiteose lavastamine Pariisis ja Moskvas. Eelmisele suurlavastusele lisandaksime veel Rostworowski kahe näidendi „Miłosierzie" (= „Halastus") ja „Zmartwychwstanie" (= „Ülestõusmine"), mis oleksid mainitavad kui selle teatri ligema mineviku suurvõidud laval.

Praegune Poola tunneb ainult linnaomavalitsuste- ja erateatreid, kuna puuduvad riiklikud teatrid, mille asutamise pooldamine on aga kõvenemas asjatundjate ringides. Nii on riiklikku teatrit pooldavate kirjutistega esinenud selline teatrikriitik, nagu on seda Dr. Władisław Zawistowski 1929. a. asutatud juhtivas ajakirjas „Pamiętnik Warszawski", mille tüsedad numbrid ilmuvad Wacław Berenti toimetusel iga kolme kuu tagant.

Endine „Teatr Rozmaitośći" on läinud üle Varssavi linnaomavalitsuse kätte, kellel on kõigi linnateatrite üldjuhtideks peadirektor ja peaintendant, kuna igal teatril on veel oma direktor, saades ühtlasi uue nime: „Teatr Narodowy" (= „Rahvusteater"). Teistest Varssavi linnateatritest oleksid nimetada: „Teatr Wielki" (= „Suur Teater"), milles asub ooper, ja kerge naljamängu teater „Teatr w Saskim Ogrodżie". Kunstilise miniatüür-teatrina ja väärtuslikuma kabareena tulevad arvesse veel „Qui pro quo" ja „Morskie oko" (= „Mere silm"). Ooperi juures on suur balleti-trupp. Eelmise aasta töölisteater reformeerus 1929. a. iseseisvaks „Ateneumi" nimeliseks teatriks proua Stronska direktsioonil.

Dr. Szyfman'ile kuulub peale „Teatr Polski" veel kammerteater „Teatr Mały".

Sõnadraama kunstiliste asutistena tulevad tänapäeval arvesse õieti ainult neli teatrit: „Teatr Narodowy", „Teatr Polski", „Ateneum" ja „Teatr Mały", kuna linna teine sõnadraama teater on laskunud liigagi kerge ja tühise repertoaarini.

Poola teatrit on minevikus edasi viinud sellised näitlejad, nagu traagik Królikowski, koomik Żólkowski ja rahvusvahelise kuulsusega näitlejanna Helena Modrzejewska, kuid olevikuski leidub näitlejaid, kelle lavaloomingu kunstilised esemed on küllalt tihedad ja pinevad, et luua väärtuslikke kujusid, mis kuuluvad ajalukku.

Üldiselt peab märkima poola teatris valitsevat realismi, mis enamas jaos teatrites, tugedes kogu Euroopa teatritest kõige vähempakkuva prantsuse teatri eeskujudel, on tardunud realismi ega väljenda mingit edasirühkimise tahet. Kuid poola teatri õnneks on edasiviiv ja alaliselt uuenduste poole rühkiv kunsti-rahutus leidnud enesele teisal võimsaid kandjaid, kes sammuvad lavalise loomingu eel, kuna teater suudab vaevalt nendega sammu pidada. Ma mõtlen sellega poola näitekirjanikke ja nende loomingut.

Poola näitekirjanikkude saatuseks on olnud, — ja just kõige geniaalsemail nende hulgast, — et nad pole loonud

mitte niivõrt oma kaasaegseile, kui ligema või kaugema tuleviku põlvedele. Nii maksis kuni läinud sajandi viimase veerandini arvamine, et need näitekirjanduslikud teosed, mis olid kirjutanud sama sajandi teisel veerandil geniaalsed romantikud Słowacki, Krasiński ja Mickiewicz, ei olegi lavastatavad, ja alles käesoleva sajandi esimesel kümnel varises kokku see väärarvamine. Pea sama saatus on osaks saanud peale Słowacki't järgmisele suuremale näitekirjanikule Stanisław Wyspiański'le, maalijale, kirjanikule ja näitejuhile ühes isikus, kelle esimesed ja mitte üksi esimesed, vaid kogu näitekirjanduslik looming võeti vastu pilkelise irvitusega, kuigi selle loomingu hiilgavamad ajad langesid ühte aastatega (1900. ja 1907. a. vahel), mil leidis Słowacki lõpliku tunnustuse kui lavastatav näitekirjanik. Olgugi et Wyspiański suri juba 1907. a., pole praegunegi aeg jõudnud veel selle kirjaniku täielisele mõistmisele ega ole küps tema tunnustamiseks. Aga selle kirjaniku „Wesele" („Pulmad") vääriksid kindlasti tõsist tähelepanu meiegi lavadel.

Selliste rohkem tulevikule kirjutavate näitekirjanikkude kõrval on aga Poolas rida näitekirjanikke, kes loovad enam oma kaasaegsete nõuetele vastavalt, alates kas või läinud sajandi keskaastaisse kuuluva komöödia-kirjaniku krahv Fedro'ga, kes on loonud omapärase poola naljamängu, mille kangelased on võetud poola maamõisnikkude vaesemast kihist ja linnakodanikkude ringkonnist. Seda rahvapärasemat joont on jätkanud poola kaasaegses näitekirjanduses peale Karol Hubert Rostworowski, kelle näidendit eelpool juba nimetasime, Jerzy Szaniawski, Włodzimierz Perzyński oma „Kergemeelse õega", Grubiński ja teised, kes kuuluvad poola näitekirjanikkude ühingusse.

Kuid tahaksin peatuda poola näitekirjanikul, kes, olgugi kirjutanud juba umbes kolmkümmend lavateost, on siiski veel tunnustamata oma kodumaal ja seisab üldiselt mingi *enfant terrible*'i kuulsuses päris tõsistegi teatri-inimeste juures. Ma mõtlen Stanisław Ignacy Witkiewicz'it ja tema näitekirjanduslikku loomingut. See pole mitte üksi omapäraseim kirjanik ja tema kirjanduslik toodang ekstravagantne, mitte üksi Poolas, vaid vast kogu maailmas, kui tõlgete kaudu saaks tuttavaks laiemas ulatuses tema näitekirjanduslik looming. Nagu Wyspiański'gi on ka Witkiewicz maalikunstnik, kes võib oma hiigla tööjõu juures, mis võrdub täiesti Kaden-Bandrowski omaga, kellest öeldakse, et ta võivat töötada ööpäeva kohta 24 tundi, päeval maalida paar ja rohkemgi portreed ja õhtul kirjutada valmis näidendi, mis on Witkiewicz'ile

sama „väike asi", nagu oli see meie Jaan Oksale, — kellega on tal muidki ühisjooni, — kirjutada päevas mitu novelli. Elades Zakopanes, kus asub ka luuletaja-erak Emil Zegadłowicz, seal selle ilmasõjast vene ratsaväe kornetina osa võtnud kirjaniku, maalija, teatrientusiasti — kes aga kirglikult vihkab oleviku teatrit — aeg möödub alalises töös. Vaadeldes tema portreesid Varssavi teatri-inimeste juures, torkab juba silma Witkiewicz'i peaaju töötamise ebatavaline, et mitte öelda ebanormaalne, suund, mis seob tihti kõike seksuaal-elu nähistega, olles tavalisele vaatlejale ainult „ropud". Kuid omapärasem, kui on Witkiewicz'i maalid ja joonistised, on kahtlemata tema näitekirjanduslik toodang, mille hulka võiks arvata ka tema teoreetilist teost „Teatr".

Witkiewicz'i näidendid on võrreldud Pirandello omadega, kuid vaevalt on see võrdlus paikapidav, kui tutvume nendega kas või lugedes. Poola näitekirjaniku looming kajastab kuidagi segamini paisatud elu, milles kurbus ja meeleheide moodustavad valdava osa. Selles on elu nagu pahempidi pööratud ja autorgi suhtub kõigesse, olles mingis metafüüsilises hämmastuses. Kõik on seal irreaalne ja irratsionaalne oleviku mõistete ja arusaamiste seisukohalt. Vast annaks see pealiskaudsegi sisevaate Witkiewicz'i näidenditesse, kui kõrva seaksime neile Shakespeare'i „Kuidas teile meeldib", kuid tubli lisandusega formistlikust ja ekspressionistlikust luulest, kuhu aga ei kuulu ega tunnusta end kuuluvaks nimetatud poola kirjanik.

Võtke näiteks tema näidend „Tumor Mózgowicz" (pärisnimi, mis moodustab sõnamängu, vastates tähenduselt umbes „peaaju paisele"), mille proovidel Varssavi näitlejad hakkasid streikima, keeldudes proovide jätkamisest ettekäändel, et autor irvitab nende ja publiku üle. Nimitegelane on kuulus matemaatik, kes armub väikesesse lapsesse, oma kasutütresse, ja see armastus tiivustab tema sellisele peadpööritavale matemaatilisele loomingule, et kõik teised matemaatikud on hämmastunud nendest arvude keerdkäigulistest tõusudest, millel polegi enam piire. See matemaatiline hullumeelsus on nakkav, sest selle fenominaalse matemaatiku-groteski lapsed, väikesed tüdrukukesed, kõnelevad oma vahel ainult integraalidest, differentsiaalidest, aina kõrgema matemaatika sugemetest. Selline loomistung asetab aga Mózgowicz'ile ainult kirge, mis ongi teda numbrite valdkonna lõpmatusse viivaks algeliseks tõukejõuks ja võimaldab talle paisata tuhaks ning põrmuks kogu senise teaduse. Selles arvude ääretuses aga tunneb see teadlane, et neid matemaatilisi lõpmatusi võiks

edasi arendada üksi geniaalse poeedi mõttelend, ületades temagi ebakindla vägeva aju.

Varssavi „Teatr Mały" on lavastanud mõned Witkiewicz'i näidendid, nagu on leidnud need lavastust veel Krakovis ja Poola pealinna töölisteatris ning ühel katsetuste laval. Kõigil puhkudel on valitud kirjaniku teostest oleviku arusaamistele vastuvõetavamad, mis autor ise peab ebaõnnestunuiks oma loomingust. „Teatr Mały" laval kutsusid Witkiewicz'i „Hull ja nunn" ja „Uus vabastus" välja sõimuvalangud nii publikult kui ka arvustajate enamuselt, lendlesid nimetused nagu degenerant, hull ja kommunist, ja ainult mõned üksikud arvustajad, nagu Boy-Żeleński on võtnud sõna autori kaitseks. Kuid samal ajal on leidnud Witkiewicz'i näidendid tõlgitutena prantsuse, inglise ja saksa keelde vastuvõtu välismaiste teatri-uuendajate poolt. Vaadates „Teatr Mały" lavastuste ülesvõtteid, — seda õnne mulle ei saanud osaks, et oleksin näinud mõnda ta näidendit lavastatuna, — võis tulla kindlale veendumusele, et nad võimaldavad julgele otsijale ja lavalisele loojale sama uhkeid lavavõite, nagu on neid üle elanud nende autorgi, luues teoseid üksi oma meelte fasmagooriatena.

Aga kes suudaks kindlustada, et tulevikus ei leiutata kord samuti Witkiewicz'i lavaand, nagu on avastatud juba meie mälestusse veel küündivas minevikus Słowacki ja Wyspiański' lavalisus? Ja võib olla on Witkiewicz'il oma osa õigust, kui ta kinnitab, et kunstiteose peasisu peab olema formaalne, mitte aga vitaalne ega veelgi vähem ideeline? Miks ei võiks mingi tuleviku fenominaal, kelle groteskse kuju on andnud Witkiewicz oma Mózgowicz'i näol, olgu ta nüüd matemaatik või muualaline, purustada olevikuteadused, kui on seda teinud juba meiegi elueas Einstein, raadio, kaugepilt? Usk võimatuste võimalikkusesse on oleviku kõige võimalikum usk, kuigi ta piibel pole veel kirjutatud.

Kuid tuleme tagasi poola oleviku teatri realismi, mille sirgejoonelisust katkestab ainult harva mõne üksiku näidendi realismi hülgav lavastus, peaasjaliselt noorelt näitejuhilt Leon S. Schiller'ilt, kellega sel puhul tavaliselt seltsivad dekoraatoritena vennad Pronaszko.

Poola teatrite repertoaaris ei juhtunud mul olema õnne, ei esimesel ega teisel 1929. a. reisul Poola, kuna puudusid suurlavastused nii Dr. Szyfman'i teatrites kui ka „Teatr Narodowy's", suveteatri kerge komöödia eeskava aga ei suutnud mind tõmmata: teadsin juba varasemast ajast, kui ka nähtust „Teatr Mały's", et poola lavadel areneb farss ja kerge

naljamäng erilise hooga ja lutsulise libedusega, nii mängult kui lavastuselt. Õieti oligi Varssavis jaanuaris-veebruaris veedetud kolme nädala ja oktoobri mõne päeva kestel ainult kaks suuremat ja haaravamat teatrisündmust: Antoni Słonimski „Murźyn warszawski“ (= „Varssavi mooramees“), kolmevaatuslik komöödia ja „Teatr Narodowy's“ premjäärina Jerzy Szaniawski „Adwokat i róze“ („Advokaat ja roos“), kuna ma „Teatr Polski“ Adam Grzymala-Siedleck'i „Włamanie“ („Sissemurdmine“) etenduselt lahkusin õige suure pettumuse tundega, nagu polnud mul koju tuua vaimustust ka „Teatr Narodowy“ teistelt etendustelt.

„Varssavi mooramees“ on Antoni Słonimski kerge komöödia pärast tema ideedetihedat „Baabeli torni“. Ühtlasi on see saanud oma menu tõttu õige kiirelt väga populaarseks, täites juba paar kuud „Teatr Mały“ väikest saali viimase kohani. Słonimski on peale Tuwim'i ja Lechoń'i kolmas poolastunud juut Skamander-rühmas. Oma naljamängu peategelaseks on valinud ta jõuka juudi soost poola kirjastaja, kes aga on juba sel määral poolastunud, et ta polegi enam Konrad Hertman, vaid Konrad Hertmański. (Kirjanik on siin tunduvalt sattunud paskvilli, kasutades algkujuna tuntud poola luksus-väljaannete kirjastajat ja tema perekonda). Hertmański'l sureb Ameerikas vend, juut Hertman, kes on avalikkude majade pidamisega ajanud kokku hiigla varanduse, mille ainukeseks pärijaks on Konrad Hertmański, kuid selleks peab ta tunnistama enese juut Hertmani samanimeliseks vennaks. See on raske psühholoogiline moment Hertmański'le, kel on poola kirjastajana suured teened selle adopteeritud võõra rahvuse ees ja need teened lasevad tal unistada, et ta valitakse mingi heategeva seltsi esimeheks ja pole ka võimata, et täitub Hertmański unistus: tütar abiellub poola krahviga. Nüüd aga kerkib üles uus ja raske dilemma: tunnistada end Hertman'iks — tulevad matta kõik unistused ühtesulamisest poolakatega ja tõusust kõrgemasse seltskonda, kuid kõigi nende kasude katteks — suur hulk dollareid. Võidavad viimased ja Hertmański saadab poja nende järele. Raamatukaupluses on aga tekkinud luulemeelse selli Perlmani ja Hertmański tütre vahel vaikselt idanev armastus. Hertmański poeg, Perlman ja tütargi ei hooli suurt isa püüdest poolastuda lõplikult, suhtudes kas ükskõikselt või koguni eitavalt sellesse. Kuidagi variseb kokku see rahatoomine Ameerikast, tütar abiellub Perlman'iga, madam Hertmańska istub jälle raamatukaupluse kassas, kõneldes oma äärmiselt juudimurrakulist poola keelt ja mees parandab jälle ta keele- ja väljarääkimis-

vigu, kõik on jälle endiselt, kuna kokku on varisenud hiljutised suuruse unistused, ja lõpp on naljamängulgi.

Süütu naljamäng, aga äärmiselt rikas situatsiooni-koomikast. Võtke näiteks teine vaatus Hertmański'te magamistoas. Seal kui kõikjal on Antoni Słonimski osanud viia oma dialoogi äärmisele pinevusele ja iga tõmme sellel annab selgekõlalise ja koomikaküllase lause, mille oskuslik dialoogi-koomika liitub õnnelikult situatsiooni-koomikaga ühisteks jõulisteks plahvatusteks, mis ei lase lakata pea kogu etenduse kestel publiku naerupuhanguil. Kuid üldiselt on kirjanik maalinud sellest juudi perekonnast õige meeldivais värves nii üksikkujud kui ka kogu miljöö.

Näitlejate koosseis nimetatud naljamängus polnud kuigi nimekas, vaid siin esinesid võrdlemisi keskpärased jõud poola näitlejaskonnast, kellest kuulsamaks oli vast Stanisław Stanisławski (muidugi mitte Moskva kuulsus, vaid tema juhuslik nimekaim!) Hertmański osas. Mängu suuremaks vooruseks oli viimase võimaluseni kooskõlastatud ansambl, mille pöördekohad ei andnud tunda ega kuulda end meil alati nii tujurikkuvas lõtvuses ja sellega kaasaskäivas määrimatuse kriginas. Koosmängu ladusus kinnitas näitejuhi hoolika töö tulemusi. Üldiselt ongi see poola pea kõigi lavade suurimaks vooruseks.

Kõigi poola lavade teise üldise voorusena tahaksin mainida seda otse uhkuslikku, meie omadega võrreldes, lavaseadeldust, mille üksikud esemed, iga vähem kui mööblitükk ja muu butafooriline ese, on pea luksuslik. Poola lavadel ei näe neid meil juba nägemist kuni konnasilmastumiseni vaadeldud vanu mööblitükke ja muid aksessuaare, mille korduv käsitamine pole seni õnneks küll veel viinud ühtegi meie teatrite inspitsienti närvihaiguste kliinikusse, kuid on rikkunud nii paljude vaatlejate tuju lugematuil korril. Poola lavaseadeldus tundub aga nii uuena ja värskena, nagu oleks kõik igaks näidendiks eriti tellitud. Osalt ongi see vist nii, et mõningad firmad teevad enesele reklaami, andes oma asju lavale. Nii leidsin sama naljamängu eeskavalehelt peale laval esinevate kleitide ja kübarate päritolu aadressi, ka elektrilampide firma oma. Puudusid aga Hertmański uhkusliku magamistoa mööbli päritolu kohta andmed, mis panevad oletama, nagu teistegi teatrite toreduslikud lavaseadeldused, et uhke mööbel kuulub juba poola lavade igapäevaste vajaduste hulka: publik ei soovi nähtavasti vaadelda maitset riivavaid lavaesemeid.

Kui oli võimalus näha Dr. Szyfman'i „Teatr Mały's" head naljamängu keskpäraste näitlejate koosseisus, siis või-

Marja Przybyłko-Potocka

maldas mulle samale direktorile kuuluv teine teater „Teatr Polski" vaadata allapoole keskpärast „Włamanie" kolmevaatuslikku draamat väga heade näitlejate kunstipärases esinduses.

Adam Grzymała-Siedlecki on vanemasse põlve kuuluv kirjanik ja Varssavi suurema ajalehe teatriarvustaja, millega osalt tulebki seletada teose lavalist esitamist. Draama on rajatud kriminaalsele sündmustikule: pangadirektori korterisse tungib noor murdvaras, kes osutub majaproua endiseks armastuseks. Selline lõng võimaldab oskuslikule ja lavapraktiliste teadmistega kirjanikule kududa õige kirju kanga, nagu tunneme meie neid igasuguste kriminaalnäidendite kujul, ja põnevuse lähtekohalt võiks nimetada käesolevatki katset rahuldavaks, mis aga ei lange kokku kunstilise rahuldavusega.

Väherahuldava teose mängu õnnestumine oli juba ette kindlustatud sellega, et näidendi ettekandel esinesid säärased esmajärgulised lavajõud, nagu on peale lavastaja eelmises naljamängus Hertmański osas esinenud Stanisław Stanisławski, Jerzy Lesczyński, Kazimierz Junosza-Stępowski ja Marja Przybyłko-Potocka.

Jerzy Leszczyński mängis sissetunginud varga osa, väljendades selles alguses oma hästipaisutatud temperamenti, mille varjatud tõus ilmnes igas ta liigutuses, kogu olemuses: tundus pakitsemas ta igas vibratsioonis. See oli haaravam temperamendi paisutamine, mida olen näinud lavalt. Siis tulid momendid, mil ta vallandas takistused oma tunnete sulult ja need voolasid kõikehävitavalt, nagu oleks jälle vabalt mühanud Imatra koselt lained. Need olid temperamendi vabas väljenduses sama jõulised kohad, nagu selle eelgi käinud salajane kuhjumine. Kahtlemata on Leszczyński ürgjõulisemaid karakternäitlejaid, kelle jõulisus küünib julgelt saksa näitleja Eugen Klöpfer'i omani, olles sealjuures aga oma nooruslikkuselt koguni teiseilmelisemalt haaravam.

Kui Jerzy Leszczyński osa võimaldas näitlejale suurt mängu, ei või seda öelda samal määral näidendi teise tähtsama osa kohta. Marja Przybyłko-Potocka panga-direktori abikaasana kasutas ära vägagi oskuslikult kõik need psühholoogilise mängu võimalused, mis autor oli andnud naisele, kes tunneb ära vargas oma endise kallima, armastus kelle vastu pole kaugeltki veel kustunud, kuigi naine oli vahetanud vaese poisi rikka pangadirektori vastu, ja juba ammu. Kuidas varjata ja päästa oma endine kallim? See oleks ju kerge ülesanne oskuslikule ja rikkale naisele, kui oleks tegemist hari-

liku vargaga, aga kuidas lahendada see ülesanne, kui varas ei ihkagi niivõrt vabanemist, kui endiste armuvahekordade uuesti ülesehitamist või metsikut kättemaksu? Need psühholoogilise mängu pöördekohad olid selle paremaks peetud poola näitlejanna interpretatsioonis küllalt kaasakiskuvad nii ilmelt kui ka kogu mängu leidlikkuselt, eriti liikumises, äärmiselt kasinas, kuid seda ütlevamas. Kuid kõiki eelpoolseid väärikaid jooni ületas näitlejanna ulatuslik intonatsioonide peensusrikas, — just alatoonidelt, — hääleline skaala. See võlus ja võitis, nagu ka näitlejanna ning õieti kogu poola näitlejaskonna laitmatu diktsioon, mis võimaldas välismaalaselegi nautida kõigilt külastatud poola lavadelt selle meile oma umbhäälikute kuhjumise tõttu nii võõra keele suurt käänakute ja väänakute painduvuste kõlalist ilu, muidugi varssavi kirja- ja eeskujukeele oma.

Olin kuulnud juba ammu nii palju kiitvat Kazimierz Junosza-Stępowski näitleja kuulsusest, mille Heinrich Heine ütleb küll võrduvat kaameli karjumisega kõrves, kuid laval polnud ma veel näinud seda näitlejat, mispärast oli seda tujurikkuvamaks, et tuli kohata teda esmakordselt nii keskpärase teose veelgi keskpärasemas osas, mis ei võimaldanud just palju nii andekale näitlejale, kes esines sõjaminevikuga kelkivas ja üksi neis veneaegseis mälestustes elava kolonel Lotyszyni osas, ning selle kasina koomikaga tüligi näitlejal võita vaatlejaskonna poolehoid. Koomika diskreetne ja maitsekas, liialdusteta, esitamine oli vägagi hea kohati, kuid siiski enam kui piiratud ja ühekülgne selle näitleja mitmelaadsema ja ulatuslikuma lavaloominguga tutvumiseks.

„Teatr Nowy" premjäär „Adwokat i róze" oli samal ajal õpetlik vaadata Varssavi esietenduste publiku ühiskondliku paraadina, kuna mulle oli lubanud olla seal teejuhiks teatrirahvas asjatundlik inimene, nagu „Związek autorów dramatycznych polskich" sekretär Jan Adolf Hertz. On ju teatriarvustaja silmale esietenduse publik kõikjal iga premjääri vajalise osana nii mõndagi kõnelev.

Jerzy Szaniawski pole tundmata näitekirjanik Poolas, kuna tema varasemad näidendid, nagu „Papierowy kochanek" („Paberiline kallim") ja teised, on saavutanud hea menu. „Advokaat ja roos" on omasugune realistlik komöödia, mille üle realismi sümbolismini ulatuvad jooned ja niidid jooksevad kokku ja moodustavad huvitavad sõlmkohad.

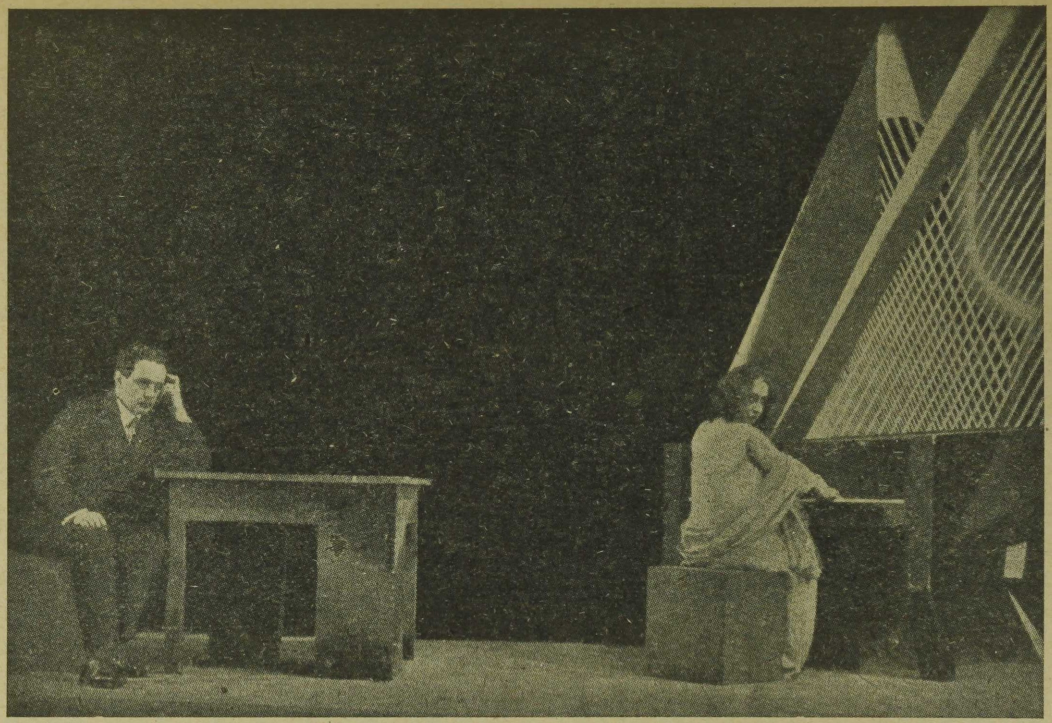
Advokaat on tõmbunud koduse elu vaikusesse. Vana kloostri varemetes on ta ehitanud enesele villa ja hakanud seal roose kasvatama. Aiast aga kaovad roosid. Kes varastab

neid? Selle ümber hakkabki siis keerlema komöödia dramaatiline sõlm, milles muidugi ei tohi puududa armastus, mis on aga nii oskuslikult varjatud rooside vargusesse. Sellesse viimasesse on muidugi põimitud advokaadi naine.

Komöödia sisaldab väga head dialoogi, mille meisterlikkus on viidud oma tipule kahekõnes advokaadi ja tema ema vahel. Vähem head on nimetatud naljamängus kujud, millistest paremad on meeste omad, kõigepealt advokaat ja politseinik. Osa arvustusest võttis näidendi väga kiitvalt vastu, kuid siiski ei saanud ma jagada Dr. Emil Breiter'i vaimustust nimetatud esietenduse puhul. Naljamängu menuks aitas suurelt kaasa suurepärase näitleja Zelwerowiczi just peensustes ja alatoonides üllatavalt rikkalik mäng, milles iseloomulikumad küljed olid nii tabavalt rõhutatud, kuigi väikese kallakuga groteski, nagu näikse olevat see juba iseloomulisemaks omaduseks nimetatud näitleja lavalises loomingus. Zelwerowicz'i mängu pea lõpmatuseni ulatuv klaviatuur, kui nii öelda võiks, oli küll kindlasti see, mis ma sellel premjääril kõige rohkem võlutult imetlesin, ülistades seda näitleja kandvamaks jooneks, ning ei eksinud oma oletuses, nagu mulle hiljem kinnitati poola arvustajate poolt sama näitleja teistegi kunstiliselt viimistletud osade puhul.

Kolme väljapaistva näitleja kõrval oli mul olnud võimalus imetleda ainult ühte näitlejannat — Marja Przybyłko-Potocka't ja tedagi halvas draamas, kuna tema peasuurus väljenduvat just komöödia dialoogis, — see oli tõepoolest vähe, eriti kui meelde tuli see, mis olin lugenud ja kuulnud Irena Solska'st, tema kujudest Shakespeare'i ja Ibsen'i näidendites, ja Stanisława Wyzocka traagiliste kujude jõust ja intiimsest šarmist. Eriti viimase mäng oleks huvitanud mind, kuna lootsin just sealt leida huvitavaid võrdjooni meie Liina Reiman'iga. Trööstisin end siis sellega, et tagasi tulles ootab mind Vilnos peatudes „Teatr Reduta" külastamine, kus hellitasin end lootusega, et juhus ehk võimaldab näha selle teatri loojat ja kogu Poolas oma ringreisudega hea kuulsuse võitnud Juljusz Osterwa't mõneski osas.

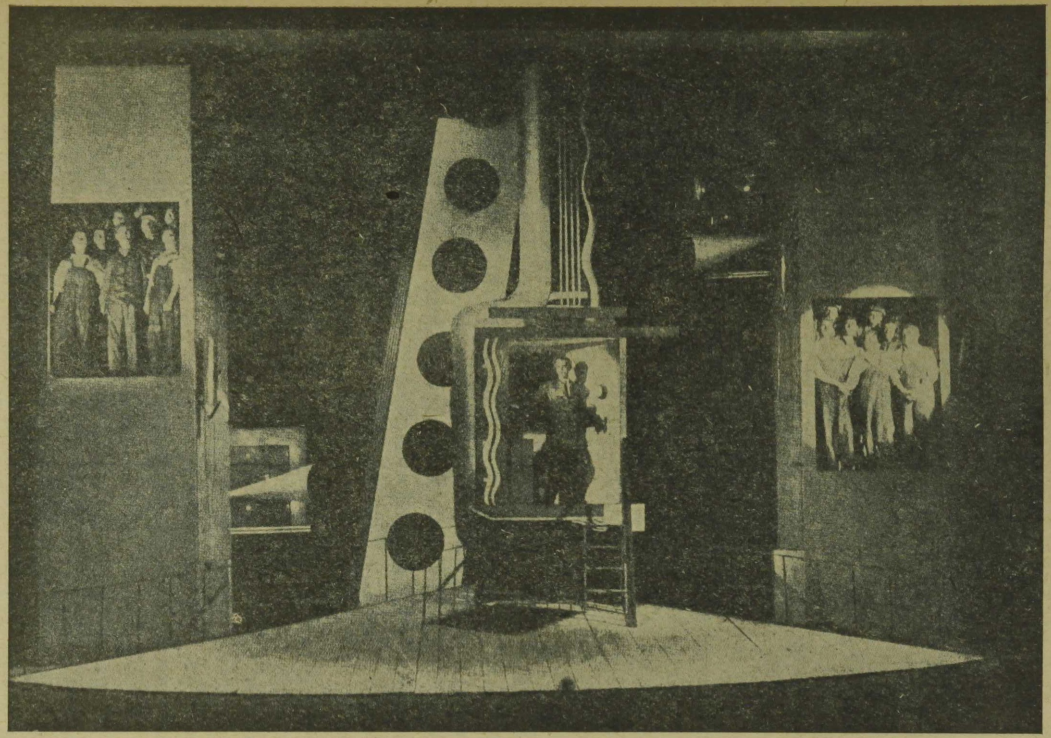
Kuid „Advokaat ja roos" oli mulle teretulnud veel oma dekoratiivselt lavastuselt, kuna nägin esmakordselt poola nimeka dekoraatori Wincenty Drabik'u kunstilist loomingut, mis oli minus juba siis tekitanud entusiastliku poolehoiu ja veelgi suurema huvi, kui vaatlesin ülesvõtteid tema pea rahvusvahelise kuulsuse omandanud dekoratsioonidest Krasiński „Nieboska Komedja" jaoks, mis oli Poolas lavalise dekoratsiooni alal igatahes tõeliseks suursündmuseks. Kuid

Lavapilt Z. Krasiński „Nieboska Komedja'st". Leon Schiller'i lavastus Bogusławski nimelises teatris

poola lavaliselt kasutatava dekoratiivse kunsti areng selle rahva iseseisvuse üle kümne aasta kestvusel on peatükk enese ette, millel kahjuks puudub võimalus peatuda pikemalt, aga täitsa vaikides ei tahaks sellestki mööduda, sest kui poola lavasid iseloomustab hea ja korrektse ansambliga mäng ja sellest sähvivate üksikute näitlejate andekuse helkiheitvad tuled, siis on selle teiseks sama kõrgelt hinnatavaks omaduseks kunstipärased dekoratsioonid. „Teatr Mały's" olid mõlema näidendi dekoratsioonid Stanisław Śliwiński'lt, kuid mitte millegagi tähelepandavad, kuna selle dekoraatori täht näikse olevat loojunud ühes näitejuhi Leon Schiller'i lahkumisega Dr. Szyfman'i teatritest. Drabik'u dekoratsioonidest olid „Advokaat ja roos'is" võitvad kloostri-varemed villaga. Kuid Drabik oma dekoratiivses lihtsustamises on õieti selle voolu jätkaja kunstnikuna lavamaalis, mille rajajaks tuleb lugeda Karol Frycz'i, kelle dekoratiivse kunsti juured ulatuvad omakorda tagasi Wyspiański'ni, kes Krakovis pani aluse moodsale lavamaalilisusele. Selle kirjaniku-maalija realismi hüljav joon, mis sihib juba enne Lääne-Euroopas lavalise sümbolismi tekkimist sama suuna poole ja mida meie tänapäeval võiksime nimetada lavadekoratsiooniliseks sürrealismiks. Wyspiański lavadekoratiivsed visioonid suundusid objekti individualiseerimisele, milles põhimõte *pars pro toto* oli peamiseks. Wyspiański nägemused olid uued ja olematud, mis aina tõstis nende šarmi, kuid oli samal ajal ka neist arusaamise ja nende hindamise ning tunnustamise peatakistajaks.

Nii tuli poola realistliku lavadekoratsioonigi uuestisünd samast Krakovist, kus on pärit dramaatiline ning kogu teatraalnegi renessanss. Wyspiański algatusega liitusid välismõjud, mis tulid Moskvast Stanislawski'lt, Berliinist Reinhardt'ilt ja Peterburist Bakst'ilt. Kõigest eelmisest on pärit Karol Frycz, maalikunstnik, kes pühendus lavadekoratsioonile ja saab iseseisva Poola aegadel juhtivaks sel alal. Selle lavakunstniku loomingu esimest ajajärku iseloomustab mingi üliküllus ja baroki-stiili mitmekesisus. Tema piiramata fantaasia otsis lavadekoratsioonide feeristlikus suunas enesele väljendust, millele hiljem järgneb pööre lihtsusele vormides ja värvides. Võib olla oligi esimese ajajärgu vormide ja värvide üliküllus tingitud vajadusest — purustada poola lavadel realismi ainuvalitsus. Frycz'i loomingu viimasel ajajärgul, mis on praegune, näeme meie temas moodsa plastika mõjutusi, kuid need on kerged, sest ta jääb oma lavadekoratsioonides truuks traditsionaalsetele konstruktsioonidele, kuna tema lähtekohaks on siiski laval kujutatava paiga reaalsus, mida

Antoni Słonimski „Baabeli torni“ esimene vaatus „Teatr Polski's“. Lavastus Leon Schiller'ilt. Dekoratsioonid Tadeusz Gronowski'lt.

värskendab kunstniku püüd maalilikkusele, osalt ikka veel juba minevikku kuuluva impressionismi kaudu.

Frycz'i järeltulijaks võiks nimetada just Drabik'ut, kes, jätkates oma õpetaja alustatud lihtsustamise suunda, on viljelnud seda oma haruldase peene ja tundelise kunstimaitsega ja saavutanud siis menukaid tagajärgi koostöös noore näitejuhi Leon Schiller'iga. Võtke näiteks selline paras-konstruktiivne lavadekoratsioon, nagu näeme seda Paul Claudel'i näidendis „Repos du septième jour" („Seitsmenda päeva puhkus") „Teatr Narodowy's".

Veel moodsamate lavadekoratsioonidega, mis küünivad konstruktivismi, on esinenud vennad Andrzej ja Zbigniew Pronaszko Wyspiański „Ahillese" ning „Roosi" ja Tadeusz Gronowski Słonimski „Baabeli torni" lavastustes.

Oleme juba mitmel puhul maininud näitejuhi Leon Schiller'i nime, keda võibki nimetada kui kõige silmapaistvamat ja leidlikumat kõigi poola näitejuhtide keskel. Tema lavaline tõus algas juba Dr. Szyfman'i teatrites töötamise ajal, kust on läbi käinud küll peaaegu kõik nooremad teatriinimesed, ja kus oli tema „Baabeli torni" lavastus algaja näitejuhi töö kõrgustipuks. Hiljem siirdus Schiller, nagu tavaliselt kõik tunnustust leidnud, Varssavi linnaomavalitsuse teatritesse, kuhu tõi ta õieti see lavarevolutsioon, mis kukutas Lorentowicz'i direktori kohalt. Selle näitejuhi leidlikkus väljendub just mass-stseenide oskuslikus käsitluses, nagu on see teostunud eriti hiilgavate tagajärgedega Shakespeare'i „Julius Caesar'i" lavastusel ja osalt ka František Langer'i „Perifeeria" lavaruumi omapärases kasutamises. Nagu kurtsid poola mõõduandvad arvustajad, ei olla neid andekaid näitejuhte kaugeltki külluses. Tavaliselt täidavad Poolaski näitejuhi ülesandeid vanemad ja vilunumad näitlejad, kuid sel puhul ei mängi nad harilikult ise kaasa, nagu sünnib see kahjuks ikka veel meie lavadel.

Omakorda kurtsid poola näitejuhid selle üle, et Poolas jagab „Związek artystów scen polskich" („Poola näitlejate ühing") mandaate neile, kes võivad asuda näitlejatena tööle lavadel, nagu jagas Eesti Kunstnikkude Kesküh ing selliseid mandaate meie kunstnikkudele. See tsunftiline piirdumine pole tulnud kasuks lavatööle, ja poola arvustajad on alustanud võitlust oma vanemate näitlejate säärase eesõiguse vastu. Kuigi selles pole poola arvustajad kaugeltki ühel meelel, nagu erinevad nende arvamised paljudes teisteski lavakunstilistes küsimustes. Võtame kas või eelpool parimaks nimetatud näitejuhi Leon Schiller'i ja tema lavaloomingu, milles näevad

sellised äärmisse parempoolsusse kuuluvad arvustajad, nagu Adam Grzymała-Siedłecki, ainult eitavaid külgi, nimetades Schiller'i lavatööd koguni kommunistlikuks, kõnelemata muudest sõimunimedest. Kuid teised arvustajad oma enamuses ja ulatuslikumas kunstimeeles on koguni vastupidises ja tunduvalt tõeoludele vastavamas arvamises. Nende hinnang ülalnimetatud Grzymała-Siedłecki'le kõlab järgmiselt, tarvitades juhuslikult käepärast olevat Antoni Słonimski teatriarvustust eelpoolse teatriarvustaja ja kirjaniku näidendi „Włamanie" puhul: „Nudna, głupi sztuka, o której nawet myśleć jest i pisać głupio". („Räbal, rumal teos, millest mõeldagi on räbal ja kirjutada rumal".)

Nii hinnatakse Varssaviski üksteist ja teisiti pole see vist kuski!

Teatrilinnana on aga Varssav leidnud tunnustamist ka väljaspool, sest ega siis muidu andnud Bernard Shaw tänavu suvel oma viimase näidendi „The Apple Cart" ürgesietenduseks just — Varssavile, öeldes oma kirjas, et tema arvates leiab see teos Varssavis ja Poolas suuremat arusaamist ja mõistmist, kui vast kuski mujal.

Et poolakad ise ei tunne rahuldust oma teatri senistest võitudest, vaid sealgi jätkuvad teatrialal otsingud, selle tunnistajaks on seegi grandioosne projekt, millega esinesid kogu Poola elu vastukajastaval Poznańi näitusel eelpool juba nimetatud Andrzej Pronaszko'ga koos Szymon Syrkus. Nende kavatsetud teatrihoone, mis peab mahutama enesesse mitte vähem kui 3000 inimest, kannab „Mineviku teatri" nime, kuna selle plaan on rajatud vana-kreeka ja jaapani eeskujudele, muidu aga kasutades viimase võimaluseni kõiki oleviku tehnika saavutisi ja tuues mõnegi paranduse meie teatrite ehituslikku külge, mis on tõepoolest renessansi-ajast päritolevana vananenud ja ammugi iganenud sellele sisule, mis peab pakkuma tänapäeva lava.

Poola lavakunstil on kasutada oma rikkaliku kunstitoodangu kajastuseks rida eriajakirju. Neist oleks eeskätt nimetada poola näitlejate ühingu ametlik häälekandja „Scena polska", mis aga pole kuiv ametlikkude teadaannete edasikandja, vaid teatriküsimusi elavalt diskuteeriv ja huvitav oma sisu valikult, kuna selle kaastöölisteks on rida välismaalasigi. Millal leiab meie näitekunsti sihtkapital igaaastaste suurte kulutatud summade kõrval väikesegi summakese, mis oleks nii vajaline eestikeelse teatrikirjanduse väljaandmiseks? Poola näitlejate ühingu ajakiri on järjekindlalt ilmumas juba üheksandat aastat. Peale nimetatu ilmuvad veel mitmed tei-

sedki teatri eriajakirjad. Isegi Dr. Szyfman annab välja teatriajakirja „Teatr", mis jagatakse eeskava juurde hinnata. Muidugi on teatriga otsekoheses ühenduses seisvate ajakirjade toimetamine dramaturgi või dramaturgide ülesannete hulka kuuluv, kuid seda tööd peab nende teatrite omanik niivõrt tähtsaks, et võtab sellest ka ise õige elavalt osa. Niivõrt hinnatakse siis Varssavis teatri sõnalist propagandat, kuigi nägin seal vaid viimse kohani väljamüüdud maju, ehk küll külastasin „Murzyn Warszawski" mõnekümnendat etendust. Teatri publiku kriisi seal igatahes ei tunta, nagu see on muutunud meie teatrites viimastel aastatel juba alaliseks. Aga Varssav ei tunne praegu ka teatrite kunstilist kriisi. Kui see hakkas ilmutama end eelmise aasta lõpul, siis lahendati see peagi ja täitsa loomulikult, nagu näitas meile seda direktor Lorentowicz'i tagandamise lugu, kuigi selle mehe lavaline töö on olnud paljuski tähelepanu vääriv, nagu näeme seda tema memoaarilisest äsja ilmunud teosest, mis käsitleb tema kahekümne-aastast lavategevust.

POOLA TEATRI-ARVUSTUS JA DR. EMIL BREITER.

Olin seni kohanud poola kirjanikke, kuid mitte ainustki mõõduandvat arvustajat, kes mind aga ei huvitanud mitte vähem kui kirjanikud. Õieti oli mul enese kindla veendumuse järele suurim lootus saada erapooletuid ülevaateid tänapäeva poola ilukirjandusest just mõnelt arvustajalt, mispärast oli mulle täitsa teretulnud Kaden-Bandrowski ettepanek: külastada tuntud teatri- ja kirjanduse-arvustajat Dr. Emil Breiter'it. Vaevalt olin jõudnud avaldada selleks visiidiks oma nõusoleku, kui elavaloomuline Kaden-Bandrowski oli juba telefonilise ühenduse võtnud oma ligidase sõbra Dr. Breiter'iga ja mulle sobiva külastusaja kindlaks määranud.

Nagu eelpool juba öeldud, on Dr. Emil Breiter oma eraelus veel väga tunnustatud ja otsitud advokaat, mispärast minu vastuvõtt oli määratud hilisemale ajale, kui olid juba lõppenud tema kõnetunnid klientidele, et võiksime vestelda segamatult; kuid siiski kõlistati talle alatasa juriidilistes asjades minu umbes paaritunnilise külastuse kestel.

Kaden-Bandrowski on ajalehe „Głos Prawdy" kirjandusliku lisa toimetaja ja Dr. Breiter sama lehe teatriarvustaja, kuid ajakirjades ja ajalehtedes, nagu „Wiadomości literackie", „Pologne littéraire" ja teised, võite alati leida temalt kirjutisi ka ilukirjanduse alalt.

Dr. E. Breiter oli teatriarvustajaist üks neist, kes just kukutas „Teatr Narodowy's" senise kauaaegse direktori Lorentowicz'i, kelle juhtimisel see Poola rahvuslik teater omandas liiga tardunud ja konventsionaalse kuju, kuna nimetatud mõõduandev teater sattus selle direktori päevil liiga suurelt teatrikäsitööliste mõju alla. Viimaste all tuleb mõista neid kaunis lavaoskuslikke näitekirjanikke, kes prantsuse kerge naljamängu ja farsi taolisi näidendeid istutavad kerge

käega Poolasse, kuna aga selle kõrval kunstiliselt seisukohalt väärtuslik draama jääb kas koguni varju või asendatakse päris tahaplaanile, mida põhjendatakse tavaliselt selle kõikjal nii sobiva argumendiga, et sellisel kergel farsil on väga hea menu publiku laiemates hulkades. Kuna need näitekirjanikudkäsitöölised on pealegi hästi organiseeritud, koondudes nõndanimetatud Poola näitekirjanikkude ühingu ümber, on nad enesele kindlustanud Varssavis mitu lava ja olid kõige paremas tuules purjetamas Poola rahvuslikku teatrisse, et sinna lõplikult kinnitada oma ankur, mis aga nurjus Dr. Emil Breiter'i ja teiste poolt ette võetud ataaki mõjul.

Praegu on Dr. Breiter elavas võitlusvahekorras Varssavi kahe mõõduandva teatri, „Teatr Polski" ja „Teatr Mały" omaniku-ettevõtja Dr. Szyfman'iga, milline võitlus on tingitud eeskätt nende võtete pärast, mis tarvitab see energiline teatrimees arvustajate suhtes. Kuna need võtted on nagu kaks tilka vett sarnased meiegi mõne teatri ja ühe arvustaja vahekorraga, siis olgu selle juures veidi pikemalt peatatud.

Saksa huvitav omaaegne ajakiri „Die Kritik der Kritik" toob oma 1905. aastakäigus meile tänapäeval nii õpetliku loo saksa naturalistliku näitekirjaniku Erich Schlaiker'iga, kelle üks näidend kanti ette ka Menningu aegse „Vanemuise" laval. Schlaiker teotses Berliinis teatriarvustajana ja kasutas seda oma seisukohta selleks, et sobitada arvustatavatele lavadele omi algupäraseid näidendeid. Ülalnimetatud ajakiri võttis selle küsimuse ankeedi näol üles, asetades kõigile silmapaistvamaile teatriarvustajaile nagu Julius Bab, Hermann Bahr ja t. küsimuse, kuivõrt Schlaiker'i teguviis on sobiv teatriarvustaja rippumatusega, ja pea kõigilt nimekailt küsimuse vastajailt tulid Schlaiker'i talitusviisi hukkamõistvad vastused ning viimane pidi lahkuma arvustaja kohalt.

„Teatr Polski" ja „Teatr Mały" omanik Dr. Szyfman kasutada umbes analoogilist võtet, muidugi juba teatri juhina arvustaja suhtes, mis seista nimelt järgmises: kui mõne ajalehe juurde asuvat uus teatriarvustaja, kõlistavat talle peagi Dr. Szyfman ja soovivat isiklikku kohtumist arvustajaga. Sõbraliku vestluse lõpul tulla teatrijuht ettepanekuga: tal olla vaja selle ja selle näidendi tõlget, kas arvustajal ehk ei oleks vaba aega nimetatud teose tõlkimiseks. Kui siis nõusolev vastus tulla ja arvustaja tõlke teatridirektorile ära andvat, saavat ta väga rahuldava honorari ja võivat ootama jääda kuna lavastatakse tema tõlge. Siin aga võida arvustaja kaua oodata: Dr. Szyfman ei mõeldagi tõlke lavastamisele, vaid see tõlge olla üksi arvustajale lõaks, mis kasutatakse tema kirjutiste

Dr. Emil Breiter

heatahtlikkuse vaoshoidmiseks. Nii olla Dr. Szyfman'i lõas nii mõnigi Varssavi teatriarvustaja, kuna seal tuntakse ainult nelja täiesti iseseisvat vanemat teatriarvustajat, nagu mind oli informeeritud juba teisalt ja nagu võisin veenduda isegi, lugedes arvustisi nende lavastuste kohta, mis olin näinud Varssavi teatrites. Neist olgu nimetatud Dr. Emil Breiter, Boy-Żeleński ja luuletaja Słonimski Skamander-rühmast, kelle iga teatriarvustis on aga selline üleslaskmine, kõigi ja kõikide üle irvitamine ning pilkamine, nagu ma seni pole lugenud veel ühegi rahva ka kõige teravamast teatriarvustisest. Słonimski teatriarvustised muutuvad õieti kõik äärmiselt sapisteks ironiseerimisteks, millel on õige sagedasti väga vähe ühist lavastatud teose ja selle ettekandega, kuna ta mõnikord läheb näidendist ja selle mängust üle paari pealiskaudse sõnaga, kuid valab siis säärase lahkami sõimu kaela isikuile, kes kuidagi on mingisuguses kokkupuutumises arvustatava lavastusega. Kahtlemata on Słonimski kõige teravakeelsem, manamis-iharam ja sõimlemis-leksikonilt kõige mitmekülgsem ja väljendusrikkam teatriarvustaja, ja kindlasti mitte üksi Poolas, vaid vast ka rahvusvahelisemas ulatuses. Kui nende ridade kirjutajale on tema teatriarvustiste puhul ette heidetud üleliigset teravust, siis peab ta erapooletult tunnustama, et see kõik ei küüni Słonimski häbematuste põlvesilmanigi. Aga muidugi ei saa salata, et selliselt, nagu Słonimski seda teeb, ei saa võtta teatriarvustist enam oma ülesandele vastavalt, vaid ennem juba kui enam või vähem vaimukat sõimlemiskunsti, mida võib ju ka nautida ning sellelt vaatekohalt nähtuna ei ole Słonimski teatriarvustised sugugi vähepakkuvad.

Kuid Dr. Szyfman'i teatriarvustajate käsitlemismeetodid tuletasid igale eesti teatriolude tundjale elavalt meelde nii mõndagi kodumaalist.

Dr. E. Breiter on alustanud Poola teatriarvustuses võitlust sellise teene ja vastuteene süsteemi vastu, mis ei ole jäänud muidugi vastamata säärase süsteemi kasutajate poolt, nagu võime lugeda alati õige teravaid ataake selle teatriarvustaja vastu näiteks kirjandusliku nädalalehe „Echo Tygodnia" veergudelt, kuna viimati nimetatud ajalehe ümber on koondunud just poola kerge naljamängu käsitöölised. Võitlust Emil Breiter'i vastu peetakse õieti kahest küljest: teatriga seotud inimestega liituvad puhtkirjanduslikud, kes on olnud puudutatud selle arvustaja mõnest kirjutisest.

Tõepoolest ongi Breiter'i teatriarvustised rohkem kirjanduslikud kui otse lavastustega teotsevad, kuid see ühekülgsus on kaetud kirjandusliku külje põhjalikkuse ja asjalikkusega.

Igatahes ei saa Breiter'ile ette heita isikupärast kõrvalekaldumist; ja kuigi on Poolas tuntud tema suur pooldamine Kaden-Bandrowski loomingule, siis tuleb selle põhjusi otsida ikkagi viimase toodangu väärikusest ja kunstipärast, kui ainutingivast asjaolust, jättes kõrvale kirjaniku ja arvustaja eraelulise suure sõpruse. Sellele viimasele asjaolule aga armastavad vihjata kõik, kellel on midagi kas Kaden-Bandrowski või Breiter'i vastu. Olles lugenud Breiter'i ilukirjanduslikke arvustisi, kui mul polnud veel teatav Breiter'i ja Kaden-Bandrowski isiklik sõprus, ning võttes uuesti lugemisele samad ja mitmed uued kirjutised, kindla kavaga — leida neist isikliku sõpruse mõjutuse jälgi, ei võinud ma üheski leida selliseid, mis oleksid viinud kunstiliselt lubamatutele radadele. Selleks on Emil Breiter saanud liiga mitmekülgse ja ulatusliku hariduse, kui et ta laskuks ühekülgsusesse, milles ei suudeta näha enam teisi kirjanikke, kui üksi oma lemmik-autorit või jälle mitte märgata tema loomingu avalikke puudusi, kõnelemata sellest, et hakata lugema viimaseidki kunstilisteks väärtusteks.

Poolas 1929. aasta alul olles oli just teravalt päevakorral Emil Breiter'i kirjutis Zofja Nałkowska romaani „Niedobra miłość" („Ebahea armastus") puhul, mis oli üpris ära pahandanud selle tõepoolest kõige väärikama ja silmapaistvama tänapäeva poola naiskirjanikest. Kuid mulle näis, et siin tuli arvesse rohkem arusaamatus, kuna autor luges välja Breiter'i kirjutisest seda, mida seal tõepoolest ei olnudki: arvustaja võttis vaatlusele teose ideelisest küljest osa, milles Zofja Nałkowska käsitleb arvustaja arvates ebaõiget meest ja tema suhtumist armastusse. Arusaadavalt lähevad lahku säärases küsimuses mees-arvustaja vaated naiskirjaniku omadest, ja asjata oleks otsida sellisest vaadete lahkuminekust ilukirjandusliku teose koguulatuslikku eitamist. Muidugi püüdsid Emil Breiter'i vastased ära kasutada seda kahe silmapaistva kirjandusliku inimese lahkuminekut, et ammutada sealt vett oma veskile, lootes leida nii andekas kirjanikus, nagu Zofja Nałkowska, oma uue liitlase. Kuid see näis olevat ebaõnnestunud; teiskordsel samal aastal Poola külastamisel kohtasin mõlemaid sõbralikus vestluses Poola Pen-klubi korraldatud lõunasöögil.

Emil Breiter'i pooldamised teatriarvustajana kuuluvad Poolas praegu pea monopoli olukorras olevale lavalisele realismile, kuid ta on kaugel sellest ühekülgsusest, et näha selles ainult õndsakstegevat voolu. Ta on jälginud peale Max Reinhardt'i lavalise loomingu erilise huviga prantslase Gemier

lavauuenduslikke püüdeid, nagu see on täitsa loomulik Poolas, kus kõigil prantsuse kultuuriga ühendusesseisval on juba ette kõige parem nimi, ja poola ajaloolised kunstilised ja politilised traditsioonid suruvad juba selle pooldamisele. Kuid Emil Breiter ei eita ka neid lavakunsti pahempoolsemaid püüdeid, mis on seotud Saksas Piscatori nimega, leides sealgi nii mõnda eeskujuandvat, eitades muidugi täielikult seda osa, mis püüab Piscatori laval luua ligema sideme kommunismiga. Emil Breiter on kõigis neis Lääne-Euroopa lavakunstilistes vooludes täitsa kodu, kuid koguni eemal ja kaugel näikse olevat temale, nagu kogu Poola teatrielule, Nõukogude-Vene teatriuuenduslikud liikumised, välja arvatud vast üksi Venes juba täiesti iganenud Moskva Kunstiteatri nimega seotud kunstiline tõus, kõnelemata kõige uuemaist, mis peavad Taiirov'i ja Meyerhold'i uuendusi juba ammugi vananenud ja reaktsioonilisteks. Nagu Poola tänapäeva valdav ühiskondlik ja politiline meeleolu on rajatud kõige venelise eitamisele, ja seda kategoorilisemalt ning järsumalt, kui näeme seda üheski teises slaavi tõugu rahvaste maal või riigis, nii ulatub see negatsioon ka kõigile kunstialadele, kandes juba peaaegu liialdatud ühekülgsuse ilmet. Kuid sel on ju ajaloolised alused ja neid mineviku kurbi muljeid ei kustuta ka kõikelepitav aeg nii pea, vaid need jäävad varjukujudena veel kauaks kestma.

Kella vaadates leidsin ootamatult, et mu esimene vestlus Emil Breiter'iga oli kestnud juba üle paari tunni, mis jäävad Varssavi paljude kaunite mälestuste helmestikus püsima säravamatena, kuna see kõnelus viis mind poola teatriküsimuses mitmegi külje ja nähise mõistmisele, mis seni olid tundunud hämaratena, ja paljuski tunnen end tänuvõlglasena Dr. Emil Breiter'ile, kui Poola teatrielu kerkis mu silme ette reljeefsemalt senisest.

Uuel läbisõidul Tšehhoslovakkiasse kohtasin veel kahel puhul elavalt toimivat Dr. Emil Breiter'it juba vana tuttavana, kes jutustas nii mõndagi huvitavat töölisteatrist „Ateneumist", mis naisdirektori juhil on jõudnud uue katsetuse tõotavasse tõusuajajärku.

VARSSAV PÄEVAL JA ÖÖSI.

Iga välismaalane, kes tuleb mõnda temale võõrasse linna, tahaks alati leida võimalikult kohe selle oletatava paiga, millest vaadelduna talle avaneks see linn oma iseloomulisemast küljest, et poleks palju vaeva ja otsimist. See on meis igaühes peituv laiskus ja sellest tingitud soov haarata kõik korraga. Vaevalt aga võimaldab seda ükski suurlinn. Ei saa teie sellist üldpilti ka Varssavist, kuigi olete liikunud neil tänavail, millest olete kuulnud kord unistavalt, kord kiitlevalt igalt poolakalt, kes on kõikjal kiindunud oma pealinna. Marszałkowska, Nowy Świat ja Krakowskie Przedmestie, aleja Ujazdowska, aleja Jerozalimskie — kes poleks kuulnud nende tänavate nimesid poolakailt? Ja ometi ei saa teie neil liikudes kaugeltki seda üldpilti, erinevat ning poolaliselt iseloomulist, mis olete otsinud, kuigi vast alateadlikult. Kõndides tunnete, kuidas juba imbub teisse pettumuse nirekene; kui poleks neid poola rahvuslikku peakatet kandvaid sõjaväelasi, ametnikke, üliõpilasi ja koolijütse; peakatet, mis on tunginud kõikjale; kui poleks seda, mis eraldaks siis neid tänavaid ja sellel liikuvaid inimesi mõne teise suurlinna omadest? Väliselt oleks raske loendada muid selgeid ja kindlaid tunnismärke. Kas ei näe teie samu vitriine ja samu tõttavaid inimesi Londoni Piccadillyl, Berliini Friedrichstrassel, kas pole sellel sama ilme Viini Ringi, Budapesti Rakoci util või Praha Na Příkopěl? Ja kui ma pigistan kinni silmad rahvusriietes liikuvate hiinlaste suhtes, siis lisaksin siia juurde ka Šanghai Bundi tema euroopaliselt suurlinnalise liikumisega. Ainsa vahega, et ühes linnas on see liikumine tihedam ja elavam, teises hõredam ja aeglasem.

Oleks koguni riskantne tulla kinnitama, nagu väljenduks tänavail slaavi elavam temperament tundeküllasemalt kui näi-

teks meil Tallinnas. See elavus väljendub alles, kui astute mõnesse lokaali, kus inimesed istuvad külg külje kõrval, siis märkate seda vestluse voolavuses ja žestikulatsiooni hoogsuses, möödujatele läkitatud pilkude õletulelises sädeluses, mis kustub vaevalt riivates järgmisel hetkel, et juba teisal uuesti lõkkuda, kuna meie naised püüavad võita oma pilgu intensiivsusega. Kiiruse rekordiga loodab poolanna saavutada rohkem kui muude šarmidega.

Ega neid muid šarme ei olegi poolannal erilises külluses, kui vaatled teda vaikivana, mis on aga suureks ülekohtuks selle maa naiste vastu: neid pead vaatlema ja kuulama ühel ajal, sest siis alles lööb poolanna vaimukas lobisemises värvikküllasemale ja sädelevale õitsengule, ning üksi neil hetkil võid ja tohid sa imetleda tema helkivat šarmikust.

Tahate vaadelda poolakaid, siis ärge tehke seda tänavail, vaid minge tingimata mõnda lokaali, olgu siis kohvikusse või restorani.

Olete aga vaikse hulkumise pooldaja, siis ei tohiks ükski Varssavi külastaja jätta tegemata käiku Łazienki parki, et heita pilk poola viimse kuninga Stanisław August Poniatowski lossile ja teatrile, mille korraldamise on käsile võtnud uuesti ärganud Poola. Kui tulete sinna kevadel või suvel, avaneb teile täielik võimalus nautida puhtas klassitsistlikus stiilis kaunist lossi seda ümbritseva tiigiga ja kohe lossi lõunapoolsel küljel oleva rõdu vastas asuva teatri vaadet selle täies ilus ja uhkuses. Aga tulles talvelgi Varssavi, võimaldage enesele see jalutuskäik. Juhtute tulema õigel ajal, kui kohtate lossi konservatori Stanisław Dunin-Karwicki't, avaneb teile loss ja teie võite veenduda, et poola viimsel kuningal oli ehitajana valitud maitse ja mitte asjata ei nimeta poolakad oma arhitektuuri-ajaloos Stanisław August Poniatowski ajajärgul püstitatud hoonete ehituslaadi „Stanisław Augusti stiiliks", mis on selle poola päikese-kuninga poolt poloniseeritud Louis XVI stiil, rokokoost pöördunud klassika vormide peenendatud ja maitsekas jäljendus. Łazienki lossi pidusaali seinade avauste suurepärane paigutus, tagasihoidlikud kaunistused ja lae alguse kumeruse kvadraatiline kaunistus, siis Salomoni saali rikkalik seinte ja lae tahvelpannoodest koosnev ilustis, uste ja kaminate kaarestised oma rahuliku monumentaalsusega mõjuvad teatud määral üllatuslikult sellelt kuningalt, kelles voolas rokokoo-inimese lõbuihalev veri, mis viis teda seiklustele, nagu tunnistavad seda tema enese mälestiskirjad. Kujud Poniatowski memoaaridest jälgisid mind, kui vaatlesin kojateatri varemete miniatüürseid jäänuseid, mille

restaureerimine oli parajasti käsil. Jalutades siis läbi selle nii paljusid naudinguid näinud ja kord nii rõkkavast naerust kajastunud, aga vast veelgi rohkem surutud, tasaseid armusosinaid kuulnud pargi alleede, teinud väikese pool-looga, jõuangi välja tagaküljelt kõrgemal kaljuseinal asuva Belvedere lossi juurde, mis mõjub veidi õudselt oma väliste vormide vaesuselt.

Ja kui teil jätkub aega, siis ärge jätke külastamata Vilanówis, Varssavi ligidal, poola baroki õilsamat esindajat — Sobieski-lossi, mis mõjub sama stiililise kuninga-palee kõrval Varssavis nagu kerge kevadine sillerdus sügisese nukrusega võrrelduna.

Käes ongi talvine õhtu-videvik ja paras aeg minekuks Varssavi suurimasse luksus-kohvikusse, mis asub luksushotelli „Euroopaga" samas majas ja kannab sama nimegi. Ainult üks kartus tekib: kell on juba viis ja kohvikus kõrgesesong alanud, kas leidub veel vaba lauda? Külalise pärale jõudes aga otsib ärijuht, kes liigub kogu aeg valgekuueliste kelnerite vahel, heites kõikjale oma peremehe-asetäitja pilku, väikese vaba lauakese, mis pistetakse teiste vahele, ja kitsas olemine on siiski võimaldatud.

Kaks suurt saali on viimse võimaluseni täis. Mõne laua juures istub küll üksik pan, härra, kuid siin pole kombeks, et istuda lubagi küsides võõrasse lauda, ei too sinu lauda võõrast ükski kelner, kuigi sa tarvitad vähe ja ta ehk vaatleb sind veidi kõõrdi. Publik enam kui mitmekesine. Üksikud härrad monoklis, kuid siiski vähe. Aga selle eest näed palju ohvitsere, kuna siin vastu, otse üle tänava, asub poola kindralstaap ja sealt voolab neid siia einetama igas kraadis, kuni punaste lampassidega kindraliteni, mõni isegi oma adjutandi saatel. Mehed ja naised arvult umbes tasakaalus. Sama valitud, nagu on siinne meespere, on ka naisseltskond: ainult harva eksivat siia tutvust otsiv daam, kuid ega siin sellepärast poolilmgi puudu. Vaadake ainult veidi tähelepanelikumalt üksikuid gruppe laudade juures ja teie ei eksi vist, kui oletate seal istuvas daamis poolilma esindajannat, kes aga liigub elus vist nii teraval vahemisel ribal, et ta vast isegi ei tea, kuhu ta õieti kuulub: kas poolilma või seltskonda. Aga kogu ta ülalpidu on küllalt — vahel liigagi — distigneeritud, kui et see võiks muutuda äraandlikuks tema tõelisele päritolule.

Raske on enesele ette kujutada võluvamat kaaslannat kohvikus või restoranis, kui on seda poolanna, keskustelev vaimukalt ja siiski loorides kõike mõõduka sensualismi linikusse, mis pole kunagi niivõrt meeleline kui venelanna oma:

tugevalt nagu söega allakriipsutatud, et see oleks märgatav juba esimesel hetkel. Poolanna tarvitab ainult kergeid kontuure, mis lasevad ehk kohati aimata ja siis tõmbub ta tagasi, et hakkad isegi kahtlema, kas sa ei eksinud oma arvatavas tähelepanekus. Kuid siis sädeleb jällegi midagi, mis kinnitab sind endises oletuses, aga enne kui jõuab sinu põhjamaine pea seda mõttelises analüüsis siduda eelmisega, on äsjane sädelus juba kadunud ning ammugi haihtunud kuhugi kaugele, et tahab kustuda mälestuski sellest. Poolanna on nagu Norra Bergeni ilmastik, mis viie minuti kestel laseb viis korda särada päikesel ja samuti viis korda tibada vihmal, ainult selle vahega, et see Bergenis kordub lõpmatuseni kogu suve kestel kuni talve tulekuni, kuid lõpuks on poolanna siiski aina sädelev päike.

„Kawiarna ewropeiska" pole kirjanduslik kohvik, milleks on ta hinnad liiga kõrged, ja ainult harva näed seal mõnda kirjanduse- või kunsti-ilma esindajat, kes on tulnud kohtama oma tuttavat. Ainult Dr. Alexander von Guttry, sünnipärane poolakas, kuid saksa keeles kirjutav, nagu on neid poolakate keskelt paljugi olnud peale üldiselt ja laialt tuntud ning tunnustatud kirjanikkude Stanisław Przybyszewski ja Tadeusz Rittner'i ning ingliskeeles kirjutavate Joseph Conrad'i ja Ossendowski. Dr. Guttry'l, aadlikul ja esteedil, on erilised teened poola uuema kirjanduse saksa keelde tõlkimisel ja poola kujutava kunsti välismail levitamise ühingu (Towarzystwo szerzenia sztuki polskiej wśród obcych) abiesimehel, milline meilegi palju eeskujulist pakkuv ühing on korraldanud seni Lääne-Euroopa kõigis suuremates kunstikeskkohtades poola kujutava kunsti näitusi, ulatudes meienigi oma graafilise näitusega. Ühing saab abiraha välis- ja haridusministeeriumilt oma kultuurpropagandalises töös.

Siin vesteldes Dr. von Guttry'ga kurdab ta sama suure ja takistava puuduse üle, mis valmistab meiegi kunstnikkudele üpris palju muret: näitusruumide puudumine. Sellena tulla kogu Varssavi kohta arvesse üksi Zachęta saal.

Juba tühjenebki pärastlõunaseks hooajaks kohvik, et kella kaheksa ajal täituda uuesti, ja siis juba kestvamalt, kuni hilisööni.

Väljunud luksuskohvikust, pole kaugeltki huvita astuda sisse kohvik „Itaaliasse", kui tahate näha veelgi kesisemat seltskonda, mis koosneb pea erandita väiksemast ametnikust, igasugustest õpilastest, muidugi kõrgemate õppeasutiste omadest, ja naistest, kellest suurim enamus kuulub juba selgelt kõige mitmepalgelisemasse poolilma tuntava kallakuga iga-

päiste kokottide poole. Märksa kärarikkam, vaheldusliku m ning muidugi vähem soliidne on siinne olemine, ja ka lihtsam. Tüdinud selle kaleidoskoobiliselt kiirelt keerleva elu vaatlusest, lahkud sealt, kuna on saabumas aeg teatrisse minekuks, mille järele on tänase päeva, õigem küll õhtu ja öö kavas külastada mõnda paremat restorani ja sellega ühenduses olevat varieteed, mis algab ju alles pärast kesköödd, nagu on Varssav üldse väga hiline oma ööelu algusega. Vist on selleski tunda Pariisi mõju, nagu on see leida kogu Poola sisemises ja välises olemises, ühiskondlikul, majanduslikul ja vaimsel alal. Kohati olla see aga tingitud Varssavis valitsevast suurest ruumide puudusest, mille tõttu kasutatakse mõnda suuremat saali mitmeks eriotstarbeks: õhtupoolikul kinoks, õhtul teatriks ja öösi varieteeks.

Luksus-restorani mõnusalt mööbeldatud saalis õhtust süües ja kaaslastega vesteldes ei teadnud arvatagi, et selle tagumised ja nagu hoolega varjatud ruumid avanesid alles pool ühe ajal öösi, ja juba kella üheks oli suutnud täituda kaunis ruumikas saal: sel ajal pidi algama kabaree programm.

Kui juba restorani saalis võis vaadelda daamide valitud maitsega toalette, siis olid need kabaree ruumid otse uhkeldavad. Toalettide kõrval silmapaistev küllus igasugustest kaelakeedest ja kivistatud käevõrudest, milliste vahel olid haruldasemad prossid ja nõelad, kaunistatud valdavalt briljantidega ja teemantidega, — sagedasti muidugi ebaehtsatega. Kaugemalt nurgast aga vahtis mitmes värvis põlev kassisilm kulonina daami kaelas rippudes. Siin ja seal mõni antiikne käevõru, mille aastakümneid vanad vormid oma massiivsusega olid määratud rõhutama tänapäeva naise käsivarre aristokraatlikku saledat joont, olgu see paljastatud kogu ulatuses ja kauniduses või jälle diskreetsemalt peidetud kergest siidist varrukasse.

Viimaks ometi algas eeskava, väheütleva keskmise väärtusega tantsunumbriga, millist võite näha meilgi Tallinna kabareelistes asutistes. Olles pettunud, kuna ootasin üle miljoni-elanikulises poola pealinnas valitumat ja ekstravagantsemat, kui tröödstis Varssavit tundev kaaslane, et viimase numbrina tulla siiski atraktsioon. Seda aga tuli oodata ning hävitada mõnigi lutikamaitseline whisky soodaveega ja vaadelda äärmiselt väheste numbrite järele ikka neli-viis moodsat tantsu publikult. Selles tundis end muidugi täiesti kodu kuldne noorus, kes oli siin rõhuvas enamuses peale daamide. Lõpuks, kui kell oli löönud juba pool neli ja kannatus pea täiesti katkenud, tuli kavas lubatud aktraktsioon, milleks

oli esineja julgus demonstreerida oma tõeliselt kaunist keha, ilma mingi kunstita, kui meie selleks ei loe oskust tantsunumbri ajal end pea täiesti lahti rõivastada, jättes ainult mõne rea helmeid rindade tasakaalus-hoiuks ja küllalt hõredalt rippuvaist helmenööridest niuete kaitse, mis võimaldas siiski proportsioonilise kehaga rõõsanahalisele tantsijannale näidata ja publikule vaadata kõik. Selles on katoliikline Varssav siiski vähem rigoroosne kui näiteks meie, kus sellist alasti keha demonstratsiooni pole just igapäev näha.

Väljunud kell neli karskesse ja enam kui karedasse talveõhe, milles polnud tundagi kesk-euroopalist mahedamat õhustikku, oli nagu kogemata jalus, aga võib-olla vastas see meie eneste sõnastamatuile ja salajastele soovidele, tõeline öölokaal, jällegi varietee, millesse hea toon ei lubavatki minna enne kella kolme-nelja. Varem õige kuulus ja noobel, peaasjaliselt Varssavis asuva diplomaatkonna kohtumispaik on aasta paari kestel laskunud alla, muutudes päris keskpäraseks öölokaaliks, kuhu tullakse siis, kui mujal hakatakse juba sulgema, sest siit minnakse tavaliselt hommikul, kui vaja tõtata büroodesse või mujale ametisse. Ei meelita siia küll kedagi võrdlemisi kehv eeskava, mille ükskõiksest täitmisest vabanedes segunevad igasugused sise- ja välismaised girlid publikuga, kuid seal pole nende menu just eriline, ehk olgu siis, et saabub seltskond, kelle varem tarvitatud starka, krupnieki ja teiste jookide kaal ületab meeste eneste kaalu, et ei suudeta hästi enam taibatagi, kes või mis sünnib ümbruses. Siia kogunenud seltskond seltsib peagi üksteisega, siin kaob nagu kogu võõrastus ning üksteise laua ette läkitatud pilkudele minnakse ise peagi järele kogu oma kehalise tasakaalu või -kaalutusega. Tavaliselt algab tutvus boheemliku tantsuga, mille suuremaks vooruseks on liigutuste vabadus oma ootamatute pas'dega. Salongilisemat tantsu siin ei tunnustata, ja kuigi orkester mängib erilisel tellimisel mõne mazuuri, krakoviaki või kuviaki, siis läheb seegi säärase hoo ja mürtsuga, nagu oleksime vana Boryna pulmas, milline tantsu kirjeldus kerkis mu meelde Reymont'i „Talupoegade" romaanist, just selle öölokaali tantsijaid vaadeldes. Slaaviline ürgkirg tuleb valla pääsenuna moodsate tantsude jaoks ettenähtud kitsaringilisele põrandale ja selle kokkupigistatud ruumis omandab hoopis viirastuslikumad ja jõudupaiskavamad kujud, nagu kerkiksid need meie ees olevaist whisky klaasidest.

Selles õhkkonnas lööb käärima sääranegi vana vein, nagu seal meie kõrval istuv daam. Vaadake ainult tema silmis vahetevahel helkivat elujanu tuld, millel pole küll kuigi kest-

vat püsi, aga mille aeg-ajalised plahvatused on nagu igal hetkel kokkuvarisemisel oleva põleva maja neelavad leegid, mis jõuavad haritipule, kui sarikad langevad kokku ja alla rusudesse. Balzac, sinu kirjanduslik looming särab veel tänapäevalgi endiselt värskena, aga kui vananenud on juba sinu mõisted naise east, kui sa võisid kõnelda kolmekümne-aastasest naisest kui täisõitsengul olevast! Sel eal jõuab tänapäeva naine alles välja oma garçonne'i, plika-aastaist ja hakkab vaid tundma end noorena.

Äridesse ja ametisse tõttav Varssav võttis meid tänavale astudes vastu oma krigiseva külmaga.

VARSSAVI MÄLESTUSI.

Esialgne kavatsus: töötada vaikselt paar nädalat Varssavis, nagu olin töötanud Vilnos Stefan Batory ülikooli raamatukogu segamatus rahus, kohata isiklikult mõnda poola kirjanikku, kelle kirjanduslik looming oli või oleks põhjustanud seda, — see kavatsus killustus ja hävis Varssavis juba esimeste päevade jooksul. Olin teinud vaid esimese külastuse kirjandushuvilasile, kui algasidki mu kirjanduslikud ja ajakirjanduslikud tutvused. Tuli kõige pealt „Kurjer Polski" juurest ja soovis väikest ülevaadet eesti kirjandusest; esimesele järgnes „Kurjer Poranny's" kirjutis eesti kirjandusest ja poola kirjanduse tõlgetest meie keelde, siis „Czerwony lew'is" pikem intervjuu eesti kirjandusest. 23. jaanuaril Varssavis peetud ligi kahetunnilisele kõnele järgnesid äärmiselt elavad läbirääkimised, milles sõnavõtvalt esinesid Juljusz Kaden-Bandrowski, Zofja Nałkowska, Dr. Emil Breiter, arvustaja ning koosoleku juhataja Pomirowski, noored proletaarsed poeedid ja teised. Läbirääkimised kestsid kella pool kaheteistkümneni, dokumenteerides, et poola kirjandusilmas ei puudu tõeline huvi meie kirjanduse vastu, kuna sellele kiirelt korraldatud koosolekule olid ilmunud peale arvuka kirjandusliku pere veel mitmed seimi saadikud, keda kõiki huvitas eriti meie kultuurkapitali korraldus, mille kohta sain järelepärimisi veel hiljem kodumaale Varssavi Eesti saatkonna kaudu, kuna üks seimi saadik tahtis saada materjale meie kultuurkapitali senise tegevuse kohta, et siis esineda Poola seimis umbes vastava seaduse-eelnõuga.

Seda tõsist huvi meie kultuurilisele arengule tahaksin näha ka neis minu kõne üksikasjalistes referaatides, millest on ulatunud kõnelejani ainult üksikud, nagu „Polska Zbrojna" ja „Epoka" omad. Sama huvi väljendusena tuleb võtta sedagi, et kui algas umbes tol ajal „Poola-Eesti Ühingu" organisee-

rimine, siis selleks oma nõusoleku andsid ja tegelikult tööle asusid seltskondlikult ja kirjanduslikult silmapaistvad jõud, lubades oma kaastööga elustada kultuurilist liginemist kahe rahva vahel, kellel ei ole teineteisega mingeid lahkuviivaid tüliküsimusi, vaid ainult tõsist sõprust ja igasugust koostööd aina soodustavad vahekorrad, mis aga pole saanud pääseda tõelisele maksvusele üksi selle tõttu, et meie tunneme teineteist liiga vähe ja sellest ongi olnud tingitud enam küll meiepoolne võõrastus, kuna Poola on alati valmis olnud suhtuma meisse suurima vastutulekuga. Aktiviteet, vähemalt kultuurne, peaks aga tulema meie poolt, oleks ju meil kirjanduses, teatris ja kunstides nii mõndagi sealt õppida. Ka võiksime meie oma veel algatamata kultuur-propagandat alustada just Poolast läände nihkudes, kuna selleski on poola välisministeeriumilt oma kultuurpropaganda osakonnaga, mis on arvult vast sama perekas kui kogu meie välisministeerium, saada paljugi kasulikke juhtnööre, mis siin võiks teostada ka vähema aparaadiga.

Poola vaimukultuuri esindajate elav huvi Eestile väljendus kõikjal, kus aga võimalus oli nendega kokku puutuda, olgu see kirjanduse ringkondade poolt korraldatud koosviibimistel, millest eelpool on olnud juba kõne, kui ka teistel, nagu praeguse Poola täisvolilise ministri Libicki, tol ajal poola välisministeeriumi presse-osakonna juhataja, kella-viieteel kõnelustes kirjanduse ja diplomaatliku ilma esindajatega.

Kõigi nende poola-eesti vahekordade, millest kirjutas pikemalt näiteks „Epoka" meie vabariigi aastapäeva puhul 1929. a. kahte numbrit läbivas, kokku ligi ajalehe paari leheküljelises artiklis, edasiarendamise suurimaks takistuseks on küll inimeste puudus, eriti eestlastest Varssavis, kes võiksid kohapealsetena olla elavaks vahemeheks nende kahe rahva vahel. Varssavis leidub küll üksikuid eestlasi, kes valdavad mõlemaid keeli, mis on muidugi ligema koostöö pea eeltingimuseks, kuid need on seal kas ajutised elanikud, nagu meie saatkonda kuuluvad. Kahtlemata oli saadik Otto Strandman, oma tagasihoidlikkusest hoolimata, aga võib olla ka just selle tõttu, kes juba oma riigimeheliku isikuga viis meid hulga edasi Poola-Eesti vahekordades. Tema lahkumisega on huvi lõdvenemine nähtav, eriti kui meie arvesse võtame, et veel enne saadikut lahkus Varssavist seal kauaaegse elanikuna juba päris oma inimeseks muutunud, poola keelt kõnelev ja poola ühiskondlikkudes ning mitte vähemal määral kirjanduslikkudeski küsimustes ülevaate omandanud saatkonna sekretär Artur Haman. Vaevalt suudab täita eelmise kahe lahkunu

aset üksi meie sõjaväeline esindaja kolonel Jakobson, kes poola sõjaväelise akadeemia lõpetajana on Poolas loonud kindla positsiooni ja võitnud austava lugupidamise meie sõjaväele.

Kuid kultuursete sidemete sõlmimine ei saa ollagi ametliku esinduse otsekoheseks ülesandeks, vaid seal peaks töö peategijatena arvesse tulema eraisikud. Kuid sellised kultuurhuvilased-eestlased näikse pea täiesti puuduvat nende väheste eestlaste keskel, kes asuvad alaliselt Varssavis. Seal elab küll keegi Eestis ülikooli lõpetanud preili, kutselt keemik, kuid nähtavasti on ta pühendunud üksi oma kutsetööle. Rohkem vajalist aktiviteeti ehk leidub preili Alice Trzeciak'il, kes mõne aasta Tartu Eesti ülikoolis ajalugu õppinuna on praegu lõpetamas sama teaduskonda Varssavi ülikoolis, olles ühtlasi esimeseks eesti kirjanduse poola keelde tõlkijaks. Teised Varssavi kui ka üldse Poolas elavad eestlased tulevad veel vähem selles suhtes arvesse. Peaasjaliselt on need naised, kelle mehed on kas poolakad või muust rahvusest pärit ja kes siis on asunud oma perekondadega Poolasse. Siin äratab näiteks keegi eestlanna poolakate tähelepanu oma külmakartmatu nahaga. See poolastatud itaallase-arsti abikaasa käis läinudki talve käreda külmaga Vislas ujumas ja kutsus välja sellega poola ajakirjanduse imetluse eestlanna „paksu" naha suhtes. On siin teisigi eesti naisi, kes kodakondsuselt kuuluvad oma meeste järele kas Rootsi või mõne muu, õieti iga mõeldava riigi kodanikkude kilda. Eestlane on juba selline kõikjal leiduv ning sigiv sugu: olen neid kohanud mitte üksi Euroopa riikides, vaid Indias, Egiptuses, Hiinas ja Jaapanis ning oleksin valmis kinnitama, et ei puudu meie maakeral ainustki riiki, kus poleks eesti tõu esindajaid. Väljaspool on eestlased tavaliselt suuremad isamaalased kui kodumaal olles, kuid see patriotism on enamasti sõnaline, mis ainult harukorril ulatub tegudeni, aga ega see pole palju teissugune muudegi rahvuste juures. Nii oli päris kaunis hetk, kui saabusid Varssavi Eesti saatkonda teiste riikide kodakondsusesse kuuluvate naiste väike esindus ja tõid meie saadikule kingituseks — eesti lipu, väikese lauale asetatava, millist saatkonnal ei olnudki seni. Leidub Poolas isegi meie poolkunsti, kabaree ja varietee naisartiste. Meestest on rõhuvas enamuses — viinameistrid, mis küll on pärandus endiselt suurelt Venemaalt, kus olla olnud viinapõletajaist 75% eestlased. Vist on neid jäänud hea hulk Poolamaalegi, vähemalt varem Venemaale kuulunud osasse. Ei puudu ka üksikud ärimehed-eestlased Varssavis ja teisteski poola linnades.

Poolakas sõlmib kergelt uusi sõprusi, kuid ükski sõprus ei kesta, kui teda ei hoita alal, kui see ei saa uusi ja värskeid mahlu, nagu vajab neid kõik, mis elab ja areneb looduses. Kust peavad need tulema Eesti-Poola sõprusele? On ainult üks võimalik ja kõigest muust eelistatav tee: kultuurne läbikäimine ja selle kaudu vastastikune tutvustamine teineteise vaimu arenguga ning saavutatud võitudega, mis tohiks olla viljelev mõlemale rahvale, kuid milles lubatagu meil olla egoistlikumaks pooleks, kes rohkem saab kui ise vastu annab. Kuid selle võtmisegagi on olukord muutunud räbalamaks: poola keele mõistjate arv meie kirjandus-inimeste peres ei taha mitte üksi tõusta, vaid see on viimasel ajal koguni kahanenud. Kui võisin Varssavis olles rõhutada neid tõlkeid, mis on tehtud otse poola keelest ja sealjuures tunnustada noore Artur Roose teeneid Władysław St. Reymont'i teoste tõlkimisel, mainides, et esimene poola kirjanduse algupärandist tõlkija J. Põhjala-Köstner, Bołesław Prus'i tõlkija „Kiirte" kolmandas albumis, on ammugi surma läbi lahkunud, siis peame praegu seda koolnute nimestikku täiendama veel nii varakult lahkunud Artur Roose'ga. Pole olnud juhtu kunagi isiklikult kohata Artur Roose't, ei ole teda eemaltki näinud, kuid mul tekkis mingi sõprustunne selle noorusliku autodidakti vastu, kes oli valinud oma õpingute aineks poola keele ja suutis oma alles arenemas olevaid teadmisi juba kasutada Reymont'i kolme teose — millest üks küll lühike novellike — tõlkimiseks. Tema töö on seda hinnatavam, et sel nooruril jätkus tahet õppida keelt, milleks polnud tal vist mingit välist soodustavat tõuget ajajärgul, kus meie kirjanduslikkude noorurite keskel pole keelte õppimine nagu üldse õppimine kuigi moes. Eks pea selle kalmistule kantud noore eeskuju õhutama väheseid järelejäänuid selle keele mõistvaid kirjandus-inimesi pinevamale tööle? Olgu see mälestismärgiks Artur Roose harrastustele.

Varssavi heledamate mälestuste hulka kuulus tutvumine selle rahva raamatute välise palgega. Olin lugenud nii mõndagi varem poola kaunist raamatust ja nende bibliofiilsetest väljaannetest. Olin mõnegi raamatuarmastaja poola kirjaniku kodus imetlenud mõnda kena raamatut, olin vaadelnud ja sirvinud neid raamatukauplustes, tehes oma väheseid oste, kuid täielikku ülevaadet polnud neist mul ikkagi. Õnnelik juhus aga tahtis, et võisin pääseda poola bibliofiilsete raamatute ulatuslikku kokku. Eelpool mainisin juba, et peale mu Varssavi kõnet andis tutvumisel mulle edasi noor kirjanik Dr. Hanna Mortkowicz oma isa, poola suurima kirjastusäri

omaniku Jakób Mortkowicz'i kutse külastada tema kirjastust ja raamatukauplust, mille teostasingi koos oma alativalmis teejuhi „Kvadryga" ajakirja tolleaegse toimetaja Jan Jakób Feldman'iga.

Jakób Mortkowicz'il on poola pärastsõjaaegse kauni raamatu soetamisel ja poola raamatuturu organiseerival korraldamisel tähtsad teened. Tema kirjastus on välja andnud pea erandita kauni välimusega raamatuid ja nende kõrval veel arvuka kogu luksusväljaandeid, mis küünivad oma valitud maitselise nägususega poola bibliofiilide ühingu väljaannete kõrvale, märkides poola maitseka raamatu kulminatsiooni. See kultuurne kirjastaja kõneleb oma kirjutatud raamatus poola kaunite väljaannete kaudu teostatavast välismaisest propagandast, millel ta ongi ligidal seisnud, korraldades rahvusvahelistel raamatunäitustel Firenzes 1925. a. ja Leipzigis 1927. a. poola osakondi. Kirjanduse ilmast on koondunud selle kirjastuse ümber pahempoolsemad ringkonnad, on ju Mortkowicz eeskujuliselt välja andnud lähedase mineviku pahempoolsema, — Reymont'iga võrreldes, — suurkirjaniku Stefan Żeromski kogutud tööd.

Kirjastuse omanik ise toimetab kord kuus ilmuvat suurekaustalist luksusväljaandelist ajakirja „Świat ksiązki" („Raamatu maailm"), mis võrdub oma suurepäraste kunstikaasannetega meie „Taidega" ja milles leiavad käsitlust kõik raamatuga ühenduses olevad küsimused.

Kirjastaja kabinetis avanes mulle võimalus vaadelda väljaandeid, mis suudetakse kirjastada 30-miljoniliselegi poola rahvale vaid kahes- kuni viiessajas eksemplaris. Nende kaunite raamatute keskel elustusid minus uuesti kevadiselt pakatava jõuga 1914. a. Leipzigi üleilmse raamatunäituse nooruslikult tiivustavad mälestused, mis muutusid korraga nii ligidasteks ja elavateks, nagu viibiksin jälle uuesti selle näituse mõnes osakonnas. Aga eks võrdunudki need vaatlusesemed noide väljapanekutega, mille esmakordsest nautimisest on möödunud üle 15 aasta. Kas tõepoolest nii palju?

Praegugi, lehitsedes mõnda Jakób Mortkowicz'i kirjastuse väljaannet, mäletan sealviibimisel nähtud poola raamatu kõrgele kerkinud välist kultuuri, mis moodustavad minu Varssavigi mälestustele nagu mingi kauni kaane.

POOLA JUUDID

JUUDIKEELSE KIRJANDUSE MINEVIKUST TÄNAPÄEVANI.

Juudi, mitte heebrea, kirjandus on noorimaid maailmas ja väljendab oma tekkimise ajalt ja osalt muudeltki iseloomulistelt joontelt — nii imelik kui see ka paistab esialgsel pealiskaudsel vaatlusel — palju sarnasust meie kirjanduse tekkimise üksikute ajajärkudega ja neid iseloomustavate nähistega. Kuid suur vahe seisab selles, et meie keel on kaugelt vanem kui XIV sajandil tekkinud juudi keel. Kuni nimetatud sajandini tarvitasid juudid oma kultuurkeelena heebrea keelt, nagu oli samal ajal teiste rahvaste kultuurkeeleks ladina keel, kuna aga kõnekeeleks oli juutidel selle maa keel, kus nad just asusid. Muidugi tõi mainitud asjaolu selle mööda maailma laiali pillatud rahva omavahelisse läbikäimisse suuri raskusi üksteise mõistmises, sest mitte kõik juudid ei osanud samal ajal oma kultuurkeelt — vana heebrea keelt, mis tuli vahendina peaasjaliselt arvesse nende läbikäimises muu ühise keele puudusel. Kuid siin tuli uue ja ülepääsematu raskusena lisaks veel uus asjaolu, et heebrea keelt mõistsid ja tohtisid mõista üksi mehed, kuna naistele kui roojastele oli keelatud heebrea keele õppimine ja mõistmine. Nii olid naised täiesti eraldatud riikide kõnekeele piiridega ega saanud kõnelda näiteks saksa juudalanna hispaania juudalannaga ühise rahvusliku kõnekeele puudusel. Üksikutes riikides aga olid juudid peale selle eraldatud veel riigi oma rahvusest, kuna pea kõik keskaja riigid sundisid juute elama teatud, neile üksi määratud linnaosades, nõndanimetatud ghettodes. Kui Saksamaal juutide tagakiusamine muutus niivõrt teravaks, et hakati juute maalt välja ajama, siis pakkus neile Poola kuningas Sigismund oma riigis lahket vastuvõttu ja XVI sajandil valgub juute Poolamaale kõikjalt: Hollandist,

Itaaliast, Portugaaliast jne., kuid kõige rohkem siiski Saksamaalt, ja selle maa juudid tõid valdavana kaasa saksa keele, mis sai tulevase juudi keele aluseks, millesse teiste riikide juudid lisasid oma osana oma endise asukoha keelest esemeid, ja nii sündiski mitme keele sugemetest omasugune rahvusvaheline juudi keel, milles aga saksa keelel on tunduvalt ülekaal, milline asjaolu võimaldab õige kergelt saksa keele mõistjale juudi keele äraõppimise ja sellest teatud määral arusaamise isegi õppimata. Kõnekeele vähenõudlikus osas, ilma omakeelse kirjanduseta, püsib juudi keel pea kuni XIX sajandi alguni, kui jätta kaasa arvamata tekkinud religioosne kirjandus, mis täitis peaasjaliselt naiste vaimseid tarbeid ja kajastas siis ka õige tunduvalt naiselikku joont, nagu näiteks ka meie rahvaluule, pidid ju naised piirduma üksi juudikeeles leiduva kirjandusega. Kuid päris kirjandus jätkus ikkagi heebrea keeles.

Alles XIX sajandi teisel poolel sünnib suur pööre juudi kirjanduse kasuks: seni heebrea keeles kirjutanud kirjanikud jõuavad kõik äratundmisele, et lõhe nende ja lugejaskonna vahel suureneb alatasa ja kirjanikud lähevad üle — juudi kõnekeele tarvitamisele, pannes seega aluse juudikeelsele kirjandusele. Omasugused teened on siin tänapäeval täiesti ja õigusega ununud kirjanikul Schomer'il, kes on kirjutanud üle saja väga põneva romaani, millistel puudub küll igasugune kirjanduslik väärtus, kuid mis oma põnevusega on harjutanud lugema juudi laiu rahvahulki.

Samuti nagu meiegi kirjandus on ka juudikeelne pidanud tegema väga lühikese aja kestel läbi rea mitmesuguseid ja sagedasti koguni üksteise vastandlikke voole, alates vaimuliku kirjandusega üle sentimentalismi ja romantismi kaudu realismini ning sealt siis uus-romantismi ja sümbolismini, et jõuda neilt ekspressionismi kaudu naturalismini, kaldudes nende peavoolude vahepealsetessegi voolukestesse.

Juudikeelse kunstiväärtuslikuma kirjanduse loojaks peetakse Abramovič'it, kelle kirjanduslikuks nimeks on Mendele Moicher Svorim, keda võiks nimetada juudikeelse kirjanduse Lessing'iks, selle leiutajaks, kuna järgmine klassikaline nimi juudikeelses kirjanduses on juba Peretz, kes reformaatorina viib juudi keele oma painduvuselt kunstilisele täiusele, rikastades seda ka mõtteliselt, kuna ta on tegev kirjanduse kõigis liikides, viljeldes kõikjal oma meeleolude õrnuse ja haaravusega.

Täisverd lüürik aga on luuletaja Bjalik, kelle luule mõjub juba nagu Israeli laste vihase jumala kõuekärgatused

ja pikse nooled, mis läkitas piibliloolline raevas jumal oma rahvale Sinai mäe jalal, kui nad ebajumalaid kummardasid. Bjalik'u luulesõnal on ürgjõudu, mis küünib lööma üdini. See on nagu aastasadade kestel kogunenud valu ja raev, mis siin sõnadesse suletult omandab kaugele küündiva jõu.

Kahele eelmisele lisaks olgu mainitud juudikeelse kirjanduse suurim eepik minevikust — Scholem Aleichem, kes produktiivse kirjanikuna on jutustava proosa alal andnud rea huvitavaid kujusid. Tema võimsamaks küljeks aga on suurepärane huumor, mis oma jõulise ilmekusega muudab kõik omapäraselt juudiliseks ja haaravaks just rahvuslikus omapärasuses.

Juudi kirjandustegelane kodumaal oli varustanud mind kirjaga juudi tänapäeva silmapaistvamale kirjanikule Alter Kacyzne'le, kes seisab õige ligidal Varssavi juutide kirjanduslikule ajalehele „Literarische Bleter", mille toimetuse kaudu saingi telefonilise ühenduse nimetatud kirjanikuga. Juba sama päeva õhtul külastas mind keskealine käharpeaga mees, kelles oli seda veidi naiivset pehmust, mis olen leidnud iseloomulise joonena kõigis neis juutides, keda olen kohanud kunstitegelastena ja õpetlastena, minnes lahku selle poolest vägagi teravalt oma kaubitsevaist kaaslasist. Need on kaks väga diametraalset eriilma, mis esindavad selle rahva ärilised inimesed ühelt ja kunsti-inimesed teiselt poolt.

Olin tutvunud Kacyzne draamaga „Herodes" käsikirjas juba kodumaal mõni aeg tagasi, viimistledes selle eestikeelset tõlget, ja mind olid siis võlunud nimetatud kirjaniku lopsakas ja pildirikas keel ning piibliloolise teemi värviküllane miljöö, mis kerkisid nüüd selle draama autorit nähes seda elavamalt mu mällu, kus oli alanud juba kerge unustuse vinega kattumine. Kuid tutvumine draama autoriga pildus laiali selle vine ja mu uus kirjanduslik tuttav suggereeris mu mälus liikvele need vähesed teated juudi kirjandusest, mis olin omandanud kord lugedes juudi kirjandusajalugu, mille lugemine oli sellepoolest eriti pakkuv, et oli toodud väga palju näiteid juudi kirjandusest ja need olid trükitud ladina tähestikuga ja see võimaldas lugemise ning arusaamise neilegi, kes ei tunne juudi tähestikku. Ja kui palju on neid nõndanimetatud kristlasi, kes tunnevad juudi alfabeeti?

Alter Kacyzne on Varssavi juutide silmapaistvam poeet, prosaist, teatrikriitik ja dramaatik, mis ongi tema peaalaks. Tema eesti keelde tõlgitud draama „Herodese" kõrval olgu nimetatud veel sümboolne üheaktiline „Prometheus", mis kujutab Kristuse, Prometheuse ja saadana võitlust Golgata

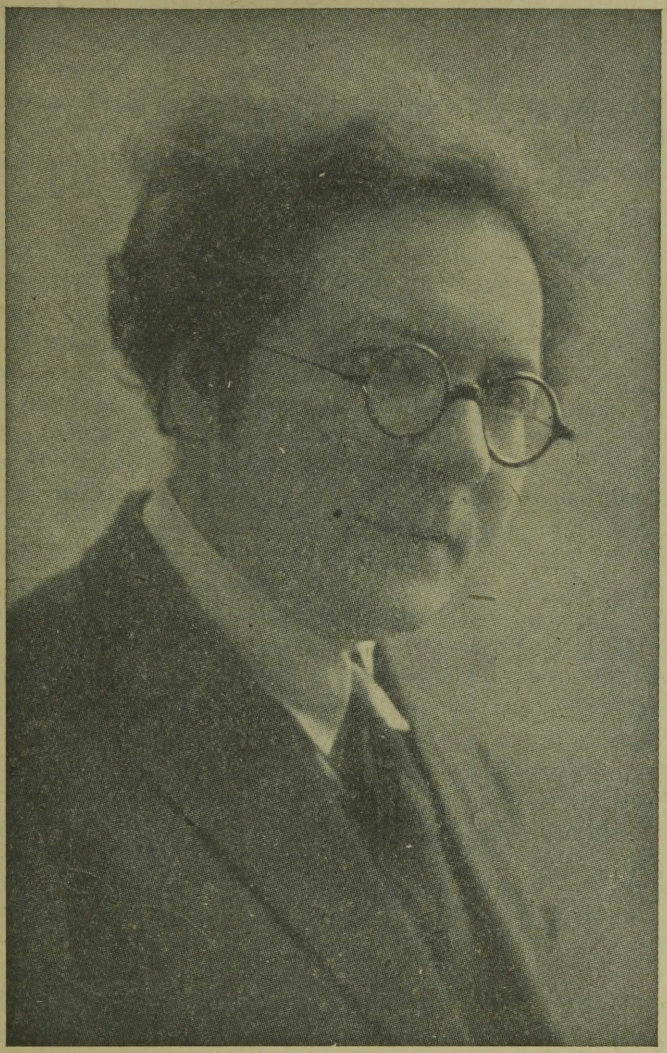
mäel. Novellidest olla kogu „Arabeskid" kõige parem. Luuletistest on tema ballaadid kõige tunnustatumad. Õieti arvukas aga on selle neljakümne-aastase kirjaniku kirjanduslikkude esseede hulk.

Alter Kacyzne üllatas mind oma teadmistega Eesti kohta, ja mul kerkis juba kahtlus, kas ta pole minuga kohtumisele tulles end eriti ette valmistanud meie oludest, milles ma peaaegu ei kahelnudki enam, tehes rohkem juba oletusi selles suunas, et kes võis olla siin Varssavis tema informaatoriks Eesti küsimusis. Kuid mu uus tuttav ise andis välja meie olude tundmise saladuse: juutidele Eestis kultuur-autonoomia andmine on kaasa toonud elava huvi meie elu vastu üldse ja siis olla kohalikud ajalehed väga palju kirjutanud meie rahvast ja isegi meie kirjanduse üle on ilmunud kirjutisi. Eestit olla seatud eeskujuks teistele maadele, kus juutidel pole kaugeltki nii lahedad elamisvõimalused kui meil. Poolas on juute 3—4 miljonit ja tänapäeval peavad nad pidama seal oma rahvusliku elu ja olemise eest õige ägedat ja tõsist võitlust.

Muidugi pöördus meie kõne peagi politilistelt küsimustelt puhtkirjanduslikkudele ja kunstilistele, olles kogu aeg vastastikku informeeriv, kuna juudi oleviku kirjandus oli mulle samaks *terra incognita*'ks, mis oli Eesti kirjanduski Alter Kacyzne'le.

Ajalooliselt on Varssav juudi kirjanduse esimeseks keskkohaks, millel on suur ja rikkalik minevik, mis aga tänapäeval avaldavat selgelt loojenemise tundemärke. Varssavis on töötanud ja elanud sellised juudi kirjanduse klassikud, nagu Peretz, — kellest on ilmunud meiegi keelde otse algupärandist tõlgitud novellettide valik, — Asch, Reisen, Nomberg ja Vaissenberg. Need kõik on nimed, mis jäävad püsima juudi kirjanduslukku. Silmapaistev romanist on Levin, kelle romaan algab legendiga. Tegevuse juhatab sisse külarätsepa kujutus, kelles autor annab meile juudi liikuva südametunnistuse, mis nõuab tõde ja õigust oma kaaskodanikkudele. Kuid kujutluse pearõhk langeb alles kirjeldustele, mis antakse selle rätsepa järeltulevast põlvest, kelle esindajad juba revolutsionääridena püüavad saavutada ühiskondlikku õiglust sotsiaalse korra muutmise kavatsustega.

Praegu aga võivat juba öelda, et Varssav on kaotanud oma esimese koha juutide vaimses elus. Kes aga moodustavad selle vaimse elu ja juudi kirjanduse kandva pinna? kerkis mul tahtmatult küsimus, mis leidis sama kiire seletava vastuse mu vastasistuvalt ja paberossi paberossi järel suitsetavalt vestlejalt.

Alter Kacyzne

Juudi kirjanduse kandjaks olla väike ärimees, vaene käsitööline, üldse kehvik, kes püsib juudina ega püüa saada teda ümbritseva võõra rahvuse liikmeks sellega ühtesulamise teel. Rikkad juudid ei tule pea sugugi arvesse juudikeelse kirjanduse ostjatena, vaid üksi ja ainult selle rahva vaesemad kihid ja eriti raamatukogud, kes olla suuremad juudikeelse kirjanduse ostjad.

Varssav on kaotamas oma juhtivat kohta Ameerikale ja nimelt New-Yorkile, mis juba praegu arvuliselt ületavat enesest vanemat kirjanduslikku keskkohta, Varssavit. Selle uue keskkoha populaarsemaks kirjanikuks on Apatošu, kes on sündinud Poolamaal, kuid hariduse saanud juba Ameerikas ja elukutselt insener. Praegu olla Apatošu kõige loetavam romanist, kes valib oma teoste ainestiku oma sünnimaalt — Poolast. Tema triloogia „Poola metsades" on ilmunud 10.000 eksemplaris, mis on juudi kirjanduse levimise kohta suur arv. Nimetatud romaan kujutab elu enne Poola nõndanimetatud mässu ja selle peategelaseks on Poola luuletaja Norvid, kes on asetatud romaani juudi ideoloogia vastandina. Teise tähtsama romanistina olgu nimetatud Raboi.

Lüürikutena on kõige paremad Leivik, Halpern ja Jehuioš, kes tõlkis kogu piibli vana-heebrea keelest juudi keelde. Poeet Mani-Leib on suurlinna rütmi ja tehnika ülistaja, kuna see moodustab valdava osa tema ainestikust.

Kui me draamakirjaniku Pintski kõrval nimetame veel Ameerikast juutide kõige huvitavamat humoristi Nadiri, oleksidki loendatud sealsed tähtsamad kirjanikud.

Ameerikas on ka kõige suurem juudi ajakirjandus, kuna seal ilmub ajalehti igapäev miljonis eksemplaris. Sealne kõige suurem ajaleht „Vorwärtz" ilmuvat 250.000 eksemplaris. Varssavis ilmub küll ka neli juudikeelset päevalehte ja üks juutide käes olev poolakeelne päevaleht, kuid nende üldine tiraaž olla kõigest 120.000 eksemplari. Kogu Poolamaal ilmuvat 40 juudikeelset eriajalehte.

Varssavi ja Ameerika juutide kahe kirjandusliku keskkoha vahel aga näikse olevat väga elav ühendus, mis ilmutuvat kõigepealt selles, et Ameerika juudi kirjanikud sõidavad üle väikese lombi, et külastada oma Poolas ja Venemaal elavaid suguvendi, ja lasevad siis oma teosed trükkida Varssavis, kus see olla hinnalt märksa odavam kui Ameerikas, pealegi kui seda teostada Poolas Ameerika dollaritega.

Juudikeelsete raamatute tavaline tiraaž olla 2000 eksemplari, mis müüdavat ära kolme aasta jooksul. Kuna üksik ostja peaaegu puuduvat, olla peaostjaks Poolas need 500 juudi-

keelset raamatukogu, mis teotsevad juuditihedamais linnades ja alevites. Siin näeme, et vähemaarvuline, kui näiteks meie raamatukogu-võrk, hästi organiseeritult suudab kindlustada palju paremini juudikeelsete raamatute müügi-menu kui näiteks sünnib see meil Eestis, kus trükkide tiraažid on sama suured, kuid vaevalt võime meie kinnitada, et meie sama suur trükk ära müüakse kolme aasta kestel, nagu tõendasid mulle seda juudi kirjanikud ja kirjastajad.

Juudi kirjanduse kolmandaks keskkohaks on Nõukogude Venemaa, mis aga on täiesti eraldatud juudi rahva teistest vaimsetest keskkohtadest, ja Venes ilmuv kirjandus jäävat kättesaamatuks isegi üksikuile kirjandustegelasile. Ainult harva jõudvat mõni Venemaal ilmunud raamat Poola juutideni, kuna viimaste teoste sissevedu olla täiesti keelatud Nõukogude võimude poolt. Pealegi on siin takistamas ühenduse pidamist suur sisemine põhjus: Venemaal elavatel juutidel on oma uuendatud kirjaviis, mida harimata juut Poolas ei oska lugedagi. Teatavasti on vanas heebrea keeles 50% sõnu, kus puuduvad täiesti täishäälikud. Nõukogude Vene juudid on aga reformeerinud juudi keele selliselt, et on täiendanud ainult umbhäälikuist koosnevaid sõnu täishäälikute juurdekirjutamisega, mis on foneetiliselt muidugi heakskiidetav parandus, kuid siiski peab harjuma enne sellise uuendusega ja see ei lähe rahva laiemate hulkade juures nii kergesti ja ruttu, nagu loeme ajalehtedest praegu samasuguse reformi teostamise raskustest Türgimaal. Selle reformiga ongi seletatav, et Nõukogude Venemaal on juudi lehtede tiraaž langenud äärmiselt, võrreldes ennesõjaaegsega. Tänapäeval ulatuvat juudi lehtede üldtiraaž Venemaal ainult 20.000 eksemplarini, kuna ilmasõja eel olla üksi ajaleht „Haind" läkitanud Venemaale 75.000 eksemplari.

Nõukogude Venemaa juudi kirjandus areneb muidugi ametliku suuna — kommunismi välise tähe all, millega ongi seletatav, et peaaegu kogu juudikeelne kirjandus ilmub paralleelselt ka venekeelsetes tõlgetes.

Kuid siiski on Venemaa juudi kirjandus rikastanud selle rahva kirjanduse üldvara uute motiividega, millistena tulevad võtta väike provintsi-linnake ja juutide põllutöö-kolooniate elu kujutus. Venemaal olla tekkinud rida uusi juudi lüürikuid, kelle loomingut aga ei tunta Poola juutide kirjanduslikkudeski ringkondades või kellest teatakse ainult nime järele. Need vähesed aga, kelle looming katkendites on jõudnud Poolani, oleksid järgmised: romanist David Bergelson, Markiš, Ausländer ja Kvitko.

Juudi kirjanduse neljanda keskkohana oleks mainida Palestiina vana-heebreakeelne kirjandus, mille juhtiva kirjanikuna tuleb nimetada Bjalik'ut. Selle kirjandusliku keskkohaga olla aga poola juutidel vähe ühendavaid sidemeid. Viimase kirjanduslikku suunda kandev ühiskondlik element olla välja suremas, kuna Palestiina juutide arv ulatuvat kõigest 150.000 elanikuni. Kõige tuttavam ja väärtuslikum nimetatud suuna kirjanikest olla Dr. Tšernihovski, lüürik, kelle kõrval olla veel vast neli viis huvitavat nime, kuid üldiselt omada Palestiina kirjandus rohkem muuseumilist tähtsust juutide kirjanduse üldarengus, kuna sel ei olla rahva laiematesse hulkadesse küündiva kirjanduse ulatust.

Juudi kirjanduslik areng kannatavat peale sellise killustuse nelja keskkoha vahel veel sedagi märksa suuremat pahet, et 17 miljonist üle kogu maailma laiali pillatud juudist kasutavat vast üksi kümme miljonit oma rahvuslikku ajakirjandust ja kirjandust, kuna teine osa, pea pool üldisest arvust, olla kas täiesti indifferentsed oma kirjanduse vastu või jälle kas juba denatsionaliseeritud või vähemalt selle oma rahvusele kadumise suunaga kaasa minemas. Säärases olukorras on muidugi arusaadav, et juudi kirjanduslik töö pole kuigi hästi tasutav ala ja kirjanikud kuuluvad oma ainelise seisukorra poolest rohkem proletariaadi kui kodanlaste hulka. Nii on müünud enne ilmasõda romanist Dinesohn oma romaani kirjastusele 30 rubla eest ja see sentimentaalne teos on levinud hiljem 10.000 eksemplaris. Kuna lüürika menu on veelgi väiksem, minevat paljud poeedid üle proosa loomingule, mis olla siiski tulutoovam.

Selline tänapäeval rahvusvahelise kuulsuse omandanud juudi kirjanik, nagu „Dybuki" looja Anski, kes suri 1920. a., pääses näitelavale alles peale surma. Anski oli pärit Vitebskist, oma erialalt juudi folklorist, kes samal ajal töötas ka vene ajakirjanduses, kuuludes politiliselt vene sotsialrevolutsionääride parteisse. Tema draama „Dybuk" ongi üles ehitatud täielikult juutide vanadele usulistele kommetele, kuid mõjub lavalt haaravalt, avaldades sügavat, unustamatut muljet, teatri-elamust, nagu kirjeldab seda Aino Kallas ühes oma Londoni kirjas ja nagu oli tundnud sama näidendi lavalist võlu nende ridade kirjutaja juba varem kodumaal viibides Riia juudi kunstiteatri etendusel.

Meil nii lokendava suure romaani ajajärgu inimesena huvitas mind ka see küsimus juudi kirjanduses: kas leidub juutidegi kirjanduses suurte romaanide iha nii pealetungival kujul ja kas väljendub see üksi publiku nõudena või ka kir-

janikkude poolt nõudmise täitmisena. Kuulsin, et juudi kirjanduses ei olla märgata õieti üht ega teist tendentsi, kuigi ei puuduvat suurima romaanina 1300-leheküljeline, kuna selle järgmine ulatuvat 800 leheküljeni.

Juudi kirjanduslikkude ajakirjade ja ajalehtede järele pärides kuulsin, et sellistena tulla arvesse kõige pealt nädalakiri „Literarische Bleter", mis on prantslaste „Les nouvelles littéraires" ja sakslaste „Die literarische Welt" taoline ajaleht, ja kõneleb üksi kirjanduslikest küsimusist. Selle juudikeelse nädalalehe tiraaž ulatuda 5000 eksemplarini. Kirjanduslikule kriitikale olla pühendatud „Bicherwelt", kuna „Jidische Welt" avaldada ka ilukirjandust ja luuletisi kirjanduslikkude esseede kõrval. Juudi sotsialistliku erakonna „Bund'i" häälekandja „Unser Zeit" tuua ka kirjutisi kirjandusest.

JUUDI TEATER VARSSAVIS.

Juudid on andnud nii palju häid näitlejaid pea kõigi rahvaste lavadele ning juba üksi see asjaolu peaks olema küllalt kaaluv, et iga teatrihuvilane asetab enesele küsimuse: milline on selle rahva rahvuslik teater? See küsimus kerkib keelele ka siis, kui meie ei teaks juutide teatrist mitte kui midagi, kuid veelgi aktuaalsemaks muutub igaühe huvi juutide teatri vastu, kui on leidunud piiratudki võimalus tutvuda sellega. Ei tarvitse olla see huvi pärit juutide teatri-alaliselt ülisaavutiselt, nagu on seda Moskva juudi kunstiteater „Habima", mis äratas Lääne-Euroopas oma möödunud külaskäigul nii suurt ning väärilist hindamist. Huvi paisutamiseks aitab sellisestki teatrist, nagu leidub Riia juutidel ja mis on külastanud Tallinnat paaril puhul.

Eriti lõkkele lõi minu huvi juutide teatri vastu, kui olin näinud Tallinnas ühel Riia juudi teatri külaskäigu etendusel „Dybukit", millisest näidendist oli juba kõne eelmises peatükis.

Võtsin Varssavis olles siis meeleldi vastu Alter Kacyzne kutse külastada juudi parimat draamateatrit, nõndanimetatud „Vilno teatrit", mis töötab juba kolmeteistkümnendat aastat ja annab praegu etendusi Varssavis „Eliseumi" nimelise teatri ruumides direktor M. Mazo juhatusel. Selle teatri ruumid, mis asuvad poola pealinna äriliste tuiksoonte ligidal Karowa tänaval 18, olid väliselt kõik muud kui uhked. Poolkeldri korral riietehoiuruum, kõik vähe must. Mind üllatas seegi asjaolu, et leidsin siin kogu Varssavi kohta ainukese teatri, milles on inimesi äärmiselt hõredalt: õigeks ajaks tulles leidsime eest kõigest mõned üksikud. Kuid siin valitsevat sama süsteem, mis Tallinna vene teatri etendustel: algusega viivitatakse seni, kuni koguneb publikut. On ju seegi teater era-

ettevõte, mis oleneb üksi ja ainult kassast, nagu iga äriline ettevõte. Kuid olgugi, et see teater on äri, ei puudu selle omanikul M. Mazo'l oma kindel kunstiline suund ja teda juhivad selles äris tema kunstilised veendumused, nagu märkasin seda peale etendust direktor Mazo'ga pikemat aega vesteldes ja nagu oli mulle seda kinnitanud juba varem Alter Kacyzne.

Seekordne tühi teater olla seletatav sellega, et eelmine premjäär on täiesti läbi kukkunud ja nüüd aidata teater end seega pealvee hoida, et mängib oma vanast repertoaarist näidendeid, millest on loota, et need tõmbavad vähegi inimesi teatrisse. Seega on valitsemas selles teatris mingi jõudeaeg, mille kestel püütakse end pealvee hoida kuni uue ja muidugi loodetavasti parema premjäärini.

Sattusin tšehhi kirjaniku František Langer'i neljaaktilisele draamale „Perifeeria", millel on olnud suur menu ka väljaspool autori kodumaad. Draama on jaotatud 14 pildiks, mis üksteisega on ühenduses ekspressionistliku näidendi eeskujul õige lõdvalt, kuid muidu on see päris realistlik teos, millesse autor on paigutanud mingi sümboolse kuju, pea säärase, nagu leiame Leonid Andrejev'i „Inimese elus".

Kuigi mind esialgu valdas pettumus, et polnud kavas mõnda juudi näidendit, siis trööstisin end sellega, et Langer'i nimetatud draama vaatlemisega avaneb mulle võimalus suurimaiks võrdlusiks juutide mängustiili ja mõne teise rahva lavastuse vahel. See oli teatud määral halvaks troostiks, kuna „Perifeeria" ei püsinud nii kaua Praha lavadel kuni sinna jõudsin.

Et juudikeelse näidendi jälgimine laval ei valmista saksa keelt mõistvale erilisi raskusi, selles olin veendunud juba Tallinnas juudi etenduste külastamisel, pealegi olin ma Varssavis selle poolest märksa sobivamas olukorras, et saatjaks oli teatriarvustaja ja kirjanik Alter Kacyzne, kellelt võisin kogu aeg saada seletusi mitte üksi tundmata sõnade, vaid ka üksikute näitlejate kohta ja muudes juudi teatriga ühenduses olevais küsimusis.

Kui teatri vähenõudlik välimus ja sisseseade oli silma hakanud juba esimesel hetkel, siis võis märgata sama vähesega läbiajamist lavalgi, niipea kui kerkis eesriie. Eriti tunduv oli see Varssavis, kus poola lavastused on silmapaistvad just oma uhkete ja sagedasti koguni uhkeldava lavamööbliga. „Eliseumi" lava fundus ei ole kuigi palju võimaldav, aga see vähenegi ei leidnud kasutamist, kuna nende tarvitamine oleks venitanud mitmepildilises näidendis vaheajad liiga

pikaks. Siin kasutas lavastaja Jerzy Walden hädapäraselt vajalisi sirme ja muid peaaegu shakespeareilise lihtsuse abinõusid, ilma et oleks seotud seda otsekohe tahtelise stiliseerimisega. Selliste väheste ja lihtsate lavaaksessuaaride vahetus oli muidugi kiirelt teostatav ja sellepärast eriti sobiv paljupildilisele „Perifeeria'le".

Kui lavastuses oli stiliseerimine tingitud juba lava oludest, siis oli täitsa loomulik, kui sama kunstiline suund leidis kooskõlastuse ka mängus ning tegelaste kostüümides, kogu lavastuse üldpildis. See ühtlus oligi õieti tabatud ning muutis kogu ettekande kunstiliselt järjekindluselt meeldivaks. Olgu see märgitud lavastuse väärikama omadusena.

Raske on teatrihuvilasel esimest korda täitsa võõrasse teatrisse tulles tõmmata selgeid piirjooni üksikute näitlejate võimete eritlemisel, kui näitlejaiks on keskpärased jõud. Muidugi on esimese järgu jõud silmahakkavad juba esimesel külastamisel. Ja nendest viimastest leidsin siin näitlejanna, kes oleks kandvaks jõuks kõige paremalgi laval, ükskõik millise rahva juures. See oli „Perifeeria" Anna osa mängija Mirjam Orleska, kelle ainupärane temperamendiküllus võis välja puistuda just selles kujus. Kuid polnud siin üksi suur ja arendatud temperament mängus, vaid vast veelgi ohtramalt lavaline vilumus, mis väljendus üksikasjalises iga hetke mängu kindlas ohjeldumises. Nimetame seda vajalise diskreetsuse tundeks, mis Mirjam Orleska mängus oli kõrgearenguline ja maitsekas. Tavaliselt ei suuda kõrgendatud temperamendiga näitlejad õigel kohal pidurdada oma tundeküllust, kuid Mirjam Orleska oli just meisterlik oma suureulatusliku tundeskaala käsitluses. Ta ei braveerinud kunagi oma tundeküllusega neis kohis, kus see polnud tingimata vajaduslik, aga ei hoidunud ka tagasi, kui nõudis seda näidendi tegelase hingeline olukord.

Mirjam Orleska'le oli heaks vastumängijaks I. A. Samberg Franzi osas. See näitleja polnud jõudnud lavalises arengus noore mehena veel sellisele täiuslikkusele, nagu nägime seda Mirjam Orleska mängus, kuid temagi esitas hoogsat mängu, millega köitis vaatlejaskonda.

Oleks muidugi asjata hakata loendama teisi andekaid näitlejaid, nagu Jakob Mansdorf ja Ester Goldenberg, kes kõik viisid oma osad aguli vaesuse ja viletsuse kujutamisel ekspressiivsusele ja hästi tabatud teravusele.

Ei ole juutide kunstiaatelisel teatril kerged päevad Varssaviski, kuigi seal asub nelisada tuhat juuti, kellest aga rõhuv enamus harrastab kergesisulist janti või jälle operetti,

kuna juudid olid poola pealinnas 1929. aasta alul ainukesed, kellel seal oli oma opereti-teater. Istudes peale „Perifeeria" etendust direktor M. Mazo'ga, Mirjam Orleska'ga ja Alter Kacyzne'ga kohvik „Bristoli" vaikses nurgakeses, teadsid nad kurta nii mõndagi oma teatrielu okkalistest radadest, kuid direktor Mazo ettevõtlikkus ei lase end vist nii kergelt väärata ja ta andumus oma tööle näikse olevat küllalt kindlalt püsiv, et pidada vastu nii mõnelegi tulevasele raskusele, ning kindlasti aitab teda selle juures tema elurõõmus meel, mis ei alistu nii kergelt noru-meeleoludele. Selline valmisolek jälle uuesti algusest peale hakkamiseks, kui ollaksegi täiesti läbi põlenud, on kord juba kõikidele juutidele omane iseloomuline rahvuslik karakteri joon, mis on ühtlaselt hinnatav ärilises kui ka kunstilises töös.

Aja kasinus ei lasknud mul kahjuks kasutada direktor Mazo' kutset külastada veel järgmistelgi õhtutel tema teatrit, nagu puudus mul samuti võimalus järgneda Alter Kacyzne' sõbralikule ettepanekule — minna mõnel õhtul vaatama teistessegi juudi teatritesse, mis aga pidid seisma oma kunstiliselt nivoolt kaugelt madalamal kui kõnealune „Vilno teater" „Eliseumi" ruumides.

Vaadeldes juudi teatri publikut, sirvides foajees müügiks asetatud raamatuid ja kuulates kaaslase seletusi juudi vaimsest kultuurist, kerkib silme ette küllalt kurb pilt selle rahva rahvuslikust kunstist. Kõik, kes jõuavad majanduslikult haljamale oksale, eemalduvad oma kirjandusest ja teatrist! See ei maksa mitte üksi nimetatud kunstialade tarvitajate kohta, vaid ulatub isegi loovate kunstnikkudeni: kõigile on teada, kui palju on andnud juudid kirjanikke, näitlejaid, kunstnikke igale mõeldavale rahvale. Need üle läinud kunstnikudki on kas ise või juba nende vanemad jõudnud majanduslikult lahedamates oludes vahetada oma rahvuse ja enam-vähem liituda mõne teise rahvusega, kelle keskel nad seni elanud.

Vaadelge juudi teatripublikut ja teie näete pea erandita käsitöölist, väikselt kaubitsejat, alamat ametnikku mõnest kontorist — ainult neid on tõmmanud juudi rahvuslik teater, kuna juudi rahaliste ringkondade esindajaid otsid selle publiku hulgast asjata, aga Varssavis leiduks neid ometi enam kui külluses. Need jõukad kõnelevad kodu vast juudi keeltki, kuid oma rahvuslikule kunstile olla nad võõrad ning eemalduvat sellest iga päevaga, mil paisub nende varandus.

Ka kirjandustooteid juba väliselt vaadeldes tuleme veendumusele, et need on määratud eeskätt vaesemale luge-

jale, keda olukord sunnib nõudma odavat raamatut: juudikeelne raamat on äärmiselt tagasihoidlik, et mitte öelda vilets paberilt, köitelt, kogu oma välimuselt. Selles suhtes võrduvad juudikeelsed raamatud kõige madalamal kultuurastmel seisvate rahvaste kirjanduslikkude väljaannetega. Mäletan näinud olevat nii vähenõudlikke raamatuid vast üksi baškiride raamatukaupluste akendel Ufas, või ehk olid need veelgi viletsamad?

Kuid väljavaated, et kõik juudi rahva laiemad hulgad, kes omandavad kas hariduse või varanduse, võõrduvad oma rahvusest, pole kohutanud üksikuid kunsti-entusiaste, kes on juudi rahva vaimsetel aladel loovalt töötamas, tehes seda keset teisi kõige mitmekesisemaid võõraid rahvaid, kes ei suhtu igakord kaugeltki heatahtlikult juudi loovaisse kunstnikesse, kellele kantakse üle sageli need vaenud, mis on tekitanud selle rahva esindajate vastu nende ärimehelik nobedus nende sõnade pahemas mõttes.

Aga eks ole sageli just ebasoodsad olud piitsutanud kunsti-entusiaste loovale tööle? Või ongi nimelt selles parem pant juudikeelse kirjanduse ja rahvuslikkude kunstide tulevikule?

TŠEHHOSLOVAKKIA

TEEL TŠEHHOSLOVAKKIASSE.

Poolas oli vastuvõtt olnud nii küllastavalt lahke, et tahtmata igatsesid juba minna teisale, kus oled veel võõras, kuid see alateadvuses veidi kipitav tunne pidi taanduma ikka ja jälle, ning mu Varssavis-viibimine venis kaugelt pikemale, kui olin esialgu kavatsenud.

Kodumaaliselt sõbralikult poolelt oli juhitud mu tähelepanu sellele, et vastuvõtt tšehhide pool ei tõuse väliseltki viisakuselt, kõnelemata tundeküllusest, poola omani. Selleks olla see läänepoolseim slaavi rahvas harjunud kalkuleerima märksa tulunduslikumalt kui ükski teine sama sugukonna rahvaist, mis tuleb seletada tšehhidesse rohkelt imbunud saksa rahva verega, muutes selle slaavi rahva saksapäraselt materialistlikumaks.

Tänapäeva Tšehhoslovakkia on kõrge arenguga tööstusriik, mis on enese kätte kiskunud kogu endise suurriigi, keiserliku ja kuningliku Austria-Ungari tööstusest üle kahe kolmandiku, jättes praegusele Austriale ja Ungarile kahe peale kokku vaid ühe kolmandiku.

Sellesse informatsiooni ei toonud parandusi ka need väljendused, mis kuulsin oma uutelt kirjanduslikkudelt tuttavatelt Poolas. Tuleb silmas pidada, et kahe slaavi sugulasrahvuse, poolakate ja tšehhide vahekord pole kaugeltki nii sõbralik ja ligidane, nagu on see meil näit. võhivõõraste lõunanaabritega, kõnelemata meie platoonilisest ühepoolsest armastusest Soome vastu ning sealpoolsest piirituslikust vastuarmastusest. Poolakaid ja tšehhe on lahutamas peale Tšešini maakonna piiritülide, mis praegu küll juba kuidagi ununemas, veel palju muidki loendatavaid, kuid vast veelgi arvukamalt

loendamatuid asjaolusid, mis hoiavad nagu süte all hõõgumas vimmatulukese, kuigi see pole enam mõne aasta kestel lõkkele löönud ja suuremat tähelepanu äratanud avalikkuse ees. Poolkogemata aga langeb alati mõni märkusekübemekene, mis teinekord on koguni nii hästi maskeeritud, et ütleb läbi lille ainult kõigisse vahekorrisse pühendatule midagi. Ning seda kuulete mõlemalt poolt: poolakatelt tšehhide ja viimastelt esimeste kohta.

Selliste üleskerkivate kahtluste sooneke aina paisus, kui ärasõidu õhtul jaanuarikuu erakordses pakases Varssavi „Dworszecz glówny (Peavaksali) ooteruumis tuli jumalaga jätta uute sõpradega.

Polnud siis need kuigi lohutavad ja enese poole kiskuvad mõtted, mille mõlgutusil istusin Tšehhoslovakkia piiri poole viivas kiirrongis. Pealegi tahtsin alles teel olles teha lõpliku otsuse, kas pööran veidi kõrvale ja sõidan päevaks Krakovi või jätkan otsesuunas oma matka Petrovice-Bohumini sihis, et peatuda alles Prahas. Reisides pakub mulle alati teatavat lõbu muuta esialgselt kavatsetud suunda ja valida koguni uus, kuigi oled hiljem sellest üpris pettunud.

Nagu kättetasuks, et liginesin Tšehhoslovakkia piirile selliste kõhklevate tunnetega, mängis raudteegi mulle väikese viperuse: püüdes täiendada oma rikutud varahommikust uinakut, oli kiirrong viinud mu ühe jaamavahe otseteed Budapesti poole, Žilina suunas, ning siis tuli otsustada: kas polegi parem, kui sõidan enne suguvendade juurde ja siis alles sealt üle Viini slovakkide pealinna Bratislava kaudu tšehhide Prahasse? Kuid siis oleksin pidanud sõitma Budapestist veel edasi Jugoslaavia pealinna Belgradini ning selle sobimatus sundis tagasi pöörduma Bohumini, et sealt jätkata teekonda Prahasse. Kiirrong oli juba läinud ja valisin siis esimese reisijate rongi, mis tegi küll pöörase ringi, sõites õige Saksamaa piiri äärt mööda, et siis pärast põhjast otse tulles saabuda Prahasse. Säärasel sõidul oli aga see eeldus, et võimaldas, küll ainult vaguniaknast, kuid siiski näha hulka huvitavaid maastikke, ja teiseks polnud mul ka vaja sõita sama teed, kui oleksin tulnud tagasi üle Praha: on ju reisul olles kõige vähem vastuvõetav endise tee tallamine.

Hiljem tuli küll kahetseda, et puudus püsivus oodata Bohuminis paar tundi Prahasse otse minevat rongi. Algas uhke lumetuisk, nagu arvasin neid olevat ainult meil ja teistes põhjamaistes maades, ei oletanud aga sellise kõikjale pugeva tuisu võimalust Kesk-Euroopas. Aga tuul veeretas lund

pärast tuisu lakkamist sama läbitungiva hooga siingi, et polnud õhtu saabudes kaitstud selle eest meie rongi elektrivalgustuse dünaamogi, kuhu tungides algas rongi valgustuse järjekindel pimenemine kuni täieliku kustumiseni. Siis istusime konduktorite toodud petrooleumilampidega laternate põgusal valgusel, mille helgist jätkus vaid kupee-naabriga vestlemiseks.

Tšehhoslovakkia riikliku organisatsiooni õrnemaks kohaks on, et tšehhid moodustavad oma riigi elanikkude arvust vaid umbes kolmandiku, kuna kaks kolmandikku annavad teised sellesse riiki kuuluvad rahvused, nagu slovakid, sakslased, russiinid, ungarlased ja poolakad. Neist on slaavlased vaid: slovakid, poolakad ja russiinid, nimetatud ka karpato-russideks, kes tahavad olla suur-venelased, kuna ukrainlased jälle püüavad neid arvata oma rahvuse liikmeiks. Tõenäolisem on küll, et siin on tegemist suur-venelaste läänepoolsema killuga, kes on aga vastu võtnud ohtralt mõjutusi ukrainlastelt, poolakailt, ja segunenud slovakkidega. Kuna sel rahvusel pole peale enamlise Venemaa riiki, mis neid enese poole kisuks, siis on see vast kõige vähem tšehhides kahtlusi tekitav rahvas iseseisvas Tšehhoslovakkias.

Slovakid moodustavad nimeliselt küll juba riigi teise valitseva rahvuse ja on andnud isegi presidendi, sest Tomas Masaryk on sünnipäralt slovakk, kuid Slovakkias pole siiski kõik just täitsa rahulik. Ja hiljuti võisime lugeda ajalehtedest, et Aasia mingi pisiriigi välisministeerium oli läkitanud Bratislava linnapeale slovakkide riigi rippumatuse tunnustamise teate. Kuid praegu on väga oluliselt kaasa mõjumas ja käärimist vaigistamas asjaolu, et presidendiks on slovakk Masaryk, kes on mõlema rahvuse, tšehhide ja slovakkide juures ühesuguselt kõrges lugupidamises, milleni ei küüni ühegi teise tšehhi ega slovaki oma. Ja president Masaryk'i pea piiramatu mõjuvõim seob ning ühendab paljugi, mis ilma selleta rebeneks mitmest kohast.

Kui selline on olukord slovakkide ja russiinidega, kes on kultuuriliselt madalamal seisvad kui tšehhid ja kelle selja taga pole seismas oma rahvusele vastavat riiki, siis peab arusaadavalt olema veelgi keerulisem küsimus peamiselt kahe teise rahvusega, sakslaste ja ungarlastega, kelle rahvusriigid asuvad kohe piiril, kuna umbes 100.000 poolakat Tšešini maakonnas on arvuliselt liiga väike vähemus, kes oma kahe saadikuga parlamendis ei moodusta veel mingit suuremat oposit-

siooni, küll aga on vägagi arvestatavaks vastasrinnaks üle kolme miljoni sakslase ja ligi miljoni ungarlase esindajad tšehhi parlamendis. Ja sakslaste ning ungarlaste püüded sihivad ikkagi ühte: ühineda oma rahvusriikidega. See loob äärmiselt keerdkäigulise olukorra.

Oli juba peale teatrite algust õhtul, kui jõudsin Prahasse, olles veendunud peale vestlusi oma sakslasest reisukaaslasega raudtee kupee videvikulises hämaruses, et selle rahvuse esindajad suhtuvad siinses uues riigis just samuti võõrast rahvusest koosnevasse rahvusriiki nagu meilgi. Vist kõnelevad meiegi endised suurmaaomanikud sama sapiliselt kodumaa rongidel istudes mõne välismaalasega, nagu jutustas mulle mu juhuslik kaaslane mõisnik-sakslane tšehhide riikliku loomingu väärnähiste üllatavast küllusest, unustamata vahetevahel õpetlikult lisandamast, et sealpool piiri, s. o. Saksamaal, olla samad nähised palju paremalt korraldatud. Tundsin siis petrool-lambilise laterna enam kui nõrgast valgusest päris heameelt, et mu ilmemuutused asjatult ei seganud kaasreisija kõne hoogsat voolu: äratuntud erapoolikust eitamisest on alati kergem saada õigemat pilti kui ühekülgsest ülistamisest. Pealegi on esimene alati märksa õpetlikum ja otsekohesemalt õigemale nägemisele juhtiv kui suudab seda kunagi anda tasakaalukas positiivsete külgede rõhutamine.

Wilsoni vaksaliks ümber nimetatud endine Austria-Ungari keisri nime kandev jaam võttis mind vastu oma avarusega, kust jõudsin peagi selle läheduses olevasse samanimelisse hotelli, mille hindade odavus oli peale Varssavi võõrastemajade kõrgele nihutatud hindu otse üllatav, kuigi olin suutnud vaksali ja hotelli vahemise vaevalt kolmesajasammulise autosõidu eest makstud kolmele eesti kroonile vastava summa puhul koguda juba sappi Praha taksomeetrite vastu, mis näitavad seal täpselt niipalju kui autojuht on mõttes heaks arvanud sult võtta. Ja kui hiljem tuli teha veel mõned sõidud autol, veendusin lõplikult, et Prahas ei olene autode taksomeetrid summa näitamisel sõidetud kilomeetrite arvust, vaid juhi rahavajadusest. Vist ongi sealsed taksomeetrid otsekoheselt ühendatud autojuhi soovide-tsentrumiga. Varssavis ei kannataks sõitja rahakott vist ka siis nii suurelt, kui ulataksid autojuhile igakord rahakoti, et ta ise sealt võtaks oma heaksarvamise järele.

Teinud väikese ringkäigu õhtusele Václavi náměstile ja Na Příkopěle, pöördusin, kirudes tšehhi rongi, mis oli osanud tuisus hilineda tervelt neli tundi ja seega riisunud mult

teatri-õhtu, esimesse kohvik-restorani, mis kandis nii rahvuslikku nime „U zlateho husa“ („Kuldse hane juures“). Olin aga sattunud keskpärasesse joomingukohta, kuid leppisin sellega esimesel õhtul, mis olin määranud puhkamiseks, pealegi, kui olin jõudnud oma käesoleval matkal esimest korda linna, mida võiks nimetada mugavate ja eeskujulikkude hotellide linnaks.

Hommikul vara tuli alustada käike olemasolevate tuttavate poole kui ka asuda otsima neid, keda tahtsin tingimata kohata.

TŠEHHI KIRJANDUSLIK TÄNAPÄEV.

Kaks nii ligidast sugurahvast, nagu poolakad ja tšehhid, ning milline pikk vahemaa lahutab nende kirjandusi teineteisest! See on alguses, kui mõlemale ligemale astudes seda märkad ja näed, nagu suureks mõistatuseks, eriti kui meelde tuletad, et minevikus on olnud mõlemal rahval väga paljugi ühist, mis oleks pidanud tunduma nende kirjandustegi ilmes, alates XIX sajandist, suurt sarnasust väljendava mõjundina, on ju mõlema nimetatud rahva kirjandus rajatud läänest ühes ladina keelega tulnud kultuurilistele mõjustustele, vastandina teiste, peale sloveenide, slaavi rahvaste ainult idamaisele kultuursele alusele. Kuigi viljelduna ühest algallikast, latiniseeritud katoliiklusest ja selle seemendatud keskaja kiriklikust vaimulikkusest, on need kaks slaavi vennasrahvast oma ajaloolisest minevikust olevikuni olnud nii erinevate mõjustuste päikese kiirtes, et neid ja nende kirjandust tänapäeval vaadeldes arengu ajaloolises valguses polegi midagi imetlusevääriliist säärases suures erinevuses. Kui Poola asus idapoolsena külg külje kõrval oma sugukonna suurima rahvaga, venelastega, siis tuli esimesel võtta üle ühes varem läänest saadud kultuuriga ühtlasi ka selle kaitsja ülesanne ja kohus. See polnud oma ülevuse kõrval siiski kuigi kerge, arvesse võttes poolakate ja venelaste arvulist vahekorda, ehk küll noil aegadel rahva arvuline kaal polnud nii määrav kui tänapäeval. Poola ja Venemaa ajalooline ja politiline tuntud minevik on selle põhjustajaks, et kui üksikuil poola vaimutegelastel sähvataski hinges slaavi rahvaste ligidase koostöö mõte embrüonaalses kujus, siis igapäevane tõelisus selle kohe hävitas: suurvene pealetung oli alati seotud mitte veel kadunud idamaisest kultuurilämmatavast elemendist ja tahtis oma laiutavas ekspansiivsuses talitada samuti oma vennasrahvastega, nagu oli talitanud väga paljude soome-ugri sugu rahvas-

tega Volga kallastel. See vene rahvuslik hädaoht on hoidnud alati poolakaid sattumast panslavistlikku voolu, mis venelased tahtsid ainult ära kasutada oma suurvenelistes huvides, hoolimata ja küsimata kõikide slaavi rahvaste ühistest huvidest. Kuid mitte üksi suguvendliku pealetungi vastu ei tulnud poolakail end kaitsta, vaid samal ajal vastu astuda ka läänest tulevale pangermanistlikule tungile itta, väljendugu see kas keskaegse raudrüütlite pealetungi või oleviku saksa-preisliku rünnaku näol. Need välised asjaolud on olnud määravad, et poola vaimne kultuur on teotsenud peaasjaliselt oma siseelu küsimustega ja hiljem sõpru otsides on pöördunud päevalillena kaugeloleva Prantsusmaa ja tema kultuuri poole.

Tšehhid on aga kogu oma mineviku kestel ja praegugi pidanud võitlust kõige läänepoolsemate slaavlastena ainult ühe võõra, germaani tõugu rahvusega, mis, tõsi küll, piiras neid poolrõngana. Selle rahvusega olles vaenulises ja sõbralises vahekorras, on nad sealt ammutanud välismõjusid kuni oma rahvusliku renessansini, millisel ajajärgul valides ja teadlikult pöörduti juba mujalegi. Seistes kauges läänes slaavi rahvaste avangardina, olid nende selja taga teised slaavi rahvad, kes seisid kas kultuuriliselt tšehhidest märksa madalamal, nagu slovakid, karpato-russid, ukrainlased, või kultuuriliselt samal tasapinnal seisvad ja venelastega-sakslastega liiga seotud ja sellepärast vähe-ekspansiivsust väljendavad poolakad. See geograafiline mõjustus ongi õige tunduv ja jälgitav kogu tšehhi vaimukultuuri mineviku arengus ja on kaasa rääkinud selle rahva kirjanduse ilme moodustamisel.

Läänepoolse oma sugukonna eelvahina üksikult seistes on tšehhid hakanud õige varakult juba otsima liitlasi säärases ülejõukäivas võitluses. See liitlaste otsimine algab kohe, kui on möödumas tšehhi kultuurne ülemõitseng Karl IV (1346—1378. a.) ajal, mil Tšehhimaa oli kogu Kesk-Euroopa esimese ülikooli linnana ja kunstiliselt praegu paikapidavate ehitistega ülimuslikumaks maaks. Liitlase otsimisel tõstavad tšehhid esialgu keskaegsele vaimule täiesti vastavalt oma pilgud taevase jumala poole: tšehhide Jan Hus'i ja hiljem Petr Chelčický usuline reformatsioon on teatud määral algelise rahvusliku eristumise otsing, nagu see hiljem kujunebki rahvuslikult sõjakaks liikumiseks ühesilmalise aadliku Jan Žižka juhatusel, millises võitluses kutsuti üles küll kõiki: „Kdož jste boží bojovníci" („Kes on jumala eest võitlejad"), kuid milles siiski pesitses teadmatult tšehhi rahvuse aate pärm, nagu leidus seda ka eelmise vastandis: Moraavia vendade vaikses kristlikkuses.

Hiljem asendab jumaliku abimehe — panslavism, mis peab tooma liitlase või õigem liitlasi tšehhidele nende rahvusliku hävimise hädaohus: oli ju slaavi filoloogia rajaja Josef Dobrovský (1753.—1829. a.) kindlas usus, et tšehhi rahvus on kadumisele määratud. Tšehhis tekkinud panslavism annab kunstiliselt oma kaunima just kõige vähem haritud ja vaesema slaavi rahva, slovakkide juures, Jan Kollári luules, areneb ja kasvab siis tšehhi filoloogide hoolitsusel, et hiljem Venesse importeerituna muutunult võtta pealetungiva ja väikerahvuseid hävitava kroonulisuse ilme, millisena vaevalt olid seda osanud enesele ette kujutada selle voolu loojad. Vene väärkülgedega varustatud panslavismiga aga tuli tutvuda poolakail. Tšehhide ja slovakkide juures leiate teie veel tänapäeval panslavismi idealistlikke unistusi mingis õndsalikus ja ülilapselikus naiivsuses, mis üllatab alguses ja paneb võõrastama teisest rahvusest pärit olija, kuid siis lepid sellega, mis on seal, Tšehhoslovakkias, meile nii kauge ja oma eluvõõra õhushõljumisega — nii süütu.

Tšehhide kirjanduslikku tänapäeva on aga jätnud panslavism küllalt selged jäljed, väljendugu see kas tšehhi kirjanduse rahvuslikus parempoolsuses või jälle selle vastandis — kommunistlikus pahempoolsuses. Olevik on aga andnud tšehhide valdamisele sugulasrahvad, slovakid ja karpato-russid, kellel nad võivad mõnede viimati nimetatud rahvuste rahvuslikumate esindajate sõnade järele, katsetada panslavismi Venes proovitud väärmeetode.

Panslavismi juured on tunginud tšehhide juures nii sügavale, et neid pole suutnud hävitada kõike jahvatav maailmasõdagi, milles kindlasti 80% Austrias mobiliseeritud tšehhe sattus vabatahtlikult mitmeks aastaks vene sõjavangi. See osa sõjast osavõtnuid puutus otsekoheselt ja igakülgselt kokku vene eluga. Nad tegid isegi kaasa vene ühiskondlik-politilisi võitlusi, sõdides enamlaste vastu koos mitmesuguste ja mitmevärviliste vene võimuigatsejate ja -haarajatega ning kuulsid samal ajal eneste kohta ametlikke taevani tõusvaid ülistusi ja kohe ka kõige valitumaid mitte-ametlikke sajatusi, mis tulid vahest samade meeste huultelt, kes äsja alles olid neid ametlikult ülistanud taevani. Tšehhid olid ja on sellest teadlikud, kuid — vaatavad samal ajal ikka veel ja uuesti õndsalikult ihaleval pilgul üles oma suurvenelastest vendade poole, kes mõttes ei kaota vist kunagi oma külgetõmbavat ja võluvat nimbust nimetatud läänepoolsema slaavi rahva silmis. Lugu pole üksi selline tšehhi ühiskondlikus ja politilises elus poolehoiu kaotanud parempoolses tiivas, Dr. Karel Kramář'i ring-

kondades, vaid seda leiate ka sotsialistlikkudes ja noor-kommunistlikkudes kihtides.

Kui poola kirjanduses on patriootlikkus paisunud paljudegi kirjanikkude loomingus tõeliseks kunstiks, kui kogu poola kirjandus XIX sajandil on aina rahvusliku võitluse sisemine suur hõõgumine ja hele lõkendus, siis pole see Tšehhis kaugeltki samalaadne. Kui ma peaksin nimetama tšehhi patriotismi hoogsamaid ja ühtlasi kunstiliselt väärtuslikumaid esindajaid, siis ei tuleks mul minevikust meelde rohkem kui ainult üks — Petr Bezruč, kes on kirjutanud ainsa raamatu, kuid mille tuli on seda ürgjõulisem. Selle luuletaja patriootilised leegitsused on aga samal ajal juhitud vennasrahva poolakate vastu, kes Sileesias Tĕšíni piirkonnas Ostravas poolastasid tšehhe.

Tšehhi kirjanduse iseloomulisemaks jooneks on tugev satiiriline soon, mis avaldub juba selle rahva esimestes kirjanduslikkudes katsetes keskajal. Tänapäeval tuleb satiiriline soon selgelt valdavana nähtavale. See näikse sündinud olevat rahva iseloomus, mis koosneb kahest nii vastandlikust, nagu on seda satiir ja naiivne heasüdamlikkus, mida võime nimetada tšehhi rahvuslikuks teiseks suurjooneks. Need kaks rahvushinge peamist omadust on viljelnud kogu tšehhi kirjanduslikku minevikku, inspireerides tema esindajaid looma oma aatelikkusega lääne ja ida kultuuride vahel ühendava lülini küündivaid teoseid. Nagu tahtsid tšehhi keskaegsed usulised filosoofid oma rahvuslikkusele anda ulatuslikuma ilme, nii on jäänud ideena lõkendama see püüd rahvuslikkusesse iseloomulise joonena paljude olevikugi kirjanikkude toodangus. Kui poola romantikud olid haaratud messianismi aatest, siis oli selgi aatel poolakaile rohkem rahvuslik tähtsus, kuna aga tšehhid püüavad võtta enesele slaavi-ilma ühendamise ülesanded, kui teistes tekivad kahtlused nende ulatuslikumas kultuur-missioonis lääne ja ida vahel.

Võib-olla, et tšehhidel ongi kui suuremaist kõige haritumal slaavi rahval õigus selliseks kultuur-missiooniks, vähemalt slaavi soost rahvaste keskel, kuid tänapäeval nähikse olevat nihkunud sarnase ülesande teostamise võimalused kaugemale kui kunagi varem. Ja seda nii puht kultuuriliselt kui ka veelgi suuremal määral politiliselt, ehk küll viimases valdkonnas on juhtimas tšehhi rahvast kaks nii suureandelist ja kaugele küündiva pilguga meest, nagu on seda president T. G. Masaryk ja välisminister Dr. Eduard Beneš, kes mõlemad on püsinud oma kohil Tšehhoslovakkia riiklikust sünnist kuni tänapäe-

vani, kuigi selleks oli vaja muuta Tšehhoslovakkia vabariigi põhiseadust, et võimaldada presidendi tagasivalimist.

Oleviku tšehhi kirjanduses väljenduvad vanema põlve kirjanikkude juures just kaks eelpool mainitud suunda: kitsapiirdeline rahvuslik ja ulatuslikum inimkonna rahvusvahelistesse valdkondadesse küündiv. Esimene on rohkem sisemaiseks tarvitamiseks, kuna teine moodustab kirjandusliku ekspordi, kui tarvitada tulunduslikku terminoloogiat.

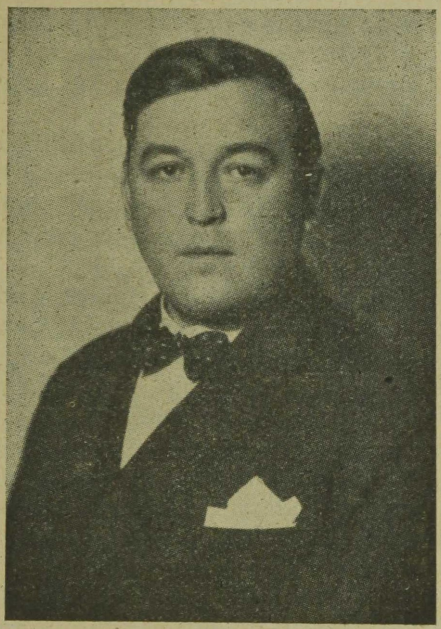
Rahvusliku ilmega tšehhi kirjanduse ideeline horitsont on arusaadavalt kitsam, kuid see kitsus pole juhtinud neid kirjanikke otsima erilisi sügavusi oma aate-ilmas, leppides vaid sellega, et on püüdnud ulatuslikult ja üksikasjaliselt maalida tšehhi rahvuslikku elu moodustavaid üksikuid astmeid. Oma kujutuslaadilt on sellesse rühma kuuluvad kirjanikud erandita realistid.

Õieti võiksime eelpoolseid kirjanikke nimetada ka legionäärlikkudeks, on ju nende teoste ained võetud pea erandita tšehhi legionääride elust-olust. Eriti suure tähtsuse omandasid need tšehhi leegionid, mis olid moodustatud Venemaal, kuna viimased olid ka arvuliselt suuremad kui itaalia frondil vangi andunutest moodustatud. Venemaal moodustatud leegionide elu-olu kujutajatena tuleks arvesse puhtrahvuslikus suunas kolm kirjanikku, kes ise on teinud kaasa tšehhi sõjavägede viletsused Euroopa-Venemaal ja Siberis. Vast kõige silmapaistvam neist on Rudolf Medek.

Rudolf Medek on teinud pika kirjandusliku tee ilmasõja kestel, tulles dekadentliku ajakirja „Moderní Revue" ringkonnast, olles esinenud varem visionäärsete ja artistiliste luuletistega. Sõjaaastail tekib ja kasvab Medek'is alguses laulik, kes laulab ülistades julgusest ja vahvusest oma 1919. a. ilmunud kogus „Lví srdce", mille põhihelid on nii kaugel luuletaja dekadentlikust minevikust, siis aga pöördub kirjanik nähtavasti jäädavalt selja luulele, minnes üle jutustavale ja veelgi hiljem näitekirjanduslikule proosale. Viimasest oleks nimetada Medek'i draama „Plukovnik Švec", millel peatume veel teatri ülevaates.

Rudolf Medek'i romaanid tšehhoslovakkide leegionide elust mõjuvad küll veidi kroonikaliselt, kuid Siberi maastik ja sündmuste kunstiliselt värvikale ja hoogsale jutustusele najatades, mille kandjaks on oma kaasmaalaste vahvuse ja jõulise usu rahvuslik imetlus, omandavad nad kunstiväärtused. Vahvus ja usk aitavadki legionääre ülepea võitmatutena tunduvatest raskustest, — nii vähemalt arvab Medek. Tšehhi legionääride tagasitõmbumine läänest itta, mööda Siberi suurt

raudtee liini, omandab Rudolf Medek'i kujutusel mingi vanakreekalise „Anabasise" ilme, millist nime kannabki üks selle kirjaniku romaan. Rudolf Medek'i jutustistest oleks nimetada veel: „Ohnivý drak" („Tulidraakon"), „Veliké dni" („Suured päevad"), „Ostrov v bouři" („Saar möllus") ja „Mohutný sen" („Vägev unelm").

Dr. František Kubka

Isiklikus elus on saanud endisest dekadentlikust luulekunstnikust tšehhoslovakkia kaitseministeeriumi ametnik, kelle ülesandeks on koostada rahvuslikkude väeosade ajalugu.

Teine silmapaistev legionääride kirjanik on Prahas 1894. a. sündinud Dr. František Kubka. Temagi on legionäärina viibinud Venemaal ja sealt tagasi tulnud alles peale Vene-Eesti rahulepingut Eesti kaudu, kus ta on hiljemgi veel kord viibinud, mille tõttu tal ei puudu väike ülevaade meie oludest ja isegi kirjandusest. Praegu töötab ta ajakirjanikuna tšehhi valitsuse saksakeelse häälekandja „Prager Presse" toi-

metuses ja ilukirjanduslik töö on talle ainult vabade tundide kõrvaltööna võimalik, nagu näeme seda nii paljudegi teiste tšehhi kirjanikkude juures. Kuid tema kirjanduslik looming on küllalt mitmekülgne oma ilmelt: alates lüürikaga 1912. aastal, on see hiljem vaheldunud proosaga, mille ained on vägagi erinevad: eksootiline novell „Fu" ja kangelasraamat „Povídky pro Jiříčka" („Jutud Jiřičkast") ja lõpuks näidend „Ataman Rinov", mis käsitleb vene elu. See tugev kehaliselt ja inimesena pea lapselikult heasüdamlik kirjanik on mitmeti oma rahva iseloomu tüüpiline väljendaja, mis tal ehk kirjanduslikult on vähem õnnestunud kujundada kui kogu oma inimeslikus olemuses.

Legionääride kirjanduse kolmanda esindajana olgu nimedatud Josef Kopta, kes haaravalt elavates piltides kujutab tšehhi väeosade võitlusi Siberi raudteel kahes romaanis: „Třetí rota" („Kolmas rood") ja „Třetí rota na magistrále" („Kolmas rood magistraalil").

Muidugi on see rahvuslikult orienteeritud legionääride kirjandus kaugelt laialisem ja tema esindajate arv märksa suurem, kuid kunstiliselt pole nad peale eelpool nimetatud kolme kirjaniku pakkunud midagi, mis tõuseks kõrgemale igapäevasest sisemaisest tarvitamisest.

Kirjanikud nagu Karel Čapek ja tema vend Josef ning František Langer, kelle looming algas juba enne sõda, on kõige silmapaistvamad sellest rühmast, kelle loomingu ideeline külg ulatub välja oma geograafiliselt pikaks venitatud aga kitsa kodumaa piiridest, kuna nende kangelaste tegevust on juhtimas rohkem üldinimeslikud kui tšehhilised jooned. Nad seisavad tänapäeval üksikutena ega kuulu mingisse kirjandusvoolulisse koondisse, tundes end oma rahvusvahelises kuulsuses ja tunnustatud väärtuselt nagu üle kasvanud olevat neist rühmitusist. Kuid nende loomingust kõneleme eripeatükis.

Muidugi on tšehhi rahva, — kes on küll sloveenide kõrval teine slaavi rahvaste peres, kellel peaaegu puuduvad kirjaoskamatud, — kirjanduses leida kõigi suurrahvaste kirjandusi viimase 50 a. jooksul läbinud kunstivoolude vastukajastusi, kuigi võõrale tundub, et nii mõnelgi kirjandusvoolul ei võiks olla vastavat ühiskondlikku kõlapinda selle talupoja-rahva keskel, kes on küll kiirelt arenenud tööstuse tõttu industrialiseerunud ja proletariseerunud, kuid kes ülespoole sammuva ühiskonnana ei oma olevikus aristokraatiat, mille tšehhoslovakkia vabariik on kaotanud seadusandlikulgi teel, kuid siiski on dekadentlik kirjandus siingi pinda leidnud. Või tuleb näha

dekadentliku kirjanduse levingu põhjusi selles, et tšehhi mainitud kirjandusliku voolu esindajaiks on olnud suureandelised luuletajad, nagu Karel Hlaváček ja Jiří Karásek ze Lvovic, kes on ülistanud kõiki pahesid ja nende harrastusi? Aga et tšehhi kirjandus haarab elu igasugustesse nähistesse, selle tõenduseks on minu ees väike raamatukene, mis käsitleb naise sugulist armastust naise vastu: Lída Merlínová „Vyhnanci lásky" („Armastuse väljaaetud"), mille autor olla 22-aastane neiu. Kui inglanna Radcliffe Hall oma romaanis „The Well of Loveliness" kujutas sama haiglast nähist tervete inimeste elus, siis on tšehhlanna kujud täiesti haiglased, idamaise ja euroopa segavere ja Praha öölokaalide kerge vastukaja.

Dekadentlikku voolu kuulus oma kirjandusliku tegevuse algusel ka noorusesse nii suurt mõju avaldanud luuletaja K. S. Neumann, kelle aristokraatlik dekadentism segunes selles kirjanikus tema luule nihilistliku ja destruktiivse suunaga, mis hiljem äärmiselt muutlikus ja oma lähtekohti vahetavas luuletajahinges selgus mingiks luuleliseks kommunismiks, millel muidugi ei puudunud vastavad ühiskondlikudki niidid. Oma luule kommunistlikkude toonidega ongi K. S. Neumann avaldanud tunduvat mõju noorte „Devětsili" rühmale.

Impressionism on viljelnud nii tšehhi proosat kui ka luulet, andes mõlemas harus sellised suurmeistrid, nagu on esimeses Fráňa Šrámek ja teises Antonín Sova, kes märgib koos Otakar Březina'ga oleviku tšehhi luule kulminatsiooni punkte. Mõlemad luuletajad, kellest viimane elas üksiklasena maal, kuuluvad nüüd juba kahjuks minevikku: Sova suri 1928. a. suvel, Březina (õige nimega Václav Jebavý, sündinud 1868. a.) suri 1929. aasta märtsikuus.

Impressionistlikkude proosameistrite hulka kuulub ka tšehhi Pen-klubi äsja surnud sekretär František Khol, kes on andnud rea novelle, eeskujulikke oma meisterlikult vormilt. Sisult on need enamasti armastuse-novellid, milles mängib tähtsat osa armastuse-valu ja -pettumus. See erootiliste novellide autor on Tšehhis veel tuntud Casanova-seikluste uurijana ja kujutajana, kes elupäeval püüdis oma kodumaalise kirjanduse levinguks välismail seega kaasa aidata, et jagas autorite esindajana tšehhi kirjanduse tõlkelubasid, milleks ta asutas erilise „Centrumi" nimelise ettevõtte Prahas.

Tšehhi kirjandus on arenenud eriti käesoleval sajandil niivõrt mitmeharuliseks oma ühiskondlikkude ja kunstiliste huvide erinevuses, et võimata on anda sellest pilti, mis võiks

pretendeerida mingisugusele täielikkusele, kuid noppides välja suundarajavamad inimesed, nagu František X. Šalda, vennad Čapek'id ja František Langer, ning ühendades kogu noorema pealesõjaaegse põlve, alates „Devětsili" rühmaga, loodame võita lennukilise ülevaate rahva kirjandusest, kelle maa on nii vahelduv oma mägede-orgude ning vabrikute korstnatega, mille külluses ületab seda vabariiki üksi vast Belgia, ja hästi haritud põldudega. Slovakkias aga võite vaadelda lumest väljaulatuvaid viinamarja põõsaid. Ega asjata pole selle maa pealinna Bratislavat peetud lõbusamaks linnaks, mis asub ju ka ürglõbusast Viinist vaid kolmveerand-tunnilise trammisõidu kauguses.

FRANTIŠEK XAVER ŠALDA.

Neist õige rohkeist tšehhi kirjanikest, kelles leiame ühes isikus kirjaniku ja teadlase-arvustaja, on nimetatud luuletaja vast küll kõige huviväärivam, keda oma mõju ulatuselt kirjanduse alal võiks kõrvutada T. G. Masaryk'ile ühiskondliku ja ajaloolise filosoofia alal. See 1868. aastal sündinud praegu Praha ülikooli võrdleva kirjandusteaduse professor, kelle kirjanduslik karjäär on alanud impressionismi teadusliku eestvõitlejana, on suutnud oma vaimu evolutsiooni tõttu alal hoida poolehoiu isegi tänapäeva noor-kommunistlikkude püüetega kirjanikkude juures, ilma et ta ise oleks kaotanud sellises kestvas nooruses oma kirjanduslikkude veendumuste mina, mis on allunud ainult vaimse arengu oleviku keerdkäikudele.

Šalda on küll luuletaja ja teadlase õnnelik ristsugutis — see mõte kerkib tahtmatult, kui loed tema kirjanduslikke artikleid ja esseid, milliste pateetiline väljendusviis on nii omane luuletaja tundelikkusele, kuid sealsamas üllatab teid selle pateetika täpne ja teravalt pretsiseeritud vorm, mis taotleb pea matemaatilist ütlust kirjanduslikes küsimusis. See impressionistlik lüürik on surunud oma tundeküllased mõtted valju loogikaga varustatud mõistuse kurdude vahelt paberile, andes neile ootamatute analoogiate meeldelõikuva kuju. Šalda vaimukus aga väljendub vahest kõige selgemalt tema poleemilistes kirjutistes, mille vahedus on tuntud ja kardetud tema kirjanduslikkude vastaste ringkondades.

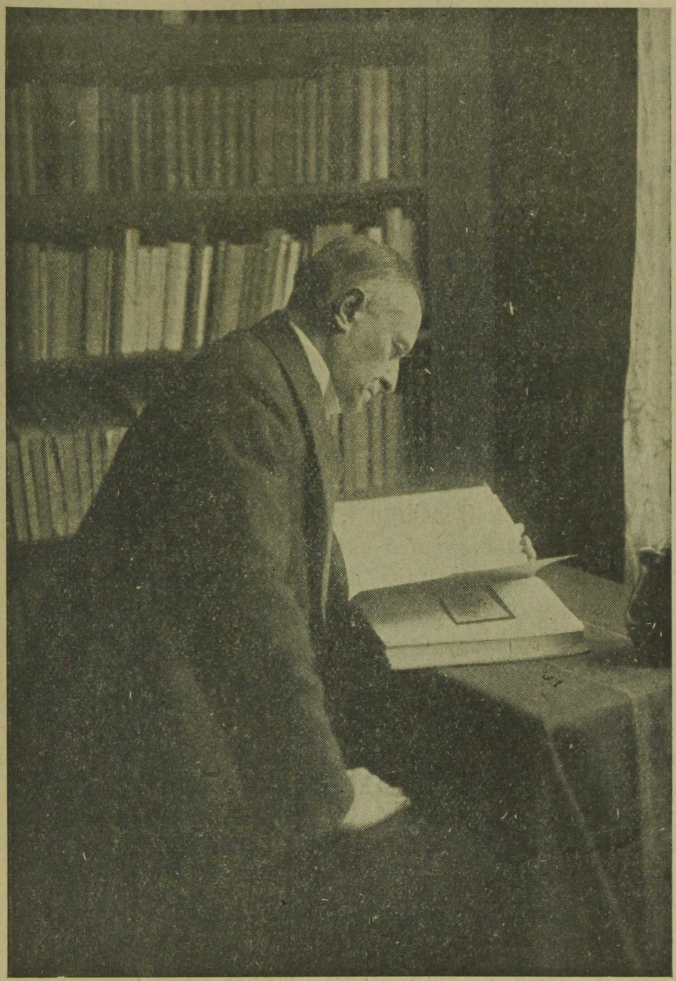
Iseloomustatud vaimuomadused ei ole ka ootamatud sellele, kes tunneb selle kirjandus-kriitiku suurt eruditsiooni, eriti, kui meil on olnud võimalus tutvuda Šalda vaimse arengu arvukate keerdkäikudega, mis viivad meid pea kõigi Lääne-

Euroopa kirjanduslik-kunstilistes küsimustes juhtivate meeste juurde, alates kõigi maade suurima stiilimeistri Flaubert'i ja kirjandusloolise analüütiku Taine'iga ja siirdudes sealt prantsuse sümbolistide kooli kaudu, kus Šalda on õppinud oma luule värsi viimistluses, puritaanlikkude inglaste Ruskini, Carlyle'i ja Emerson'i juurde, kus ta aga pole peatuma jäänud, vaid jätkanud vaimurännakut mingi keskaegse tsunftimehena tema slaavlase hingele nii ligidase Dostojevski inimhinge otsing-eksimusile moraali-filosoofia rägastikus. Venelastelt ongi vist pärit Šalda kalduvus — näha igas kunstiprobleemis ühtlasi inimelu tõsiseid probleeme. Šalda painutaks kõik kunstiprobleemidki tolstoilikult moraali ainumäärava mõju alla, kui tšehhi luuletaja-teadlane oleks sama võhik kunstiküsimusis, nagu oli seda Leo Tolstoi oma ainult elumeheliku ettevalmistusega nende küsimuste lahendamisele asudes. Šalda'le on aga sellevastu ette heidetud, et ta suhtub kõigesse liiga raamatuliselt, et tema õpetajaiks pole olnud elu ja inimesed, vaid üksi ja ainult raamatud. Nagu pea alati, ei puuduvat ka käesoleval juhul alus neiks etteheiteiks, mille tegijad aga unustavad, et ilmas on meil palju vähem võimalusi kohata inimesi, kes vääriksid, et nende õpetused mõjutaksid ja juhiksid meid, kuna raamatute suhtes pole säärast piiravust, vaid siin on meid teelt eksitamas ennem juba piiramatuse tondid, mille eksiradadele meelitamise jõud on siiski kaugelt väiksem kui inimeste oma.

Šalda on olnud tegev kirjanduse kõigil aladel: luules, novellis, romaanis ja draamas. Nende kõrval aga kuulub vast siiski kõige tähtsam koht tema kriitilise vaimu sünnitustele: kirjandusloole, kriitikale ja kirjanduslikule esseele, milles viimases ta ongi just meister.

Kuigi Šalda kirjandusliku kriitiku õitseaeg kuulub eelmise ja käesoleva sajandi pöörde-aastaisse, tšehhi kirjandusliku imprerssionismi murrang-ajajärku, ei ole ta olnud noilgi ajul niivõrt juhiks, kui just äratajaks, kes algatas vaimlikku käärimist, et ise juba mööduda oma isiklikkudes otsingutes teistele antud uuest suunast, tüürides silmapiirile kerkinud uuele ja teda veetlevale tundmatule saarele. See igavene noorus paistab praegugi tema isiklikust kogu olemusest, kuigi ta on jõudnud juba üle kuuekümnenda eluaasta.

Šalda novell on oma hästi keskendatud vormilt kahtlemata eelistatavam tema vanema-ealise loomingu romaanist, kuigi neis mõlemais tundub liigagi vast selgelt ja segavalt kirjaniku ülekallutav intellektualism, mis takistab nähtavasti tema loomingulist voolu selle loomupärases otsekohesuses.

Prof. Dr. František Xaver Šalda

Aga siiski on tema 1912. a. pärit olev novellikogu „Život ironický“ („Irooniline elu“) parem oma eluväsinud tegelaste tihedakoelise hingeeluga, kui on seda tema sünteetiline romaan „Loutky i dělníci boží“ („Marionetid ja jumalatöölised“).

Nagu on segamas Šalda proosat liiga jõuline ja järsk kallak intellektualismi, nii leiame selle rikkuvat mõjutust veelgi ohtramalt tema lüürikas, mis muutub üksik-nähises juurdlevaks ja sinna nagu püsima jäädes ei omanda küllaldast tundelist hoogu. Šalda luule võtab sel põhjusel rohkem filosofeeriva suuna.

Sama mõttelise ülekoormatuse all kannatab ka Šalda dramaatiline toodang, mis kuulub juba tema loomingus kõige viimasesse ajajärku: nende intellektualism muutub šemaatiliseks, olgu see siis sotsiaalses utoopias „Zástupové“ (Rahvahulgad) või groteskses „Taženi proti smrti“ („Võitlus surma vastu“).

Kuid noorusliku Šalda hoogsus väljendub veel oma esialgses värskuses tema esseekogus „Boje o zítřek“ („Võitlused homse eest“) ja sama ülev joon ei kustu üheski selle kirjaniku kõige hilisemaski essees, olgu see siis sellises, nagu täis kogu hingelist pieteeti väljendav mälestis-essee surnud naiskirjanikule, tšehhi psühholoogilise novelli meistrinnale Růžena Svobodová'le. Šalda oskab oma esseedes koondada vaadeldava eseme iseloomulisi jooni selliselt, et meie küünime nägema just nende omapärasusi, millele ta laseb oma vaimu valgusel ning varjul paista vajalisel määral, et elustuks meie silme ees kirjeldatava väärne suurus. Ta ei liialda mõne väärsema külje tursutamisega, vaid püüab võita meid kujutatava tõelisele hindamisele sisemise hingestamisega, milles on õigelt tasakaalustatud tundelisus ja intellektuaalsus.

Viimast kõrgelt hinnatavat omadust väljendab Šalda oma esseedes kõikjal, olgu et ta kõneleb temale nii kaugest minevikust, nagu on seda tema Dante-essee või jälle äsja surnuist, nagu võime lisandada juba eelpool mainitud Svobodová-esseele veel tema uurimuse 1928. a. suvel surnud luuletajast Antonín Sova'st või ka nii tänapäevale ligidal seisvast ja mitmesugustele eksiteedele ahvatlevast ainest, nagu on seda käsitlenud Šalda oma essees Tšehhoslovakkia presidendist T. G. Masaryk'ist, temast kui filosoofist ja kirjandusarvustajast, kellena see professor tõusiski kogu rahva vaimseks juhiks, mis on loonud olukorra, et tema presidendiks

edasivalimistel pole peale kommunistide ja sakslaste tšehhi politilised rühmitused, mis oma arvult ületavad kaugelt meie omi, seadnudki sellele kohale teist kandidaati.

Peale oma nooruse armastuse, impressionismi eest võideldes ei ole Šalda hiljem enam kuulunud ühtegi kirjanduslikku koondisse, mis on asetanud enesele mingi kunstilise

Vlatislav Hofman'i lavaehitus F. X. Šalda näidendile „Taženi proti smrti" („Võitlus surma vastu")

voolu esindamise ülesanded. Ja näib, nagu puuduksid sel kirjanikul-arvustajal selliseks koostööks vajaline instinkt, nagu puudub tal ka arvustajana tõelisele kirjandusloolasele nii vajaline and ainsa pilguga omandada ja edasi anda ülevaade hulgaliselt esinevaist kirjanduslikest nähiseist ja kirjanikest. Olles meister üksiku kirjaniku portree maalimises, ei või sama öelda Šalda'st, kui ta asub kirjandusloolasena lahendama ja lahutama kirjanduslikke nähiseid, et neid seada vastavasse paika ja valgusesse. Šalda kirjandusloolline selline

katse „Moderní literatura česká („Tšehhi moodne kirjandus"), ei vasta sellepoolest neile nõuetele, aga võib olla on siingi põhjus leitav asjaolus, et nimetatud teos on ilmunud juba 1909. aastal ja möödunud 20 aastat on viinud meid just kirjandusloo mõistetes ja nõuetes rohkem edasi kui eelkäinud kaks sajandit.

Šalda vaimse mina kunstilistest rühmitustest üleulatuv suund on omandanud tänapäeval koguni sellise ainult enese ümber keerleva ja sellises vaimses rippumatuses üksi rahu leidva väljenduse, nagu on seda tema kuukiri „Šaldův Zapisník" („Šalda päevik"), mis sisaldab algusest lõpuni kaastööd ainult oma toimetajalt ja väljaandjalt. Siin leiate teie selles meie „Eesti Kirjanduse" kaustalises, kuid lehekülgedelt vähemas ajakirjas luuletisi, novelle ja kriitilisi kirjutisi, meditatsioone elust ja kunstinähistest, siin avaneb universaalse kultuur-inimese pale, millel otsite asjata kortse, teades, et „Šaldův Zapisníku" maski taga asub aastais professor ja võrdleva kirjandusloo teadlane, kellelt meie oleme harjunud tavaliselt ootama krõbisevalt kuivi lehekülgi või vähemalt sügisest koldunud lehtedele omast uinutavat sahinat. See kõik on möödunud aga Šalda'st, nagu on jäänud geniaalsuse jooni eneses kandvad universaal-inimesed nooreks kuni goetheliselt kõrge vanaduseni. Viimasest iseloomulisest joonest on küll tingitud, et Prahas ja kogu Tšehhoslovakkias ootavad kirjanduslikud ringkonnad ühesuguse kannatamatu huviga iga selle omapärase ajakirja numbri järjekordset ilmumist. Ootajaiks aga on nii toimetaja professorlikud samalt alalt kaaslased kui ka noored väga erisuunalised kirjandushuvilased. Paljuski kommunismi kalduva noorte ühingu „Devětsili" häälekandja „Red'i" toimetaja Karel Teige tunnistas otsekoheselt, et kõige parema noorte kirjanduslikku loomingut valgustava teose on kirjutanud mitte mõni neile ideeliselt ligidal seisja, vaid just aastais Šalda.

On arusaadav, kui selline filosoofiline kirjanduskriitiline vaim ei võinud jääda püsima mingile ühele kunstivoolule, vaid vajas üldrahvuslikku lendu, mille tagajärjel Šalda on tõusnudki oma auväärsele kohale, mis tänapäeval võrdub täiesti selle oma rahva vaimse, mitte ühekülgse ühiskondlik-politilise juhi seisukohaga, mis jäi leseks ja täitmatuks sest ajast saadik, kui riiklikud ülesanded neelasid täiesti endise juhi kohalt filosoofi ja ajaloolase T. G. Masaryk'i, viies ta oma rahvast presidendina representeerima. Vabaksaanud vaimse juhi koht kuulub õigusega František Xaver Šalda'le, luuletajale, prosaistile ning filosoofilisele kirjandus-

teadlasele, universaalsele vaimu-inimesele tänapäeva Tšehhoslovakkias, kelle isiklik tagasihoidlikkus küünib nii kaugele, et tema ei luba ennast päevapildistadagi. Nii otsisin asjatult kogu Prahas tänavu veebruaris ja oktoobris tema pilti, ja kui see mul ei õnnestunud, tegin selle ülesandeks oma kirjandus-likkudele tuttavatele Prahas, kuid neilt tuli lõpuks vastus: ei leidu kuski. Siin-seal on küll ilmunud Šalda karikatuure, kuid mitte kunagi ega kuski pole olnud avaldatud temast ülesvõtet. Ja ainult sõbralikule Dr. František Kubka'le võlgnen tänu, kui lõpuks siiski võimaldus leida ülesvõte, mis kujutab kirjanikku-teadlast tema töötoas.

KAREL JA JOSEF ČAPEK NING FRANTIŠEK LANGER.

See on omasugune uus toon, mille toob vitaalne Karel Čapek tšehhi kirjandusse, kui pisivormi harrastav kirjanik, keda võiks nimetada mingiks relativistiks. Čapek'i toodud uudsus on õieti nähtav selle järele, millist kirjandusliiki ta just kasutab, kuigi nende kõigi iseloomulisemaks jooneks on, et nimetatud kirjanik ei püüagi puhta kunsti poole, vaid toob sellesse rahvapäraseid elemente, mis peavad andma tema loomingule oleviku inimesele vastuvõetava kuju. Tema romaanides leiame rohkelt kriminalistikat ja detektiivlugusid sisse põimituna, nagu leiame neis ka väga ohtralt puhtajakirjanduslikke sugemeid, millised lihtsad ja kõigile arusaadavad poolkunsti esemed peavad looma uue kontakti sellise kirjanduse ja tavalise igapäeva-inimese vahel, kuna Čapek on tähele pannud, et kirjanduse ja rahva laiemate hulkade vahel on hävinud pea iga side, mis leidub vast üksi kirjandus-kunsti ja üksikute selle nautijate vahel, millest aga pole küllalt, et kirjandus suudaks tõusta mingiks teguriks rahva elus.

Samasuunalise, kuid veidi teistlaadse kuju omandab see taotlus Čapek'i dramaatilises toodangus, milles kirjanik püüab samuti sensatsiooniliste, lavaliste ja kinoliste võtetega leida uuesti tee rahva laiade hulkade juurde.

Kõiki asju võttes relatiivselt, jääb Čapek siiski realistiks, kuid ei põrka tagasi edasi arendamast ja paisutamast oma nägemusi kuni tulevaste olukordade utoopiliste vaatlusteni, ilma et ta neid oma vaatlusi seoks kuidagi mõne rahvuse või mõne tendentsiga, ühiskondliku või ka millegi muuga. Ses suhtes ta on ise sama lihtsat vitaliteeti väljendav, nagu kujutab ta nähtavasti enesele ka oma lugejaid, kes tunnevad ainult mingit puhtloomusunnilist rõõmu, et on saabunud rahulikumad ajad, mil möödunud ilmasõja tapmised.

Dr. Karel Čapek

Karel Čapek on dramaatik, novellist, romanist, följetonist ning filosoof. Kahe viimasena nimetatud aladelt kirjutised ilmuvad tavaliselt radikaalses ajalehes „Lidové Noviny", mille toimetusliikmete hulka kuulub Čapek.

Koos František Langer'iga ja František Khol'iga on nad mõjutisi vastu võtnud itaalia renessansi novellilt. Čapek'i juures on see välismõju liitunud veel uus-klassikalise kirjandusliku teooriaga ja *commedia dell'arte* sugemetega, mis on noores Čapek'is eriti tugevad. Kuid need pole veel kaugeltki ainsad mõjud selles kirjanikus, kes on selle poolest äärmiselt eklektiline. Temas leiame meie veel ohtralt uus-romantismi, eksootikat, tehnikat, ja kõik see on üle ujutatud pragmaatilise filosoofiaga. Kui meie kõige selle alusena võtame Karel Čapek'i isikulise leidlikkuse ja omapärasuse otse hingelise vajaduse, siis saamegi need sugemed, millest koosneb see oleviku tšehhi kirjanik, kes on eriti näitekirjanikuna leidnud väljaspool oma kodumaad laialdase rahvusvahelise tunnustuse.

Karel Čapek'i romaaniks, mis äratas oma uue tendentsiga tema kodumaal suuremat tähelepanu, oli „Továrna na absolutno" („Absoluutse vabrik"), kuna ta oma järgmises romaanis „Krakatit" esitas meisterlikult tehnilist utopismi.

Viimati nimetatud romaan oli nagu ettevalmistuseks kirjaniku järgnevale dramaatilisele teosele „RUR", mis tõigi autorile üleilmse kuulsuse, ulatudes just mainitud näidendi kaudu „Estoonia" lavastuselt eestigi publikuni.

Karel Čapek'i hilisem dramaatiline toodang on pea erandita ulatunud üle kirjaniku kitsa kodumaa piiride, eeskätt saksa lavadele ja sealt pea kõigi kultuur-rahvaste teatriteni. Nende teemad on üldinimeslikud ja sensatsioonilised oma sisult, põnevad oma kujult, nagu „Věc Makropulos" („Makropulose asi"), milles on käsitletud igavese nooruse probleemi, kuna näidendi peategelane lauljanna Emilia Marty hoiab alal oma nooruse kolme sajandi kestel, millega seguneb veel müstika ja detektiivsed lood ja nende üle sädeleb Čapek'i filosofeering inimeselu kestvusest. Koos oma venna Josefiga, kelle tõeliseks kutseks on maalikunst, on Karel Čapek loonud näidendi „Ze života hmyzu" („Insektide elust"). Karel Čapek'i draama „Adam Stvořitel" („Adam Looja") tundub liiga targutavana, — kuna „Insektide elust" ja näidend „Röövlid" on leidnud võõrastel lavadel pea sama suurt poolehoidu, nagu autori kodumaalgi.

Tšehhi utopistlikkude teoste autor on avaldanud ka väga vaimukaid reisukirjedusi kahes eriraamatus: „Italské listy" ja „Anglické listy" („Itaalia kirjad" ja „Inglise kir-

jad"), millest viimased käsitlevad Karel Čapek'i sõitu Inglismaale sealse Pen-klubi külalisena. Need šarmantsed ja haaravalt kirjutatud kirjad on erilist huvi äratanud väljaspoolgi, eriti viimasena nimetatud teose inglise- ja prantsusekeelsete tõlgete kaudu.

Karel Čapek'i viimane äsja ilmunud raamat „Zahradníkův rok" („Aedniku aasta") on ka koostöö tema vennaga, kes sellele väga mõnusalt loetavale vaimukale vestlusele on andnud tabavalt vastava täienduse oma õnnestunud joonististega. See „kõikide aednikkude õpetuseks kirjutatud", nagu leiame nimelehelt, raamat on kirjandusliku följetonina oma vaimuka vestlusega parimat, mis mul on juhtunud lugemiseks selt alalt, kuigi raamatus käsitletakse vaid neid töid, mis aednikul tuleb teha aasta jooksul aias. Teosest voolab kerge, aga just selles kerguses humoorikalt mahlakas vestlus tõmbab meid kaasa raamatu lugemisel. Pea lapselikud joonistised Josef Čapek'ilt on stiililt kooskõlastatud venna kirjandusliku teosega.

Kahtlemata on see raamat sündinud vendade Čapek'ite villas, mis asub kaugel Praha eeslinnas, kus elavad kirjanik ja kunstnik Čapek koos, suvel kui ka talvel.

Kuigi Josef on oma kutselt maalikunstnik, on teda vend Karel sagedasti kaasa tõmmanud kirjanduslikule tööle, nagu kuulsime sellest eelpool juba „Insektide elust" puhul. Kuid kunstnikust vend on teotsenud ka iseseisvalt kirjanduslikul alal: avaldades ekspressionistlikus proosas raamatu „Lelio" ning katsetades koguni iseseisva draamaga „Země moha jmen", aga tema peaalaks jääb kindlasti maalikunst.

Karel Čapek'i kõrval on tšehhi näitekirjanikest František Langer tuntuim välismail. Kaasaeglasena kuulub Langer sama generatsiooni, kust on pärit Čapek, ja mitte üksi aastailt, vaid tedagi on mõjutanud samad uus-klassitsistlikud teooriad. Ilmasõja on Langer kaasa teinud sõjaväe-arstina ja Venes on möödunud temagi legionääri aeg, mille vastukajastusena leiame tema jutustava proosa teoses „Želesný vlk" („Raudne hunt"). Kuid enese leidis see kirjanik alles dramaatilises toodangus, millest olgu mainitud tema naljamäng „Velbloud uchem jehly" („Kaamel läheb läbi nõelasilma"), kuid rahvusvaheliselt ulatuslikum kuulsus sai osaks autori „Perifeeriale". Viimases on tegevuspaigaks linna agul, mis ei tarvitse olla kaugeltki Praha oma, kuna tegelaste hingelises käsitluses on väga hõredalt tüüpiliselt tšehhilist, küll on aga neis rohkelt üldinimeslikke ja slaavilisi jooni, olles nagu mingiks panslavismi kirjanduslikuks kajastuseks

ja pealegi väga õnnelikult tabatuks. Tegevus keerleb samuti kriminaalse sündmuse ümber, nagu armastab neid just Čapek, kuid „Perifeerias" aset leidnud tapmisele järgneb dostojevski'lik patukahetsus, mille õhutajaks on sümboolne, à la Leonid Andrejev'i kujud, kõndiv ja jutlustav südametunnistus ja viimase maisem jätk joodiku, endise kohtuniku kujul, kes püüab teostada mingit kõrgemat õigust. See piiratud sündmustik on aga ekspressionistlikult lahastatud 12 pildiks, mille vahelduv kirevus ühineb kahe kunstipärasema sisemise väärtusega: hingelise drastika tabavad momendid, lühikesed, aga seda jõulisemad, ning purustava satiiri läbitud õnnestunud pildid, mida kõiki on koostamas autori suure sisemise potentsiga dialoog, — mis kõik kokku ongi neiks peategureiks, mille tõttu nimetatud näidend on rännanud kõigi kultuursemate rahvaste, välja arvatud meie lavad, teatritesse ja saavutanud haarava menu.

Kirjanduslikult on ehk vähem õnnestunud Langer'i järgmine lavateos „Grandhotel Nevada", kuid seda suurem menu on kindlasti kirjaniku viimasel naljamängul, mille ürgesietendus oli alles tänavu kevadel Praha Vinohrady teatris: „Obráceni Ferdyše Pištory" („Ferdyš Pištori pöördumine"), mis tähendab osalt tagasiminekut „Perifeerias" käsitletud ainele, kuid seekord vaatleb autor seda nalja ja pilke kõverpeeglis.

František Langer ei ole välismaal siiski nii kuulus, et võiks elada nagu tema kaasaegne Karel Čapek, oma välismaistest honoraridest, eriti kui mitte unustada, et Ameerika pole mänginud veel ainustki Langer'i, küll aga Čapek'i näidendeid. Langer töötab praegugi sõjaväe-arstina, jagades oma kirjanduslikule tööle vaid jõude-hetkeid. Ta näikse ka ise suhtuvat oma kirjanduslikusse töösse, nagu mingisse kõrvalisesse. Vähemalt talitab ta oma näidendite esietenduste puhul, nagu on teinud seda meie A. H. Tammsaare oma „Juuditi" esietendustel nii „Draamateatris" kui ka „Estoonias": ei ilmu neile. Isegi oma „Perifeeria" esietendusele ja hilisematele Max Reinhardt'i lavastusele Berliinis ei tulnud autor, kuigi oli andnud vastuse, millest hea taht-mise juures võis välja lugeda tuleku nõusoleku.

Olin veel teatud määral Karel Čapek'i välimise inimese mõju all: kõhna näoga, millest vaatab välja tõelise utopisti puuriv pilk, mis võiks kuuluda mõnele oleviku Conan Doyle'i peaajus sündinud juurdlejale, ja see tšehhi kirjanik mõjus tõepoolest veidi tontlikult, nagu seisaksid selle mehe selja taga mingid universaalsed robotid, kes võiksid toimida iga-

Dr. František Langer

ühega just selliselt, nagu heaks arvab nende käsutaja. Aga siis möödus see jubedus samal hetkel, kui kostis kirjaniku vaimukas vestlustoon kõneluses, mille kestel muutus ta ilmegi maiselt heatahtlikuks ja pehmeks. Sellise mõju all olles, mis hiljem mälestuses pöördus ikka tagasi, ei võinud ma muidugi aimata, kui puhates vaatasin pealt, — polnud parajasti midagi paremat teha oma pealelõunase vaba tunniga, — kuis mängisid piljardit kaks härrat Praha paremas seltskondlikus koondises, mis vastab umbes „Seltskondlikule majale", „Společenský klubis", kus oli avatud mulle ootamatu võõrastevastuvõtlikkus viibimise ja töötamise võimalustega, et teine mängijaist, tšehhi sõjaväelase mundrit kandev, kaunis tugev ja tüseda ilmeline, laiaka heatahtliku tšehhlase ilmega, oligi Dr. František Langer. Alles hiljem kuulsin „Pestrý týden'i" toimetajalt ja nimetatud klubi sekretärilt Dr. B. Markalous'ilt, et nii oligi teadmatult möödunud esimene kohtumine František Langer'iga, keda olin hakanud just samal päeval telefonil taga otsima.

Aga tugev koomiku joon on selles näos salgamatult.

Prahat oktoobris uuesti külastades oli mul juba rohkem õnne: samas „Společenský klubis" samuti piljardi mängul kohtasin juba külastamise esimesel õhtul František Langer'i, kes, mängu katkestanud, algas sõbralikku vestlust, mis keerles tema kirjandusliku loomingu iseloomulisemate joonte märkimisel ja mõne tema näidendi Eestis lavastuse lubaandmisel.

MÄLESTUSI JA MÕTISKLUSI „ŠVEJKI“ AUTORIST.

Jaroslav Hašek oli mulle esimeseks tšehhi kirjanikuks, keda kohtasin isiklikult oma elus. Muidugi ei olnud see nüüd Tšehhoslovakkiat külastades, vaid juba üle kümne aasta varem, ilmasõja päevil. Olin puutunud kokku sõja ajal nii mitme tšehhi rahva esindajaga, kuid need kõik olid mõnelt muult huvi-alalt, peaasjalikult sõjaväelased, kes küll rõhuvas enamuses olid kuulunud enne ilmasõda kõige mitmekesisematesse elukutsetesse. Leidus nende hulgas mõnigi ajakirjanik, aga enne kohtumist Hašek'iga polnud ma sattunud veel tšehhile, kes oleks tunnustanud oma ennesõjaaegseks elukutseks, kuigi kõrval-alana, kirjanduslikku tegevust.

1917. aasta sügis oli vene sõjavägede ülemjuhataja staabi asukohaks olevas Mohilevi kubermangu samanimelises linnas äärmiselt kuiv ja kaunis, nagu ei tunnegi meie oma kodumaa ebakontinentaalses kliimas selliseid sügiseid. Linna-pargi koristamata lehestikuga kaetud tänavatel oli tõeliseks igapäiseks mõnuks jalutada tolle „naiste suve“ varases hämaruses ja õhtuses kottpimeduses. Õhtupoolikul ametist tulles tegin vaid väikese tiiru ja siis tuligi mul minna koju läbi koldunudlehelise pargi. Sellisel õhtul kohtasin kord pargi väravas tuttavat tšehhi ohvitseri tundmatu saatel. Vahetasime tuttavaga paar sõna ja pidime juba lahku minema, kui tšehhi ohvitser mult küsis, kas ma ehk ei tahaks nendega kaasa tulla ohvitseride kasiinosse. Läksingi, ja õhtust süües juba imetlesin oma värske tuttava lugupidamist vene vodka vastu, mille harrastuseni pole veel jõudnud tänapäevalgi. Vene õlut manades kiitis see võõras tšehh aga vodkat seda hoogsamalt. Aga Austria on ju veini-maa, pidin juba mitmel puhul segama oma uut tuttavat küsiva vahelehüüdega. Peale õhtusööki läksimegi üle veinidele, millist varustust vähemalt

ei puudunud ülemjuhataja staabi ohvitseride kasiinos: markide ja sortide valik oli rahuaegseski mõttes väga ulatuslik. Vist ikka oli see juba esimest pudelit juues, kui kuulsin tšehhi ohvitserilt, et tema kaaslasel on siiski enam-vähem õnnestunud pääseda sõjagi päevil oma endise tegevuse alale nii ligidasele tööle: kirjanikust olla saanud ajakirjanik, mis olla ju tavaline nähis rahuajalgi. Seal kuulsin siis, et Jaroslav Hašek, — nii oli mu uue tuttava nimi, — on olnud Prahas tegev kirjanikuna ja nüüd toimetab ta Venes sõjavangis olijaile kaasmaalasile ajalehte. Uue pudeli lauale tulekuga tõusis meie vestluse hoog. Küsitlejaks olin nüüd mina, ja varem vaikiv Hašek oli muutunud juba õige jutukaks: pilkekirjanik tuli iga klaasi tõstmise järele ikka selgemalt nähtavale.

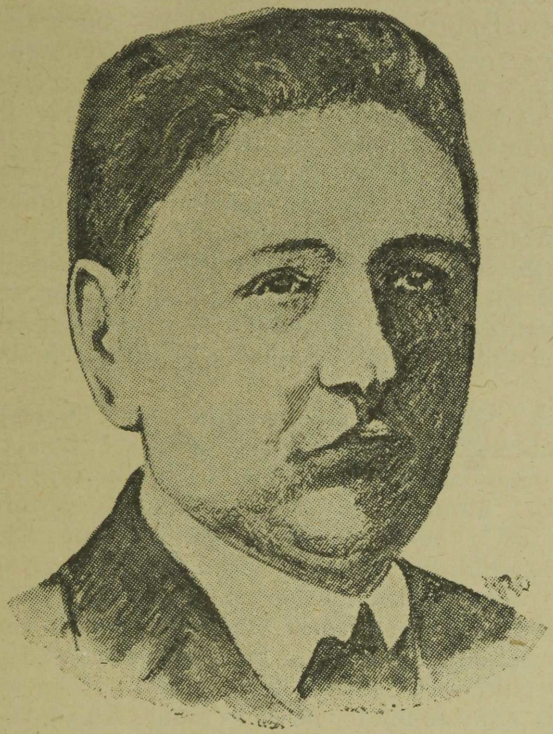
Kohtasin siis hiljem veel paaril korral Hašek'it ja meil sobis juba kahekesi rohkem kirjanduslik kõnelus, kuid sealjuures ei võinud puududa ka alkohol: Hašek'i loomus nõudis seda vist samal määral, nagu see sõjaväeline miljöögi, milles mõlemad noil ajul liikusime. Muidugi polnud mul tol ajal mingit aimu Hašek'i ilukirjanduslikust loomingust, millest mulle esimesena lugeda sattus mingi lühem humoresk kirjaniku toimetatud ajalehest, mis oli määratud pea erandita tšehhoslovakkide legionääridele. See humoresk ei öelnud just palju, vähemalt mitte midagi uut, mis ma polnud kuulnud juba autorilt meie koosviibimistelt, kuid selleski sädeles kaasakiskuv huumor. Aga see kõik veel ei lasknud mul oletada Hašek'is geniaalset kirjanikku, keda õppisin tundma alles peale tema surma, kui olin vist 1924. aastal tutvunud tema „Vahva sõdur Švejki seiklustega ilmasõja kestel" esimese andega.

Ilmasõja päevil polnud Hašek kirjutanud veel oma peateost ja tema tol ajal juba ilmunud humoreskid olid ajalehtedes laiali pillatutena toonud autorile vaid keskpärase humoristi kuulsuse, nagu kinnitasid mulle tolleaegsed kirjanduslikumad tšehhi sõjaväelised tutvused, kellelt pärisin oma uue kirjandusliku tuttava loomingu kohta teateid.

Ei olnud ka ilmasõja meeleolud kuigi soodsad puhtkirjanduslikkude huvide ja kõneluste tekitamiseks, kuna ju mahti jäi õieti nii vähe kirjanduslikkudele üritustele, mis pidid tahes-tahtmata maad andma märksa proosalisematele elunähistele.

Kui siis Hašek peale oktoobri revolutsiooni sattus vist päris geograafilistel põhjustel, — jäädes maha ida poole nihkunud tšehhi legionääridest, — enamlastega külg-küljelisse

naabrusse, ei olnudki tal muud pääseteed, kui teenistus vene enamlaste juures. Oma kaasmaalastest oli lahutamas teda vaenuline front Volga kallastel, kuna Hašek asus tšehhoslovakkide ja vene enamlaste kokkupõrgete päevil Uurali mägestiku keskmises raioonis, seega siis mitte just

Jaroslav Hašek

väga kaugel oma suguvendadest, kes tõmbusid kord-korralt ikka rohkem ida poole ja tõttasid Kauge-ida kaudu oma kodumaale ligemale. Hašek jäigi Venemaale ja töötas vene enamlaste riigiteenistuses kuni 1920. aastani. Ta esimene abielu tšehhi naiskirjaniku Jarmila Hašková'ga oli katkenud juba kodumaal ning Venes abiellub ta teist korda venelannaga. Vene riigiteenistuse aastad pole kirjanduslikult vist palju lisa toonud, kui mitte arvestada neid rohkearvulisi muljeid, mis Hašek Venest on kaasa toonud ja hiljem kodumaal kasu-

tanud. Noil oma ametniku-aastail on olnud Hašek täpne ja korralik, loobudes isegi purjutamast. Kuid siis on hakanud teda sööma kodumaa-igatsus, ning suurte raskuste äravõitmisel on tal lõpuks õnnestunud hankida luba väljasõiduks Venest ja sissepääsuks oma kodumaale. Kuna tšehhi legionääride teekond kodumaale viis neid läbi Kauge-ida, on Hašek'i matk märksa lühem: läbi Eesti ja Saksa. See oli kohe meie vabadussõja järel, kui Hašek tuleb Narva kaudu Eesti. Tol ajal õitses siin järelsõjaline spekulatsioon ega võinud olla kuigi meelitavad need muljed, mis sai tšehhi humorist meie kodumaast. Ta ise on neid hiljem kirjeldanud lühemas humoreskis, mis on ilmunud minu tõlkes kogus „Švejk Eestis". Muidugi on selleski kujutluses palju hüperboolset, nagu on see Hašek'i koomika iseloomulisemaks jooneks: õnnestunud liialduste kaudu saavutabki ta vajalise koomika. Meie kodumaa elu vaatlustel tuli lisaks veel seegi, et kirjanik oli Venes viibides harjunud nägema meie olusid sealsete prillide läbi ja siinviibimise lühike aeg, õieti ainult läbisõit, ei võimaldanud loomulikult mingit ümberorienteerumist.

Hašek'i läbisõit Eestist sündis täiesti tähelepanematult meie avalikkusele: ei olnud see ka veel tänapäeval ilmakuulsuse omandanud „Vahva sõdur Švejki seikluste" looja, vaid tol ajal ainult lühemate humoreskide autor. Ja pealegi polnud ja pole meie ajakirjandus kunstiilma esindajate Eestis viibimise kohta olnud kunagi kuigi hästi informeeritud. Olgu ainult nimetatud, et samal ajal, kui Hašek viibis Eestis läbisõidul idast läände, külastas meid selline ilmakuulsus, nagu tantsijanna Isadora Duncan oma teekonnal läänest metsikusse itta, ilma et meil oleks ükski ajaleht märkinud tema siinviibimist, mis oleks mõnes kultuursemas riigis olnud suurimaks sensatsiooniks, eeskätt just ajakirjanduses.

Ei kohanud ka nende ridade kirjutaja oma kirjandushuvilist tuttavat tema Eestis viibimise päevil, nagu ei õnnestunud see mul enam kunagi — Jaroslav Hašek'i ootamatult varase surma pärast.

Kodumaale jõudnud Hašek'iga on sündinud õige järsk pööre: kirjandusliku loomingu soone värske vooluga ühtaegu on alanud õllerikkas Tšehhoslovakkias kirjanikul endine alkoholiküllane aeg oma teise abikaasa täieliseks imestuseks. Võib-olla oli selle kaudseks põhjuseks seegi võõristav vastuvõtt, mis Hašek'ile kodumaale tagasi tulles on vähemalt alguses osaks saanud. Võib-olla aga ka, et ärkasid Prahas vaid endiste pohmeluslikullaste päevade mälestused uue hooga

ja kiskusid kirjaniku kaasa. Olgu kuidas oli, kuid õnneks on jäänud Hašek'il ka päevi loominguliseks tööks ja neil aegadel ongi sündinud tema peateos, „Vahva sõduri Švejki seiklused", tšehhi oleviku kirjanduse rahvusvaheliselt populaarsem toode.

Teadsin juba Tšehhoslovakkiasse sõites, et seal ei tule viisakas seltskonnas olles kõnelda sellisest piinlikust teemast, nagu Jaroslav Hašek'i kirjanduslikust loomingust, millest juttu tehes inimene võiks aina rikkuda korralikkude tšehhide head tuju, kes sind ehk on sõbralikult vastu võtnud. Ükski prohvet ei ole kuulus oma kodumaal — selle testamentliku kõnekäänu tõde sain ma aga selgemalt tunda just selle nii populaarse tšehhi kirjaniku kodumaal, kus ta ka veel peale surma ei ole kaugeltki nii tuntud ja kuulus, nagu kirjanduslikus välisilmas. Ametlikud tšehhi kirjandusteadlased ja paljud kirjanikud ei taha tunnustada veel tänapäevalgi selle humoristi kirjanduslikke väärtusi, veel vähem ta teeneid. Veel hiljuti lugesin ma tšehhi parempoolsest ajalehest päris tõsiselt mõeldud kirjutist, milles kaaluti, kas ei tuleks täiesti ära keelata Hašek'i „Švejki" tõlkimine võõrastesse keeltesse, kuna see teos riivata eriti tšehhi sõjaväe au, sest võida tekitada välismaalastes arvamise, nagu oleks iga tšehhi sõdur Švejk. Ja seda kirjutasid tõsised inimesed tõsiste nägudega!

Olles sellest informeeritud, ei tõtanud ma just mainima, et olen selle teose tõlkinud eesti keelde, eriti kui puutusin kokku parempoolsete ringkondadega. Arusaamist selle tšehhi kirjaniku loomingule aga leidsin nooremas põlves, kelle esindajana kõnelesin esimesena Karel Teige'ga, kellest teadsin mingist ajalehe kirjutisest, et ta on kaitsnud Hašek'i kirjanduslikku toodangut.

Alguses olin lootnud, et saan selle kirjaniku kohta lähemaid andmeid tema esimeselt naiselt, kirjanikult Jarmila Hašková'lt, mis aga kahjuks ei teostunud. Vene sõjavangist kaasa toodud teine abikaasa on aga venelanna, kellel oli õige vähe aimu oma mehe ennesõjaaegsest kirjanduslikust toodangust ja õppis tundma oma abikaasat kui silmapaistvat komissari Uurali jalal. Seal aga oli Hašek ainult äärmiselt korralik ja korrektne nõukogude Vene ametnik, kes pole isegi alkoholi tarvitanud. Teine proua Hašková on olnud üpris väga üllatatud, kui ta mees, Prahasse tagasi jõudnud, hakanud väga ohtralt jooma ja ühtlasi ka kirjanduslikult teotsema. Otse kaks iseinimest olnud ametnik ja kirjanik Hašek, jutustab nagu suurt pettumust tundes ametnik-Hašek'i kadumisest proua Hašková, olles ise nähtavasti päris rõõmus mälestades oma mehe ametniku-karjääri päevi.

Ei ole olnud kaugeltki sõbralik see vastuvõtt, mis osaks sai Jaroslav Hašek'ile tema kodumaale jõudmisel. Tema vaenlased on levitanud kirjaniku kohta kõiksuguseid võimalikke, veel rohkem aga võimatuid kuulujutte, mille pahatahtlikkus ületanud kõik. Nii on kõneldud kui kõikumata tõsiasja, et Hašek on nõukogude maal komissarina lasknud surmata kümnete kaupa tšehhi legionääre, kõnelemata vähematest, kuid sama pöörastest kuuldustest. Nii kõneldi mulle kui tõsiasjast järgmisest kohtumisest. Tagasi kodumaale jõudes on ta kohanud oma endist head sõpra, luuletajat Karel Toman'i, kes aga pole andnud talle kätt, öeldes: „Seni kui sa pole ümber lükanud sinu kohta ilmunud teateid, et oled komissarina lasknud surmata meie legionääre, luba, et ma sulle kätt ei anna." Selle peale on Hašek veidi kõrvale kutsunud oma endise sõbra Karel Toman'i ja öelnud talle küllalt valjult, et kuuleksid teised, kes viibisid juba algusest peale kohtumise juures: „Kallis sõber, sa tead ju, kuidas on tavaliselt selliste juttudega, ja kuidas need tekivad. Ka mina pole seda kõike teinud, mis minust kõneldakse. On ju tõsi, et sai vahest ajaviiteks inimesi nülitud ja mõni elavaltki ora otsa aetud. Samuti pole ka tõsi see, et oleksin lasknud surmata kümnete kaupa tšehhi legionääre. Neid oli kõigest 25 meest meie legionääride hulgast, keda lasksin maha kõmmutada."

Selle järele eemaldunud sõber Toman, olles just mitte kõige paremas tujus, kuna Hašek'i silmad säranud temale omases pilkelises naerus.

Kord jutustanud Hašek teisele endisele sõbrale, kuidas ta Venemaal komissarina hiinlase liha söönud ja kui maitsev see olnud.

Hašek'i kirjanduslik looming, millest meie tunneme ainult tema suurteost „Sõdur Švejki" ja mõningaid lühemaid novelle, on kaugelt ulatuslikum, kuna tema kogutud teosed on mahutatud viieteistkümnesse andesse, mis sisaldavad peaasjalikult tema lühikesi humoreske, aga ei puudu ka Hašek'i — luuletised. Kirjaniku terav ühiskondlik meel, mille nõudlikkus küünib sotsialismi äärmisesse pahemasse tiiba, tema lõikav satiir, mis ei jäta kedagi salvamata, kirjaniku eluviis, mis kogu tema elupäevadel ei hoolinud palju seltskondlikkudest nõuetest, — see kõik on muutnud Jaroslav Hašek'i nime tema kodumaal enam kui odioosseks, eriti parempoolseis ringkonnis, kus on kerkinud peale ülal juba mainitud juhu mitmel puhul küsimus, kuidas takistada Hašek'i „Sõdur Švejki" levimist välismail, kuna selles ilukirjanduslikus teoses

näevad need ringkonnad tšehhi hea nime rüvetamist, eitades täieliselt nimetatud kirjaniku kogu loomingut, eriti aga tema suurteose kirjanduslikku väärtust. Kuid muidugi võivad teha sellised nõutlemised ainult nalja Hašek'i rabelais'likult küünilise, aga siiski jõulise pilke ja satiiri pooldajaile. Tšehhoslovakkias peaks tänapäeval viisakais perekonnis samuti rippuma salongi uksel lehekesed, eriti välismaalastele: „Sõdur Švejkist ei ole lubatud kõnelda", nagu rippusid omal ajal Kopenhagenis samasugused sildid paremate perekondade salongide ustel keeluga kõnelda Ibsen'i „Nukkude kodu" kangelannast Norast. Kuid loodame, et möödub säärane vajadus esimesegi kohta, nagu on möödunud ammugi suure norralase naiskangelase kohta, kelle looja oli sama võõras oma kodumaal, nagu on seda Hašek ikka veel, kuigi ta puhkab juba mitu aastat kalmistul.

Kui ei taha veel tänapäevalgi tšehhi kirjanduslik ilm palju teada Hašek'ist, on ta aga võitnud oma kodumaalgi suure ja laia publiku keskel arvuka lugejaskonna, kes on teinud Hašek'i kirjastajastki rikka mehe. Välismaadel aga on sel kirjanikul veelgi parem nimi, mis on pealegi kogu aeg paisumas, kuna on tõlgitud tema teostest pea kõigisse ilmakeeltesse üksi „Švejk", tõlkimata aga on selle kirjaniku lühikesed humoreskid, mille hulgas leidub veel rida kirjanduskunstilisi pärle, mis on vabad sellistest puudustest, nagu leiame neid tema suurteoses, sest ei tohi unustada, et varane surm ei lasknud autoril lõpule viia oma romaani, kõnelemata selle viimistlemisest.

Oli nagu enesest mõistetav, et Jaroslav Hašek'ilt siirdus mu huvi tema peateose „Švejki" jätkajale ja lõpetajale Karel Vaněk'ile, keda tahtsin meeleldi kohata just selles õllepoes, milles oli istunud Jaroslav Hašek nii sagedasti: „U Fleku". Muidugi ei paku see vähe silmapaistev õllepood midagi iseäralikku tavalisele külastajale, kel puuduvad mälestused Hašek'ist ja tema „Švejkist", aga viimase sõpru näed siin õige paljugi, nagu tuletab kirjanikku meelde tema piltki seinal. Mõnigi pilk lendab õllekannult sellele pildile seinal, kuigi ehk enamus oletab, et see kujutab vist kõrtsi endist peremeest, aga teadmatuses olevale külalisele selgitab asja peagi Hašek'i anekdootides kaunis kodune kelner, lootes, et hindate pärast tema ettekandmise osavuse kõrval ka veel tema kirjanduslikke teadmisi, lisades juurde kümme või paarkümmend hellerit tavalisele jootrahale saadud informatsiooni eest.

Tšehhi ajakirjaniku Maksimiljan Huppert'i kirjutis ajalehtedes, et Švejk-prototüüp on tõeliselt elanud ja teotsenud

Prahas kingsepp-koerakaupmehena, on äsja ilmununa praegu sünnitamas tõelist sensatsiooni tšehhi kirjanduslikkudes ringkondades.

Need on mälestused Jaroslav Hašek'ist ja tema kirjanduslikust loomingust, mis kerkivad tšehhi kuulsa Pilseni õhkkonnas vestluses kirjanik Karel Vaněk'iga, kes on saavutanud eneselegi kirjandusliku nime „Švejki" jätkamisega. Teda ei tunta selle kaudu mitte üksi oma kodumaal, vaid ka väljaspool Tšehhoslovakkiat, milleks oleks vaevalt õigustanud Vaněk'i muu, peaasjalikult samuti humoreskidest koosnev ilukirjanduslik looming. Hašek'i südamesõbrana olid tol ajal politilistelt aadetelt kommunistlikule Karel Vaněk'ile enamvähem teada Hašek'i kavatsused „Švejki" jätkamisel, ja kui surm katkestas Hašek'i töö neljanda ande käsikirjal, siis tuli Karel Vaněk tulutoovale mõttele: viia lõpule sõbra käsikiri ja kirjutada veel kaks uutki raamatut Švejki Vene vangipõlvest. Tänapäeval on Vaněk juba loobunud oma kommunistlikest kalduvusist, kuuludes politiliselt tšehhi põlise välisministri Dr. Eduard Beneš'i erakonda, kergelt kristlikult ja sama hõredalt sotsialistlikult jumestatud parteisse.

Ei ole küll ühegi tšehhi kirjaniku teosele osaks saanud selline rahvusvaheline menu, nagu Jaroslav Hašek'i „Švejk'ile". Praegu on teostumas nimetatud teose tõlkimine jaapani keelde. Vist küll esimene ulatuslikum romaan, mis on tõlgitud tšehhi keelest nimetatud idamaise kultuursema rahva keelde. Vene keeles on ilmunud „Švejk" koguni kolmes eritõlkes: Moskvas, Leningradis ja Riias. Tänini on tõlgitud „Švejk" peale eelpool juba nimetatud keelte veel järgmiste rahvaste keelde: eesti, läti, saksa, kroaati, sloveeni, poola, prantsuse, inglise keelde Inglismaa ja teine Ameerika jaoks, hollandi, taani ja norra. Selline menu vähem kui kümne aasta kestel, teose esimese ande ilmumisest arvates, on juba ise enese eest kõnelev, kuigi „Švejkil" on kunstiteosena vägagi suured puudused.

Peale selle on „Švejki" lugemata kordi dramatiseeritud mitme rahva näitelavadel, pea sama palju kordi filmitud, ning minu Prahas olles demonstreeriti mulle isegi „Švejki" grammofoni-plaate tšehhi keeles ja teati kõnelda, et saksaskeelsed grammofoni-plaadid ilmuvat ka juba ligemal ajal müügile. Säärane rahvapärastamine aga võib muuta vastumeelseks teose neilegi, kes on olnud kord tõeliselt kiindunud tšehhi kirjaniku nimetatud sõjaromaani. Aga laiakstallamisest ei pääse küll keegi, kellele menu on osaks saanud, sündigugi see kas või alles peale surma, nagu Jaroslav Hašek'ile.

NOORTE KIRJANDUSLIK-KUNSTILINE VOOL POETISM JA KIRJANDUSNÄHISTEST TŠEHHIS.

Tšehhoslovakkias viibides jõudsin eneselegi ootamatult veendumusele: mida väiksem rahvas, seda rohkem kirjanduslikke erirühmitusi! Või paistavad nad väiksemate rahvaste juures rohkem silma, need mitmesugused, sagedasti väga vähegi üksteisest erinevad rühmad ja rühmakesed? Igatahes leidsin ma Tšehhis märksa rohkem vooludesse ja voolukestesse kildumist, kui olin seda kohanud Poolas, kuigi olin viimati nimetatud maa kirjanduse üksiknähistega rohkem suutnud tutvuda. Tšehhi kirjanduse rühmadele tuli aga komistuda juba Prahas viibimise esimestel päevadel. Kõige pealt väljendub muidugi rühmade vaheline antagonism, mida ei varjata juba välismaalase eest enam samal määral, nagu võime seda näha suuremate rahvaste juures: viimased püüavad sisemised tülid ja hõõrumised välismaalase ees siiski rohkem tagaplaanile nihutada. Seda olin Poolas märganud vägagi selgesti. Vähemalt ei tõtatud nende tülide väljatoomisega, kuid Tšehhis võisin neid tunda juba esimestel päevadel. Muidugi raskendab selliselt küsimusse suhtumine väga tunduvalt välismaalase tööd, kui seda on juhtimas tõsine tahe erapooletuks ja võimalikult objektiivseks tutvumiseks kirjanduse ja kultuur-küsimustega. Arusaadavalt ei või eksiradadele juhtimised olla kuigi püsivad ja peagi juba orienteerud täiesti, kui aga keele oskamine võimaldab otsekohese raamatulise tutvumise kaudu nii vajalise kontrolli isikutelt saadud andmete läbitöötamisel. Ja seda võimalust ei jätnud ma kasutamata.

Oli osalt juhuseks, et kohtasin kohe peale Prahasse jõudmist Karel Teige't, kes on noorte rühmadest nõndanimetatud poetismi voolu häälekandja „Red'i" toimetajaid. Tema juhtis mu tähelepanu eeskätt muidugi sellele tänapäeva

Tšehhi kirjanduses kaunis silmapaistva koha omandanud poetismi voolule. Kui mind tšehhi välisministeeriumi presse osakonnast oli juhitud peaasjaliselt parempoolsemate kirjanduslikkude voolude ja inimeste juurde, ehk õigem oleks vast öelda: kirjanduslikkude keskerakondlaste manu, siis olin ma ise peale esimesi tutvusi kättejuhatutega jõudnud ajakirjade ja raamatute järele valides tšehhi kirjanduse pahempoolsemate voolude esindajate juurde. Osalt olid need niidid mulle antud ju Hašek-Vaněk'i „Švejki" tõlkimise kaudu, kuna nimetatud teose autorid on seisnud õige ligidal kõige pahempoolsematel vooludel.

Karel Teige kaudu ei tutvunud ma üksi poetismi voolu põhilausetega, vaid meie mitmekordse kohtumise kestel „Metro" kohvikus Národní třída'l peetud kirjanduslik-kunstilised vestlused ja informatsioonid andsid mulle päris täielise ülevaate tšehhi kirjanduslikkudest tänastest vooludest. On ju see eraelus tehniliste ja arhitektiliste küsimustega teotsev Karel Teige, kes teenib mingis ehituslikus büroos, olnud pea kõigi tšehhi moodsate kirjandus- ja kunstivoolude kas otseseks inspiraatoriks või seisnud neil mingi vaimse ristiisana õige ligidal. Oma noorusest hoolimata on ta õige lugenud ja avaldab kirjandusliku kultuur-inimese sümpaatliku mulje. Nagu nooruses tavaliselt, näikse aga ka Karel Teige olevat ühekülgselt lugenud peaasjaliselt kõige uuemat kirjandust, millesse tal külluses kindunud usku.

„Umělecký spolek Devětsil" (Kunstiühing Üheksajõudu) ümber on koondunud rida silmapaistvaid nooremaid luuletajaid, esseiste, prosaiste, kelle hulgas aga näitekirjanikud pea täiesti puuduvad, nagu pole tšehhi noorem kirjanduslik põlv üldse andnud pea midagi mainimise väärilist draama alal. Ei puudu selles ühingus ka kunstnikud ja arhitektid. Need üheksa jõudu, mis seovad ühingu liikmeid omavahel, on üheksa muusi, sest „Devětsil" tahab edasi viia oma kunstilise rünnaku k õ i g i kunstide rindel ega piirdu üksi kirjanduse, kujutava kunsti ja arhitektuuriga, vaid siia kuuluvad ka teater, tants, muusika, skulptuur jne. Propaganda abinõuks on ajakiri „Red", mille nimi on tuletatud kahest sõnast: „re" sõnast „revue" ja lõpu „d" on „Devětsili" algtäht.

Kui „Devětsili" ümber koondunud kunsti-inimesed on võtnud oma voolu ühiseks nimeks „poetism", siis oleks raske nime ühtlust kanda täiel määral üle selle ümber koondunud üksikute kunstide ilmete täieulatuslikuks iseloomustuseks: neis puudub selline ühtlus. Arhitektuuris valitseb täieline konstruktivism ühemeelselt, ja ainult varieeruvalt on märgata

pisiasjalisi lahkuminekuid neis „Devětsili" arhitektoonilistes kavandites, millega võisin tutvuda ajakirja „Red'i" aastakäikudest. Kuid selle voolu loovad kirjanikud ei kõnele kirjanduslikkude küsimuste käsitlusel ka enam nii ühtlast ja selget keelt. Poetism kirjanduses tahab eeskätt olla vaba igasugusest ideoloogiast, püüdes olla vaid poeesiaks viiele meelele ja luuletada mitte üksi sõnades, vaid ka värvides. Selles peab väljenduma — *Ars major*, mis köidaks kõiki meeli. See ongi kokkuvõetult poetismi üldine kunstiline *credo*, mis üksi aga ütleks veel vähe selle noorte voolu enese kohta, kui meie kaasa ei tõmba neid välismaisi ja tšehhi kirjanduslikke eeskujusid, kes on seisnud selle nüüd pea juba kümneaastase kirjandus-kunstilise voolu hälli juures. Välismaised ristiisad on meile tuntud kui Pärnus meie Joh. Barbarus't külastanud Apollinaire, Cocteau, Ivan Goll ja teised, keda võisime samuti kohata Poolas Kwadryga-rühma kunstilisel sündimisel. Üks või teine üksikult või ka kõik koos on nimetatud viljelnud ka Tšehhis poetismi lipu tõstnuid luuletajaid: V. Nezval'it, J. Seifert'i, K. Biebl'it, F. Halas't, V. Závada't, V. Vančura't ja K. Konrád'i. Kuid oleks ülekohus piirduda mõjutajate nimetamisel üksi pariislaste mainimisega, vaid siia tuleks liita välismaisist mõjutajaist veel sisuja suuna-andjatena mõjutajad — Nõukogude Venemaalt. Siin oleks küll raske nimetada üksikuid kirjanduslikke nimesid, kes vist ei tulegi otsekohe arvesse oma loominguga, välja arvatud vast ainult Majakovski, vaid suurimaks mõjutajaks on kõige pealt teater. Meyerhold ja Taiirov on teatri alal silmapaistvamad neist oma teoreetiliste kirjutiste ja lavastuste kaudu, mis pole vist ka otse, vaid tõlgetes ja lavapildistustes jõudnud tšehhi poetismi voolu esindajateni, kellest mõned üksikud on siiski teinud juba kunstilisi palverännakuid Venemaale, mõistmata aga selle maa keelt. Sest peab arvesse võtma, et poetismi voolu esindajad on pärit peale-ilmasõja-aegsest põlvest, kes sõja aastatel olid veel koolipinkidel. Sellise noorema generatsioonina ei ole nemad olnud otseses kokkupuutes vene elu ja maaga, nagu olid seda sõjast osavõtnuist väga suur protsent tšehhi legionääridena vene sõjaväes või jälle vene sõjavangis, kus nad õppisid ära vene keele ja tutvusid otseselt vene tõeoludega. Poetismi esindajad on küündinud nägema aukartust äratavast kaugusest neid sotsiaalseid ja kunstilisi eksperimente, mis tehakse Nõukogude Venes ja on selle maa kunstilisest loomingust sama vaimustatud nagu oli seda Isadora Duncan enne Venesse sõitu. Vene keelt mõistmata on jäänud poetismi esinda-

jaile vene kirjanduse viimane kümne-aastane areng enamvähem kaugele ja ikkagi kaudselt kättesaadavaks ning nad on siis vaimustunud rohkem kuuldust, tungimata selle põhiolemusse. Poetismi esindajad kui loovad kunstnikud on muidugi tundnud suuremat huvi nõukogude Venemaa kunstide vallandatud paisumise vastu ja sellelt siis osaliselt kandnud üle oma huvi ka ühiskondlikule kommunismile. Huvitav on vaadelda, kuidas kunstilised mõjutused, ühed ja samad, väga mitmesuguselt murduvad ja ilmestuvad, kui nad on jõudnud eri rahvaste juurde ja seal liitunud kas kohapealsete või teistegi välismõjudega. Poolas ei ole sama Apollinaire, Cocteau ja teised Kwadryga-rühma loomingut viljeldes andnud mingeid kommunismi kalduvusi, nagu näeme seda Tšehhis poetismi esindajate juures. Kuid viimaste suurel poolehoiul kommunistlikule kunstile on kindlasti väga kaaluvad kodumaisedki põhjused. Ei tohi nimelt unustada, et poetismi voolu tekkimise aegadel on seisnud väga paljude selle voolu esindajate hällil kodumaisist luuletajaist Stanislav K. Neumann, sündinud 1875. a., Praha ajakirjanik ja agitaator, kelle kirjandusliku loomingu esimene ajajärk oma kolme raamatuga ei tõota midagi lootuslikku, kuid kes alates oma luulekoguga „Satanova sláva mezi námi" („Saadana kiitus meie keskel") ja „Sen o zástupu zoufajících" („Unenägu meeltheitnute rahvahulgast"), millest esimene oli ülemlaul kõigele meelelisele ja kirgedele, teine aga ühiskondliku vapustuse jõuline verhaerenlik väljendis. Selles viimases kogus tutvume juba luuletajaga, kellele elu on vaid võitlus, kuna ta on valinud oma lipukirjaks: *vivere est militare*. 1918. aastal ilmunud „Nové zpěvy" („Uued viisid") on futuristlikult värvindatud töö ja töölise kangelasluule keset suurlinna kihavat elu ja tööstusi, kuna järgmise 1919. a. „Třicet zpěvů z rozvratu" („Kolmkümmend viisi lagunemise ajalt") kujutab meeleolusid ungari garnisonidest ja Albaania sõjaretkelt, ning seal viibija kodumaa igatsust ja armastust. Stanislav K. Neumann'i 1923. aastal ilmunud „Rudé zpěvy" („Punased viisid") on juba täieline ülemlaul kommunismile. Kolm viimati nimetatud luulekogu ja Neumann'i ajakiri „Juli", milles ta avaldas algajate luuletajate, poetismi tuleva põlve esindajate esimesi kirjanduslikke katseid tšehhi riikliku iseseisvuse alul, ongi avaldanud väga suurt mõju noorte kunsti voolu esindajaisse, kelle esialgsed äärmised pahempoolsed kalduvused on idanenud kodumaises pinnas ning alles hiljem ammutanud uusi ja värskeid mahlu Venest ja Prantsusmaalt.

Vesteldes Karel Teige'ga, võisin väga tihti märgata, et tema pooldatud vene enamlaste-aegne kunstiline murrang on tema kujutluses leidnud nii mitmeski suunas ja küljest täiendust poetismi esindajate vabalt loovast fantaasiast, kui et olla kõiges rajatud kunstiliste tõsiasjade vääramatule alusele. Vene oli talle rohkem mingi imaginaarne kunstide paradiis, mis kerkis siin ja seal mu vastasistuja kõnelustest, olgugi et ma ei kuulu nende kilda, kes ei taha tunnustada peale vene teist revolutsiooni alanud kunstide lootuslikku kevadet oma enneoletamatute ja ootamatute võimalustega, aga see ikkagi on vaid kevad ja pole kaugeltki veel saabunud selle looduse seadustele vastav viljarikas sügis. Kas ja kunas see saabub — tohiks praegu veel varane olla kindlakujulisemate oletustegi tegemiseks.

Poetismi voolu lavakunstilisi püüdeid teostab „Osvobozene divadlo" („Vabastatud teater"), mis asub keset Prahat kõige elavamas ärikeskkohas Václavské náměstí'l. Näitejuhina töötab seal Honzl, kuid ligitõmbe peanumbrid tulevad vendadelt Voskovec & Werich'ilt — revüüs, sest see vene teatri-uuendajalt Taiirov'ilt enesele nime saanud lava annab hooaja kestel ainult kolm-neli suuremat lavastust, mängides muu aja raha hankimise mõttega lühikesi revüülisi näidendeid, andes tantsu-numbreid ning täites oma eeskava muude seganumbritega. Teatri suuremad lavastused jäid mul kahjuks Praha kahel läinudaastasel külastamisel nägemata, kuna neid sel ajal ei juhtunud olemagi. Revüüline eeskava ei läinud aga lahku sel alal teotsevate paremate vastavate ettevõtete omadest. Suur-lavastuste ülesvõtete järele otsustades on need tugevalt inspireeritud Meyerhold'i lavastustest, jättes väga vähe maad omapäraseks leidlikkuseks.

Poetismi voolu luuletajaist on kahtlemata Vitezlav Nezval kõige silmapaistvam kuju juba nende sõnade otsekohesemaski mõttes: sportlase triibulises kostüümis võite teda Prahas liikumas näha. Liikumine ja nägemine moodustavadki kaks kõige olulisemat külge tema luules, milles on kindlasti rohkem ekvilibristikat kui esteetikat. Sama kirju nagu on luuletaja ise oma füüsiliselt välimuselt või veel kirevamad on ta raamatud juba väliseltki: paljusid ja erinevaid värve raamatute kaantel läbivad kuubid, kolmnurgad, jooned. Ühel luulekogul pealkirjaga „Aabits" liitub eelpoolsete graafiliste esemetega veel tšehhi tuntud tantsijanna M. Majerová pilt, kelle plastilised poosid peavad moodustama nagu luule rütmi vajalise saate.

Kui lehitsedeski tutvuda poetismi ajakirja „Red'i" sisuga, üllatab meid, kui palju selles on pühendatud tähelepanu — kinole, küll teoreetilistes kirjutistes, küll kinopiltide reproduktsioonide näol. Tutvudes Nezval'i luulekogudega, näeme sama kinohaigust neiski. Tema luuletuste üksikud laused jooksevad nagu pealkirjad kinolindil. Toome ainult väikese näite Nezval'i kogust „Diabolo":

Sadam-linn, baari ja rinna lett,
Avatud kuuma grogi kohal,
Silmad langevad absinti,
Laevadelt signaalid,
Lammaste määgimine,
Saksofon.

Kui nimetatud luuletaja esimesed kogud pakkusid veel midagi sisult, siis eemaldub ta viimasest ikka kordkorralt kaugemale ja lepib ning piirdub pea üksi vaatlemisega. Sarnane ühekülgsus pole tulnud kaugeltki kasuks luuletaja loomingu väärtuse paisumisel, vaid kahandanud tunduvalt nende väärikust, muutes Nezval'i viimase ajajärgu luuletused tühisemaks ja vähem eluliseks. Oma luule sisutust püüab Nezval teoreetiliselt põhjendada luulekogu „Aabitsa" puhul järgmiselt: „Loobusin üldse igasugusest teemist ja pöördusin vaimu puhta gümnastika poole, millele luulelise ettekäändena on kõige ebaasjalisemaks objektiks — täht. Tähe vormist, kõlast ja funktsioonist lõin ma assotsiatiivselt ala-konstruktsioonid, milledel ma siis välja õmblesin oma kujud."

Nii ongi siis vastavalt aabitsa kahekümne neljale tähele tekkinud kogu „Aabitsa" kakskümmend neli luuletist, teemita ja sensuaalse sisuta, kuid vaevalt pakuvad need luuletised palju rohkem kui huvitavat teoreetilise luuletehnilise probleemi lahenduskatset, mille tulemus põhjustab nõrgalt suurema väärtustesaagi lootusigi.

Olgu sellest luule-aabitsast toodud vaid kaks esimest tähte proosa-tõlkes:

A — olgu nimetatud lihtsaks onniks.
Oh palmid, tooge oma ekvaator Vltavale.
Tigul on oma maja, millest ta välja pistab sarved,
Aga inimene ei tea, kuhu panna oma pea.

B — lampioonide oraanžiline vili, sädelev piim,
Millega ema esimest korda joodab oma poega hällis.
B — teine täht lapse raamatus
Ja armukese rindade kuju.

Rohkem kui poetismi juhtiva luuletaja V. Nezval'i luule pakkus mõne teise vähem silmapaistva sama rühma luuletaja, nagu näiteks J. Seifert'i ja Biebl'i oma. Muidugi on tänapäeval veel raske öelda, kuhu jõuavad kord need noored, kellest Nezval vanemana on ka vaid kolmekümne-aastane. Kuid rühmana teevad nad üksteisele teed siledamaks, küll mitte kultuur-kapitali juurde, sest säärast Tšehhis ei ole, vaid enesele kirjandusliku tunnustuse võitmiseks.

Üldiselt aga tundub kirjanduslik elu olevat Tšehhis paremini korraldatud kui Poolas. Mõtlen seda eeskätt just raamatute levimise mõttes. Eeskujuline raamatukogude võrk, mille võrdkujuna võiks võtta näiteks Praha linna avaliku raamatukogu-paleed, aitab selleks muidugi võimsalt kaasa, kuid ei tohi unustada sedagi, et siin on tegemist, võttes rahvamassi üldkultuuriliselt seisukohalt, kõige harituma slaavi rahvaga, kelle linnaomavalitsus Prahas on pannud rahvale lugemiseks välja trammivaguniteski ajakirjad, millist nähist pole silma hakanud mulle üheski teises Euroopa riigis, nagu pole ma kuski näinud nii palju raamatulugejaid trammivagunites kui just Prahas. Kaugelt rohkem kui Londonis või mõnes teises suurlinnas, mille kõrval Praha on oma kolmveerandi miljoni elanikuga ikkagi veel vaid väike linn.

Suuremast lugemisetahtest on siis vist tingitud, et Tšehhis võivat luuletistekogudki ilmuda 1000—2000 eksemplaris, mis olla tavaline tiraaž. Ainult draamade trükid ei tõusvat üle 1000 eksemplari, kuid romaanid ja üldse jutustav proosa ilmuvat harilikult 2000—5000 eksemplaris. Aga selle eest on honorarid Tšehhis veidi madalamad kui näiteks Poolas, kuna autorid saavat 10% ja ainult erakordadel tõusvat tasu üle nimetatud protsendi. Raamatute müügimenu aga kindlustavat siiski autoritele parema honorari kui mujal, nii et isegi selline noor luuletaja nagu Nezval võivat, kolm luulekogu aastas avaldades, ära elada oma kirjanduslikust honorarist, saades kuus 3000 tšehhi krooni, mis vastab umbes meie 330 kroonile ja jätkub Prahas pisitasaseks äraelamiseks.

Selle eest on aga Tšehhoslovakkias riiklik kirjanduse toetamine jäänud samale pulgale peatuma, kuhu see tšehhi riikluse rajamisel paigutati, kuigi vahepeal tšehhi krooni väärtus on tunduvalt langenud. Ma mõtlen siin neid tšehhoslovakkia iga-aastaseid kirjanduse ja kunstide riiklikke auhindu, mis on jäänud rohkem auliseks kui rahaliseks tasuks. Tšehhi riiklikkude auhindade ülemmäär on praegugi 5000 tšehhi krooni, umbes 550 eesti krooni. Ka poolakate riiklik

kirjanduslik auhind oli alguses 5000 złoty, kuid rahakursi langemisega on see tõusnud tänapäeval 15.000 złotyni = 6300 eesti kroonini. Seega on siis õige tunduv vahe kahe slaavi sugulasrahva kirjanduse riiklikkude auhindade vahel. Tšehhi kirjanduse riikliku auhinna võrdlevaks vaatluseks olgu nimetatud ainult, et näiteks talupidaja võib põllumajanduse näitusel saada oma lehma eest auhinnana kuni 10.000 tšehhi krooni. Sellest ongi tingitud, et sagedasti riikliku auhinna saajad jätavad rahalise tasu vastu võtmata ja kingivad selle mõneks heategevaks otstarbeks, nagu tegi seda 1929. a. auhinna saajaist kirjandusteadlane Brno ülikooli professor Arne Novák.

Tšehhoslovakkia riiklik auhind ei anta mitte üksi kirjanduse, vaid ka teatri, kirjandusteaduse ja muusika alal töötajaile.

Kirjanduslikke auhindu on neli à 5000 tšehhi krooni, samapalju on neid ka teistel kunstialadel. Nii antakse teatri alal näitekirjanikele nende teoste, näitejuhtidele lavastuste ja näitlejatele lavaloomingu eest. Selliseid auhindu ei jagata mitte üksi tšehhi kirjanikele, vaid samuti ka slovaki ja saksa kirjanikele. Haridusministeerium määrab iga aasta auhinnajury, kelle otsused kinnitab haridusminister. Kujutavad kunstid ei kuulu auhinna saajate hulka, kuna selle ala loojad saavad küll ka valitsuselt ja mujaltki toetust, peaasjalikult aga tellimiste näol, kuigi need riiklikud tellimised on olnud mõnikord vägagi skandaalse kõrvalmaiguga, nagu omaaegne väga palju tolmu sünnitanud tellimine parlamendilt. Arusaadavalt ei möödu ka auhindamised Tšehhoslovakkias rahulolematusi välja kutsumatult. Kui oli näiteks haridusministriks Bratislava ülikooli professor Hodža, keda noorem kirjanduslik põlv nimetas liberaalsuse ja konservatismi ristsugutusest sündinuks, kuna ta oma tagurlusest hoolimata oli tsensuri surve ja kommunistide tagakiusamiste vastane, määras Hodža riikliku auhindamise komisjoni „Umělecká Beseda'st" („Kunstiühing"), mille esimeheks on minevikus õige silmapaistvat loomingut omav kirjanik Viktor Dyk, kes aga praegu teotseb rohkem fastsistliku politikaga kui kirjandusega. Loomulikult tekkis siis säärase tagurlise jury otsuste vastu õige terav opositsioon, nagu on üldse Tšehhoslovakkias kirjanduslikkudegi inimeste vahekorrad väga sagedasti olenevad nende parteilistest ja rühmalistest suhetest ja isikulistes kokkupuutumistes takistavad need läbikäimist märksa rohkem, kui oli seda tunda Poola kirjanduslikkudes ringides liikudes.

Olgugi et tšehhi kirjanduslikud honorarid üldkokkuvõttes annavad ehk vähem põhjust nurisemiseks kui mõne teise suurema slaavi rahva omad, leiame Tšehhoslovakkiaski väga palju kirjanikke kõige mitmesugusemates kõrvalametites, mis mõnikord ei sobi sugugi kirjaniku otsese tööga. Nii näeme František Langer'it töötamas sõjaväe arstina ja Rudolf Medek'it sõjaväes ohvitserina, kuid kirjanikkude enamus on valinud siiski alad, mis on enam-vähem sugulased kirjandusega. Nii leidsin František Goetz'i Národní Divadlo (Rahvusteatri) dramaturgina, Jiří Mahen'i linna raamatukogu juhatajana, František Xaver Šalda ja Otokar Fischer'i Praha ülikooli professoritena, Miroslav Rutte, František Kubka ja Josef Kopta aga ajakirjanikkudena eriajalehtede toimetustes. Vaba kirjaniku põlve pidamas leidsin üksi Karel Čapek'i, kuid temagi ajalehe följetoni osa toimetajana kõrvalametis.

Suuremate nõudmiste katmiseks ei küüni ka Tšehhoslovakkias kirjanduslikud honorarid, sundides ikkagi sel alal töötajaid otsima kindla ametiga seotud kõrvalteenistust.

EESTI HUVILASED TŠEHHOSLOVAKKIAS.

Nii imelik kui see alguses vast ka tundub, — vähemalt mulle on see seni seletamatu, — on Tšehhoslovakkias eesti huvilaste arv suurem kui olin neid kohanud teistes külastatud Kesk-Euroopa riikides, siia ühes arvatud vast isegi Ungari, kus hõimuaade oleks pidanud kaasa aitama eesti keele õppimiseks ja tundmiseks. Aga võib olla, et viimati nimetatud maa puhul siiski tahtmata ülekohtune olen, kuna mul puudub vajaline meel ja huvi hõimuaate otsimisel.

Olin juba enne sõitu Tšehhoslovakkiasse lugenud sealseist eesti huvilastest, ja Prahasse jõudes tegin katse nende leidmiseks ja sobivuse korral külastamiseks, kuid seal selgus asjaolu, mis oli mulle samuti ja veelgi suuremaks üllatuseks: Eesti vastu huvi tundnud ja tundvad ringkonnad kuuluvad eranditult katoliiklikkude klerikaalide hulka ja selle tõttu ongi ilmunud rõhuvas enamuses kirjutised meie kodumaa kohta katoliiklikus „Lidové Listý" nimelises ajalehes. Ei leia sellele meile kaunis kummalisele nähisele, — sest mis huvi võiks pakkuda neile katoliiklikkudele vaimulikkudele eesti protestantliku rahva kirjandus? — muud seletust, kui et vanemaks eesti huvilaseks on Alois Koudelka, katoliku preester Praci's, Brno linna ligidal. Tema on eesti keele ära õppinud juba paarkümmend aastat tagasi, sest on ilmunud juba 1916. a. tema tõlkes antoloogia „Na táčkách u cizích spisovatelů" II andes Aino Kallase jutustis „Vojinova matka" („Sõjamehe ema") ja Jakob Liivi „Krvavý groš" („Verehind") ja sama kogu kolmandas andes Juhan Liivi „Punnasoo Marri" („Igapäevane lugu"). Tänapäeval on need raamatud Tšehhoslovakkias muutunud juba kirjanduslikkudeks haruldusteks. Mõlema ande tõlkijana leiame nimilehelt O. S. Vetti nime,

millist varjunime on kasutanud Alois Koudelka kogu oma pika kirjandusliku tegevuse kestel. Viimased aastad on veetnud Koudelka preestrina Moraavias ja sealses maa üksilduses on õppinud ta rea keeli, erinevaid ja lahkuminevaid, nagu uus-armeenia, gruusia, ungari, russiini (karpato-russide), türgi, hispaania, sloveeni, eesti ja läti keele, millistest keeltest leiame tõlkeid eelnimetatud antoloogiast. Võrreldes eesti keelest tehtud tõlkeid originaalidega, peame tunnustama nende kirjanduslikkust ja täpsust, mis andis hea tunnistuse Alois Koudelka meie keele oskusest. Milliste abinõude varal on küll õppinud see katoliku preester meie keelt?!

Kuna O. S. Vetti on kirjanikuna laialt tuntud ja eriti tunnustatud katoliiklikkudes ringkondades, ongi nähtavasti temalt pärit huvi Eesti vastu, mis on tekkinud ja leiame tänapäeval Tšehhoslovakkias. Sellele oletusele on mind viinud eesti-sõbralikkuse tekkimine O. S. Vetti hea sõbra preester Vaclav Kotrch'is, mille põhjustajaks oli just esimese mõjustus. Ja viimase kaudu on jätkunud teistegi katoliiklikkude ajakirjanduslik-kirjanduslikkude inimeste juures kauge Eesti vastu huvi tärkamine ja areng, on ju Kotrch aastatelt noorem ja liikuvam, kui paigal püsiv ja oma preestri kohuste kõrval ainult kirjanduslikkudele huvidele elav Alois Koudelka. Kotrch'ile aga võlgneme meie tänu, et Eestiski on teatavaks saanud nende meie lõunapoolsete tundmatute sõprade kirjanduslik tegevus. Esimese teate nende huvist ja tööst tõi Eesti preili Saar, välisministeeriumi kantselei juhataja, kes Tšehhoslovakkias suvitades on tutvunud preester Kotrch'iga, kes olnud huvitatud kirjavahetusest mõne eesti kirjanikuga ja siis algaski ühel meie kirjanduslikul abielu-paaril kirjavahetus preester Kotrch'iga, keda selle järele on rakendatud eesti kirjanduse tutvustamises just paari luuletaja esirinda vedamisele. Preester Kotrch'i eesti keele mõistmine ei küüni vist küll otseseks tõlkimiseks meie keelest, kuid võõrkeelsete allikate kaudu on temagi tutvunud meie kirjandusega ja teinud omagi poolt mõnda meie kultuuri tutvustamiseks Tšehhoslovakkias.

Kolmandana olgu nimetatud meid läinud suvel külastanud Praha ligidase aleviku reaalgümnaasiumi õpetaja Josef Obr, kes on eesti keelega jõudnud tutvuda ka juba sedavõrt, et suudab jälgida meie ajakirjanduse kaudu eesti kultuur-elu ja on eriti peale oma Eesti külastamist avaldanud nii mõnegi kirjutise samas „Lidové Listy's" ja teisteski ajalehtedes, kuulub ju temagi katoliiklikkudesse ringkondadesse.

Eestihuviliste väikest rühma võiks ehk suurendada veel mõne nime mainimisega, kes on seni vast küll üksi sellega märkinud oma huvi meie vastu, et on liitunud tänavu Prahas asutatud Tšehhi-Eesti ühinguga, millel oli minu minevaaastasel kahel Prahas viibimise ajal, veebruaris ja oktoobris, esialgu küll vaid nooruslikku tahet ja indu. Jääb ainult soovida, et see muutuks teoks ja väljenduks kas või vastastikuse tutvustamise näol või jälle toetaks nende üksikute ja väheste seni juba samas suunas teotsenute püüdeid.

Tšehhoslovakkia valitsus on oma poolt juba sellega väljendanud tõsist püüdu vastastikuks liginemiseks, et asutas eestlastele ühe stipendiumi esialgu üheks aastaks Praha või ka soovi korral mõne teise tšehhi ülikooli juures, mille kasutamisel on praegu Vilmar Adams ja kuuldavasti viibis ka prof. Josef Obr tšehhi riikliku stipendiaadina läinud suvel Eestis. Oleks vist aeg, et ka meie poolt seda huvi samalaadsete sammudega kinnitataks, kuna ekslik oleks arvata, et tulunduslikult kalkuleerida oskavad tšehhid harrastaksid selles suhtes ühepoolsust. Tšehhide juures on ka vaimsel ja kultuursel alal väga palju rajatud teenele ja vastuteenele ning teisiti pole olukord kindlasti ka nimetatud küsimuses.

Esialgu aga näikse olevat tšehhidel paljugi head tahet sõlmida meiega vastastikuste kultuursuhete arendamist. Oktoobris Prahas olles ja kokku puutudes välisministeeriumi vastutavate ametnikkudega, kuulsin sealpoolsest kavatsusest korraldada juba eeloleval suvel õppereis eesti kirjanikkudele ja ajakirjanikkudele Tšehhoslovakkiasse, nagu oli juba selline korraldatud lätlastele, millele tšehhid läinud suvel tegid vastukülaskäigu Lätti.

Vaheajal aga jätkab Alois Koudelka-Vetti oma kirjanduslikku tutvustamist: nagu ta teatab mulle pikemas erakirjas, on ta viimastel aastatel tõlkinud veel järgmiste meie kirjanikkude teoseid: Tammsaare, Wilde, Roht'i, Vallaku, Kivikase ja J. Parijõe. Küllaldane valik uue antoloogia jaoks, millest jätkuks juba iseseisvaks eesti novellide kogukski!

MÄLESTUSI SLAAVI FILOLOOGIA KONGRESSILT.

Peale sõdu ja revolutsioone on alustatud uuesti ja innukalt vaimlistel aladel töötajate rahvusvahelist koondamist ja sellepärast tundub nagu liialdusena, kui loed teateid pea alati siin või seal aset leidnud rahvusvahelistest kongressidest, mis korraldatakse kõigil võimalikkudel aladel teotsejate poolt. Eesti osavõtt rahvuslikkudest kongressidest on olnud kindlustatud, kui küsimusse tulevad sellised, kuhu avaneb võimalus komandeerimiseks mõne ametkonna ehk asutise poolt. Vastasel korral aga jäävad tähtsadki, — meie seisukohalt võttes, — kongressid külastamata. Sellistena tahaksin nimetada lähemast minevikust kahte: teatritegelaste oma ja läinud suvel Bukarestis üleilmset arvustajate kongressi, millel ei viibinud ainustki huvilast Eestist, kuigi need oleksid väärinud meiegi vastavatel aladel töötajate tähelepanu ja pakkunud huvi eestigi asjaomastele ringkondadele.

Tundub alguses küll võõrastavana, et slaavi rahvaste kirjandus- ja keeleteadlaste esimene üleilmne kongress peeti ära alles 1929. a. Nii noor on siis slaavlaste filoloogia, et alles käesoleval aastal koondusid sel alal töötajad 22 riigist, saabudes Tšehhoslovakkiasse 7.—13. oktoobrini, et harutada selle uuesti sündinud riigi kolmes linnas, Prahas, Brnos ja Bratislavas, küsimusi kirjanduse-, keeleteaduse, etnograafia ja folklori alalt. 187 välismaalast ja umbes 400 tšehhoslovakkia kodanikku oli suutnud koondada nimetatud kongress, mille avamiseks tekkis vajadus Praha suurima ja esinduslikuma kontsertide-saali, nõndanimetatud Smetana-saali järele riigi pealinnale kuuluvas Obecní-dům'is (Esindus-maja).

Avamine oli korraldatud pidulikult. Estraadil asus kongressi juhatus ja viimase selja taga eririikide delegatsioonide esindajad, et peale kongressi presidendi professor

M. Murko avasõna, sekretäri prof. J. Horáki korraldustööde ülevaadet ja Tšehhoslovakkia valitsuse esindajana haridusministri Dr. A. Štefáneki tervitusi, tervitada kongressile ilmunud üksikute delegatsioonide nimel, mille juures sõna sai vaid iga riigi üks esindaja ja sõnaandmine sündis rahvusvaheliselt välja kujunenud kombe järele riikide prantuskeelsete nimede alfabeedilises järjekorras. Slaavi rahvad tervitasid muidugi igaüks oma keeles, balti-slaavlastest kasutas lätlane prof. Endzelinš ladina ja leedulane prof. Mykolas Biržiška vene keelt. Mitte-slaavi rahvastest kõneles sakslane prof. Vasmer saksa keeles ja samuti saksa keeles Viini ülikooli ja Austria valitsuse nimel venelane prof. vürst Trubetskoi. Kõigi teiste maade esindajad kõnelesid prantsuse keeles, peale soomlase prof. Mikkola ja eestlase B. Linde, kes mõlemad ütlesid tervitusi tšehhi keeles, mis äratas kongressi avamisel rõhuvas enamuses olevate tšehhide keskel sooja vastukõla ja hiljem ajakirjanduseski erilist allakriipsutamist.

Kuna kongressi korralduse eeltööd olid kestnud juba üle poole aasta, siis peab tunnistama, et ettevalmistus oli tšehhidele omase täpsuse ja asjaliku korralikkusega läbi viidud ega jätnud selle poolest pea midagi soovida. Kongressi kavas olevad ettekanded ja samuti ka referentide teesid olid kõik kokkuvõtetes osavõtjaile koju kätte läkitatud juba mõni nädal enne kongressi algust, millega avanes täielik võimalus tutvuda aegsasti nendega sisuliselt. Samuti jõudis õigel ajal kätte teade millises hotellis osavõtjal tuleb elada, ja läbikäimise hõlbustuseks olid paigutatud mitte üksi ühe maa esindajad samasse hotelli, vaid oli püütud isegi nii korraldada, et naabermaade esindajad, kui nende arv polnud just liiga suur, olid asetatud ühte hotelli. Nii kohtasidki eestlased soomlasi ja skandinaavlasi ühises Sasský võõrastemajas. Juba Praha vaksalis olid agarad üliõpilased vastas, varustades saabuvaid kongressi vajalise embleemiga, mis võimaldas priisõidu kogu kongressi keste-aja trammil, ja juhtisid siis uus-tulnukaid hotellidesse.

Eeskujulik hoolitsemine Prahas oli viidud äärmuseni, nagu selgus hiljem kongressi ajalgi. Kongressi suurimaks puuduseks aga osutus tööga ülekoormatus, kuna juba hommikul kell 9 algasid sektsioonide töökoosolekud ja kella 11 paiku oli tavaliselt üldkogu koosolek, mis kestis poole üheni, kuna pärastlõunal jätkus töö sektsioonides kella viiest kuni kaheksani õhtul. Kuid eksivad need, kes arvavad, et aeg kella ühe ja viie vahel ning õhtu kuulus kongressi-liikmeile vabana:

Slaavi filoloogia I üleilmse kongressi üldkoosoleku ühe tiiva ülesvõte. Kongress peeti: Prahas, Brno's ja Bratislavas 6.—13. oktoobrini 1929. a.

pea iga päev oli ette nähtud kaks kutset, lõunale ja õhtusöögiks, mis korraldasid Slaavi Instituut, haridusminister, välisminister, Praha linna-omavalitsus, kongressi juhatus ja mine mäleta, kes kõik veel. Muidugi ei puudunud ka paraadiline teatri-etendus, ooper Rahvusteatris. Tundsin kongressi lõpul tülpimust nende ametlikkude vastuvõttude puhul ja tuska, et mõnelgi teatri-etendusel jäi käimata ja mitmed endisest külastusest tuttavad üles otsimata.

Prahast sõidutas tšehhoslovakkia valitsus kongressi erarongil Brnosse, milline linn on meil vast tuntud oma saksapärase nime Brünni all, kus peale esinduslikku koosolekut ülikooli aulas jätkusid jällegi söömingu-joomingulised vastuvõtud. Järgmisel hommikul jätkasime oma matka samuti erarongil slovakkide pealinna, Bratislavasse, mis on tuntud elurõõmsa linnana veel noist ajust, mil ungarlased nimetasid teda Pozsony'ks ja sakslased Pressburgiks.

Kongressi töö-koosolekud kestsid õieti üksi Prahas. Töö ise oli jaotatud kolme sektsiooni: kirjanduse, keeleteaduse ja pedagoogiline sektsioon. Ainult tähtsamad küsimused kahest esimesest sektsioonist tulid diskussioonile üldkoosolekuil, ja kongressi lõppedes kõigi kolme sektsiooni vastuvõetud resolutsioonid hääletusele ja vastuvõtmisele. Iga sektsioon jagunes omakorda veel mitmesse alasektsiooni.

Kongressist osavõtjate enamus oli loomulikult Tšehhoslovakkiast, nagu selgus juba ülal toodud arvudest, ja sellepärast seisis see slaavlaste ühistunde organiseerimisel alati esirinnas sammuv rahvus ka siin juhtival kohal, mitte üksi arvuliselt, vaid samuti ka töölt, referaatidega. Järgmise koha pälvisid poolakad oma 47-liikmelise delegatsiooniga, kolmandal paigal seisid vist lõuna-slaavlased oma kolmest rahvusest pärit olevate esindajatega: serblased, kroaatlased ja sloveenid. Kõige suurem slaavi riik, Nõukogude Venemaa, oli läkitanud kõigest 9 saadikut, kes jagunesid suur-venelasiks, ukrainlasiks ja valge-venelasiks. Bulgaarlastel oli ka võrdlemisi arvukas saatkond. Muidugi ei puudunud ka lužitslased, — slaavi rahvuskild, umbes 150.000 hinge Preisimaal, — vene- ja ukraina-emigrandid, ja karpato-russid. Just väiksemad slaavi rahvused, nagu lužitslased ja 1.600.000-hingeline sloveeni rahvus olid esindatud proportsionaalselt võttes just kõige arvukamalt. Esimesed olid ilmunud ja viibisid kogu kongressi aja oma kaunites rahvariietes.

Balti-slaavlasi esindasid üks leedulane ja üks lätlane, meilgi tuntud professor Endzelinš Riia ülikoolist, kuna mitteslaavi rahvaste esindusist olid vist sakslased arvuliselt esi-

kohal. Nende hulgas kohtasin Tartus heas kuulsuses seisvat prof. Vasmer'it, kes polnud veel unustanud eesti keelt. Järgmisel kohal asusid vist küll prantslased, kelle keel aga oli tšehhide soovil tähtsamal kohal, kui neile see arvuliselt oleks kuulunud. Siis juba tulid väiksemad delegatsioonid: inglise, Austria, Põhja-Ameerika, Helveetsia, Rumeenia, Itaalia, Eesti ja Soome (mõlemad kahe esindajaga), Rootsi, Taani, Norra, Ungari ja Kreeka. Puudusid Hispaania, Portugaalia ja Hollandi.

Nende ridade kirjutajal oli kokkupuuteid peaasjaliselt kirjandusteadlastega ja ainult mõned isikulised kohtumised keeleteadlastega, kuid viimaste koosolekuil viibis jälle mu kaasmaalane Villem Ernits.

Olin lootnud just eriliselt poola delegatsioonis leida kirjandusteadlasi, kelle teosed olid äratanud huvi nende kirjutaja isiku vastu. Pealegi ei tohi minetada, et slaavi rahvaste kirjandusteaduses kohe Nõukogude Venemaa venekeelsete uurimuste järel seisavad poolakeelsed teosed, milles on kasutatud uuemaid meetode ja mis väärivad oma teaduslikult käsitluselt kõige tõsisemat tähelepanu. Kuid selles suhtes ootas mind õige suur pettumus juba kohe kongressi algusel, kui olin jõudnud tutvuda kongressist osavõtjate nimekirjaga: Poolast oli ilmunud küll rida väga nimekaid keeleteadlasi, nagu Tadeusz Lehr-Spławiński, etnograafe, nagu Adam Fischer, kuid puudusid just silmapaistvamad Poola kirjandusloolased, nagu Juljusz Kleiner, Viktor Hahn, kõnelemata Aleksander Brücknerist ja teistest. Lingvistid olid ülekaalus ka teistelt maadelt, välja arvatud Nõukogude Venemaa, kust oli ilmunud selline kirjandusloolane ja teoreetik nagu Moskva ülikooli professor Zakulin, kuid kahjuks puudus kongressi nimekirjas referendina figureeriv Pereversev, aga oli ilmunud Leningradi ülikooli professor, eriteadlane bulgaaria kirjanduse ajaloo alal — Deržavin. Ja kahtlemata ei olnud nende ridade kirjutaja ainukene kongressil, kes pidi tunnustama, et teda köitsid kõige rohkem just prof. Zakulin'i sõnavõtud sektsioonides kui ka üldkoosolekuil, sest temal oli alati öelda huviväärivat ja ta tegi seda ikka köitvalt. Oli kohe tunda, et kõneles inimene, kes on täieliselt kindel oma alal ja suunas. Erilist huvi pakkus just koosolek, millel sotsioloogilise meetodi pooldaja kirjandusloos Zakulin avaldas kokkuvõtlikult oma mõtteid kirjandusloo ülesehitamisest, kuna formalistliku meetodi kaitseks astus välja selle kooli vene silmapaistvaist esindajaist Roman Jakobson. Kahe venelase algatatud vaidlus võttis siis rahvusvahelise ulatuse, kuna

sakslasist kõneles Praha Saksa ülikooli professor Gerhard Gesemann, prantslastest Mazon, serblastest Popovič, poolakaist Gołąbek, tšehhidest Arne Novák ja Otokar Fischer, ukrainlane ja bulgaarlane, igaüks muidugi oma keeles. Nimetatud koosolek oli üldse elavamaid diskussioone kongressil kogu töötamise kestel, vähemalt kirjandusloolaste juures. Mulle isiklikult kujunes see ühtlasi soodsaks võimaluseks jälgida esinejate temperamente ja tõmmata nende põhjal mõningaid üksikuid, slaavi rahvusi üksteisest erindavaid jooni. Oli uudiseks, kuidas serblane Popovič oskas oma väiteid toetada valitud naljaga, kuidas lühikesekasvuline tšehh Arne Novák oma vaimustuses sirgus nagu pikemaks, tõusis ja tõusis, olles kaasa kistud oma suurest ilukõnelusest, kuid purustas sagedasti oma kõne mõju mõne liialdava võrdlusega. Tšehhide teine hiilgavam kõnemees, Bratislava ülikooli professor Pražák'iga oli koosolekute juhatajail jälle alati häda, kuis katkestada tema ettekandeid, kuna ükski referaat ei tohtinud kesta üle 20 minuti. Prof. Pražák'i referaatide järele aga ei leidunud kunagi aega läbirääkimisteks, kuna ta järjekindlalt kasutas ära ka selle aja ja siis tuli anda sõna juba järgmisele referendile. Kuid Pražák kõneles ka tõepoolest hästi ning huvitavalt oma ainest, alati ühegi konspektita, nagu tegi seda ka prof. Zakulin. Neid mõlemaid oli kõnemeestena tõepoolest nauding kuulata! Aga mitte üksi slaavlased ei näidanud oma kõne oskust, vaid esimese koha selles päris kahtlemata itaallane G. Maver, Padua ülikooli professor, kuid siin võivad slaavlased teatud õigusega temagi slaavlaseks tembeldada, sest Maver oli saanud oma keskkooli hariduse serbia keeles ja võis kõnelda ühesuguse meisterlikkusega nii serbia kui itaalia keeles. Tema tõeline rahvus aga jäi mulle teadmatuks. Oma referaadi, itaaliakeelse, luges prof. Maver küll käsikirjast, kuid pean tunnustama, et esimest korda oma elus kuulsin nii hoogsat, nii dramaatilist ja teadusliku kõnena ühtlasi nii kõnekeelelist paberilt lugemist. Seda maksis kuulata juba ainult ettekande pärast, kuigi itaalia keeles peaaegu arusaamatuks jäi, kuid prof. Maver'i kõne teesid olid juba tuttavad kokkuvõttest, mis meile kätte saadetud. Hiljem mitmesugustel vastuvõttudel ja dineedel oli siis prof. Maver alati lauakõnelejaks ja tegi seda tõepoolest hiilgavalt ja heas mõttes teatraalselt.

Nagu öeldud kuulus teaduslikult kaaluvam pool keeleteaduslikku sektsiooni, kuna peale eelpool juba nimetatud prof. Zakulin'i ettekannete oli vaid paar teist referaati, mis avastasid uusi seisukohti, nagu Minskist A. N. Voznessenski

referaat „Slaavi kirjanduste võrdleva uurimise sihid ja meetodid“ ja Praha ülikooli professori ja tšehhi kirjaniku Dr. Otokar Fischer'i „Uued voolud kirjandusteaduses“, kuna teised referendid pakkusid küll mõnikord huvitavaid ülevaateid, nagu prof. Pražák slovakkide kirjanduse arengust, Sergei Kulakovski „Poola uusim luule“, või jälle täiendasid mõne väikesema üksikasjaga üldpilti, nagu prof. Arne Novák. Väärtuslikumast oligi see pea kõik kirjandusloolises sektsioonis ja üldkoosolekuil. Muidugi pakkusid huvi ka teiste referentide ülevaated oma rahvuste kirjanduse ja selle teaduse üldarengust, mõnest üksiknähisest või ajajärgust. Sarnastest üksiknähiseid juurdlevaist ettekannetest tahaksin tähelepanu väärivamana ette nihutada Praha Vene ülikooli professori ja endise Peterburi akadeemiku A. Bem'i referaadi Dostojevski loomingust oma algupärase võrdleva ja süvendatud vaatlusega.

Kuid üldiselt ei tulegi otsida sellistelt rahvusvahelistelt kongressidelt niivõrt otsest teaduslikku tööd, kui just sellise töö viljeldamist tutvumise kaudu samal alal töötajate meetoditega isiklikus kokkupuutes, millelt saadakse äratust ja hoogu koduseks kabinett-töödeks ja uurimusteks, selgitatakse läbirääkimistel küsimusi, mis raamatuid lugedes on jäänud vast ebaselgeks, leitakse isiklikkude tutvuste sõlmimisel värskendust, saadakse mõttevendadelt uut töö-vaimustust ja vastasteltki väärtuslikke näpunäiteid, mis juhib enesekriitika kaudu endiste mõtete avardumisele ja sealt sageli koguni uutele radadele, kus paistab paljugi koguni teises ning ulatuslikumas valguses. Olen juba märkinud, kuis avardus mulle paljude Poola kirjanikkude ilukirjanduslik looming peale tutvumist loetud teoste autoritega. Võisin nüüd tähele panna sama nähist ka nende kirjandusloolaste ja -teadlaste puhul, kelle töid olin varem lugenud ja kellega tutvusin slaavi filoloogia kongressil. Tulles tagasi mõne varem loetud raamatu juurde peale isiklikku kokkupuudet selle autoriga, kõneles teos mulle juba kaugelt ligemale nihkunult ja veenvamalt, kui olin tundnud seda varem sama teose lugemisel. Sarnasel sisetundelisel suhtumisel raamatusse on aga sama oluline tähtsus teaduslikkudegi tööde lugemisel, kui samalaadsest suhtumisest ilukirjanduslikku loomingusse.

Mitte-slaavlasena oli võrratut huvi pakkuvaks üksikute slaavi rahvaste esindajate omavaheline suhtumine. Ei puudunud muidugi ülendatud meeleoludes pidulaudades istudes kõned slaavi rahvaste üksmeelest ja ühistundest, kuid tõeliselt oli see küll kõige fraasilisem sõnakõlks, mis enesele võis

mõelda. Et sellel ei ole mingit tõelist sisu, seda demonstreerisid slaavi rahvaste esindajad juba kongressi aja kestel küllalt selgelt oma suhetes ja kokkupuudetes teiste slaavi rahvaste esindajatega, kui need teised aga kuulusid vaenuliste rahvuste hulka. Ja kellega ei olnud need slaavi rahvad oma vahel vaenujalal? Õigusega tähendas vene emigrantlik professor ajaloolane Jugoslaaviast, et sõja korral läheksid just slaavlased kõige suurema ägedusega teiste slaavlaste kallale. Mitte-slaavlaste ja slaavlaste vahekordades oli ainult üks tumestav täpp: sloveenide vaen itaallaste vastu, sest peale ilmasõda on jäänud umbes kolmsada tuhat sloveeni Itaalia riigi piiridesse (peaosa, miljon kolmsada tuhat kuuluvad Jugoslaaviasse). Mussolini valitsus aga kohelda neid slaavlasi väga jõhkralt, keeldudes lubamast neile omakeelset kooli ja muid rahvuskultuurilisi soodustusi. Sellest oligi tingitud, et itaallaste pidukõnede ja tervisjookide puhul sloveenid jäid alati demonstratiivselt istuma, kui teised kõik püsti tõusid. Kuid see üksiknähis jäi ikkagi varju slaavlaste eneste vahelistes avalikkudes, poolavalikkudes ja varjatud vaenuväljendustes. Kohe kongressi avamise järele algasid need vaenuväljendused vene emigrantlikkude kongressi-liikmete protestiga tšehhi ajakirjanduses: miks neile tervituseks sõna ei antud, kuna tervitasid üksi Nõukogude Venest tulnud, kelle esindajana kõneles prof. Zakulin. Kongressi juhatus oli kaudselt põhjustanud vene emigrantide protesti sellega, et ukraina emigrantidest kõneles Lvovis (Poolas) asuva Šeftčenko instituudi esindaja, kuna Charkovis asuva ukraina akadeemia esindaja polnud jõudnud avamiseks Prahasse. Muidugi ei kõnelnud ukraina emigrant just kiitvalt oma tervituskõnes nõukogude „moskaalidest". Vene emigrantide tervituskõne ärajäämine aga olla sündinud tšehhi välisministri Dr. Beneš'i nõudmisel, kuna olla karta olnud, et avamisel emigrantidele tervituseks sõnaandmine oleks põhjustanud Nõukogude Venest ilmunud delegatsiooni lahkumise kongressilt. Tšehhide ja slovakkide vahekorda illustreeris just samal ajal Bratislavas peetav kohtuistung slovaki rahvasaadiku Dr. Tuka asjus, keda süüdistati riigiäraandmises. Ei valitsenud kõige sõbralikum vahekord ka Jugoslaaviast saabunud, seda riiki moodustava kolme slaavi rahva vahel: serblaste ja kroaatide suhteid võiks nimetada poolvarjatud vaenulisteks, kuna kolmas selle riigi rahvas, sloveenid, olid kahe esimesega juba enam varjatud vahekordades. Kõige teravamad vahekorrad aga olid kahtlemata serblaste ja bulgaarlaste vahel, mis ulatusid kuni teineteise ignoreerimiseni, ja oleksid võr-

reldavad vast üksi mõnede vene emigrantide ja SSSR'ist tulnute ning ukraina emigrantide üksikute esindajate ja SSSR'ist saabunud ukraina kommunistide vahel. Töökoosolekuil ei väljendunud ju need vahekorrad nii silmapaistvalt ja ainult kord arenes vahejuhtumiseni: kui venestunud ukrainlane tarvitas oma kõnes järjekindlalt Ukraina ja ukrainlane asemel Väike-Vene ja väike-venelane, siis süttisid ukrainlased, — üldse õige kuumavereline rahvas, — niivõrt, et korraldasid kõnelejale väikese mürglilise arupärimise. Aga vahekordade väljendused ilmutusid kõige rohkem ja teravamalt pidulistel söömingutel, kuigi selle põhjustajaks seal ei tule pidada neil tarvitatud tšehhi sisemaisi veine, välismaist sekti ja likööri, vaid seda lihtsat asjaolu, et vastuvõttudel tunti end koduselt vabana. Pidusöökidel oli suuremaks vahelduseks, et pea igakord olid ise lauanaabrid ja sageli sellised, kellega polnud suutnud veel tutvuda. Sellel olid oma head ja halvad küljed, kuid ülekaal jäi kongressi lõpul siiski esimestele, kuna kongressi-liikmete alaline segipaiskamine laudades võimaldas tutvuda ikka jälle uute inimestega, rikastades tutvusringkonda sageli õige huvitavate teadlastega. Sellistel vastuvõttudel avanesid ühtlasi ka laiemad võimalused tähelepanuks, kuidas suhtusid üksikute slaavi rahvaste esindajad isikuliselt üksteisele. Prof. Zakulin istus kord pea kõrvuti Viini ülikooli prof. vürst Trubetskoi'ga ja mõlemad ei pöördunud kordagi kõnetades teineteise poole. Istusin kord kõrvuti lauas ukraina kommunistliku professoriga ja meie vastas istus ukrainlane emigrant, Ukraina endine minister, kelle kohta tähendas minu lauanaaber, et ta sellele mehele küll kätt ei anna. Kuid teravad kokkupõrked jäid õnneks siiski ära ja töö koosolekuil võis segamatult jätkuda.

Kellega sobisid eestlased kõige paremini? Võin siin küll kõnelda vaid oma kokkupuudetest teiste rahvuste esindajatega, kuna mu kaasmaalane Ernits kohtas puhtverelise lingvistina peaasjalikult ainult sama-alalisi, mina aga viibisin pea eranditult üksi kirjandusteadlastega. Isiklikult kujunes mul võrdlemisi kõige sõbralikum vahekord poolakatega, kuna olin Brnos paigutatud nendega samasse hotelligi. See vahekord tumestus küll mulle väga piinliku vahejuhtumise tõttu: ühel vastuvõtul kõneles mulle ja mu kaasmaalaselegi ootamatult Eesti, Läti ja Leedu nimel Kaunase professor M. Biržiška. Poolakad vaatasid mulle küsides otsa, ja mis jäi mul muud teha, kui teatada neile tõtt, et kõnelejat Eesti nimel sõnavõtuks polnud volitanud kumbki kongressil viibijaist eestlasist. Lätlastega oli leedulane volituse asjus küll kõnel-

nud, meile aga olid selle piinliku momendi valmistanud soomlased, kes olid arvanud, et kuna rootslane oli kõnelnud juba eelmisel koosviibimisel ka Soome nimel, siis pidi soomlaste arvates küllalt sobima, kui eestlaste nimel kõneleks leedulane. Olles vihane sellisele omavolile ei sobinud siiski hakata protestima, aga hiljem tasus leedulasele kätte Brnos Villem Ernits ja kõneles Leedugi nimel, olgugi et meie sellega veel rohkemgi alla kriipsutasime, nagu oleks meil Leeduga midagi ligemat kokkupuudet mingil alal.

Sõbralik suhtumine sai meile osaks ka tšehhide poolt, kellest oleks nimetada juba kongressil viibiv eesti tuntud sõber professor Josef Obr. Isiklikult tutvusin ligemalt veel tšehhi kirjaniku ja germaani filoloogia professori Otokar Fischer'iga, tšehhistunud võsuga Heinrich Heine sugukonnast. Hea vahekord tekkis ka meie lähemate naabermaade esindajatega, soomlaste prof. Mikkola ja Mansikka'ga ning lätlase Endzelinš'iga, kes oli olnud ju Ernitsa ja minu õpetajaks veel keskkoolis ja hiljem Tartu veneaegses ülikooliski. Loomulikult tundsime põhjamailt pärit olijaina ligemat sidet ka rootslaste ja taanlastega: prof. Eklund Stokholmist ja Carlgren Kopenhagenist olid paaril puhul meie lauanaabriks ja teistelgi aegadel leiti mahti kohtumiseks ja vestluseks.

Kuid sobisin ka kahe üksteisele nii vaenuliselt suhtuva rahvaga, nagu bulgaarlased ja serblased, rohkem küll esimestega. Jugoslaaviast aga tekkis väga sõbralik vahekord selle maa kultuursema rahva, sloveenidega, kes väiksema slaavi rahvusena oli siiski andnud kongressile väga palju oma ilmet, oli ju kongressi president prof. M. Murko'gi sellest rahvusest, nagu teisigi silmapaistvaid liikmeid. Oli võimalus vestelda vägagi mõnusalt ukrainlastega, nii emigrantidega kui ka parteilise kommunisti prof. Pilipenko'ga Charkovist. Ei puudunud kokkupuuted ka russiinidega Užgorodist, Tšehhoslovakkiast. Vene emigrantidest oli sümpaatlik kuju prof. A. Bem Prahast ja mõni teine Jugoslaaviast. Huvitavad olid kõnelused lušitslastega, kes kurtsid, kuidas Preisimaal ei lubata neil rahvakoolides õpetada emakeeles, mida üksi ainena võib õpetada vaid paar tundi nädalas. Sel puhul tekkis väike vaidluski kahe saksa professoriga, kellele jutustasin, et meie riigis on igal suuremal rahvusel oma kultuur-autonoomia ja et meie mõistete järele on „suuremaks rahvuseks" ka need alla kümme tuhat Eestis elavat juuti, kõnelemata sakslastest ja venelastest. Et lužitslaste rahvuslik tulevik on siiski kadu ennustav, selle elava tõendusena istus ühel vastuvõtul mulle vis-à-vis vanahärra lužitslane oma noorukese tütrega, kes

mõistis vaid mõne üksiku sõna oma emakeelest, muidu aga kõneles see slaavi tüübiline plika kanget preisi murrakulist saksa keelt.

Sakslastega kokkupuuted olid loomulikult sõbralikud, eeskätt prof. Vasmer'iga, aga ka teistega. Itaallastest oli pikem vestlus kongressi kuldsuu prof. Giovanni Maver'iga. Kuna helveetslaste keskelt leidsin meie kodumaaga ema poolt sugulussidemeis oleva prl. lektor Elsa Mahler'is huvitava teadlase rahvaluule alalt ja mõnusa seltskonnainimese.

Täitsa võõraks jäid kongressil olevad kroaatlased, rumeenlased, prantslased ja ka inglased ning valge-venelased, kuna ungarlaste ainsa lingvisti-esindajaga oli vestlusi, rohkem muidugi hõimlasel Ernitsal kui minul.

Kongressil ei puudunud ka mõned koomilised momendid. Mulle isiklikult oli kummaline venelase-geograafi referaat, milles püüti uuesti leiutada prof. Nadler'i kirjandusloo vaatluse meetodit, kuigi venelane-referent ise sellest polnud kunagi midagi kuulnud. Oma leiutise aga kandis ta ette sellise vaimustuse ja ühtlasi naiviteediga, et see juba pakkus omasugust naudingut. Muidugi ei andnud selline referaat teaduslikult midagi, nagu ei pakkunud paljud teisedki, kui nende ettekandeski ei leidunud muid voorusi. Meelde tuleb koomilistest veel keegi noor dotsent Grazist, üks käsi kuivanud, teine haruldaselt tugevaks arenenud. See grazlane oli tujutekitav kogu kongressil sellega, et võttis sõna pea igas küsimuses, ja kuigi eelkõneleja oli mõni kogemusterikas ja teadmisteküllane vanem kirjandusloolane, siis tuli ja kinnitas see noor dotsent ikka jälle, et „tema on jõudnud samadele tulemustele oma teaduslikkudes töödes juba paar aastat tagasi". Kui siis huvi tundsin nende tema teaduslikkude tööde kohta, mis pidid olema pealegi lõuna-slaavlaste kirjandusloo alalt, selgus, et ta nimetab „oma teaduslikkudeks töödeks" seminari harjutusi üliõpilastega! Ei puudunud teinegi koomikasse kalduv sakslane, noor juut Berliinist, kes kõneles ühesuguselt poolikult kõiki slaavi ja teisigi keeli, tegi seda vurinal ja segamini ning tutvustamisel ja sõnavõtu lõpul tegi otse võluva kummarduse, mille alal ta siiski polnud nii balletiliselt virtuoosne kui keegi kardinali embleemidega vaimulik. Koomikas oli veel võrratu kongressi ainuke kreeklane, — samuti ühe kuivanud käega, — kuid võrratum oli ta oma liikuvuses ja ühtlasi oma isiku tähtsuse tundmises. Alguses pidasid kõik teda juudiks, mis ta vist küll oligi, ning kõikide imestus polnud väike, kui ta tervitas kongressi — kreeka valitsuse nimel.

Kongressi-töödega, selle teadusliku kvintessentsiga, võimaldub ulatuslikum tutvumine muidugi alles siis, kui on ilmunud kongressi protokollid ja resolutsioonid, mis praegu alles trükis. Esialgset ülevaadet pakuvad muidugi ka referaatide kokkuvõtted ja teesid, kuid neil peatumine ei kuulu käesoleva peatüki piiridesse.

Slaavi rahvuste ja nende teadusliku mõtte humanitaarsema haru paraadina oli nimetatud kongress püsivalt sellel alal töötaja vaatepiiri avardavam ja õnnestunum, kui ehk esialgu loota võis. See kõik annab julgust oletada, et 1934. a. Varssavis peetav slaavi filoloogia teine üleilmne kongress ei kujune vähem huvitavaks kui oli seda esimene Tšehhoslovakkias.

TŠEHHI TEATER PRAHAS.

Praha on olnud juba kaugemast minevikust tuntud teatrimeelse linnana, olgugi et mõõduandjaiks olid seal pea kuni XVIII sajandi lõpuni saksakeelsed teatrietendused. Aga teatud tagasihoidlikkusega võib kõnelda ka tšehhi algavast vastumõjust hilisemal ajal, kuid viljeldavam on olnud muidugi saksa teatri mõjutus tšehhi omasse. Kuninganna Maria Theresia ja kuninga Joseph II valitsuse aastatel oli Prahal teatrilinnana eriti hea nimi. Aadel ehitas teatrihoone „Seisuste teater", mis on oma ajaloolise nime alal hoidnud tänapäevani: „Stavovské divadlo". See teater on mineviku traditsioonidega sidet alal hoidev lava, millel aga võõrana, hiljem tšehhistatud teatrina puudub selline tähtsus tšehhi rahvusliku lavakunsti üldarengus, nagu kuulub Praha teisele suuremale teatrile „Národní divadlo'le".

„Seisuste teatris" on kestvamalt esinenud itaalia ooper, mille järele algasid selle teatri hiilgepäevad: Prahasse asus Mozart ja lõi „oma armsatele Praha kodanikkudele" „Don Juani". Samas teatris on töötanud teine kuulus muusik Karl Maria von Weber, kes õppis tšehhi keeltki, et saaks juhtida orkestrit. Alates 1875. aastast pääsevad juba aeg-ajalt tšehhikeelsed näidendid „Seisuste teatrisse". Õieti olid need tšehhi näitlejad ja vähem näitekirjanikud, kes teerajajatena ja rahvusliku mõtte levitajatena esinevad.

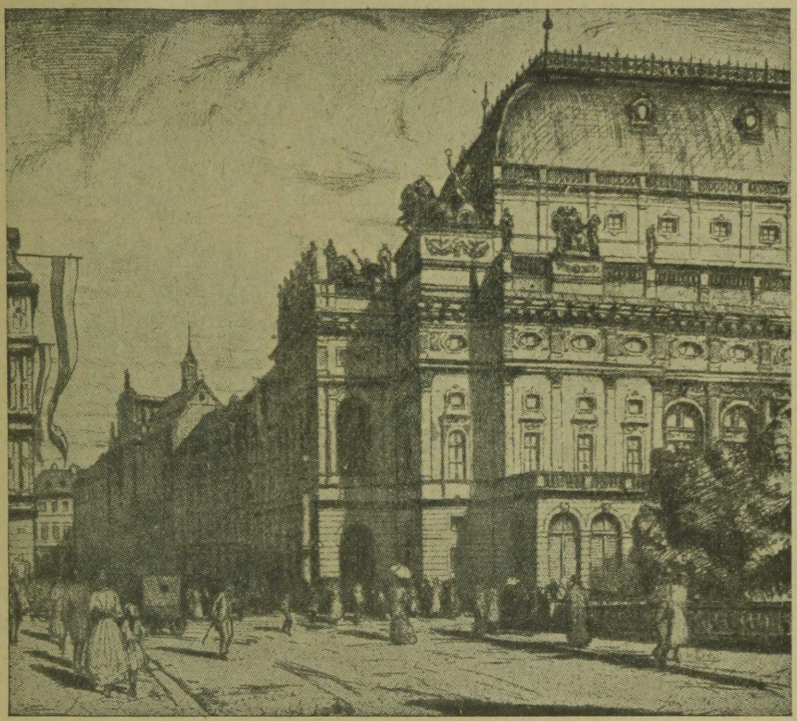
Tšehhi rahvusliku ärkamisega tiheneb arusaamine teatri tähtsusest. Alguses nähti teatri ülesandena vaid rahvusliku keele alalhoidmist ja propageerimist, siis aga seoti sellega juba ulatuslikumad ülesanded, kunstilised ja üldrahvalikud. Nende teostamiseks avati juba 1859. a. Praha Nové Město (Uus linn) nimelises osas uus ruumikas teatrihoone ning alates 1861. aastast vahelduvad „Seisuste teatris" juba järje-

kindlalt saksakeelsed etendused tšehhikeelsetega ja kaks aastat hiljem teostuski sama teatri tšehhi osakond iseseisva teatrina, mis sündis Hálek'i tragöödia „Kuningas Vukašín'i" piduliku etendusega. Seega oli ametlikultki rajatud kindlam asupaik tšehhi rahvuslikule teatrile, mille kandvamaiks jõududeks osutusid mitte niivõrt tšehhi näitekirjanikud oma teostega kui just andekad näitlejad, kellest tuleb esikohale asetada Josef Jiří Kolár 1812.—1896. a. Temas asusid kõrvuti paatos ja iroonia, mis tõid tema lavaloomingusse suure hoogsuse ja geniaalse karikatuursuse. Palju lugenud, filosoofiliselt haritud, — Hegel'i õpilane, — palju rännanud ja mitmeid keeli oskav, oli ta pärit saksa romantikute vaimkonnast, kust olid tema vaimulaadi mõjutanud peale Hegel'i veel Jean Paul ja E. T. A. Hoffmann, sest näitleja tegevuse kõrval on Kolár olnud väga viljakalt tegev kirjandusegi alal, kunstiliselt küll vähemate tagajärgedega. Josef Jiří Kolár'i lavaloomingut täiendab õnnelikult huumori ja šarži suunas tema andekas vennapoeg František Kolár, 1830—1895, ning kolmandana tragöödiates õrn ja ülemuslik Otilie Sklenářová-Malá, 1844—1912, kelle kaunimad lavakujud on pärit Shakespeare'i ja Schiller'i kurbmängudest.

Neile kolmele suurele näitlejale ei vastanud veel kaugeltki tšehhi algupärane näitekirjandus, mis tärkas Shakespeare'i ja Scribe'i, Schiller'i ja Augier' ristsugutusest, kuid siiski on esimene nimetatuist avaldanud kõige ulatuslikumat mõju tšehhi näitekirjanduse esialgsesse arengusse; Shakespeare'i õnnelikumatest jäljendustest olgu mainitud näitleja J. J. Kolár'i kurbmäng „Pražský žid" 1871. a.

Kuigi tšehhi näitekirjanikkude hulgas ei leidu oma loomingu kunstiliselt ulatuselt selliseid geniaalseid meistreid, nagu on tšehhi muusikas Bedřich Smetana, Antonin Dvořák ja Zdeněk Fibich, jätkub draama areng siiski niivõrt jõudsasti, nagu väljendab tšehhide kogu kultuur-elu XIX sajandi teisel poolel äärmiselt hoogsalt järsku tõusu. Viimasest oligi tingitud, et kasvanud vajadused nõudsid Prahas suuremat ja esinduslikumat teatrimaja, mis kuuluks ainult tšehhi lavakunstile. Nende täitmiseks valmiski 1881. a. tšehhi „Rahvusteatri" monumentaalne hoone, mis aga kohe peale valmissaamist ära põles. Õnnetus tekitas üldrahvusliku ohvrimeelsuse, mille äratamises polnud väike osa suurel luuletajal Jaroslav Vrchlický'l, kelle vaimustav üleskutse itaalia kanzonide laadi luuletises leidis kogu maal ühemeelse vastukõla ja rahalisi annetusi valgus kõigilt kokku, alates rahva jõukatest kihtidest kuni teenijanna krossideni, ning juba 1885. a.

oli uuesti üles ehitatud renessansi stiilis teatrihoone Vltava paremal kaldal, mis nimetati „Národní divadlo'ks“ („Rahvusteatriks“), kuid veel tänapäeval tarvitab mõni mineviku romantilistest mälestustest haaratuna selle tšehhi lavakunsti lemmikmaja kohta sentimentaalsemat nimetust „meie kuldne

Tšehhi Rahvusteater Prahas (Kunstnik T. F. Šimon'i maali järele).

tempel Vltava kaldal“. Teatri prostseeniumi kohal aga võime lugeda kuldsete tähtedega kirja: „Národ — sobe“ (Rahvas — iseenesele), mälestades hoone ehitamist rahva kingitud rahaga. Hoone kaunistamisel on koondatud kaasaegsed paremad skulptorid ja maalikunstnikud ning veel tänapäevalgi tunned selles veidi juba kitsaks jäänud ja aastate kestel tuhmunud majas küllalt esinduslikku uhkust, nagu mõistsid seda renessansi stiili harrastavad hoone-ehitajad.

Samuti nagu olid lood hiljem meiegi teatrihoonete valmimise järele, käis tšehhidegi käsi peale „Národní divadlo“ avamist: uhkel kunstihoonel puudus veel vastav rahvuslik sisu algupärase näitekirjanduse kujul. Peale näitekirjanduse alal teotsevate vähemate kirjanduslikkude nimede suunduvad draama loomisele „Rahvusteatri“ avamise järele küll tšehhi kaks sellist kirjanduslikku suurmeistrit, nagu eelpool juba nimetatud Jaroslav Vrchlický ja Julius Zeyer, mõlemad tšehhistatud juudid, kuid nende loomingu kaaluvam külg kuulus esimesel luule ja osalt ka novelli, teisel aga jutustava proosa alale ning nende hilisemas eas tehtud näitekirjanduslikud katsed ei tõuse palju kõrgemale lavalisest lürismist ja jutustamisest. Muidugi olid need lavateosed romantiliselt looritud, nagu oli seda kogu nimetatud suurmeistrite muugi looming.

Mitte väga palju rohkem kui andis tšehhi rahvuslikule teatrile kunstilist sisu algupärase näitekirjanduse kujul hilisromantika ajajärk oma kirjanduslikkude esindajatega, suutis tuua lisa sellele järgnenud realismgi XIX ja XX sajandi pöördeaastail. Ka sellel ajajärgul on lavakujude kehastajad, näitlejad, oma loomingus kaugemale küündivad, kui tšehhi kirjanikkude lavateosed, mille kangelased pidid olema näitlejaile lähtekohaks. Nagu eelmisegi ajajärgu lavakunstnikud on selgi ajajärgul tugev koomik Jindřich Mošna, 1837—1911, oma suure andega iseloomustavamaks kujuks, kellele tuleb kõrvale seada kaks näitlejannat Marie Hübnerová, sündinud 1865. a., ja Hana Kvapilová, 1860—1907, esimene realistliku draama kangelaslikum kuju, kelle lavalooming ulatub tänapäevagi, ja teine haruldaselt lüürilise tundelikkusega ning kaugele ulatuva psühholoogilise kujutluse oskuse ja veenvusega näitlejanna, keda on kõrvutatud koguni itaallanna Eleonora Duse'le ja sakslanna Agnes Sorma'le. Kvapilová varane surm ei lasknud jõuda näitlejanna lavaloomingul väärilisele monumentaalsusele ja rohkem tragöödlanna kalduvusi väljendav Hübnerová on üksi esindamas minevikku kuuluvate näitlejate põlve tšehhi riikliku iseseisvuse päevil „Národní divadlos“. Uus näitlejate generatsioon on aga kandvana asemele astunud ja jätkab praegu mitte vähemate kunstiliste tagajärgedega kahe eelmise põlve lavaloomingut, kuid teeb seda juba märksa avardunud oludes ning tingimustes: endise kahe tšehhikeelse teatri asemele on astunud uue riigi pealinnas juba üle kümne tšehhikeelse lava, kuna üldiselt teotsesid teatrirõõmsas Prahas 1929. aastal tervelt 19 mitmesugust teatrit, milline arv ületab nii mitmegi kaugelt suurema linna.

Realistliku draama ajajärk tšehhi kirjanduses on täiesti üheaegne realismiga sõnalise kunsti teisteski liikides, kuigi esimese lavateosed ei küüni oma kunstiliselt tasapinnalt jutustavale proosale ja luulele. Silmapaistvamaks näitekirjanikuks on Ladislav Stroupežnický, 1850—1892, „Národní divadlo" dramaturg, kes saab sel alal ühtlasi traditsiooni loojaks, et nii selle kui ka teiste hiljem tekkinud teatrite dramaturgideks, kirjanduslikkudeks juhtideks, valiti sealt peale ikka kas näitekirjanikkudena ehk teatriküsimustes asjatundjatena tunnustuse leidnud, nagu näeme seda tänapäeva Praha teatrites pea eranditult teostatuna. Kuid Stroupežnický näitekirjanduslik looming on ikkagi vaid kodumaise kasutamiseni küündiv, nagu olid seda teistegi näidenditega esinevate kirjanikkude lavateosed. Nende näitekirjandusse rännanute kirjandusliku loomingu peatähtsust tuleb otsida pea alati sõnalise kunsti teistest liikidest, nagu vendade Alois ja Vilém Mrštík'ute ning Alois Jirásek'i oma, kellest viimane on väljendanud oma mitmes näidendis vast kõige kunstiväärtuslikumat realismi ajajärgul. Tavaliselt on nende näidendite tegevuspaigaks külaelu, mille keskkohta on paigutatud armastuslugu ja selle külge kas lõdvemalt või kindlamalt koondatud tunnete jõulisi plahvatusi. Pea sama võiks öelda tšehhi realistliku draama psühholoogilisest harust, millist suunda esindasid Václav Hlídk, F. X. Svoboda ja M. Šimáček, olles aga sageli oma ühiskonna psühholoogias liiga kuivad ja verevaesed ning toomata oma kujudesse uusi omapäraseid jooni. Viimaste tegelased on rõhuvas enamuses valitud väikelinna kodanikkudest, kuid elukujutlused ja lavasündmused on välismaisele tšehhi kirjanduse lugejale vähem huvi pakkuvad kui sama realismi kuuluvate ja eelpool esimestena nimetatud kirjanikkude omad nende külaelust võetud näidenditega.

Kõik eelpoolne kuulus tšehhi teatri ja näitekirjanduse Austria kuningriigi aegadesse, kus polnud küll selle rahva kunstielu nii kammitsas, nagu oli seda poolakate oma, — mõtleme siin eeskätt Venemaaga liidetud Poolamaa osale, — kuid siiski on märgatav suur ja hoogne tõus nii näitekirjanduses kui ka lavakunstis, mis algab peale riikliku elu korraldamist iseseisvas vabariigis.

Just viimase möödunud kümne aasta kestes on kõige pealt tšehhi näitekirjandus oma kunstilises arengus jõudnud juba väljapoole oma riigi piire ja nimelt kahe näitekirjaniku lavateoste kaudu: Karel Čapek'i ja František Langer'i näidendites, kelle loomingust juba eelpool kõneldud.

Tšehhi lavakunstis aga on liitunud näitleja-loomingu mineviku auväärsete traditsioonide jätkamisele oleviku näitekunsti uued ja nii olulised osad, nagu lavastaja ja dekoraator, ning nende kolme kunstiline ühistöö on viinud selle rahva teatrid vastu uutele võitudele. Neis viimastes aga on mõndagi, mis küünib teiste suur-rahvastegi lavaloominguni, ületades neid koguni üksikutes lavastustes, mis näitavad hinnatavaid saavutusi.

Tšehhi teatrite oluliseks paremuseks tahaksin pidada kõige pealt seda, et nende haritud juhid on avaldanud alati kunstiliselt nii hinnatavat otsimiste rahutust ja selle kaudu jõudnud sageli õnnelikkudele lahendustele ja leiutustele, mis on viinud edasi nende teatrikultuuri. Või tuleb otsida tšehhide teatrikunsti suurt tõusu sellest, et nad pole välismõjusid vastu võtnud nii ühekülgselt nagu näiteks poolakad, vaid on märksa õpihimulisematena vaadelnud lavakunstis juba veerandsajandi kestel selles esirinnal sammuvate venelaste poole ja sealt mõndagi omandanud? Sest kindel on, et tšehhid pole vene lavakunsti suhtes olnud lähemas minevikus nii hülgavad, nagu nende hõimlasest naaber. Vene lavakunsti viljeldavat mõju aga võime vähemalt käesoleval sajandil märkida nii mitmeski tšehhi lavakunsti küljes ega piirdu see üksi noorte generatsiooni laenudega, mis „Osvobozene divadlo's" ulatub kuni nime ülevõtmiseni.

Kuid tšehhi lavakunsti kandvaks jõuks on ka praeguse tšehhi näidendi nii kõrge kultuuri ajal ikkagi näitleja, ja lavakunstis jätkub inimmaterjali rikkus olevikuski, nagu oli see samuti eelmise kahe põlve töö kestel. Hea näitleja — see on tšehhi oleviku teatri kunstikülluses kindlaks aluseks. Ja läinud aastal Praha kahel külastamisel nähtu veenis mind, et slaavi rahvastest kohe peale venelaste tulevad näitlejate-rahvana arvesse just tšehhid. Head näitlejad ja head muusika-inimesed — nii võimatuna kui see ehk tundubki vaadeldes sama rahvast töösturina ja väga tulunduslikke kalduvusi väljendavana, millised kaks vastandlikku omadust nagu ei tahaks hästi sobida meie tavalises ettekujutuses kunsti aladel loojate laadiga. Ja ometi on see nii!

Tšehhi rahva näitlejate loomingu ajalugu lugedes torkab kohe silma teine võimsalt seda rahvast iseloomustav ja valdav joon: näitlejate hulgas on ülekaalus just suure andega koomikud. Tšehhi näitlejaskonna kahe eelmise põlve suurimad näitlejad, Kolár ja Mošna, olid suureandelised koomikud ja tänapäeva tšehhi andekam näitleja on ka koomik — Vlasta Burian, kes võrdub julgelt sakslaste Max Pallenberg'iga, nagu

tunnistas seda viimane ise oma läinud-aastasel Praha külastamisel jaanuaris, nautides tõsise innuga Burian'i mängu. Nende teistest pea jagu üle ulatuvate koomikute kõrval võiks loendada veel rea teisigi näitlejaid, kelle lavaloomingu kaunimad kujud on just koomiliste osade kehastised. Olgu neist nimetatud siin üksi Karel Noll, kes Hašek'i „Švejki" lavakuju kehastajana on kino kaudu saanud tuttavaks kaugel väljaspool oma kodumaad ja meilgi.

Kuigi oleviku Praha teatrite arv ulatub pea kahekümneni, jätkub tšehhi lavakunstiga tutvumiseks, kui külastate neist viit: „Národní divadlo" („Rahvusteater"), „Stavovské divadlo" („Seisuste teater"), „Městské divadlo na Král. Vinohradech" („Linnateater kuninglikul viinamäel"), „Burianovó divadlo" („Burian'i teater") ja „Osvobozene divadlo" („Vabastatud teater"). Neist on kolm esimest omavalitsuse teatrid, neljas kuulub eraettevõttena koomikule Vlasta Burian'ile ja viies on noorte poetismi voolu pooldajate ühisettevõte. Saksakeelsetest teatritest väärib huvi „Uus Saksa teater" ja „Saksa Kammer-teater", mis kunstiliselt on vast paremad kui nii mõnigi teater suurlinnas Viinis.

„Národní divadlo'l" ja „Stavovské divadlo'l" on ühine suur näiteseltskond, kes vaheldumisi mängib ühes või teises teatris. Nende teatrite trupp jaguneb kahte ossa: sõna- ja ooperi-lavastuste oma. Muidugi on kahel nimetatud teatril ka ühine juhatus, kuna „Linnateater Viinamäel" on nii trupilt kui juhatuselt täiesti iseseisev.

Kui tšehhi paremal koomikul on oma teater, siis ei kuulu teine oleviku Tšehhi suurim lavakunstnik Anna Sedláčková Praha ühegi teatri näiteseltskonda sel lihtsal põhjusel, et ükski teater ei suuda maksta näitlejannale seda palka, mis ta neilt nõuab. Sellega ongi seletatav, et Anna Sedláčková esineb oma kodulinna teatriteski ainult külalisena, kellena ta viibib väga sageli võõrusetendustel peaasjaliselt Viini teatrites, aga ka Saksamaa omades, mängides seal saksa keeles. Vlasta Burian tegi katse ja palkas näitlejanna oma teatrisse, — kuid sedagi ainult lühikeseks ajaks, — makstes Anna Sedláčková'le ligi 11.000 Eesti krooni kuus. Sellega ongi seletatav, et näitlejanna esinemised „Městské divadlo's", „Národní divadlo's" ja „Stavovské divadlo's" pole just igapäevaseks nähiseks Praha teatri-elus.

Olin alguses veidi skeptiline, kui mind läinud aasta jaanuaris-veebruaris tšehhi kirjanduslikud tuttavad õnnitlesid, et olen jõudnud just õigel ajal: Anna Sedláčková mängib „Městské divadlo's"! Mulle ei öelnud näitlejanna nimi

veel midagi, ja olin kindel varem mujal nähtud suurte näitlejannade üleolus. Ei tundunud head ennustavana seegi, et nägin esimest korda Anna Sedláčková't Klabund'i „X-Y-Z"-nimelise naljamängu ainsas naisosas, kuna Klabund ei kuulunud oma „Kriidi-ringi" nägemisest saadik nende näitekirjanikkude hulka, kelle vastu oleksin tundnud tõelisemat huvi. Selline juba teatrisse minnes skeptiline meeleolu polnud arusaadavalt sobiv kõige soodsamaks suhtumiseks. Kuna külalisena mängis Anna Sedláčková, oli muidugi viimase võimaluseni välja müüdud maja, kuigi hinnad kõrgendatud, — siin nõndanimetatud esimese järgu hinnad, — ja mulle võidi muretseda koht veel vaid direktori looži. Nii ebasoodsad eellood ja siiski: millise vaimustusega lahkusin etenduse lõpul teatrist!

Klabund on oma naljamängu sõlme sidunud õige kergelt, jättes aga palju võimalusi eriti naisosalisele mänguks, kuna selle naljamängu on autor nähtavasti kirjutanud oma abikaasale, saksa parimale näitlejannale Elisabeth Bergner'ile.

Keegi juhuste-otsija on näinud krahvinna X-i pilti, armunud selle järele kaunisse krahvinnasse ning tuleb tema juurde, tutvustades end krahv Z-na. Algab õnnelik armuelu pulmareisul. Kuid sellest, et keegi esineb krahvinna X-i juures krahv Z nime all, saab teada õige krahv Z ja tungib õnneliku paari majja teenrina. Paljastab siis juhuste-otsija ja ei anna teda välja võimudele ainult sel tingimusel, kui valekrahv hakkab teenriks tõelise krahvi Y-i ja temaga nüüd abielus oleva krahvinna X-i juures. Näeme ühe vaatuse kestel seda õnnetut abielu, mille tõttu krahv annab naise üle juhtumiste-otsijale, adopteerides viimase oma pojaks.

See võrdlemisi tühine sisu aga võimaldab eriti naisosalisele psühholoogiliselt ilmekat mängu erinevates situatsioonides. Anna Sedláčková kasutas selles osas ära kõik mõeldavad võimalused, olles väga leidlik. Tema üllatus võhivõõra külalise puhul, tärkava armastuse mitmesugused astmed, tema viha ja varjatud poolehoid paljastatud juhusteotsijale, abielu lahkhelid tõelise krahviga ja salajane armastus teenri osas äärmiselt korrektselt esineva juhusteotsija vastu, teiskordne abielu juhusteotsijaga, — see võimaldas geniaalsele näitlejannale anda üleminekutelt nii rikkaliku kujunduse, et olin üllatatud ja sõna otsesemas mõttes võlutud näitlejanna lavaloomingust, kuna polnud mul olnud sellist lavakunsti elamust, nii tihedat ja pinevat, juba üle kümne aasta. Need olid Anna Sedláčková mängu esimese õhtu kustumatud muljed, ja kui hiljem olen tagasi tulnud mõttes neile ja järg-

Anna Sedláčková

nevatelt etendustelt saadule, siis olen jõudnud kindlale veendumusele, et Anna Sedláčková kuulub tänapäeva Euroopa parimate näitlejannade hulka, kelle lavalooming aga pole jõudnud oma kuulsuses nii kaugele, kui mõne teise suurrahva näitlejanna oma, kelle rahvusvahelise ulatusega keel juba võimaldab märksa suurema kuulsuse.

Milles avaldub Anna Sedláčková lavakunstiline suurus ja selle haarav võlu? Kõige pealt küll näitlejanna isikulises šarmis, mis väljendub kogu tema olemuses ja kisub kaasa kohe, kui ta laval on mahutanud osasse suure ja tundeküllase hingestuse. Tšehhi näitekirjanik ja teatriarvustaja Edmond Konrád on kirjutanud Anna Sedláčková'st iseseisva raamatuna ilmunud väikese monograafia, milles ta võtab kokku näitlejanna võlu sõnadesse: „Anna Sedláčková mõistab oma vaatlejaskonna erootilistele unistustele anda kuju ning kehastuse", kuid seda interpretatsiooni ei tohi võtta väga ulatuslikult. Tõsi on ju, et Anna Sedláčková naiselik šarm kandub igasse tema loodud kujusse, hingestades ja tuues neid selle kaudu meile inimeslikult nii ligidale, et oleme otse sunnitud sõbrustama tema loodud kujudega, kelles kõigis, olgu nad oma iseloomult millised tahes, on nii palju inimlikku õrnust ja kahtlematult ka ohtralt kõrgepingeliselt hõõguvat erootikat, mida muidugi ei tule vahetada sensualismiga. Selge ja heliderikas diktsioon, ühendatud hääle maheda musikaalsusega, mis võib aga vajaduse puhkudel paisuda naiseliku tunde-tormi raksatusteni, — see on vaid üks neist vähestest vahenditest, mis on kasutada Anna Sedláčková'l, kes on oma kunstilistes väljendusvahendites äärmiselt valitud, nagu see on arusaadav suure lavakunstniku Marie Hübnerová õpilase juures: eelmise põlve suurim lavakunstnik oli Anna Sedláčková õpetajaks näitekunstis.

Kui Anna Sedláčková oskab oma lavakujusid muuta naiseliku võluvuse kaudu eluliselt haaravateks, siis võiks oletada, et tema lavakujud on oma iseloomult ja ka arvult äärmiselt piiratud, mis osutub aga nimetatud näitlejanna puhul täiesti ekslikuks: Anna Sedláčková loodud kujud on vägagi erinevad oma laadilt ja nende arvgi on küllalt suur võrreldes näitlejanna lavaloomingu aastatega. Anna Sedláčková pole mänginud mitte üksi rea lahkuminevaid naisosi, vaid on esinenud meesosadeski. Naisosades on enamasti küll ülekaalus olnud elurõõmsad, lõbusad kujud, aga nende kõrval kuulub vägagi tähtis koht sellistele dramaatilistele ja traagilistele kujudele, nagu Margueritte Gauthier (Dumas' „Kameelia-daam"), kuninganna Kristine (A. Strindberg'i „Kunin-

ganna Kristine") ja Salome (Oscar Wilde'i „Salome"). Vast annab näitlejanna ande mitmekülgsusest väiksegi ülevaate kui nimetame, et peale eelpoolsete suure menuliste osade on Anna Sedláčková esimene, üldisema tähelepanu äratanud osa pärit 1913. aastast Liza Doolittle (G. Bernard Shaw' „Pygmalion"), mis aastast algabki näitlejanna järjekindel tõus, mille üksikute astmetena olgu märgitud Klotilda (Henry Becque'i „Pariislanna"), vürstinna (Alois Jirásek'i „Lucerna"), Kleopatra (G. Bernard Shaw' „Caesar ja Kleopatra") ja lugematud teised.

Tšehhi teistest parematest näitlejannadest tuleks nimetada Míla Pačová't, kes sai 1929. a. lavaloomingu riikliku auhinna. Tema diskreetset ja psühholoogilist head mängu võisin jälgida Linnateatris Viinamäel A. P. Tšehhovi näidendis „Inimene Platonov".

Omapärane näitlejanna on Olga Scheinpflugová, kes on tegev õieti kahel kunstialal: teatris sõnalaval ja — kirjanikuna, millised tegevusalad on küll väga harukordselt esinenud koos. Kirjanduseski pole piirdunud Olga Scheinpflugová ühe liigiga, vaid seal on ta esinenud erootilise lüürikuna, peene romanistina ja lavaoskusliku näitekirjanikuna. Ei mäleta tõepoolest ainustki teist näitlejannat teatriajaloost, kes oleks väljendanud nii mitmekülgselt oma kirjanduslikku talenti, ja elavaist suuremaist näitlejannadest, kes on ühtlasi kirjanikud, tunnen ainult bulgaarlannat Rosa Popova't.

Muidugi on see peaasjaliselt armastus, mis Olga Scheinpflugová käsitleb oma romaanides, tehes seda suure psühholoogilise siseelamusega, nagu näiteks romaanis „Červený kolotoč" („Punane karussell"). Samu jooni, mis leiame Olga Scheinpflugová kirjanduslikus toodangus, kohtame ka tema lavaloomingus: ääretu lürism on valdavaid põhijooni selles näitlejannas. Lürismiga liituvad lavakujude psühholoogiline põhjendus ja usutavus ning ühenduses kahe eelnimetatud omadusega on näitlejanna pea alati sõna paremas ja kaunimas mõttes teatraalne. Kui need kolm omadust, lürism, psühhologism ja teatraalsus, mõne teise näitlejanna lavaloomingus osutuvad sageli üksteist eitavateks omadusteks ja selle tõttu hävitavad üksteist vastastikku, siis on Olga Scheinpflugová kunstilisel andel õnnestunud neid oma lavaloomingu erinevaid jooni sulatada kokku küllalt kunstitihedalt ja pinevalt, mis võimaldab omakorda näitlejannale anda nii ühtlasi lavakujusid, nagu näiteks František Langer'i näidendis „Grandhotel Nevada" või „Šrámek'i „Ostrov velké lásky" („Suure armastuse saar").

Olga Scheinpflugová ülalmainitud jooned väljendusid küllalt jõuliselt ja ühtlasi ka vajaliselt diskreetselt Monika Grey osas S. N. Behrman'i komöödias „The second man", mille tõlke lavastust võisin näha „Stavovské divadlo's".

Samas Ameerika naljamängus nägin veel näitlejannat Leopolda Dostalová't proua Kendall Frayne'i osas, kes mind oma lavaloominguga aga nii ei köitnud kui Olga Scheinpflugová, kuigi üldiselt loetakse esimestki parimate näitlejannade hulka Praha tšehhi lavadel.

Näitlejaist võiks nimetada kõige pealt „Národní ja Stavovské divadlo" truppi kuuluvaid Eduard Kohout'i, Bedřich Karen'i ja Karel Dostal'i. Neist on esimene koomilise tugeva alajoonega oma lavalises andes, kuid seda koomikat läbib kõikjal suur vitaalsus. Nägin teda laval ainult kord „The second man'i" Storey osas, kuna ta polnud kahjuks tegev teistes tol ajal mängitavates näidendites.

Ulatuslikumad võimalused olid mul tutvumiseks Bedřich Karen'i lavaloominguga, kes esines peale „The second man'i" Austin Lowe osa veel märksa kandvamas, Rudolf Medek'i „kolmevaatusliku kangelasmängu" „Kolonel Švec'i" nimiosas. Külastasin nimetatud näidendi 55. etendust, mille puhul „Rahvus- ja Seisuste-teatri" ajakiri märkis, et Medek'i näidendile osaks saanud menu pole peale Čapek'i „R. U. R'i" ja „Ze života hmyzu" näinud ükski teine tšehhi lavateos.

Rudolf Medek'i „Kolonel Švec" on õieti kolm pilti tšehhoslovakkide leegionide elust nende ajaloo kolmel eriajajärgul. Autori poolt ristitud „kangelasmänguks" kolm vaatust kannavadki pealkirju: esimene „Pensa", teine „Kasanj" ja kolmas „Aksakovo". Neile piltidele on lisandatud olukorra eskiisilised kujutlused tolleaegsest vene tohovapohust ning mõlemad olukorda kujutavad pildid on muudetud dramaatilisteks selle tõttu, et neid hoiab koos oma isikuga esimese vaatuse leitnandist teises juba koloneliks tõusnud Švec. Siin on tšehhoslovakkia leegionide traagika üle kantud nende juhi koloneli isikule ja tegevus tihendatud isikliku traagikaga. Sellega on teose lavalisus aina võitnud. Kuid see pole siiski kirjanduslik suurteos, olgugi et sellele määrati 1929. a. näitekirjanduse teosena riiklik auhind. Näidendi suur menu on seletatav selles käsitletud teema aktuaalsusega, milles ei puudu väike osa mineviku romantikatki. Tšehhoslovakkia leegionid astusid Pensas esimese otsustava sammu sellega, et keeldusid välja andmast vene enamlastele nende käes olevaid sõjariistu ja algasid enamlaste korralduste vastu toimides oma matka Kauge-ida poole, soovides Vladivostokki

pääseda ja sealt jõuda liitlaste laevadel mere kaudu lääne frondile. Pensas sündisid siis tšehhoslovakkia leegionid kui sõjaline jõud, kes teravas vastolus enamlastega. Sõidust Kaugesse-itta ei saanud aga nii pea asja ja liitlastelt saabus käsk, et tšehhid peavad Venes algama võitlust enamlastega ning selle võitluse suurimaks hiilgepunktiks oli Kasanis vene kulla tagavarade äravõtt, kuigi selle tõeliseks teostajaks oli eestlane staabi-kapten Kappel, kes ülendati selle kangelasteo eest korraga kapteniks, alampolkovnikuks ja polkovnikuks; tõusis hiljem Siberis kindraliks ja suri seal. Aksakovo aga märgib tšehhoslovakkia leegionide ajaloos seda kurbloolist punkti, mil enamline agitatsioon tšehhide eneste keskel oli jõudnud juba kriisini ja sellest ülesaamiseni, kuigi selleks oli vaja kangelasliku mehe nagu kolonel Švec eneseohverdamist. Näha neid mineviku mälestisi, mis on olnud Tšehhoslovakkias nii paljudele ühised, — eks ole see juba näidendi menu põhjustajaks, pealegi kui on käsitletud küsimust küllalt lavaoskuslikult?

Bedřich Karen'i kangelaslik kuju, kelles inimeslikud nõrkused võitlevad väeosa ülema karmuse kohustega, — see õnnestus näitlejal kunstiküpsemalt kui leiame seda Medek'i draamas. Peakuju kõrval õnnestunud teised kujud, intrigeerijad ja tõelised sõjamehed, kelles koomika aitab üle nii mõnestki räbalast eluhetkest, — see aitas lavalisust aina tõsta.

Näidendi suures menus aga on veel kaaluvad teened lavastajal Karel Dostál'il ja lavaehituses Vlatislav Hofman'il. Esimene sai näitejuhina riikliku auhinna 1929. a. just „Plukovnik Švec'i" lavastuse eest ja teisel on juba aastaid kestnud väga väärikad teened tšehhi lavaehituses. Vlatislav Hofman on arhitekt, kes peale moodsate majade ehitamise Prahas on rakendanud oma leidlikkuse just näidenditele sobiva lavaehitiste loomisele. Tema ei ole dekoraator, ta tarvitab üldse äärmiselt vähe värvitud riiet, vaid arhitektina ta ehitab lavale näidendi ettekandeks vajalised hooned, ehk nagu „Kolonel Švec'is" vagunid, laevad ja sõjalaagrid. Võtke ja vaadelge ainult sellist rikkalikku pildimaterjaliga kaheköitelist teost, nagu on koguväljaanne „Nové české divadlo 1918—1927" ja teie veendute, millist osa on etendanud tšehhi teatrite lavastustes nimetatud kümne aasta kestel just lavaehitised ja kui väikeseks on kokku tõmbunud tšehhi lavadel dekoratsioonide tarvitamine. Ja lavaehitajaist on kõige omapärasem ja huvitavam just Vlatislav Hofman, kelle kodu moodustab omasuguse teatrimuuseumi seal leiduvate paljude kavanditega, mille autoriks on korteriperemees.

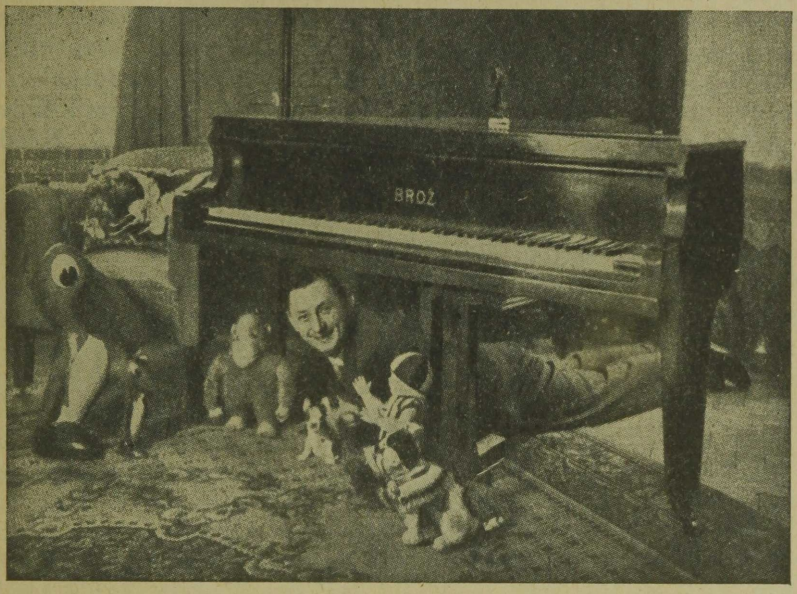
Tšehhi Rahvusteatri teatraalsuse arendamisel on praegusel peadirektoril Dr. H. Hillar'il tõelised teened; ta on ühes oma energilise dramaturgi Dr. Goetz'iga viinud nii „Národní divadlo" kui ka „Stavovské divadlo" välja omavalitsuste teatrite tavalisest kroonulikkusest. Linnateatri Viinamäel direktor Jaroslav Kvapil ja dramaturg J. Kodíček on püüdnud nende juhtimisel olevas teatris edasi arendada ja täiendada lava neid kunstilisi põhimõtteid, mis eelmised on andnud oma tööga kahes eelnimetatud suuremas teatris. Erinevus seisab aga peaasjaliselt selles, et direktor Kvapil on püüdnud rõhutada just dekoratiivse külje arendamist, mis „Rahvus-" ja „Seisuste-teatris" vast ehk liiga varju on jäänud.

Kui meie eelpoolsete suureandeliste näitlejate nimedele lisandame veel sellised mitte vähema ulatusega lavajõud, nagu Karel Vávra, Zdeněk Štěpánek ja Bohuš Zakopal „Linnateatris Viinamäel", ja Václav Vydra „Rahvusteatris", olekski meil nende kandvate jõudude nimed, kes on viinud tšehhi teatrid sellisele kunstilisele kõrgusele, mis sunnib neid eelistama Poola teatrile.

Kuid viimane väide poleks nii kindel, kui tšehhi teatril puuduks selline geniaalne koomik, nagu on seda nende Vlasta Burian. Selles noores näitlejas on vast sama palju rahutut verd kui meie Paul Pinnas, kellega tal on veel teisigi ühiseid omadusi. Vast samadel põhjustel, mis on viinud Paul Pinnagi asutama oma teatrit, on rajanud ka Vlasta Burian oma teatri, millel ongi nimeks „Burian'i teater", mis asus alguses kesklinnas kitsastes ruumides. Hiljem viis teatri rajaja ja omanik oma lõbusa asutise kaugemale eeslinna. Seal on Vlasta Burian oma teatri direktor, näitejuht, esimene näitleja ja sagedasti ka näidendite koostaja või tõlkija. Selles teatris valitseb praegugi osaliselt endine kuulus stari süsteem, mis oli noil ajul, mil esines Burian'i teatris ka Anna Sedláčková, õieti kaksik-stari süsteem, kuna teised selle teatri näitlejad pole kuigi silmapaistvad. Aga keegi ei tulegi Burian'i teatrisse vaatama näitlejaid ega näidendit, vaid sinna minnakse üksi, et näha ning naerda ainult Vlasta Burian'i lavalisi vempe, mille leidlikkust ja tagasihoidmatut kaasakiskumist naerule ei või küll keegi salata. Burian'i teater võib kiidelda isegi sellega, et seal on vaatleja surnud naerukrampidest saadud südamerabandusse.

Burian'i sõnalised ja kehalised kukerpallitamised laval on nii maruhoolised ja jõuliselt haaravad, et selles teatris käivad ka need välismaalased, kes sõnagi ei oska tšehhi keelt ning pole mingi teatrihuvilased, vaid lähevad ainult selleks,

et näha Vlasta Burian'i ilmemoonutusi, kuulda tema hääle imelikke võnkumisi, nautida tema liikumise ekvilibristikat, mida kõike võib näha ja nautida keelt oskamata. Tõsi, Vlasta Burian'is on õige palju primitiivsust, kuid samal ajal on temas siiski mingi absoluutne koomika, mis küünib kõige kaugemasse rahvamassi ja ulatub samuti ka kunstiliselt hari-

Vlasta Burian oma kodus

tud nautijani. Nagu sellises koomikas tavaline, on ka Vlasta Burian'is mingi tagasiminek noisse ajusse, mil klounil olid suured ja vastutusrikkad ülesanded igas teatrietenduses ja säärast klouni, võrratut oma suuruses, on selles tšehhi näitlejas väga palju.

Praha tänapäeva teatrihuvist ja -rõõmust annab seegi hea tunnistuse, et selline katselava, nagu on seda poetismi voolu pooldajate „Osvobozene divadlo" on suutnud katkestamatult jätkata oma tegevust alates 1925. aastast, kuna sarnaste katselavade iga on kaugelt suurematagi rahvaste juures harilikult aasta või paar.

Tšehhi teatrikirjandus, — selle kunstiala küsimusi teoreetiliselt käsitlev, — pole kuigi rikkalik. Oleme sellest

nimetanud käesolevas peatükis paari paaremat väljaannet. Aga teatriajakiri on neilgi ning selle nri saab eeskava ostja hinnata kaasa, nagu nägime sellise ajakirja samalaadset levitamist juba Lätis ja Poolas.

Kui enesele aru andes analüüsida neid põhjusi, mis tekitavad ikka jälle igatsuse külastada uuesti Tšehhoslovakkiat, siis seisavad seal kindlasti esikohal selle maa pealinnaga seotud kaunid teatrielamused, mis kahtlemata ületavad teiste maade omad, ja alles nimetatud põhjuse kõrvale astuvad kaks suurt ligitõmbe jõudu: Praha vana- ja uuslinnaline võlu ning Tšehhoslovakkia maastiku teiste mägiste maade omadest erinevad looduslikud kaunidused ja maastiku kõrgustikkude tippudele ehitatud vanade losside pitoresksed kroonid. Need kolm kisuvad vägise oma poole.

PRAHA PÄEVAL JA ÕHTUL.

Kesk-Euroopa kaunim ja vaatamisväärilisem linn! See on üldmulje juba peale esimest jalutuskäiku, kui oled alustanud oma vaatlusi Wilsoni-vaksalist lähtudes Saksa teatrist mööda, Rahvusmuuseumi suunas, ja selle juurest käänad täisnurgas alla Václavské náměstí'le (Vaclavi plats) ning seal hoidud paremat kätt Na Příkopě (Vallikraavi), kust kaudu jõuad Pulvritorni juurde. Muidugi teete sealt käigu Vana-linna, et peatuda vana raekoja kuulsa astronoomilise kella ees, kus keskpäeval seisab kindlasti trobikond turiste ja prahalasigi, et imetleda keskaja käsitöö meistriteost. Juba oletegi veendunud, enne kui teie käik on ulatunud Hradčany, üles mäele, Praha Toompeale, et Tšehhoslovakkia pealinn ületab kindlasti kõigi teiste ilmasõjast tekkinud uute riikide pealinnad ja on kindlasti kaunim kui mitmed vanade riikidegi omad. Nii eelistasin ma Praha ungarlaste ülistatud Budapestile, kõnelemata Berliinist, Leningradist ja Moskvast. Olles keskaja kunsti mõõduandvaks tsentrumiks, on tolleaja arhitektuurist veel palju alal püsinud ja need on pea erandita arhitektoonilised kunstiteosed. Kui teil selles tekib kübemeke kahtlust jalutuskäikudel Vana-linna, siis kaob see lõplikult, kui olete jõudnud Hradčany ja seal tutvunud kas või üksi Püha Vita kirikuga. Jaanuaris ma ei pääsenud nimetatud kirikusse, milles tol ajal olid käimas rekonstrueerimistööd, kuid oktoobris olid need lõppenud ja pühapäeval tšehhi kunstniku juhtimisel tegin sinna käigu. Oli küll parajasti jumalateenistus, kirik palvetajaid täis, aga nad ei seganud meid kiriku kunstilisi kaunistusi vaatlemast, nagu püüdsime meiegi olla võimalikult diskreetsed ja mitte segades mööda hiilida, aga mõne vihase pilgu pidime juba vastu võtma neilt uskli-

kelt katoliiklasilt, kes peale kiriku avamist olid nii hulgaliselt siia valgunud.

Püha Vita on kaunim katoliku kirik, mida olen näinud oma elupäevil, nagu olid kaasakiskuvad need katkedki, mis juhtusime jumalaorjusest seekord nägema. Meelde kerkisid korraga Noor-Eesti uus-romantika õitse-ajad, mil harutasime päris tõsiselt kaalutlemisel olevat küsimust, kas ei tuleks puhtesteetilistel põhjustel muuta usku ja hakata katoliiklaseks. Mis on dramaatiliselt võttes meie luteriusk oma kuiva mõistuslikkusega jumalaorjusel katoliku usu imposantse teatraalsuse vastu, milles leidub ka seda hingestavat sulavust, mis puudub kreeka-katoliku usul oma välises vürstlikkuses.

Kaunima kiriku külastamisega liitus käik kaunimasse, samal Hradčany'l asuvasse jällegi kesk-ajast pärit olevasse kloostri-raamatukokku. Kaunistatud laed, mille maalid ja dekoratiivsed ilustised ühes maalidega, mis asetatud seintele, kus vähegi ruumi vabaks jäänud raamaturiiulitest ja -kappidest, loovad meeleolu ja kunstitiine õhkkonna, ning sa seisad tardunult nende ühtlaste ainult köite kunstimaitsekuses raamatute ja foliantide ees. Tahaksin võtta üksikuid raamatuid ja asetada neid enese ette nõndanimetatud lugemis-masinale, mis selles raamatukogus seisavad siin ja seal nurkades: võlli külge on kinnitatud rida alati oma horisontaalset asendit hoidvaid lauakesi, millele paigutatakse raamatuid, — neid mahub sellisele masinale kümneid, — ja siis keerad vändast ja peatad masina, kui su ette on jõudnud soovitud raamat.

Kuulan noore munga seletusi hajameelselt, andes rohkem tähelepanu oma mõtiskeludele, mis on ärganud selles kloostri-raamatukogus, millel on imeväärne suggereerimise jõud, ostan seletajalt mõned raamatukogu kujutavad postkaardid ning loodan, et ta nüüd loobub oma seletustest, olgugi et need on toonilt ja sisult väga diskreetsed ja nende vaikne pieteet poleks võinudki kedagi segada, kuid üleliigne oli see mulle ometi ja ma oleksin olnud talle ütlemata tänulik, kui ta oleks jätnud mind täitsa üksi nende köidete ja raamatute vaikusesse, et oleksin võinud tõmmata enesesse täiel sõõmul seda eeterlikku kultuuri-hõngu, mis hõljub igas suures raamatukogus, erilises tiheduses aga sellises keskaja bibliofiilses kogus, nagu on käesolev.

Oled jälle väljas ja lähed vähe tähelepanu kinkides üle kuulsa Kaarli silla ning kavatsed minna vanale juudi-surnuaiale, mille omapärasest kaunidusest oled nii mõndagi lugenud ja kuulnud, kuid nii tulvil olles stiiliühtlasest raamatukogust

ei taha enam midagi näha. Vähemalt täna ei lähe ma sinna, — kerkib kaljukindel otsus nagu iseenesest. Küllalt tänaseks! Tean, homme seisab meil päevakorras: kõik slaavi filoloogide kongressist osavõtjad paigutatakse suurtesse autodesse, koondades rahvusrühmadesse, ja siis sõidutatakse meid kõikjale, kus midagi nägemisväärilist on. Tunnen juba selliseid ekskursioonilisi vedamisi: auto ninas, šofferi kõrval seisab juht ja annab seletusi. Olen neid kunagi Berliinis ja Londonis kaasa teinud ja praegugi neid mälestades läbib mind vastikuse tunne! Aga üheks sobivad nad siiski: nii läbi tuisates võimalikult palju kohti ja võimalikult kiirelt, suudad mõttes ära märkida need paigad, kuhu sa pärast ise tagasi tuled, üksi või ka paari kaaslasega, seal longid ja vaatled just seda, mis sulle meeldib ja nii kaua kui tahad.

Meelsaim võõraste linnade vaatluse meetod on mul aga välja kujunenud vabadel tundidel hulkudes: siis nagu juhuslikult ühe ning teise arhitektooniliselt huvitava maja leiutamine. Muidugi nõuab see palju rohkem aega, aga selliselt iseseisvalt leitud kunstiväärtus pakub vaatlemiseks ka palju rohkem kui selle nägemine, mis oled üles otsinud oma teejuhi-raamatu järele või mille juurde viib sind palgatud elav teejuht. Isiklikult olen alati muiates pilklikult suhtunud säärase nägemise võimalikult palju kokku ahmitsemisse, kui joostakse tunni paari kestel läbi kõik kohad ja tröötitakse siis ennast, et on nähtud kõik, kuigi ometi pole nähtud meelespüsivalt mitte midagi!

Kui mind Varssavisse tõmbavad peaasjaliselt inimesed, tuttavad ja tundmatud, linna elanikud, siis tahan Prahasse sõita linna enese pärast, sest ikka jälle kerkib mällu, et seal ja seal kohas, millest oled lugenud mõnest raamatust, ei ole sa veel käinud ja annad enesele tõotuse, et järgmisel korral lähed juba ka sinna. Nii järk-järgult olengi tutvunud selle linnaga, aga on veel paljugi kauneid paiku Prahas, kus tuleb käia alles eelolevatel sõitudel.

Mitte üksi mineviku, kesk-aja Praha pole nägemisväärilise, vaid samal määral ka oleviku linn, sellisena, nagu teda praegu ehitatakse, tunduvalt amerikaniseeritud majadega Praha, äri- ja tööstuslinnana. Kahtlemata on Praha praegu Euroopas selle poolest esikohal, et siin valitseb kõige innukam ehituspalavik, mis ulatub kuni ehitatavate majade kokkuvarisemiseni. Suure kiirusega kerkivad üles hiiglahooned: raudbetoonist ja klaasist seinad raudtaladel. Oma näiliselt kerguselt tuletavad nad mulle meelde Jaapanis ja Hiinas nähtud

kergeid maju, ainult selle vahega, et viimased olid puust. Vaadelge selliseid hooneid Václavské náměstí'l, nõndanimetatud Viinamägede linnaosas ja kõikjal mujal, ja teie peate tunnustama: tšehhidel on arhitekte, kes oskavad anda neile ärimajadele väliseltki omapärase ja kauni ilme, olles samal ajal vägagi oskuslikud siseruumide jagamisel ja iga vähemagi pindala kasutamisel, nagu võisin veenduda ringkäigul ühes sellises moodsas hiiglaehitises: kirjastus „Orbise" majas. Need uued ehitised on sagedasti täielised äripaleed. Paleed on ka kultuurseks otstarbeks plaanitsetud hooned, nagu Praha avaliku raamatukogu maja, mis on võtnud enese alla suure nelinurga pindalast, olles samal ajal eeskujulikumaid raamatukogu hooneid Euroopas.

Prahas kerkivad mitte üksi igasuguste asutiste hooned, nagu peale linna avaliku raamatukogu ülikooli uus maja, vaid nende ja ärimajade ehitamisega ühtaegu ka suured elumajad, mille ehitavad korteripuudust kannatajaile pangad võlakohustuste vastu. Sagedasti ei ollagi ehitajail enestel oma raha ehitusesse mahutamiseks, vaid kogu maja püstitatakse ainult laenuga. Ja pangad? Kuidas usaldavad nad nii toimida? küsisin umbusklikult. Mulle vastates seletati kogu olukord: Millega riskeerivad siis pangad? Ei suuda üks maksta oma korteril oleva laenu protsente ja osalisi laenu tasumisi tähtpäevadel, läheb korter teisele, kes seda teha jaksab. Maja on ju olemas laenu täisväärtusliku kindlustusena. Jah, kui aga pankadel raha ei puudu, miks ei võiks nad siis nii toimida! Tšehhi pankadel aga rahapuudust ei näi olevat. Sisemaa tööstus ei neela pankade kõiki summe.

Aga Praha õhtul tuledes pakub sama kaunist vaadet suurlinnana, kui on ta seda päeval muinsusküllase ja kunstiväärtuslikkude ehitistega linnana. Vaadelge õhtul selle linna reklaamtulede lõõma kas või Rahvusmuuseumi rõdult alla Václavské náměstí suunas! Milline haarav vaade avaneb teile sealt! Tihe inimhulk voolab sel laial platsil kas edasi-tagasi või jälle neelab platsi lõpul paremat kätt Na Příkopě ja pahemat kätt Národní třída enesesse need jalutajate hulgad, heites samal ajal uusi Vaclavi platsile. Siin on koondunud õhtune tänava-elu, kuna Vallikraavis (Na Příkopě), Národní třída (Rahvustee) ja Václavi platsil ning nende ligikonnas on teatrid, kinod, kohvikud ja igasugused lõbustuskohad, tantsusaalid ja kabareed, kus võite viibida kuni varase hommikuni. Siin kihab elu veel kaugelt üle kesköö tunni, ajal, mil teistel tänavatel on ammugi juba valitsemas vaikne rahu, otse nagu mõnes väikeses provintsilinnas. Teie ei usu, aga minge peale

teatrite lõppu näiteks Kuninglikule Viinamäele, mis pole enam ammu mingi viinamägi, vaid Praha moodsamate ehitistega linnaosa, ja teie aina imetlete, kui vaikne on Viinamägede peatänavailgi, kus seda rahu segavad vaid trammid ja peale nendegi liikumise lõppu puutub ainult mõni üksik inimene vastutulijana silma ja seegi tuleb või läheb kindlasti kesklinna.

Tšehh armastab istuda kohvikus, õllepoes, veinitoas ja dancinguil, aga ta teeb seda kõik sellele rahvale nii omase mõistlikkusega, teda ei valda neis paigus istudes kunagi slaavlase lai joon, temas ei tõsta pead poola pan, kes tahab näidata, mis ta võib, ega lase ta enesele peale sundida mingi seltskondlikkuse pärast rohkem kui ta just on otsustanud ja tahtnud kulutada ning muidugi üksi enese peale. Selline majanduslikkuse ja kalkuleerimise joon on ehk küll venelase ja poolakagi silmis väiklane kokkuhoidmine, kuid see joon on ühtlasi saanud tšehhi rahva teiseks iseloomu-jooneks, ja tänu sellele ongi see rahvas oma rahvamajanduses jõudnud nii kaugele, et ületab selles kaugelt kõik teised oma sugulasrahvused.

Aga ärge arvake, et tšehh, kulutades lõbustuskohas vähe, ei oska sellepärast veel lõbus olla! Kui ta kord juba siia on tulnud ja kulutab siin, olgugi nii vähe, aga ikkagi midagi, siis peab ta selle midagi eest saama vastutasuna ka lõbustusi! Seda ta juba peab saama! Ta tantsib siis ja laulab kaasa orkestrile, ümiseb enese ette vaikselt ja viisakalt, kui esineb mõni solist, ja kui lavarahvas on juba lahkunud ettekande poodiumilt, siis näitab istuma jäänud tšehh teistele, kes samuti veel istuma jäänud, et temagi mõistab laulda või esineb koguni tantsu soolonumbriga, nii kuidas käsib seda tema isiklik temperament ja tarvitatud vaimustusained.

Tšehhide kokkuhoidlikkusel on seegi hea külg, et Prahas ei joosta nii rüsinal ja lausa tormi välismaalase taskule, nagu tehakse seda tavaliselt pea kõikjal mujal. Muidugi ei ole sellega öeldud, nagu ei tehta seda siin üldse, ei, tšehh püüab kohe tasapisi välja uurida välismaalaselt, mis sa siia ostma oled tulnud ja pea alati selgub siis, et ta võib sulle kas ise või jälle keegi tema ligidane just seda kõike müüa ja palju soodsamalt kui sa seda kunagi kustki mujalt leida võiksid, aga ta ei tule sind sellega veel rüsinal nöörima, ehk küll targu võtab sult oma kõvad protsendid, kuid ega ta sind sellepärast sunni seda või teist ostma.

Sellepärast võidki rahulikult istuda tunni või kaks kohvikus, lasta enesele lugemiseks ulatada kõik selles lokaalis

olevad sise- ja välismaised lehed ja ajakirjad, loed ja sirvid need läbi ning jood nagu tšehh kunagi oma tassikese musta kohvi ega tarvita kõrvale midagi, ilma et sind kelner sellepärast veel majesteetlikult ignoreerima hakkaks.

Ütleme, teie istute päris heas kabarees Václavské náměstí'l, näiteks „Juliš'i" juures, sööte õhtust päris eestimaaliselt, kui olete tulnud näljasena teatrist, sest teie ei taha leppida paari võileivaga mõnes baaris. Tellite ka pudeli sisemaist veini: kas punast Püha Ludmillat või jälle valget veini, mille valmistuspaik Mělník on kohe Praha külje all, ja kavatsete istuda siis lisa tellimata nii kella viie-kuueni, hommikuni. Igas teises suurlinna lõbustuslokaalis oleks säärane gauner-damine päris lubamatu, ja kui teie ise seda ei märkaks, küll siis juba teeniv rahvas annaks teile vajaliselt märku teie sündmatust ülespidamisest, kui mitte muuga, siis tuleks kelner mitmel puhul teile klaasidesse valama teie juba tühjaks joodud pudelist. Ta teeks seda nii mitu korda, et teil piinlik hakkaks ja telliksite uue pudeli. Praha kabareedes, vähemalt neis paaris, kus olen käinud, ei olnud näha sellist meeldetuletamist kelnerite poolt, kuigi istusid naaber-laudade juures kaks-kolm seltskonda, kelle veinipudel nukrutses tühjalt juba mitmendat tundi. Ei atakeeri teid Praha lõbustuslokaalides ka igasuguste maiustuste, lillede ja pildumisesemete müüjannad, või kui nad tulevadki, siis pole nad pakkudes nii häbematult pealekäivad, nagu kohtasin neid hiljem oma suguvendade juures Budapestis. Kindlasti kalkuleerib lõbustusasutist pidav tšehh sellega, et tahab võtta matti sult järgmiselgi korral. Vähemalt küsib sult peakelner — või oli see ehk asutise omanik ise? — kuidas meeldis õhtu meie juures, ja palub ühtlasi, et kui jäite rahule, ärge siis ka järgmisel õhtul mujale minge, kuna meil on homme veelgi lõbusam. Ja sa tuled ning jätad ehk lõpukokkuvõttes rohkemgi raha sellesse lokaali, kui oleksid teinud sel juhul, kui juba esimesel õhtul sind oleks täiesti lagedaks tehtud ja seega eemale peletatud. Tehes revisjoni oma pungas ja tuletades meelde, kuhu mis oled maksnud, veendudki, et säärane kokkuhoidlik käimine on sulle rohkem maksma läinud, kui et sul oleks esimese käiguga himu ära aetud tagasitulekuks sellesse lokaali.

Tusastud, mõeldes neegrinnale, kes tantsis tõepoolest hästi, rikub tuju ka geiša mälestamine, kelle laul oli nii võluv ja tuletas meelde Jokohamat ja Šanghai jaapani teemaju, ei lähegi meel enam härdaks mõeldes tiisikushaigele viiuldajale, kes jalutas ikka mõne tantsija-paari selja taga ja mängis pea sama hästi kui mõni pusta serval sündinud mustlane, oled

pahane sellele tõmmukas-kollanahksele malailannale, kes oma numbrite lõppemise järele asus orkestrisse ja mängis seal kordamööda igal instrumendil ja vaatas sulle nii looduslapseliku jultumusega otsa, et tundsid ta olemasolust juba väikest lõbu.

Vihastud vaikselt nende kõigi üle, aga lähed ehk kord uuesti Prahasse tulles naiivilt otsima neid kõiki samast lokaalist, kuigi tead ise kindlasti, et neid seal juba ammugi enam olla ei või. Tead sedagi, et see otsimine on vaid ettekääne iseenese kergemeelsuse vabanduseks, tead seda kõike ja lähed siiski.

TŠEHHID JA SLOVAKID.

Oli saatuslikuks kokkulangemiseks, et slovakkide rahvasaadiku Dr. Tuka riigiäraandmise süüdistuses langes Bratislava kohtu otsus, mis mõistis Tuka 15 aastaks vangi, just ajale, mil algas Prahas esimene üleilmne slaavi kirjandus- ja keeleteadlaste kongress, mis oli toonud 22 eririigist ligi 200 teadlast, kes esitasid peale kõigi olemasolevate slaavi rahvuste pea kõiki teisigi Euroopa rahvusi. Need rahvuslikud esindajad said tahes-tahtmata selle Tšehhoslovakkia siseriikliku rahvusliku vastolu pealtvaatajaiks, selle vastolu, mis on kestnud tšehhide ja slovakkide vahel juba kümmekond aastat, s. o. nende rahvusliku kaksikriigi rajamisest kuni tänapäevani, kuigi tšehhid tegid kõik, et võõraste eest kinni katta olemasolevat lõhet, või vähemalt maskeerida seda.

Keiserlikus Austrias kuulusid tšehhid Austria osasse, kuna rahvuslikult neile väga ligidal seisvad slovakid asusid sama keiserriigi Ungari osas. Meie suguvennad ei andnud just armu slovaki rahvale, kes hariduslikult seisab õige madalal järjel. Viimased ei tohtinud isegi oma maa-alal asuva kõrtsi uksele kinnitada slovakikeelset silti, kõnelemata ulatuslikumast rahvuskultuuri arendamisest. Tšehhide käsi aga käis Austrias palju paremini, kuna neil oli teatud autonoomia. Sama helde oli saatus nende slovakkide vastu, kes asusid Austria maa-aladel ja paljud neist sulasid tšehhidega üheks rahvuseks, kuna kahte nimetatud rahvust on lahutamas vaid umbes sama ulatuslik keeleline erinevus, nagu meie põhjaeestiline kirjakeel ja lõuna-eestiline kõnekeel, muidugi selle vahega, et slovaki keeles on olemas juba aastat kuuskümmend oma kirjandus, mille areng viimasel ajal on olnud üllatus-

likult kiire ja järsult tõusev. Ungaris elavad slovakid aga olid eraldatud oma ligidastest suguvendadest tšehhidest ja arenesid omas suunas. Nad kaotasid küll tugeva madjariseerimise tõttu väga palju oma rahvusliikmeid, kuid püsisid siiski, ja peale ilmasõja likvidatsiooni moodustati nendest koos tšehhidega kaksikriik Tšehhoslovakkia. Umbes neli ja pool miljonit tšehhi ühes kolme miljoni slovakiga annavad ainult koos vajalise rahvusriikliku enamuse, kelle vastu seisavad ligi neli miljonit sakslast, peaaegu miljon ungarlast, pool miljonit karpato-russi ja teisigi rahvusi. Rahvuste segult on Tšehhoslovakkia igatahes samuti nagu tööstuseski endise Austria-Ungari keiserriigi peapärijaks. Kui umbes kahe kolmandiku endise keiserriigi tööstuse pärandamine oli Tšehhoslovakkia vabariigile tüsedaks pähkliks oma riigi esimese kümne aasta kestel tulundusliku elu ümberkorraldamisel, siis on rahvusliku küsimuse lahendamisel veelgi vähem edasi jõutud nimetatud aja jooksul, ja just tänapäeval elab Tšehhoslovakkia riik üle teravat kriisi, mis on seda valusam, et selle tekkimise kohaks on riigi arvult teine rahvus, ilma kelleta variseks kokku rahvusriikluski. Slovakkia maa ja rahva küsimus on suurel määral väga palju sugulusjooni väljendav Iiri küsimusega Inglismaal: kahe ligidalt sugulasrahva püüded avaldavad erisuunda ja tugevat lahkumineku tendentsi. Kui vaadelda teisi ilmasõjast tekkinud uusi riike, siis leiame sarnast üksi veel Lätis, kuigi märksa vähemal ja tagasihoidlikumal kujul, sest ka Lätis võime märgata poole miljoni lätgallase juures autonoomia nõudmise tõusu, mis aga on kaotanud selle tõttu oma esialgse teravuse, et lätlased on teatud määral neile nõuetele vastu tulnud.

Slovakid on algatanud oma autonoomia nõudmisi juba Tšehhoslovakkia riigi loomisel, ja see nõue on püsinud kindlalt mõne partei programmis ega pole lasknud kaua aega sel parteil osa võtta valitsemise koostööst tšehhidega. Kuid autonomistlikud nõuded pole Slovakkias just kõigi parteide programmis ühtlasi esindatud, vaid üksi mõõduandval määral nõndanimetatud Hlinka parteis, kuna teine erakond, mille eesotsas seisab samuti katoliiklik preester Šrámek, ja slovakkide sotsiaaldemokraatlik partei pooldavad ligemat koostööd tšehhidega. Säärane erinev seisukoht autonoomia küsimuses on suurel määral tingitud isikulistest vastoludest, mis mängivad silmapaistvat osa Slovakkias, kus rahvamass haridusliku veel kohati koguni madalal järjel, kuna politilised karjeristid rajavad sellele oma auahned plaanid ja rahva juhtideks on enamasti katoliku-usu preestrid.

Muidugi tuleb aina kasuks praegusele Tšehhoslovakkia riigile, et on nii elavad veel mälestused aegadest, mil ungarlased võisid Austria-Ungari teise valitseva rahvana vabalt talitada oma enam kui ülekäte läinud tahtmise järele tol ajal tervelt nende maa-aladesse kuuluvate slovakkidega, püüdes neid ümber rahvustada vägivõimuga. Need mälestused pidurdavad praegu õige tunduvalt slovakkide kaldumist oma poolehoius Ungarile, kuigi slovakkide maa-alal on ajanud madjarisatsioon õige sügavale oma juured ja tänapäeval võib konstateerida väga huvitavat nähist just slovakkide kirjanduses, mis asub olevikus umbes tollel tasapinnal, nagu meie kirjandus aastat kakskümmend viis tagasi. Kuid enne Tšehhoslovakkia riiklikku iseseisvust slovakkide kirjanduse idanemine algas sellega, et püüdis õhutada oma rahvuse alalhoiu tulukest, kaitstes seda just kardetavama vastase — ungarlaste — lämmatamise eest, siis näeme veidi üle kümne-aastase tšehhidega ühises riigis kooselu järele, et slovakkide oleviku kirjandus areneb tugedes eeskujudes mitte nii ligidasele tšehhi või ka mõne teise slaavi rahva kirjandusele, vaid kasutab oma kirjandusliku juhina veel hiljuti nii vaenulist — ungari kirjandust, nüüd, mil see rahvus on vabanenud madjarite politilisest ja majanduslikust summutavast ja rõhuvast ainuvalitsusest, pöördub slovakkide kirjandus iseenesest nagu päevalill päikeslikult kosutava ja viljeleva ungari kirjanduse suunas.

Huvitava nähisena tuleb märkida, et sest ajast, kui slovakid ei olene enam riiklikult ungarlastest, on nad paljuski pöördunud tagasi selle rahvuse poole. Teise huvitava asjaoluna võib võtta sedagi nähist, et kümme aastat pärast ühise rahvusriigi loomist süüdistatakse tuntud seltskonnategelast dr. Tuka't sama rahvusriigi äraandmises ja spionaažis Ungari kasuks ning mõistetakse 15 aastaks vangi, milline asjaolu poleks 1919. aastal uneski ettekujutatav olnud, kuid tänapäeval on see ometi tõeks saanud. Pealegi tuleb tähele panna, et süüdimõistetu ei kuulu rahvusvaheliste avantüristide kilda, vaid on preester Hlinka juhitud kodanlise erakonna liige, millises erakonnas on katoliku preestritel üldse juhtiv osa ja mille programm on ainult rahvuslikult radikaalsem kui mõne teise selle maa kodanliku partei oma.

Milles lähevad siis nii lahku tšehhid ja slovakid, et kahel ligidasel sugurahval on tekkinud nii teravad vastolud? Kõige pealt on siin tüliõunaks autonoomia küsimus. Slovakid tuletavad tšehhidele meelde, et möödunud kümne aasta kestel oleks ammugi aeg olnud teostada slovakkide maa autonoomia,

kuna tšehhid aga jätkavad tsentraliseerivat politikat, kinnitades, et pole olemaski slovaki keelt ega kirjandust, vaid on olemas ainult tšehhi keele murrak, mis kõnelevad nõndanimetatud slovakid. Kõik tšehhi ametlikud andmed tunnevadki ainult ühte rahvust — tšehhoslovakke. Õieti on see sama vaidlus, nagu tunneme seda suurvenelaste ja ukrainlaste ning valgevenelaste vahel, millises poleemikas esimesed ei taha tunnustada kahte viimast iseseisvaks rahvuseks, vaid ainult ühe rahvuse liikmeteks. Majanduslikkude vastoludena tuleb arvesse veel see, et tšehhide maa on tööstuse ja Slovakkia põllutöö maa, kelle elanikud seisavad hariduslikult märksa madalamal ja osa tšehhe vaatab viimastele nagu oma koloniatele.

Meil, kes meie õnneks ei tunne selliseid siseriiklikke vastolusid, on muidugi väga palju arusaamatut neis tülides, kuid kujutagem enestele ette, et meie moodustaksime Soomega ühe riigi ja meid poleks lahutamas meri, kas arvame, et meie vahekord oleks soomlastega nii hõimuline nagu praegu? Kindlasti oleks siis rohkesti hõimulisi pussitamisi ja praegusest märksa vähem sõpruslikke koosviibimisi.

Tšehhide ja slovakkide vastolud oń viimasel ajal omandanud just erilise teravuse. Päris pentsik oli vaadelda ajalehe „Slovaki" — Hlinka partei häälekandja — numbreid, mis olid peale Tuka protsessi lehekülgede kaupa valged — tsensori kärpimise tagajärjel. Need olid kustutatud kirjutised Tuka protsessi puhul, kuna see leht avalikult püüdis väita, et Bratislava kohtu otsus olla enne selle valmimist juba Prahas teada olnud, teiste sõnadega, et see otsus pole olnud tehtudki Bratislavas, vaid õieti Prahas. Kohe peale kohtuotsust nõudis Tšehhoslovakkia vabariigi valitsus kahelt ministrilt-slovakilt, kes kuulusid Hlinka parteisse, et nende erakond kustutaks dr. Tuka kandidatuuri esikohalt uue parlamendi valimistel, mis algasid Tšehhoslovakkias 27. oktoobril 1929. a. Hlinka partei keeldus seda tegemast, põhjendades oma äraütlemist sellega, et on tegemist kohtu esimese instantsi otsusega, mis võib teises astmes muutuda, ja et partei ei saa enne seisukohta võtta dr. Tuka asjus, kuni pole tema kohta olemas seadusejõulist otsust. See aga ei rahuldanud valitsust ja kaks Hlinka erakonda kuuluvat ministrit sunniti lahkuma valitsusest, mille juures ainult üks sai esitada oma lahkumiskirja, kuna teisel polnud selleks võimalust, olles väljaspool Prahat kihutusteekonnal. Viimane vallandati siis presidendi käsukirjaga ministri kohalt, ilma et ta ise seda oleks palunud või talle midagi isiklikult oleks ette heita

võidud, peale selle, et tema partei ei talitanud oma tulevaste parlamendisaadikute nimekirja suhtes nii, nagu soovis seda valitsus. See oli omapärasema pretsedendi loomine ministrite vallandamisel, nagu märkis seda sakslaste opositsiooni leht „Prager Tageblatt".

Kuid teiselt poolt oli mulle huvitavaks nähiseks, kuidas tšehhid oskavad oma pealinnas Prahas austada demokraatia põhimõtteid: suur protestikoosolek välisministri Beneš'i vastu, millel politsei vaikselt ja aupaklikult korda pidas. Aga see oli ju Prahas!

LÄBI SLOVAKKIA BUDAPESTI.

Olen sõitnud meie lõunapoolseima hõimu juurde kolme eriteed: Poolast tulles Žilina kaudu läbi kogu Slovakkia ja tema looduslikkude omapärasuste ja kauniduste, olen kasutanud raudteed Prahast üle Brno Bratislava kaudu ning olen selles slovakkide pealinnas heitnud käega raudteele ja valinud Donau, et väikesel jõelaeval jõuda ligemale Budapestile, olles kuulnud nii palju sinise Donau kallaste looduslikust ilust. Igal nimetatud teel on oma veetlevused, paremused ja eitavadki küljed. Ja tõenäoline on, et kui mul tuleb valida neljandat korda Ungari piirile liginemise võimalusi, siis ma kombineerin oma reisu järgmiselt: sõidan Poolast üle Žilina mitte otse Ungari piirijaamade Komaromi või Szobi kaudu Budapesti, vaid teen käänu ja suundun Bratislavasse. See väike, aga pool-idamaiselt elav ning elurõõmus linn on väärt, et peatun seal päeva, ja siis istun väikesele jõelaevale ning sõidan alla jõge.

Olen kasutanud Venemaal vanasti nii ülistatud Volgal sõitvaid laevu, mööudes selle Vene jõgede ema kaunimatest kallastest, tundnud suurt mõnugi Volga kõrge ja lausa kalda vastandlikust kaunidusest, olin kaasa kistudki Žiguli mägestikust, kuid et mind oleks vallanud eriline vaimustus, on raske tõendama hakata. Ja ometi olin siis ikkagi eas, kus vaimustusse sattumist ei tule otsida just mägede tagant, pealegi, kui tegin selle reisu aastail, mil polnud veel kuigi palju näinud „laia maailma". Või olid vaimustuse ärajäämises süüdi siiski ajad, mis lõõmasid kodusõja heitlusis, kuigi need võitlused olid sisemiselt mulle veelgi kaugemad ega haaranud enesega selgi vähesel määral, nagu eelkäinud ilmasõja omad?

Kuid kümme aastat hiljem, kasutades samasugust väikest jõelaeva, kuid Volga asemel juba Donaul, valdas mind nooruslik vaimustus.

Aga püsigem juba oma otsemal teemal: teekonnal läbi Slovakkia Budapesti. Kui varasel hommikul olete lahendanud Poola-Tšehhoslovakkia piirijaamas kõik formaliteedid ja teie vagun on ketitud otse Budapesti mineva rongi külge, ei märka teie suuri muudatusi selles üksluises maastikus, mis teid oli juba ära tüüdanud viimase võimaluseni. Tahate siis jätkata oma liiga vara segatud hommiku-und, kuid vaguni aknast heidetud pilk, ja teie märkate kaugemal kõrgemat mäetippu, päris teravat, ja selle otsas nagu mingi ehitise varemeid. Tõsi, see ongi üks neid paljusid igasuguste ajalooliste ning poolajalooliste sündmuste jutulõngasse risti-rästi mässitud Slovakkia vanu kindlus-losse, mis rõhuvas enamuses on ehitatud kaljutippudele, nagu mingid kotkapesad. Midagi sarnast, aga siiski mitte täieliselt, leiate kogu Euroopas vast üksi Rheini kallastelt, aga ei, vähem imposantseid leidub ka veel Dalmaatsias Adria kallaste mäetippudel, aga Slovakkia lossid tohiksid mõjuda siiski omapärasemalt: ümbritsevast orust tõuseb mägi, üksik, küljed all veel metsaga kaetud, kuid siis muutuvad mäenõlvad juba niivõrt kaljuseks, et puud ei leia seal enam küllaldast pinda, ja liiga järsult tõusevad mäeveerud ülespoole. Ning tippu on ehitatud loss. Võimalikult suur ja imposantne, nagu vajasid neid siinsed võitlused. Ehitamine pidi küll raske ja tülikas olema, kuid lossi kaitsemine oli ühtlasi lihtsaks ja kergeks muudetud: kui aga linna kaitsjad olid suutnud end varustada kõige hädapärasega, siis said vähesedki neist hakkama kallaleronijatega.

Vaadelgem ja imetelgem sellisena Trenčini linna juures olevat!

Ja need üksikud lossid on mänginud siis maa vallutamises ja valitsemises määravat osa, nagu jutustavad meile Slovakkia mineviku keerulised võitlusvahekorrad. Tõepoolest tugevalt ja vägevalt on kestnud siinne valitsus — rahva pimedus ja harimatus on siin selle kõige tunnistajaks veel praegugi: sellist kultuurivaesust ei leidu mujal Kesk- ja Lääne-Euroopas.

Need aga, kes ei tahtnud taluda iket ja soovisid olla vabad, kes ei tunnustanud enese üle muud isandat kui surma ja vabadust, nagu nad armastasid kõnelda endast: „kteri pana neznaji mimo smrt a vůli", need, kes tarvitasid enese nimetamiseks „horni chlapci" = mägede poisid, need põgenesid Tatra mägestikku ja alustasid siis sealt vabade metsavendade röövkäike oma endiste isandate juurde. Rahva suus, rahvaluules aga ehiti neid kangelasteks, nagu näiteks kõige kuulsam oma legendaarsete lugudega Janošik XVIII sajandi alult,

kelle kuju on uuesti üles kerkinud oleviku slovakkia ja tšehhi kirjanduses, muutudes mingiks luuleliseks vabadusetoojakskangelaseks.

Jaamas kohtad talunaist, meeste säärikud jalas, seljas on tal pamp, millest välja paistavad mitmesugused kodused käsitööd, värviküllaselt rõõmsad laudlinad, hiigla roosidega üleni välja õmmeldud naiste sama kirevad kampsunid, rikkalikkude kaunististega särgid. Olin neid kaubitsevaid talunaisi kohanud juba Prahas, kuhu nad olid tulnud kaugest Slovakkiast müütama oma kodutöö-kaupu. Hiljem kohtasin neid ka Budapesti tänavail, kus müüdi samamustrilisi lauavaipu, kampsuneid ja särke, kuid juba kui ehtsaid ungari kodukäsitöö tooteid. Kodumaal on mulle selliseid näidanud mitugi hõimuhuvilist daami ehtsate ungari käsitöödena, teadmata, et need on õieti slovakkia naiste kodukäsitööd, millised Ungaris kannavad vaid võõrast etiketti. Müütajad naised ise aga on äärmiselt tüsedad; ülestikku mitu seelikut selga ajanud, saavutavad nad oma ebaloomuliku kehakuse, nagu teevad sama veel tänapäeval ka meie saarte rootslannad. Rikas slovaklanna ajab kümme seelikut selga, vaene aga lepib juba viie-kuuega. Siin näed veel rahvariiet igapäevase rõivana. Olen slovaklannade kostüümide kaunidusest tõeliselt haaratud, aga seal seletab mulle noor üliõpilanna, et ma pidavat tulema siia augustikuus Turčianský Svatý Martin-nimelisse linna slovakkide rahvuspühaks, millel ma alles võivat näha siinsete rahvariiete mitmekesisust ja värvikküllust. Selleks pühaks valguvat kokku just mäestikkude rahvast, kelle juures rahvariided on alal hoidunud veel oma esialgsemal kujul. Tõotasin siis ka: tulen kord siia augustis ja jään muidugi kuni on valminud viinakobarad ja vast ehk ka värskete veinide päevadeni, sest oktoobri alul on juba vein veidi käärinud ja kõlbab juua.

Olengi Bratislavas, slovakkide pealinnas, Ungari piiri ääres ja Tšehhoslovakkia kõige veiniküllasemas ja vist küll ühenduses sellega kõige lõbusama linna kuulsuse omandanud Bratislavas. Tal on minevikus palju kuulsaid päevi olnud, kuna seal on elanud kuningaid ja paavste, ning Napoleoniga on sõlmitud siin nõndanimetatud Pressburgi rahuleping. Donau kaldal kõrge kingu laia lagipäisel tipul asub vana kindlus, mille juurde jätkus ronida oktoobrikuu veel päris palaval päeval. Müürid ise ei pakkunud just palju ja sealgi asusid tšehhi piirivalvurid, aga seda võluvam oli siit avanev vaade linna ümbrusele ning mõnus seegi teadmine, et asud Tšehhoslovakkia pinnal ja heidad oma pilgu Donau teisel kaldal

olevale Ungari algavale pusta-laadilisele lagendikule ja samas ka Austria lausmaale. Kuulad seletusandjat, kes näitab eemal olevale aiale, mis lahutab üle Donau jõe olevaid Bratislava linna karjamaid Austria riigi maa-aladest. Oled siin vana kindluse müüril vaatlejana nagu mingi vanaaegne Mooses, kellele jumal ka olla näidanud tema jalge ees olevaid maid, millel aga polnud nii kindlaid piire, nagu näikse olevat neil siin. Kuulen Ungari lagendikult nagu kostvat midagi nem-nem-taolist hüüdu, mis ei taha tunnistada just sellegi linna liitmist Tšehhoslovakkia riigi külge, kuigi on kindel, et see on slovakkide pealinn, rahva oma, kes on minevikus saanud tunda kõige rängemalt Ungari valitsuse rõhumisi. Meelde tulevad Bernard Shaw sõnad, mis ta on kirjutanud Karel Čapek'ile, et tema, Shaw, sooviks kümme korda ennem olla madjarina tšehhoslovakkia kodanik, kui kuuluda tšehhina Ungari valitsusvõimu piirkonda.

Olin Bratislavas just oktoobris. Viinamarjade kobarad olid kõik juba korjatud, muljutud ja värske veingi müügil. Kui pole just igas majas vinárnat, veinipoodi, siis on neid vähemalt igal tänaval mitu. Mitmest erakorteristki kostab vali naer ja viiuldamine. Küllap on seal tantsugi. Maja ukse kohal aga on pika kepi otsas viinamarja-põõsa okstest punutud pärg, vechet, mis tähendab, et selle maja mõnes erakorteris on tarvitamas linna ümbruse viinamarjade aednik oma seaduslikku õigust: kaubelda vabalt, patendita kahe nädala kestel oma viinamarjade mahlaga, oma veinidega, peaasjaliselt värske, tänavusega, mida viinlane nimetabki „das heurige". Kuigi poolkäärimata, magusa viinamarjade mahlana tunduv, on ta siiski kuri-kaval: võtab juba paari klaasi järele meele peast ja jalad nõrgaks. Aga kes küsib siin sellest? Bratislava tavaline kodanik külastab ühel õhtul mitut vecheti-maja ja maitseb kõikjal oma klaasikese, mis on paras kruuk, ja rändab siis edasi järgmisesse vecheti, et jõuda alles hilisel öö-tunnil tagasi koju. Olin kord selles veiniküllases linnas meie karskuse-apostli Ernitsaga ja kutsusin tedagi vaatama vecheti-alust olemist, soovitades lähtuda tööjagamise põhimõttelt: mina joon klaasi tänavust veini ja mu kaaslane peab siinsele seltskonnale vägeva karskuse kõne. Aga sõber keeldus kategooriliselt: vist ei uskunud ta, et kumbki meist siinses veinist imbunud õhkkonnas oleks kaugele jõudnud. Ja tõepoolest: vaevalt oleks seal midagi jutlustada suutnud selline karskuse maaniaga inimene, nagu on sõber Ernits, ja kindlasti oleks mind temaga, kui täiesti jaburaks joonuks peetuga — tänavale talutatud. Siinne kodanik teisiti juba ei

mõista inimest, kes tuleks vecheti ja jutlustaks Slovakkias karskusest! Kahekesi jäi meil minu õnneks vechetis käimata, kuid hiljem tegin seda juba üksi, et puutuda peale paljusid ametlikke vastuvõtteid kokku ka lihtsa kõrtsi-rahvaga, kes on kogunenud erakorterisse, mille omanik on tassinud oma mööblid ja asjad ühte tuppa ja sulgenud selle, ning asetanud vabaks jäänud tubadesse lauad, pingid ja toolid. Viinaaednik aga oma naise, tütarde ja muude kodakondsetega mängib kõrtsimeest: pereisa kummutab puntse ja tütred kannavad veini külalistele, ning nalja, kära ja naeru on põlvesilma.

Välismaalasena oled siin teretulnud võõras ja peagi ajad mitme naabrilauas istujaga mõredat juttu. Võid seda teha tarbekorral kolmel kohalikul keelel: slovaki, saksa ja madjari keelt kasutades, kui aga su oma keelte tagavarast jätkub: siinsed elanikud kõnelevad enamasti kõiki kolme. Ehk jälle kasutad läbisegamini neid kõiki, kuni mõni kõrtsi-külaline tuleb kaugemast lauast ja küsib päris tähtsal ilmel: „Aga kas mõistate ka vene keelt? Vaat', mina olin Venes sõja päevil ja õppisin selle keele ära." Ja segi slovakikeelsete sõnadega võis see ungarlane tõepoolest kuidagi purssida vene keelt, olles üpris üllatatud, et välismaalane mõistab seda keelt. Selgus, et see lõbus linnaametnik tundis ka siinset ainsat eesti keelt mõistvat ungarlast, keda sõber Ernits oli läinud otsima ja leiu korral külastama.

Bratislavas asub veel teinegi eesti keelt mõistja, vist küll ainus slovakk, kes Tartus professorina veedetud aegadelt on toonud kaasa eesti keele oskuse: usuteadlane Kvadčala, siinse Kòmenský-nimelise ülikooli luteri usuteaduse mingi õppetooli professor, kes töötas samas ametis meie ülikoolis veneaegadel üle kümne aasta ja oli alati eestisõbralik oma tolleaegsete saksasoost kolleegide hulgas. Tema aadressi oli andnud meile päeval kohalik luteri-usu pastor, kes näitas slaavi filoloogia kongressi liikmetele oma kirikule ja kogudusele kuuluvat linna suuremat ja väärtuslikumat raamatukogu, mis on rajatud peaasjaliselt kingitustele. Väärikama osa on kinkinud keegi teadlane ja bibliofiil, tingimusel, et kogudus tasuks tema kaunis soliidse võla. See on lõpuks otsustatudki jaatavalt, peale pikemaid vaidlusi, ning alles raamatukogu hilisemal katalogiseerimisel on selgunud, milliseid rariteete sisaldab see eraraamatukogu: piibli käsikirjad VII sajandist ja Lutheri käega parandatud piibli esimese trüki eksemplar on nimekamad esemed, mis selle koguduse pastor meile näitas. Kiideldes lisas ta juurde, et piibli vulgata-nimeline vanem käsikiri on vaid Peterburi avalikul raa-

matukogul, „kui seda enamlased pole ära põletanud" — tutvustas selle lisandusega vaimulik meid ka oma politilise seisukohaga, oli aga üpris üllatatud, kui kuulis, et siinviibijategi hulgas on parteilisi kommuniste SSSR'ist ja mitteenamlased juhtisid pastori tähelepanu, et enamlased on raamatukogu-varade alalhoius ja kogumises väljendanud just erilist kultuurset hoolsust ning indu. Siis taganes ka pastor oma seisukohavõtult, muutus aga peale seda nagu tagasihoidlikumaks ja sulges varsti raamatukogu, vabandudes aja puudusega.

Külastades veel linna muuseumi ja ajalooliste mineviku mälestiste kogusid, hulkudes linna südames huvitavate vanade majade, kloostrite ja kirikute kokkusurutud rägastikus, peatudes linnateatri ees, millel kolm pealkirja: slovaki-, saksa- ja ungarikeelne märgivad ära linna moodustavad pearahvad, nagu leiad sellele kinnitust kogu aeg ka tänavail, kus kostavad läbisegi nimetatud keeled ja nende sekka juudigi keelt õige rohkesti. On siin ju terve juudi linnajagu, milles vaatlesin noort, punapalgelist ja ilusat juudipoissi, vaevalt paarikümne-aastast, „kõva" peas, — siin ei tunta enam poola juutide fuks-teklit, — ja pikad peissid ulatusid hästi krussitud trodelitena mõlemalt põselt alla lõuani. Euroopaliselt riietatud peissidega juudinoormees oli mulle ennenägematu: Varssavis olin näinud peissidega juute, aga neidki väga harva, ja needki olid vanad mehed oma tüübilises riietuses: pikk, pea maani ulatuv kuub-palitu seljas ja pigimüts peas.

Aga juba pidin loobuma linnatänavail hulkumisest ja vaatlusest: aeg oli tõtata Donau kaldale, kus ootas meid jõeaurik, et viia allajõge. Donau moodustab siin pikemas ulatuses piiri Tšehhoslovakkia ja Ungari vahel, mis kinnitavad mõlemal kaldal asuvad piirivalve-sõdurid, ühel pool tšehhi, teisel ungari omad. Jääb maha meist mäe veerel asuv Bratislava, tuletades meelde oma kindluse varemetega osaliselt meie Narvat: samalaadsed tornid. Jõe kõrgel kaldal asuv äsja valminud üliõpilaste hiiglasuur ja arhitektooniliselt imposantne ühiselu-maja on viimane, mis uusaegse ülimoodsa ehitisena suggereerib meie mällu juba jõe käänaku taha kadunud vanaaegse Bratislava.

Sinise Donau lainetel ligineme ajaloolistele paikadele, kus kord on asunud vanade roomlaste sõjalaagrid strateegiliselt soodsatel positsioonidel, mis võimaldasid veelgi kaugemale viia selle ilmariigi võimu piirkonda ja vallutada ikka uusi barbare. Meie jõuame varsti Děvíni, mis saksa keeles kannab veel vanade roomlaste-aegset nime: Theben. Praegu

saksa elanikkonnaga väike linnake asub mäe veerul ja all orus. Otse jõekaldal, seal, kus Morava ühineb Donauga, kõrgel mäetipul asub vanaaegne kindlus. Selles paigas ühinevad ka kahe mäestiku ahelad, millest läbi murravad ühinenud jõgede vägevad vood, lõigates nagu väravad mäeahelikkudesse ja avades vaba sissepääsu Moraavia väljadelt Ungari lagendikkudele. Nende väravate sulgejaks ja vahipostiks ongi ehitatud mäetippu kindlus, mis valitseb tänapäeval kaugematki ümbrust, muidugi ainult — vaateliselt, kuid vanasti oli kindluses asuja ümbruse peremeheks, võtmemeheks. Kohe kindluse kõrval tõuseb maapinnalt teine järsk mägi, õieti kaljukolonn, millele on pääsupesana ehitatud klooster-kambrikene, kuhu pole tänapäeval juurdepääsu, kuna nõuab juba kindlusegi mäetippu viiv ja ümber mäe keerlev tee innukat ronimist, tõustes kogu aeg järsult. Ülevalt aga on suurepäraseim vaade slovakkia-poolseile mäeahelikkudele, nõndanimetatud Moraavia väljale ja Ungari lagendikkudele. Praegu ilustavad siitpoolset jõekallast piiritulbad, mis hoiatavad suplejaid: pozor! (tähelepanu!), jõe teisel kaldal on välismaa! Ühel mäe-kolonnil klooster-kambrikese varemed, teisel kindlusemüüride varemed, mille ümbritsetud lagipääle mahub ära paari-kolmesaja-pealine seltskond rahulikke teadlasi slaavi filoloogia kongressilt, aga küllap mahtus vanasti sõjamehi nende müüride vahele kaugelt rohkem kui on meid praegu.

Hämarikus juba laskume sellelt kindluse mäelt ja peame tõttama, püüdes ennetada oktoobrikuu varakult saabuvat pimedust, et jõuda laevale, mis all annab juba kärsituid vilesignaale, kutsudes meid tagasi. Nüüd valitseb juba laevalgi vaiksem ja palju rahulikum meeleolu endise lõbusate askelduste ja vestluste naeru, valju ning sagedasti tagasihoidmatu, asemel: oleme ju kõik väsinud jalgsimatkast mäe otsa. Kiirelt saabuv ööpimeduski on katnud oma linikusse Donau kaunid kaldad. Ei liigu enam autogrammidegi korjajad endise agarusega, vaid kuidagi loiult peatuvad nad üksiku vahelejäänu juures.

Õhtu soojuses istume laevalael ja tšehhi filoloog seletab mulle midagi võõrsõnade rändamisest ja uue tähenduse omandamisest tšehhi ja slovaki keeles. Kuulan teda pea ükskõikselt oma kogu päeva kestnud väsitavate käikude tülpimuses. Pikast filooloogilisest seletusest on jäänud meelde vaid, et slovakkia talupoeg on võtnud W. C. rahvapärase nimetuse „budar" sõnast „buduar". See lingvistlik koomika üksi ei kustunud väsimuses, nagu on haihtunud kõik muu juhusliku kaaslase keelelise arengu seletusest.

Jõe-aurik aga kiirendab käiku: Bratislavas ootab ju mingi ametlik õhtusöök. Tröötstime üksteist: on viimane ja siis sõidame laiali iga ilmakaare poole. Siis aga jälle on kahju lahkuda! Nooruslik Sergei Kulakovski, vene keele lektor Varssavi ülikoolis, on aga virgunud juba sedavõrt, et hoosse sattunult kirjutab meie teejuhtidele mälestis-salme juba peale oma vene emakeele läbisegi poola, saksa, prantsuse ja inglise keeleski.

Veel öö Bratislava nooruse, üliõpilaskonna keskel, vahest ehk käik kohvikussegi, kus mängib päris ehtne mustlase-kapell, nagu olin kohanud varem juba siinses vechetis viiuldajana üksikuks jäänud vana mustlas-primaši, — ja varahommikul lahkungi sellest tublisti madjaristunud slovakkia pealinnast, suundudes Ungari poole.

UNGARI

MIHALY BABITŠ.

Mitmel puhul olid kinnitanud meie kodumaa vaimustatud hõimlased-daamid, et kaugelt kuulates kõlab madjari keel nagu meie emakeel. Olen Budapestis olles kuulanud seda keelt küllalt ligidalt, küll kõnekeelt, küll laulu, kuid kõlalist sarnasust meie keelega võib leida millises tahes keeles samal määral kui madjari omas, ilma et need keeled meie omaga küüneväärtki sugulased oleksid. See keeleline sugulus on puhtteaduslik ega küüni keele igapäevasel tarvitamisel kuigi tunduvalt nähtavale.

Kui meie soome kirjanduse tundmises oleme tavalise lugejanagi õige kaugele jõudnud, ei saa seda aga kinnitada ungari kirjanduses isegi nende kohta, kes tunnevad kirjanduse vastu erilist huvi: ungari kirjandus on meile kaunis seitsme pitseri taga seisev raamat. Eriti aga tuleb öelda seda luule kohta, sest kui on leidunud veel tõlkijaid ungari ilukirjanduslikule proosale, siis on jäänud luule päris vaeslapse osasse. Mõtlen siin muidugi eeskätt kaasaegseid poeete, kuna kaugemast minevikust on Sandóri Petöfi, — see rahvuselt slaavlane, kuid tänapäeval ungari rahvuslaulikuks tõusnud luuletaja, — meilgi paljude tõlgete kaudu õige populaarseks muutunud.

Oli vist saatuse tahtmine, et jõudsin täitsa juhuslikult Budapesti just ungarlaste tänapäeva suurema luuletaja Mihaly Babitš'i 25-aastase kirjandusliku tegevuse juubeliks. Seegi luuletaja, novellist ja esseist on rahvuselt slaavlane, nagu kinnitab seda juba tema nimigi. Kirjanikuna aga omab ta oleviku ungari kirjanduslikus elus sellist nii paremalt kui ka pahemalt poolt tunnustatud seisukohta, et see kultuurne inimene ja kirjanik seisab väärse sambana keset ungari kirjanduslikku loomingut.

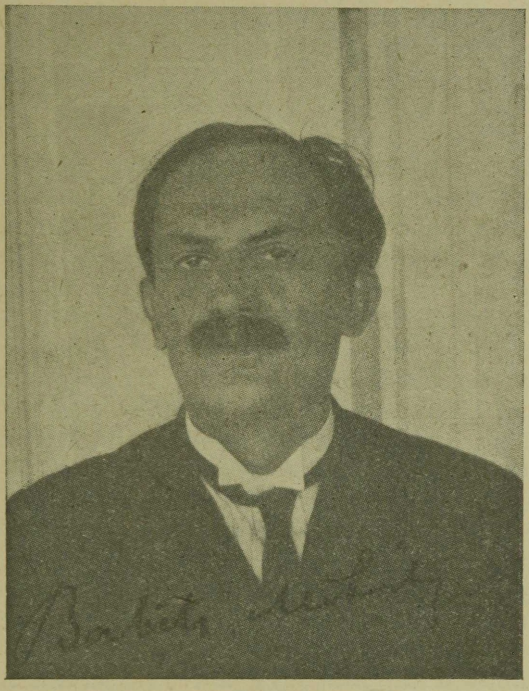
Ungari oli nende ridade kirjutajale teiseks maaks, kus, — keelt mitte mõistes, — kirjandusliku eluga tutvumisel tuli piirduda olemasolevate tõlgetega ja kirjandustegelastelt saadud isikliku informatsiooniga. Muidugi ei lase see tungida kuigi kaugele, kuid tänu sellele vastutulekule, mida osutas mulle just Mihaly Babitš, oli siiski võimalik saada väike läbilõige Ungari tänapäeva kirjanduslikust elust. Babitš'i noor kirjanduslik sekretär otsis mu üles juba esimesel päralejõudmise päeval ja oli oma chefi ülesandel väga kasulikuks ciceroneks kogu mu Budapestis viibimise aja.

Üllatavalt mõjus minusse see sarnasus, mis avaldub käesoleva sajandi algu-aastail nii Ungari kui ka Eesti kirjandusliku elu suunades. See sarnasus ei üllatanud mitte üksi nende ridade kirjutajat, vaid samal määral ka ungarlasi, kui kirjeldasin neile meie kirjandusliku elu uut suunda samast ajajärgust.

XX sajandi esimesel kümnel tekib ungari kirjanduses vastuvool sellele rahvuslik-konservatiivsele suunale, mis oli valitsenud kogu XIX sajandi, ulatudes vast kaugemalegi minevikku. Tekkinud uus rühm juhib oma pilgu läände, pöördudes ära ungari mineviku traditsioonidest. Uue rühma suuremaks püüdeks on ligendada ungari kirjandust Lääne-Euroopa omale. Selle uue kirjandusliku voolu kandvateks jõududeks osutuvad kaks luuletajat: Ady ja Babitš. Uus kirjanduslik vool leiab enesele ka metseeni, rikka juudi, kes, olles ise suurte kirjanduslikkude huvidega, on jätkanud tänapäevani oma kirjanduslikku kaastööd Ignotus'e varjunime all, kuigi elab praegu teise riigi pealinnas: Viinis. Nimetatud kirjanduslik rühm, millel on nii palju ühtlust oma püüetes meie „Noor-Eesti" nimelise liikumisega, asutab oma ajakirja „Nyugat", mille nimi („Lääs") märgib juba rühma suuna. Algab elav kirjanduslik võitlus, mis kannab sama teravat ja ägedat iseloomu, nagu on kandnud sellised võitlused mujalgi. Ajakirja „Lääne" ümber koondunud luuletajad, prosaistid ja esseistid tõstavad oma kilbile sümbolismi, eriti prantsuse kirjandusest. Uue suuna poeet Ady, keda peetakse tähtsamaks peale Petõfi, on ligidalt vaimusugulane Baudelaire'iga, kes oli meilgi noil aastail paljude juhtivaks vaimuks. Luuletaja Ady, kes elas ise Pariisis ja andus seal oma vaimusugulase prantsuse luuletaja eluviisi välisele jälgimisele, jõi väga palju ja suri varakult, nimelt 1919. aastal, puretuna kurjast haigusest.

Uue voolu juhtiv töö jäi pea kogu ulatuses Babitš'i õlgadele, kes ajakirja „Nyugat" toimetajana jätkab seda tänapäevani, olles teataval määral oma kirjandusliku kaasvõitleja

ja sõbra antipood: suur töömees ja teadlane oma kunsti alal, kes on ühtlasi loov kirjanik ja kirjanduslik teoreetik. Väliselt tuletab see väikekasvuline, mustade lühikeste vurrudega, elav, aga siiski enesesse süvenenud mees meelde meie Gustav Suitsu. See sarnasus ulatub vast veelgi kaugemale. Ka Babitš

Mihaly Babitš

on hariduselt filoloog, kuid klassikalise filoloogia alalt. Oma politilisegi ilmavaate poolest kuulub Babitš pahempoolsete hulka, kuna tema esitatud puhas kirjanduslik uuendussuund oli ligidalt seotud politilise pahempoolsusega, sest võitlus rahvusliku konservatismiga kanti peagi üle puhtpolitilistele aladele, kus jätkus sama ägedusega.

Babitš'i kui luuletaja kohta kuulsin tähendusi, et ta luuletavat rohkem peaga kui südamega, aga eks ole need etteheited juba tuntud nii paljude teistegi rahvaste kirjandusloost!

Kõlab ehk veidi võõrastavalt, et Babitš luuletajana leidis tunnustamist nimelt tõlketeosega, milleks oli Dante' „Jumalik komöödia". Selle klassikalise luulepala meisterlik tõlge on sundinud vaikima parempoolsetegi etteheited ja oma kirjandusliku tegevuse 25-aastaseks juubeliks leidis 46-aastane poeet väärika tunnustuse ka parempoolsetelt, nagu oli ta saavutanud selle juba märksa varem oma kaaslastelt ja pahempoolsetelt mõttevendadelt. Kui Babitš'i kirjanduslikud teened ei leidnud väliselt hindamist diktaator Horthy' poolt mõne ordeni näol, nagu ta jagab neid ka vaimutegelastele, siis tuleb sedagi võtta nimetatud luuletaja aina suurema ja puhtsisemise väärikusena.

Babitš'i suurus seisab kirjandusliku loomingu kolmel alal ja oleks raske öelda, kas ta on suurem luuletajana või jälle prosaistina või koguni esseistina. Tema romaan „Surma pojad", mis on ilmumas kõige ligemal ajal prantsuse keeles, on autobiograafiline teos, mis kujutab õieti seda, kui raske oli uue kirjandusliku rühma võitlus alg-aastail, kui surmaähvardavad olid need valud, mis tuli läbi teha kõigil neil kirjanikel, kelle nimi on seotud „Lääne" kirjandus-suunaga. See romaan on samal ajal silmapaistev oma analüüsi osavuselt, millega autor käsitleb uue kirjandusliku voolu sünnitusvalusid, ning oleks teatud muutustega ülekantav paljude teistegi rahvaste kirjanduse uute voolude tekkimise valgustamiseks. Muidugi on tänapäeva Ungari kirjanikkude sellel põlvel, kelle kõik esindajad on praegu 40—50 eluaasta vahel, need võitlused juba ammu kaugel selja taga ja nad võivad vaadelda neid juba nii erapooletult, nagu teeb seda Babitš oma ülalnimetatud autobiograafilises romaanis.

Kui Babitš seisab praegugi juhina kirjandusliku „Lääne" eesotsas, siis moodustab sellele kirjanduslikule suunale juba ajaloolise vastasrinna „Ida" rühm oma samanimelise ajakirjaga, kes valis enesele nime juba täies iseteadvuses vastandina „Lääne" rühmale ja ajakirjale. Tänapäeval on võitlused nende kahe rühma vahel juba väga palju kaotanud oma esialgsest teravusest ja on tekkinud isikliku sõprusegi vahekorrad kahe vastandliku leeri inimeste vahel, nagu võisin selles veenduda isiklikultki, leides ka vastasleeri kirjanikke Babitš'i raamatuja kunsti-küllases kodus, kuhu järgmisel õhtul peale tema juubeli ametlikku pühitsemist oli kogunenud väike kirjanduslik pere. Võib-olla tekib ehk selline sümpaatlik tolerantsus selle tõttu, et „Lääne" kirjanduslik vool tunneb ennast oma vastastest kõigiti üle olevat. Sest seda tunnistasid nende ridade kirjutaja vastu hilisematel kohtumistel „Ida" („Nap-

kelet") voolu esindajad isegi, et kõik silmapaistvamad kirjanduslikud jõud on koondunud „Lääne" rühma ajakirja ümber.

Babitš'i noor abikaasa Sophie Török on samuti luuletajanna ja novellist. Vaadeldes koduses miljöös seda äärmiselt elavat, elurõõmust otse ülekeevat daami, oletad tahtmata, et tema luuletised peavad olema midagi Marie Under'i sonettide taolist, ja oled väga üllatatud, kui kuuled, et luules ja proosaski on see isikuna nii lõkendav daam filosoofiliselt pessimistlik, kelle pea kõik luuletised on mähitud nukruse linikusse. Luuletajana kurdab pr. Babitš naise saatust, nähes selles mingit kurbloolust, olgu naine veel neiu või abielus. Nii lahkuminev on teinekord luuletaja inimesena ja loojana! Kurb ja pessimistlik luuletajanna oli aga eraelus õnnest sädelev nii kirjanduslikus vestluses kui ka oma ema-uhkuses väikese tütrekese üle.

Babitš on ungari kirjanduselus samaks keskkohaks noortele, nagu olin leidnud luuletaja ja ülikooli professori F. X. Šalda tšehhi tänapäeva noorte patriarhina, ainult selle vahega, et esimene oma ealt siiski veel noor võrreldes 63-aastase tšehhi luuletajaga. Aga noorema generatsiooni austus ja lugupidamine oli sama kõikumata ja kindel nii siin- kui ka sealpool piiri neis suures vaenus ja alalistes piiritülides elavates naaberriikides. Kuid on siiski väga suur ja erinev see vahe, mis lahutab neid kahte kirjanikku teineteisest, kui võtta neid inimestena: Šalda on nähtavasti päris iseteadlikult alati modern, alati nagu kardab, et ta maha jääb nooremast generatsioonist, ja püüab siis neil alati kannul olla, kuna Babitš'i juures näeme iseenesesse läinud, kuid nii sisemiselt kui ka samal määral väliselt väga diskreetset vaimu-inimest, kelle mõtteilm on välja töötunud mingis omapärases solipsismis. See tema tagasihoidlikkus mõjub alguses koguni mingi argusena, kuid väljendub hiljem just erilises südamlikkuses, mis köidab võõragi juba mõne koos veedetud tunni kestel. Siis alles märkad, et alguses oletatud tagasitõrjuv jahedus polnud muud midagi kui ainult väline koor, milles asub pea iga hingelise solipsisti sisemine mina.

Babitš'i kirjanduslikuks juubeliks ilmusid tema kogutud luuletised „Värsside" nime all, mis varem on kõik juba avaldatud eri-raamatutena. Nendes luuletiskogudes vahelduvad klassikalised teemad olevikust päritolevatega, nagu osalt näitavad seda Babitš'i luulekogude pealkirjadki: „Lehed Iirise pärjast", „Rahutuse org", „Prints, ja kui tuleb talv?", „Retšitatiiv", „Saar ja meri" ning kirjaniku kõige viimane luuuletiskogu „Jumalad surevad, inimene elab."

Pea sama rikkalik toodang on Babitš'il jutustava proosa alal. Juba tema kirjandusliku loomingu algpäevil ilmus romaan „Vilgil, Timari poeg", kuna tema esik-proosateos käsitles araabia muinasjuttudest tuntud ainet „Kurg-kaliif". Nende proosateoste kõrval ei või vaikides mööduda ka Babitš'i romaanist „Kaardimaja" ja novellikogust „Jõulu madonna", kuna aga tema kõige rohkem tähelepanu väärivaks teoseks jääb ülal juba mainitud „Surma-pojad".

Babitš'i arvukad kirjandusloolised kirjutised on seni koondatult ilmunud kahes esseede-kogus: „Mõte ja kiri" ja „Kirjanduslikud probleemid". Viimase kahe raamatu artiklitest on mitmed ilmunud ka prantsuse ja teistes keeltes.

Ülal nimetasin juba, et Babitš saavutas üldise tunnustuse Dante' „Divina commedia" tõlkega, kuid see pole ainuke silmapaistev tõlketeos selle kirjaniku loomingus, vaid sinna kuuluvad veel arvukad tõlked Goethe'st, valik kogu maailma erootilistest luuletistest, mis on ilmunud luksusväljaandena 200 eksemplaris Viinis ja on Ungaris keelatud raamat. Üldse on väga mitmed Babitš'i teosed ilmunud luksus-väljaandes, mis on väga diskreetselt maitsekad. Sama peab kinnitama ka Babitš'i tõlgete kirjandusliku valiku kohta, eriti aga tahaksin ma öelda seda tõlkekogu „Paabulinnu sulgede" kohta.

Babitš'i luules leiate esitatud ainestikult eeskätt filosoofilised ja armastuse teemad, mille kõrval aga ei puudu ka elamuse- ja mõned isamaalisedki laulud.

Kirjanduslik abielupaar Tivadar Rédey ja Maria Rédey, keda kohtasin Babitš'ite pool vastuvõtul, oli lepitanud oma perekonnas kaks ülalnimetatud kunstivoolu, „lääne" ja „ida". Kuna mees on silmapaistev kriitik „Ida" ajakirjas, on tema naine aga kindel „Lääne" pooldaja ja kaastööline. Viimase pooldajana olgu nimetatud veel kunstiajaloolane dr. Edith Hoffmann, kes juhatab Kujutavate Kunstide Muuseumi graafilist osakonda ja on ka hõimuaadete pooldaja, kuna noor luuletaja György Sárközi on sama rühma linnalaulik, vaiksete ja lüüriliste meeleolude ülistaja, kes tarvitab enamasti *vers libre*'i, nagu proua Babitš'ki.

UNGARI KIRJANDUSLIK TÄNAPÄEV.

Meie August Jakobson võiks enesele eeskuju leida Ungari kirjanikkude keskelt ja nimelt Deszö Szabó's, kellest on läinud aastal eestikeelses tõlkes ilmunud „Muinaslood naervast inimesest". Nimetatud kirjanikul ilmus juba kolmeandeline romaan „Abi", kuid praegu töötab ta kavatsuse järele mitte vähem kui 40-andelise romaani kallal, mille iga anne pidavat tulema paraja romaani suuruses. Kuid selle kavatsuse lõplikku teostumisse ei ole Ungaris just palju usku, kuigi oletatakse, et kümmekond annet ilmub päris kindlasti. Ungari kirjanduse õnneks ei olla aga selliste meremadude kirjutamine muutunud veel nakkavaks taudiks.

Milliste kurioosliikkude asjaoludeni on viinud ebaõige rahuleping, mis peale ilmasõda käristas Ungari küljest ära päris-Ungari maa-alad, viies need Rumeenia, Jugoslaavia ja Tšehhoslovakkia riiklikkudesse üksustesse, seda kinnitab tänapäeval väga selgesti nõndanimetatud Transilvaania kirjandus ja eriti ühe seal kirjutatud teose hiline tuttavaks saamine Ungaris. Kuud kolm tagasi sai alles tuttavaks Budapestis Rodion Markovitš'i romaan „Garnison Siberis", kuigi see teos on ilmunud Rumeeniale kuuluvas Transilvaanias, mille elanikud on kõik ungarlased, juba aastat kolm või neli tagasi. Nii eraldatud elu elavad ühe ja sama rahva liikmed, kui nad kodanikkudena kuuluvad teise ja vaenulikku riiki. Selliste eraldumisteni on viinud rahvad see rahuleping, mille peavalmistaja Wilson Euroopasse tulles pole teadnud, millise rahvuse liikmed asuvad Viinis. Kuid kui Wilson'i nimi on äärmiselt odioosne Ungaris, siis austavad teda tšehhid jälle nii, et on ristinud oma suurema raudteejaama Prahas Wilson'i ja alles teise väiksema oma presidendi Masaryk'i nimega.

Transilvaania kirjandus on aga tänapäeval Ungaris omandanud väga silmapaistva seisukoha. Kui palju selles on

mingit romantikat, mis võis tekkida nende maa-alade tagasiigatsemise ilutsevas meeleolus, — on muidugi raske oletada võõral, kes ei tunne ungari kirjanduse avalduste üksikasju. Aga teisest küljest on vägagi tõenäoline, et neil maa-aladel, kus rumeenlased ungarlastelt on võtnud politilise elu väljendusvõimalused, kontsentreerub kogu rahva vaimsete jõudude tagavara puhtilukirjanduslikule loomingule ja saavutab selles suunas suuremaid tagajärgi kui päris-Ungaris, milles muud alad neelavad enesele ka hulga ilukirjanduslikke jõude.

Seni peetakse Transilvaania kirjanduse parimaks tooteks naiskirjaniku Irèn Gulàczy romaani „Mustad peigmehed". Sellest romaanist on ilmunud juba kümme trükki. Nimetatud romaan on ajaloolise ainestikuga. Juba pealkirigi tahab kujutada Ungari saatust sümboolselt. Võimalik aga, et nimetatud teos peab loovutama oma esimese koha ülalnimetatud Rodion Markovitš'i „Garnisonile Siberis", mis kujutab Ungari sõjavangide viletsusi Siberis, Koltšak'i valitsuse korruptsiooni päevi ja tšehhi leegionide toiminguid, viimaseid muidugi koguni teissuguses valgustuses, kui leiame seda nende arvurikastest teostest, mis on kirjutanud samast ainest tšehhi kirjanikud. Huvitava kõrvalasjaoluna olgu märgitud siingi, et Rodion Markovitš on ümberrahvustatud lõuna-slaavlane. Nii suur on olnud minevikus ungarlaste agarus nende maa-aladel asuvate rahvuste enesesse sulatamisel, mille juures meie suguvennad vähemusrahvuste vastu ei tarvitanud sugugi vähemaid surve-abinõusid, kui teevad seda tänapäeval nende naabrid, kelle riiklikku üksusesse on vägivaldselt liidetud ungarlased. Need nähised minevikust ja tänapäevast on täiesti üksteisega võrduvad ja väärsed, millega muidugi ei taha öelda nende ridade kirjutaja, et ei tuleks võidelda käesoleva ülekohtu vastu.

Transilvaania kirjandus tarvitab küll oma murrakut, kuid see erinevat ungari kirjakeelest väga vähe. Märksa suurem olevat väljenduslik erinevus, ja selle väärtuslikumaks osaks omapärane ainestik ja maailm, millega Transilvaania kirjanduslikud tooted on rikastanud ungari kirjandust. Nähtavasti on Transilvaania kirjandus mõjustamas õige suurejooneliselt kogu Ungari kirjandust, nagu on esimene ise vastu võtnud mõjutusi käesoleva peatüki alul mainitud Deszö Szabó'lt, omapärase stiiliga romanistilt, kes tahab luua midagi ürgungarlikku, kelle loomingut aga eitavad nii parem- kui pahempoolsed. Võib-olla on selles süüdi selle kirjaniku demagoogilised võtted, mille aga peaks üles kaaluma tema omapärasus ilukirjanduslikus loomingus, mida ei saa siiski salata.

Transilvaanlastest olgu nimetatud veel noor Aron Tamàsy andeka novellisti ja romanistina, kelle kaunis stiil mõjuda päris üllatuslikult.

Tänapäeva Ungari suurimate kirjanduslikkude nimedena mainitagu veel kolme: Deszö Kosztolàny, Zsigmund Móricz ja Lajós Zilahy, esimesed kaks edumeelsed läänlased, kolmas aga kaldub rohkem paremale poole. Meil on nendest kirjanikest ilmunud alles äsja Móricz'i „Mudakuld", millele on järgnenud Lajós Zilahy „Surmav kevad", kuna kolmanda looming on jäänud seni tundmatuks meie lugejaskonnale.

Lajós Zilahy lahkel kutsel nägin tema draamat „Kindral" Rahvusteatri laval Budapestis. Selle draama tegevus kuulub ilmasõja aastaisse ja hargneb osalt haigemajas, osalt jooksukraavides, kuid pean tunnustama, et mind vähem köitis näidendi sõnaline ülesehitus kui näitlejate hea mäng.

Kõigist käesoleval reisul külastatud maadest oli Ungari ainuke, kus kirjanduslikus elus näis olevat naistel õige silmapaistev osa. Mitte üksi Transilvaania kirjandusliku voolu tunnustatumaks esindajaks ei ole naiskirjanik Irèn Gulàcsy, vaid ka esimeses peatükis mainitud noor-konservatiivide „Ida" rühmagi juhiks on umbes 50-aastane daam, romanist Cecil Tormay. „Lääne" rühma naiskirjanikest olgu nimetatud peale pr. Babitš'i, kes luuletajana-novellistina tarvitab Sophie Török'i nime, andekas novellist Margit Kaffka (jällegi slaavi nimi!), kes nüüd juba surnud.

Tunnustatum kirjanduslik ja dramaatiline kriitik ja esseist, jällegi „Lääne" rühmast, on Aladàr Schöpflin, kelle vaimukad kirjutised on huvitavad tõlkeski lugeda.

Eriline paik kuulub Ungari kirjanduslikus elus Frigyes (Fritz) Karinthy'le. See neljakümneviie-aastane kirjanik on ekspressionistlikkude novellide autor, kuid silmapaistvam on ta humoristina ja parodistina; tema filosoofilised paroodiad on eriti tabavad ja lõikavad. Kuna selline kirjanduslik looming ei lase end pea sugugi tõlkida, jääb see kirjanik muidugi oma väikese kodumaa piiridesse ega suuda võita tähelepanu väljaspool ungari keele piirkonda.

Oleks ülekohus, kui vaikiksime kõige nooremast põlvest, kes on andnud ka juba oma, kuigi veel väikese, lisanduse Ungari suurde kirjandusse.

Enne aga lubatagu märkida tähelepanu vääriva asjaoluna, et selle maa tänapäeva kirjandus ei ole kantud sellisest suurest kurbusest ebaõige rahulepingu puhul, mis omane kõigile politilistele erakondadele, ega ole ta ideaaliks Suur-Ungari ülesehitamine neis piirides, mille olid loonud ungar-

lased Austria-Ungari keisririigi päevil selle riigi teise valitseva rahvana. Tänapäeva kirjandus on jäänud eemale neist politilistest ülesannetest, teotseb oma kõige pahempoolsemas osas aga küll õige intensiivselt sotsiaalse probleemiga, olles tendentsilt kindlalt sotsialistlik. Nimetatud voolu peaesindajaks ja juhiks on Lajós Kassàk, poeet ja romanist, maalija ja plakatite valmistaja, kelle mitmekülgses loomingus aga tendents astub liiga esiplaanile ja hävitab sagedasti tema tööde kunstilise mõju. Kunstnikuna on nimetatud kirjanik õige silmapaistvalt mõjustatud saksa moodsast kunstist, olles kogu oma kunstilise loominguga saksa uue kunsti kõige andekamaks propageerijaks tänapäeva Ungaris.

Noorema generatsiooni kõige silmapaistvamaks esindajaks on kahtlemata J. Jenö Tersànszky, romanist (jällegi selge slaavi nimega!). Ungaril on Nobel'i auhinna taoline kirjanduslik Baumgarten'i nimeline auhind, mille viimaseks saajaks ongi nimetatud kirjanik. Selle auhinna sai noor kolmekümneaastane kirjanik oma romaani „Nägemiseni, armastus!" eest, mida peetakse viimase aja parimaks teoseks.

Tähelepanu väärib noortest veel vast József Erdèlyi, poeet, kes on tõusnud rahva keskelt ja kuulub sinna ka oma luule iselaadiga. Peale ungari keele ei mõista see noor ühtegi teist keelt, kuid luuletajana on ta pööranud tagasi oma rahva minevikku ja tema lauludes valitseb rahvalaulu laad, nii sisemiselt kui ka väliselt. Ungari rahvaluule leiab selles enesesse süvenenud poeedis võib-olla tulevikus uue renessansi. Kuigi Erdèlyi' luule on õieti tagasipööre minevikku ja seega kaugel läänluse nendest aadetest, millest eelpool oli kõne, kuulub ka nimetatud kirjanik uuenduste nõudjate hulka.

Ungari haridusministeeriumi juures leidub samuti nagu meilgi oma kirjanduse ja kunsti departemang, kuid sellel on maa kirjanduse ja kunstide arenguga sama vähe ühist nagu meiegi haridusministeeriumi vastaval osakonnal. Siiski ei tohi jätta mainimata, et praegune haridusminister krahv Klebesberg teeb õige tunduvaid pingutusi, et soetada silda parem- ja pahempoolsete kirjanduslikkude voolude vahel ning need katsed pole just tagajärjeta jäänud, nagu tunnistasid kirjandustegelased nii ühest kui ka teisest leerist. Mingisugust toetust aga kirjanduse- ega kunstitegelased valitsuselt ei saa, vaid on jäetud täitsa oma käele, see on: oma kirjanduslikkude honoraride lootustele.

Tavaline honorar aga olla 10% raamatu hinnast ja ainult üksikutele kuulsustele tegevat kirjastused erandeid ning siis tõusvat nende honorar harukordadel kuni 15% nimihinnast.

Kirjastused olevat aga õige visad uudisteoste kirjastamisel, küll aga maiad avaldama teoste kogusid, mis äriliselt tasuvat end märksa paremini kui mõne romaani, novelli või koguni luuletiskogu esitrüki väljaandmine. Protsentuaalse kõrval olla sama tavaline honorar 60 pengöt trükipoognast, mis on alla 40 Eesti krooni, kuna praegune kurss on 66 senti pengöst. Ajakirjad aga maksavad 4—8 pengöt lehekülje eest, kuna ajalehed ilukirjanduslikkude följetonide eest tasuvad 12—30 pengöt tükist; kirjandusloolised följetonid käivat siiski märksa kõrgema tasu alla ja nimelt 30—40 pengöt tükist. Reahonorari, nagu see on tarvitusel meil kõigi ajalehtede toimetustes väliste kaastööliste kohta, Ungaris peaaegu ei tuntavatki.

Raamatute tiraažid on aga võrreldes kaunis suured. Nii kinnitati mulle mitmelt poolt, et luuletiste trükk algavat 2000 eksemplarist ja ulatuvat kuni 5000 eksemplarini, mis ei ole kaugeltki madal arv võrdlemisi väikesearvulise ungari rahva kohta, kellest pealegi väga paljud on tänapäeval veel kirjaoskamatud, kõnelemata nendest 3½ miljonist ungarlasest, kes elavad kolme eelpool mainitud riigi piirides.

BUDAPESTI TEATRITES.

Kui ungarlastele väljendasin oma teatrihuvi, siis taheti mind kohe juhtida operetti, „sest see on meil tõepoolest hea", kinnitas mulle vana tuttav ja näis olevat veidi pettunud, kui teatasin talle, et mu huvi kuulub eeskätt draamale ja tahaksin just seda näha.

Ei ole kerge kasutada lühikest peatust, kui sul on valida tervelt 13-ne Budapesti teatri vahel. Olgugi et mitmed langevad välja kui väljapoole minu huvipiirkonda kuuluvad, kuid siiski jäi neid järele ligi pool tosinat, kuhu oleksin tahtnud minna ja mis tahtsin näha, püüdes kooskõlastada kava nii, et näha ka mõnda algupärast näidendit ja võimaluse korral vaadelda neidki teoseid, mis kas kodumaal või jälle mujal juba nähtud. Sellised võimalused ei puudunudki, kuna just „Nemzeti Szinház" (Rahvusteatri) kavas leidus Edmond Rostand'i „Cyrano de Bergerac", mis Tallinnas „Estoonia" oli juba lavastanud varem, ja kodumaalt välja sõites olin kuulnud „Estoonia" kavatsusest lavastada operetti „Chicago hertsoginna", mis oli Budapestis just „Kiraly Szinház" (Kuningliku teatri) mängukavas, kõnelemata Tolstoi „Elavast laibast" ja Molière'i „Ebahaigest", millest esimene oli jällegi „Rahvusteatri" ja teine „Kamaraszinház" (Kammerteatri) kavas.

Tuntud näitekirjanik Lajós Zilahy, kellest eelpool ungari kirjandusliku tänapäeva peatükis juba kõneldud, oli esimesena hoolitsenud minu eest ja lasknud reserveerida mulle pileti „Nemzeti Szinház", kus mängiti tema kolmevaatuslikku draamat „A tábornok" („Kindral"). Ungari keele mittemõistmine raskendas muidugi tunduvalt näidendi sisu jälgimist, kuid ilmekas mäng ja juhuslikult mu kõrvale sattunud hõimlane aitasid siiski aru saada, vähemalt peajoontes.

Näidend viis meid tagasi ilmasõja miljöösse 1916. a. Peategelasiks on kindral, kes on tuntud oma karmuselt, noor

ohvitser ja tema naine. Viimane tahab paluda oma mehe paigutamist vähem hädaohtlikule kohale, kuid satub kindrali juurde just sel hetkel, kui ta on järsult lasknud välja visata vana emakese, kes on tulnud paluma oma poja eest. Seal tekib Juditi, — nii oli ohvitseri naise nimi, — peas mingi kättemaksu mõte, mille teostamiseks ta asub halastaja õena laatsaretti, mis allub samale kindralile, et saada seega võimaluse asuda võimalikult mehe ligidal, kellele tahab tasuda ülekohut nii oma abikaasa kui ka teiste eest. Siin aga tekib noore naise südames armastus äsja alles vihatud kindrali vastu. Algab hingeline võitlus naises ja kindralis. Draama üks pilt kujutab meile laval jooksukraave, kus asub hädaohtliku rünnaku ajal noor ohvitser, kellele kõneleb tema noore naise kirjade ärajääk rohkem kui vast oleksid suutnud teha seda ka kõige üksikasjalisemad kirjad, mis ta siiski ootab võrratu igatsusega. Siin jooksukraavis kujutakse edasi selle draama niite, mille kaks haru ulatuvad rinde selja taha kindrali ja naise asupaika. Kirjanik laseb lahenduda sellel hingelisel draamal sel teel, et rünnaku-ajal otsib ja leiabki noor ohvitser — surma, avades sellega tee oma naise õnnele kindrali abikaasana.

Muutub siiski haruldaselt raskeks tabada sellises psühholoogilises draamas, nagu on seda Lajós Zilahy realistlik näidend, mängu nüansse, kui sugugi ei valda keelt. Taipad mõne jõulisema momendi tõelist kaalu alles siis, kui see on kahjuks juba haihtunud minevikku.

Realistlikule teosele vastas täiesti realistlik mäng, milles mindi vast liigagi kaugele, kuna rünnaku pildis täitis kogu teatri saali püssirohu hingemattev hais. Ei tohi aga mainimata jätta äärmiselt kooskõlastatud mängu, mis annab meie kaugete suguvendade arenenud režiist kõige parema tunnistuse.

Realistlik mäng oli viidud õige ühtlaselt kaunis kõrgele arengule, kuid see püsis mõne näitleja juures siiski hea ja oskusliku rutiini tasapinnal, küündimata kõrgemale ning kaugemale. Aga siiski võis nimetada seda laitmatuks. Rutiinilt laitmatut mängu väljendas kindral Báró osas Gyula Csortos, kuna arsti dr. Lausch'i osas oli Gyula Gál oma tugeva huumoriga ja selle diskreetselt oskusliku väljendusega parimaks meesnäitlejate hulgas, kelle ülejäänud äärmiselt arvukas pere ei paistnud just silma oma eriliste võimetega.

Kõige kunstiväärtuslikumat mängu avaldas Juditi osas Gizi Bajor, olles äärmiselt ilmekas oma mängus, ning oskas küllaldaselt nüansseerida oma mängu psühholoogilist külge,

niihästi puhtmiimiliselt kui ka varjatud tundeelu diskreetses läbipaistvuses.

Et ungarlased oskavad olla küllalt austust allakriipsutavad oma teeneterikaste näitlejate vastu, selgus mulle juba sellel esimesel etendusel, milles esines võrdlemisi kõrvalises osas vanem näitlejanna, keda publik võttis vastu pea igal lavale ilmumisel hoogsa plaksutamisega, mitte tema praeguse mängu eest, mis oli võrdlemisi keskpärane, vaid mälestades tema teeneid minevikus. See pieteet hakkas külge ka päris võhivõõrale, kes näitlejannat nägi esimest korda oma elus.

Ka Ungari teater näikse praegu põdevat kriisi, mis on küll kindlasti rohkem majanduslik kui vaimne. Varem olnud tavaliseks nähiseks, et jõulude ajal olnud kõigil kolmeteistkümnel Budapesti teatril majad välja müüdud, kuid möödunud 1928. a. jõuludel tõmmanud kokku väljamüüdud majad ainult mõned üksikud teatrid, kelle eeskavas olnud kas mõni tõmbetükk või jälle uus lavastus, kuna kõik teised pidanud leppima poole saaliga. Pärides mitmelt poolt selle põhjuse järele, anti pea kõikjalt sama vastus: meie elukallidus on praegu nii rõhuv, et teatriskäimine on muutunud peaaegu juba luksuseks, millest tuleb loobuda ka kunstihuvilisemal inimesel aineliste võimaluste puudusel.

Olin kuulnud nii palju head ungari näitlejanna Sári Fedáki mängu võlust ja Budapestis viibimise esimestel päevadel juba oli kõneldud mulle nii mõndagi sama näitlejanna ekstravagantsidest. Alles hiljuti olin lugenud Viini ajalehtede ülistusi tema külaskäigu etenduse puhul, nagu olid need varemgi silma hakanud saksa lehtedest. Arusaadavalt rõõmustusin tõsiselt, kui kuulsin, et Sári Fedák ei ole seekord välismaisel ringreisul, nagu ta sagedasti viibib väljaspool oma kodumaad, eriti Viinis, vaid esineb „Király Szinház'is" (Kuninglikus teatris) „Pista néni" nimelises naljamängus, mis püsib juba kauemat aega päev päeva järele nimetatud teatri mängukavas.

Muidugi oli see „Pista néni" tühipaljas naljamäng ilma igasuguse kunstilise väärtuseta, kuid selle kerge naljamängu ettekanne oli seda õpetlikum, eriti eesti teatriarvustajale, kes tahaks tuua sellisele mängule kas või kogu meie näitlejaskonna, et nad õpiks kord jälle esinema kerges naljamängus naljatleva ja haarava hooga ning kergusega ja veel kord kerge hoogsusega, mis puudub meie naljamängude ettekandes tänapäeval pea täiesti.

Sári Fedák'i leegitseva õletule sädeluse kõrval nautisin ma tema partneri Kálmán Rózsaheyi huumori alalist sära. Kui

esimene nagu plahvatas ja siis mõne hetke sädeles, jättes plahvatuste vahemise aja kauniks täiteks eelmisest nagu kajastusena õrna helgi, mis mähkis kogu mängu oma linikusse, siis tahaksin selle andeka näitleja mängu iseloomustada kui märksa vaiksemat ja diskreetsemat, aga ka kogu aeg ühtlast ilutulestust, millest läks mulle pealegi veel suurem osa kaduma selle hõimukeele täiesti arusaamata abrakadabra tõttu.

Kõik teised näitlejad, olles vägagi head, jäid siiski kahe nimetatu varju, aga nende mäng oli haaranud mind sel määral, et mul järgmisel õhtul maksis väikese sisemise võitluse iseenesega, kui tuli otsustada küsimus kuhu minna: kas jällegi „Pista néni" etendusele, või kasutada juhtu ja tutvuda Budapestis külasetendusel viibiva Moskva Kunstiteatri välismaise haru võimistega. Kui lõpuks otsustasin viimase kasuks, siis ei teinud ma enesele mitte vähe etteheiteid selle mõistuse pooldamistele kaldumise pärast, kuna venelastelt viisin kaasa kerge pettumuse. Aga võib-olla poleks mind ka Sári Fedák järgmisel korduval õhtul enam nii suutnud võluda ja täiesti vangistada, nagu oli sündinud see esimesel õhtul? Kui ma hiljem kõrvutasin Sári Fedák'i teise suurima näitlejannaga, keda olin näinud oma käesoleval teekonnal, ja nimelt tšehhlanna Anna Sedláčková'ga, siis ei kahelnud ma ometi hetkekski, et viimase kunstilised võimed ületavad nii oma mitmekülgsuse kui ka sisemise väärtusega kaugelt esimese pea üksi koomilise talendi.

Budapest on tõepoolest opereti linn ning oleks olnud ikkagi ülekohus meie suguvendade vastu, kui oleksin külastanud nende pealinna ning poleks käinud kordagi mõnes operetiteatris, mis seal arvult ületavad kõik teised teatrid. See oleks võrdunud ju sellega, nagu oleksin keeldunud kogu külastamise aja kestel võtmast suhu ainustki tilka ungari veini. Seda poleks mulle kodumaal andeks andnud isegi sõber Vilmos Ernits, kes olla ka — ta oma pihtimuse järele — esimesel Ungari külastusel üliõpilasena alla neelanud tervelt kolm tilka Tokay mahlakat jooki. Umbes nende kolme tilgaga võrdus vist küll see ainus opereti etendus, millel võisin viibida Budapestis olles. Aga sellest jätkus mullegi, nagu mu sõbrale Tokay saadusest.

Opereti harrastajaile on Budapestis valikuks tervelt kolm teatrit: „Fővárosi Operettszinház" (Fővárosi Operetiteater), „Városi Szinház" („Városi teater") ja „Király Szinház (Kuninglik teater), millistes kõigis õitseb peaasjaliselt ungari algupärane operett, muidugi sel määral kui võib olla kõnet „algupärasest" alal, milles on kõik päris eeskirjatava-

liselt ette nähtud ja ette kirjutatud, nagu harilikult kõigis operettides, mis on oma ülesehituselt igatahes konventsionaalsem kui näiteks pseudoklassikaline draama oma kindlalt normeeringult. Nii on lugu moodsa opereti tekstidega ja muusikatundjad kinnitavad, et operetimuusikagi olla väga tihti siit-sealt näpatud ja siis selliselt saadud mosaiik-kildudest koostatud.

Operettide koostamisel ongi ungarlased meistrid ning vist moodustab neile operett tänapäeval sama tähtsa väljaveoaine, nagu nende veinidki. Muidugi omab operett neil põhjustel Ungaris tähtsat kohta, kui mitte mujal, siis vähemalt rahvamajanduses, andes vast sama suurt sissetulekut valuuta juurdevoolus maale, nagu meil kas või pekonsigade kasvatamine.

Valisin eelpool nimetatud põhjusel „Chicago hertsoginna", mis oli „Kuningliku teatri" mängukavas. Kui oli peatunud mu tähelepanu juba draama lavastuste lihtsusel, — milline vahe näiteks võrreldes Poola lavastustega, — siis üllatas mind see lihtsus ungari operetis veelgi rohkem. Selle poolest ületab neid meie „Estoonia" operett kahtlemata, nagu ületab aga ungari operett meie oma nii mängult kui ka näitlejate esinemisoskuselt. Sama lapsik abitus ning saamatus valitseb veel praegu meie näitlejate lavalises seltskondlikus esinemises ja see rikub vaatleja tuju. Kui enesestmõistetavalt ja vabalt teotseb selle vastu ungari näitleja laval. Meie opereti kuningaid ja kuningannasid, krahve ja krahvinnasid, ohvitsere ja veelgi väiksemaid inimesi vaadeldes hakkab vaatlejal sagedasti südame all läigastama, kuid rahvuslikud tunded, — eks sunni need sellest kõigest mööduma väikese muigega, milles heatahtlikkus on tingimata ülekaalus. Ja ometi on meie näitlejad viimastel aastatel olnud just need, kes kõige rohkem on külastanud välismaid!

See oli hästi kokkukõlastatud mäng, mille üksikud tegelased olid laitmatud oma esinemises. Sellega võitis ungari operett poolehoiu ka säärases vaatlejas, kes polegi selle lõbustus-ala suur sõber. Kui aga kõik läheb hoogsalt ning libastumatult, siis võib operettki pakkuda mõnusat hubasust, kui meie nõuded ei ole just väga hellitatud või arenenud rohkem vaimses suunas, ületades seega oma nõudmistelt seda, mis üldse suudaks pakkuda ükski operett.

Mind üllatas, kui vähe on leida kirjutisi ungari teatri üle keeltes, mis on kultuurkeeltena tavaliselt mõistetavad. Aga võib-olla ei olegi see tingitud üksi asjaolust, et ungarlased on olnud kuidagi enesega rahulolijatena pöördunud

oma rahvuslikku tigukarpi, millest väljatungimist nad ei pidanudki eriti tarviliseks endise Austria-Ungari keisririigi päevil, olles siis niikuinii teiseks valitsevaks rahvaks. Muukeelsete ungari teatritegevuse ülevaadete puudumise põhjuseks aga võib olla veelgi lihtsam asjaolu: ungari teater pole kunagi oma uuema arengu aastail väljendanud erilist püüdu tõusta oma ideelistes suunades kõrgemale igapäevase meelelahutuse ülesannetest, leppides vaid sellega, et ta on enamusele mõõduandvate vooludega püüdnud sammu pidada, olles selle poolest niiöelda Viini teatrite kannul sammuja vähenõudlikus osas. Ungari teater pole avaldanud kordagi üritust saavutada iseseisvate katsetustega ning avastada otsinguis uusi teid, et jõuda siis nende kaudu välja omapärasuse radadele. Sel põhjusel ei leia teie ka üheski teoses, mis vaatleb teatri arengu küsimusi rahvusvahelises ulatuses, pühendatud tähelepanu meie lõunapoolsema sugurahva teatrile. Siin pole nad meist ette jõudnud, vähemalt mitte uute teede avastamisel, küll aga oma üldise märksa kõrgema tasapinna poolest. Kas ei või selles kõiges aimata opereti kunstisummutavat mõju?

Omast kohast huvivääriv on ajaleht „Magyar Szinpad" (Ungari Teatrileht), millest ilmub kolme päeva kohta üks number ja sisaldab rea teoreetilisi kirjutisi, eeskätt nende näidendite ja lavastuste kohta, mis seisavad just parajasti Budapesti teatrite mängukavas. Ühtlasi on see ajaleht müügil kõigis teatrites eeskavade asemel, kuna maksab kõigest 30 fillerit (= 20 senti) 18-leheküljeline, — umbes meie ajalehtede väikeses kaustas, — üksiknumber. Teisi eeskavasid ei müüdud üheski teatris. Selles ajalehes leiate siis kõigi teatrite mängukavad ja väga väärtuslikke instrueerivaid kirjutisi, nagu kinnitasid seda mitmed teatrihuvilased ja nagu võisin veenduda mõnegi artikli sisu suusõnaliste tõlgete järele. „Nemzeti Szinházi" dramaturg teadis mulle rääkida nimetatud lehe teoreetiliste kirjutiste suurtest teenetest teatripubliku võitmises ja vajalises arengus. Ja see tohiks olla usutav ka ilma sellise asjatundliku mehe kinnituseta.

BUDAPESTI KOHVIKU-MUUSIKA.

Kui oled paari kuu kestel vahetanud Riia Otto Schwartz'i restorani rahulise mugavuse Varssavi Bristoli peaaegu alasti tantsijannade etenduste vastu, kui oled mõtteid mõlgutanud rahulikult enese ette isegi riiglaste kõige elavama hooaja kella viie dancingu ajal nende ülalnimetatud restoranis ja tuletad meelde poolakate öö-lokaali, kus küll veel luba küsimata sulle põlvele ei istuta, aga siiski kaunis vabalt esineb seal viibiv naispere, koosnegu see lokaali oma inimestest või ka külalistest, kui oled heitnud pilgu Praha Püha Vaclavi tänava vähem pühasse dancing-kohvikusse „Luxor'i", siis on juba väikene võimalus lasta ringi käia pilgul võrdlevalt meie suguvendade, madjarite kohvikus Budapestis. Kas oli see nüüd tõepoolest haarava Sári Fedák'i näitlejanna-anne või ka lihtne uudishimu, mis viis minu juba esimesel Budapesti jõudmise õhtul peale teatrit Rakocsi tänava parimasse kohvikrestorani, kus näikse liikuvat tõepoolest väga mitmesugune publik. Ei olnud see õnnelik päev, mil jõudsin Budapesti. Olin küll tõtanud Prahast ärasõiduga: et olla laupäeva hommikul varakult Ungari pealinnas, aga tänapäeva Kesk-Euroopa kiirrong jäi juba Praha jõudmisel ligi tund hiljemaks, kõik ikka lumetuiskude pärast, ja selle tõttu jõudsimegi Budapesti üle tunni hilinemisega. Aga sellest poleks veel viga olnud, kui poleks see laupäev ühte langenud ungarlaste rahvuspühaga, mil nad mäletavad seda päeva, kui karu tuleb mägedes olevast koopast välja ja vaatab ringi: on ilm sel päeval ilus, läheb karu tagasi koopasse, sest ees seisab veel pikk talv; on aga ilm udune, tähendab, on käes juba kevad ja karu ei lähegi enam magama. Jõudsin Budapesti sellisel tähtsal päeval ja siis olid muidugi suletud peaaegu kõik ametiasutised, eeskätt

välisministeerium, mille pressi-osakond pidi andma mulle esimesed niidid. Õnneks kohtasin juhuslikult vana tuttavat Ungari diplomaati Tallinna-Ungari saatkonnast ja tema lahkel vahetalitusel juba rea teisi, kelle kaudu võimaldus korraldada juba esimesel päeval kõige hädatarvilikumad asjad.

Aga lähme tagasi Ungari kohvikusse. Olen ju siin niiöelda puhkusel, kus tahan heita ainult väikese pilgu suguvendade teatri-ellu, et siis jälle jätkata oma teekonda.

Ungari mustlaste orkestrist olen juba ammu väga heas arvamises ja tahtsin näha neid siin nende koduses miljöös. Pealegi olen ma veidi tüdinud neist, meie suguvendadest, kelle keelest ma veel vähem aru saan, kui meie liitlaste — lätlaste — omast, mida ma sugugi ei mõista. Seni liikudes maades, mille keel raskusi ei sünnitanud, ja sõites siit jällegi maale, mille keelt oskad, tunned end nagu käsist ja jalust seotud olevat, kui sa sellest suguvendade keelest ei kuulates ega lugedes mõhkugi aru ei saa. Pagan nendega! Puhkan ja rändan edasi!

Aga elu vaatlemine kohvikus paaril õhtul ei nõua keele oskust ning selle kasutan ära.

Kohviku-elu on juba täies hoos, kui oma kaaslasega jõuame peale teatrit kohvik-restorani. Orkestri-juhiks on noor mees, aga tõepoolest meister oma alal. Vaadake, praegu on viiulit hoidmas üksi ta lõug, aga mäng läheb endise hooga, kuna ta vaba käsi lööb takti ja lõbustab teisiti publikut. Nüüd on tal viiuli asemel poogen lõua all ja viiuliga mängib ta poognal, kõik sama hooga ning sealjuures ise lõbusalt kaasa tantsides. Aga ma unustasin nägemata kontrabassi kõhna mängija, kes äsja alles oli prillita, nüüd aga hiigla šimmiprilliga; milline alaliselt muutuv ilme on sel mehel! Kuid seal vaatab esimese viiuli mängija ohates üles lakke, täis hardumust, ja iga naiskülaline usub muidugi, et see hardumus kuulub üksi temale, kuna maestro oli ju alles paar hetke tagasi läkitanud kuumusest säriseva pilgu just tema suunas.

Selline meeleoluline muusika võib tulla üksi mustlastelt, olgu need ungari või ka endised vene mustlased. See rahvas mõistab tõepoolest tungida nagu meie kogu olemusse ja aina põletada. Eks mäleta seda igaüks oma noorusest, kes aga on nautinud sellist mustlaste romantikat!

Aga seda muusikat kuulav publik on koguni teine, kui oli seda meie oma, kui „Estoonia" valges saalis esines mustlaste orkester, ka pärit Ungarist. Siinne publik elab muusikale kaasa sõna otsekoheses mõttes. Ta laulab kaasa. Ta

plaksutab elavalt. Sama muusika mõjul sõlmib publik rea niite, nähtavaid ja nägematuid oma tuttavate ja tundmatute naabritega.

Millised pilgud sellelt haruldaselt elavalt noormehelt vastas lauas istuvale neiule! Lugu on muutunud juba nii tähelepanu äratavaks, et neiu vahetab — vist küll oma kavaleri ja ema nõudel ja mõjul — isegi istekoha, kuigi ise piilub samuti noormehe poole.

Seal veidi kaugemal istub Ungari kindral. Juba tuleb lauale teine pudel ungari Rizlingi, ja kindral heidab oma paremasse silma monokli, mis seni rippus rahulikult paela otsas. Kindraligi pilgud on täis tuld, nagu kord aegadel, mil ta oli veel Austria-Ungari sõjaväes noor leitnant. Eks ole, sellest on möödunud juba tublisti üle kolmekümne aasta, aga juba Puškin teadis tõendada, et armastusele alluvat kõik ead, ja alates Puškini päevist oleme meie ju kogu aeg ikka ja ikka nooremaks muutunud.

Kuid olin veidi ebaviisakas ja hakkasin kõnelema meestest, kuna ometi naistele kuulub kõikjal eesõigus ja nagu oleks neist siin puudus! Seal kohe minu vastas istub nii paraja hea veini ealine daam; veinile oleks see iga ehk vähegi, aga daamile natuke liigagi. Tal on siinse kombe järele ühes käsivarres tervelt kuus laia käevõru ja teises kõigest kaks. Vaateaknaile päeval heidetud pilgust tean, et need pole just väga kallid, kõigest vast umbes tuhat Eesti senti tükk. Aga daami pilgud on juba märksa hinnalisemad. Jälgige neid, pange tähele nii hästi neid, mis ta läkitab oma kaaslasele, — enesest märksa nooremale mehele, — kuid ärge jätke kahe silma vahele ka neid, millel ta laseb vägagi ohtralt saalis ringi lennata, kõigi nelja kaare poole.

Blaseeritult vaatab ringi lauas üksikuna istuv monoklis härra, aga temagi ergub muusikast ja annab oma monoklile osava võttega sobiva asendi. Monokel on ikka mehele sama vajaduslik ese, nagu naisele need kümmekond käevõru. Esmaspäeval pean küll eneselegi muretsema sellise kehakatte: võibolla läheb tarviski, kui teostub kavatsetud sõit Jugoslaaviasse hundijahile; kohvikus aga ei ole mulle monokli hädatarvilikkus veel täitsa selgunud.

Aga see kohvik näikse olevat tõepoolest mitmekülgne, nagu kinnitas juba alguses mu kaaslane: kohe naaberlauas istub terve perekond, kaks mammit, kaks tütart ja kolm noormeest — kõik kannavad leina, kuigi ainult küüntel. Näha, et nad on tulnud laupäeva õhtul peenemale olengule ja ega nad

seda enesele just ei piira. Seal kaugemal istub ealisem paar, nähtavasti samuti laupäevased külalised: mees laseb enesel hea olla ja on vallandanud vesti kõik nööbid. Muidugi on siin sees soe, väljas aga valitseb pakane, nagu ei olevat Ungar sellist näinud juba 50 aastat, ja Donaugi, see ilus sinine Donau, on kinni külmanud.

Saali aga läbivad muusika veetlevad helid ja agar orkestri liige kasutab silmapilku ning käib juba neljandat korda iga laua juures, korjates orkestrile tasu publikult: kõik peab minema oma loomulikku rada. Nende mahedate helide julgustusel aga vaatab vitesi märki kandev ohvitser ütlevamalt oma kaaslanna silmi. Miks ei peaks ta seda tegemagi, kui ehk alles läinud suvel lõi riigihoidja ta vitesiks, s. o. midagi aadliku taoliseks, kangelaseks sõna otsekoheses tähenduses, ja ta sai asuniku-talu suurusele vastava tüki maad. Tiitli võib ta pärandada oma esimesele pojale, maa aga kellele tahes.

Naised siin lokaalis — on nad ilusad? küsib ehk uudishimuline lugeja. Ei julgeks seda just kinnitada. Igatahes meie omadel ei tarvitseks kade olla. Madjarlanna allub nähtavasti kiiremalt vananemisele, nagu kõik lõunapoolsed rahvad. Tema õitseaeg algab varem, kuid möödub ka kiiremini. Muidugi on siin tõmmu nahk tugevas ülekaalus, sest see meie sugurahvas on vast veelgi rohkem kui meie veresegamist läbi teinud oma ajaloolises saamises. Mitmegi saalis istuja puhul tekib mul kahtlus, kas nad juudid pole, kuigi kuuled kõnekeelena ainult madjari oma. Mu kaaslane, noor diplomaat, kinnitab mitme kohta minu oletust, kuigi võõrana on mul enesel juudi eraldamine madjarist, kui mitte täitsa võimata, siis vähemalt kaunis raske.

Mehed on aga siin kahtlemata ilusamad, kui nende ilu kuski üldse arvesse tuleb.

Sellise muusika helidel, nagu kostavad siinselt orkestrilt, unustab noorgi inimene igasuguse pallilemineku kavatsuse, mis siis kõnelda vanemast veel. Kui mahedalt, suigutavalt ja kutsuvalt kostab praegu orkestrantide laul, milles nad näikse olevat samasugused meistrid nagu mänguski. Aga kui olete tüdinud mängu ja laulu kuulamisest, siis jälgige vähemalt nende poiste suurepärast miimilist oskust, nende ilme alalist muutust ja selle kaleidoskoobilise muutuse rikkust.

Nii istudes võid unustada kõik, ja pikapeale hakkab maitsema suguvendade veingi, mille suur sõber ja austaja pole osanud olla ma kunagi, erandit tehes üksi Tokai joogile, aga

sedagi on väga mitmes astmes. Kuid parem ja ka palju odavam on see vein kindlasti kui need nõndanimetatud „veinid", mis meie veinivabrikud turule saadavad, pealegi otse hinge-hinda võttes.

Siis aga kostab mu kõrvu naabrilauast kurtmine, et on möödunud mustlasmuusika kuldsed ajad, mil see kostis igas kohvikus, restoranis ja aguligi kõrtsis. Oleviku jazz on nad kõrvale tõrjunud ja ainult siin ning seal leiate Budapestiski harva veel ehtsat mustlaste-muusikat.

Kõikjal on kurvad ajad!

ÖINE BUDAPEST.

Ei oleks öine Budapest kaugeltki veel täieline, kui piirduksime üksi oma suguvendade arvukate kohvikute suurepärase muusika kuulamisega, nii veetlev kui see iseenesest ka oleks ja võttes vaatlusele seda vägagi mitmekülgselt. Peame seda vaatlema veel selliselt observatsiooni-punktilt ja elu keeriselt, nagu on seda hiigla-kohvik „New-York" oma kolmekordse saaliga, kus tunned elu tuiksoone massilist lööki ja rahvusvahelist hõngu, mis aga siiski kaob omamaalaste temperamentlikkusesse.

Olin veetnud õhtu oma noore kaaslase, muusika- ja kirjanduse-kriitiku Paul von Schiller'iga „New-Yorgi" hiiglaruumides, vaadeldes vaikselt kirjandusest vestes ümbritsevat elu, mis on küllalt mitmekülgne, et köita budapestlasi endid igal õhtul ja tuua siia välismaalasi, isegi Ungari pealinna korduval külastamisel. Kuid mind isiklikult ei tõmba pea kunagi hiigla-kohvikud, kus elu on kas liiga kärarikas või see valgub ääretult laiali. Märksa mugavamalt istud väikeses kohvikus, milles tekib kohe mingi intiimsuse tunne. Või on see kodumaalt kaasa viidud Tallinna Feischner'i või Tartu Werner'i harjumus? On see külg külge vastu tikutoosis istumine eestlasele saanud juba nagu vajaduseks? Muidugi tunned end sellises hiigla-kohvikus, nagu on seda luksuslik „New-York", suuremas seltskonnas olles päris mugavalt, kuid nii kahekesi tüütab see peagi, kui oled lõpetanud oma vaatlused.

Siia on kokku valgunud nii rahaline kõrgem kiht kui ka eriti ajakirjanduslik ilm, viimasest jällegi jõukamad mehed suuremate lehtede juurest, kes peavad siin o m a lauda, igal toimetusel eriti.

Istume oma kaaslasega ja vahetame mõtteid läinud õhtusest Fešak-klubi külastamisest. Tänu juba Tallinnast tutta-

vale Ungari diplomaadile ja Mihaly Babitš'ile oli noor kriitik Paul von Schiller end rakendanud minu teejuhiks Budapestis ja temale võlgnen ma paljugi selle eest, kui suutsin mõne päeva kestel vähegi tutvuda ungarlaste pealinnas selle meie sugurahva vaimse eluga ja heita pilgu samuti rahva ellu, muidugi niivõrdselt, kui see väljendub tänaval, teatris ja kohvikrestoranes. Aga mul oli tekkinud tahe tutvuda Budapesti kirjandusliku eluga ka iseseisvalt, minnes ühel õhtul üksi Moskva Kunstiteatri Pariisi killu külaskäigu etenduselt Fešak-klubisse, millest olin lugenud, et see on kirjanikkude ja kunstnikkude koondiseks, lootes siin kohata samuti nagu olin kohanud kirjanikke Praha nooblimas Společensky-klubis. Valvekorral oleva juhatuse liikme poolt lahket vastutulekut leides ning hoolimata viimase püsivast otsimisest ei leidunud klubi rohkearvuliste külaliste hulgas ainustki kirjanduslikku inimest. Veetsin siis aega selles klubis alaliselt aset leidval kunstinäitusel. Väike tuba ja selle seintel paarkümmend maali ning kappides mõned kunstkäsitöö esemed. Ei või just öelda, et need väljapanekud oleksid eriti tõstnud mu austust Ungari kujutava kunsti vastu, kuid ei tohi unustada, et selle permanentse näituse suurimaks ülesandeks on müüa teoseid klubi külastajaile, ja keskpärane kunst leiab alati ning kõikjal parimat ja suuremat turgu, mida oli vist arvestatud ka Fešak-klubis. Olin siis kasutanud klubi köögisaadusi ja neist omandanud parema mälestuse, ning selle järele lahkunud tusaselt nurjunud õhtu pärast, mille hilist öötundi otsustasingi kasutada selleks, et tutvuda Budapesti öö-eluga, valides selleks nõndanimetatud „Rahvusvahelise orfeum Tabarin'i" Rákóczi ut'il. Maa-alune ruum on õige toredasti sisse seatud, kuigi tundub, et see kõik on praegu nagu veidi kulununa pärit paremaist aegadest, mil Ungari polnud veel nii pauperiseeritud, nagu on ta seda kahtlematult tänapäeval. Võrreldes teiste külastatud maade pealinnadega, tundub Budapesti elu tuiksoone löök haiglaselt ebatasasena: kord närviliselt kiire, sealsamas aga jälle loid. Pealinn on siingi liiga suur sellele amputeeritud riigile, kuigi õnneks mitte veel sel määral nagu on Viin liiga suur pindalalt väikeseks jäänud Austriale. Kui Varssav ja Praha on tõusu ajajärgus, siis Budapest on praegu mingis videvikus, milles ei teata, kas või kunas võiks tõusta uuesti päike, s. o. kunas võiks loota Trianoni rahulepingu revideerimist, millelt loodetakse tagasi saada need päris madjari või vähemalt madjariseeritud maa-alad, mis ilmasõja likvideerimisel läksid Tšehhoslovakkiale, Jugoslaaviale ja Rumeeniale. Kahtlemata oli suur see ülekohus, mis on kõi-

gile ungarlastele ühtlasi vastuvõtmatu: Trianoni rahuleping. See pole toonud mitte üksi riigi kärpimise, vaid on soetanud ühtlasi palju oma rahvusest emigrante, kes on välja rännanud neilt maa-aladelt, mis kuuluvad nüüd Tšehhoslovakkiale, Rumeeniale ja Jugoslaaviale, ja need emigrandid on rõhuvas enamuses kokku valgunud Budapesti, lootes siin leida rahvuslikkude kannatajatena tööd ning teenistust, millised lootused aga teostuvad väga vähestel. See asjaolu on tekitanud kibeda tööpuuduse, mille vastu ei ole leidnud Horthy valitsus paremat abinõu kui — politseilised surveabinõud. Nende abinõude käsitamise viisidest oli andnud mulle selge pildi äsja päeval nähtud töötute demonstratsioon, mis kandis süütuid plakaate pealkirjadega „Andke meile tööd", ja demonstreerijate julm ning jõhker laialikihutamine politsei poolt. Veel kaua peale laialiajamist oli liikumas Rákóczi ja Andrassy tänavail igal kümnel sammul paaris: ikka ratsa- ja jalapolitseinik.

Päevased rõhuvad tänavapildid, millele järgnesid õhtul „Onu Vanja" vene elu lahutamata kurbmeelsuse ähm Moskva Kunstiteatri välismaise osa ettekandel, ebaõnnestunud käik Fešak-klubisse, millest olla juba mõni aeg tagasi lahkunud pea kõik kirjanikud ja kunstnikud ja klubi täiesti üle läinud igasugustele spekulantidele, nagu kõneles mulle hiljem silmapaistvam Ungari luuletaja, — see kõik tõi enesega kaasa mingi spleeni, millest tahtsin vabaneda ükskõik mil teel, see vist viiski minu keskpärasesse öölokaali „Tabarini", mille vastuhaigutav tühjus ei kuulutanud aga midagi head. Kuid kelner tõttas mulle peagi teatama, et praegu olla veel liiga varane, kuigi aeg oli jõudnud juba märksa üle kesköö.

Ajaviiteks eeskava sorides üllatas mind kõige pealt, et seal oli ette nähtud mitte vähem kui 25 erinumbrit mitmelt alalt ja, lastes pilgul saalis ringi käia, võisin veenduda, et artistid ja külalised olid arvult umbes tasakaalus. Saalis istujaiski oli mitmes ära tunda artiste, kes täna õhtul olid nähtavasti esinemisest vabad. Need olid kindlasti ungarlased, kes istusid vaikselt oma musta kohvitassi, nõndanimetatud kaputsiinlase juures ja jälgisid programmi. Kavatsesin valida mõne pudeli ungari veini ja võisin kaarti lehitsedes veenduda, et mujal nii odav sisemaine vein võib maksta Budapesti sellistes öölokaalides ka juba ligi kümnekordset hinda. Valides pudeli Tokay veini, sai see asjaolu mulle sama saatuslikuks, nagu mu vastas istuvale, nähtavasti samuti välismaaleselegi: äratas kelnerkonnas asjatut tähelepanu meile, kuna see hea haistmisega rahvas hakkas arvatavasti lootma, et oleme saabunud

suuremate dollarite tagavaraga, millel ei olegi vist muud tarvet, kui kaduda kelnerite paberraha kaukasse. Et nad vaesed seekord haledalt pettusid, ei heida ma enesele sugugi ette, kuna järgnevad ataagid viisid mult igasuguse kaastunde Budapesti kelnerite suhtes.

Serveerinud pudeli, pidas kelner kohe oma kohuseks kanda hoolt sellegi eest, et ma lauas üksi ei istuks ja igavust ei tunneks, mida ta aga väga elegantselt ja oskuslikult sisse juhatas oma seletusega saalis istuvaist naisartistest, nimetades nende omadusi, nagu väga amüsantne vestleja, oskab saksa keelt jne. Kõik väga diskreetselt. Kui ma aga nende andmete puhul ainult ühesilbiliselt reageerisin, oletas kelner nähtavasti, et ma ei taipa, kuhu poole tema kogu aeg tüürib, ja lausus juba otsekohe, et see preili seal vastas jooks meeleldi minuga klaasi veini. Vastasin, et eelistan üksi olla, ning kelner reageeris sellele mu tähelepanu juhtides teistele artistidele, kes jooksid sama meeleldi minuga klaasi veini. See muutus juba tüütavaks ja ma läkitasin ta kaunis järsult ära. Mõneks ajaks sain nüüd rahu, mis kasutasin jälgimiseks, kuis oli sama risttule alla võetud mu vastas istuv veinijooja. Pea asuski tema lauda viletsalt inglise keelt purssiv ungarlanna, kelle sinnailmumine tõi laua ümber üksteise järele rea igasuguse tühja-tähja pakkujaid: esimene oli praetud mandlite müüjanna oma vähemaksva kaubaga, mille vastuvõtmine julgustas juba šokolaadi-müüjannat panema lauale õige suurt karpi. Selle hinda aga kuuldes lükkas mu naaber pakutava tagasi, nagu veel mitu suuruselt järgmistki karpi, ja müüjanna pidi hapu näoga leppima, et sai lahti vaid õige väikesest karbikesest. Siis tuli tavaline võte: vana arve tasumine kelnerile, nagu võisin kuulda preili nurumisest ja mehe puiklevast vastusest, millest polnud kuulda ei kindlat äraütlemist ega nõusolekut, vaid ainult vääramata soov: lükata arve tasumine edaspidistele tundidele.

Ei jõudnud ma oma vaatlustes veel kaugeltki lõpptulemusteni, kui segas mind teine teeniv vaim, aga seekord näis see olevat mingi ülemus siinses lokaalis. Ta alustas viisaka küsimusega, kuidas ma rahul olevat nende asutisega, mis olla nooblim Budapestis, ja läks siis üle eeskavas esinevate jõudude kohta informatsiooni andmisele, püüdes esialgu varjata oma teadete tagamõtet, kuid kordkorralt muutudes ikka avameelsemaks. Viisaka kummardusega lahkus see härra mu lauast: nähtavasti ei lubanud tema ametiaste muutuda pealetükkivamaks peale mu tagasitõrjuvat vastust, ning juba lootsingi naiivselt, et nüüd olen vabanenud igasugustest ataaki-

dest. Kuid selle arvestuse olin teinud ilma serveeriva kelnerita, kes näis olevat võtnud vaid uut hoogu korduvaks rünnakuks.

Kelneri ettepanekuid kuulates oli mul külluses mahti jälgida tegevuseta kunstnikke, kes istusid kas üksikult või väikesemates rühmades. Nad kõik olid nähtavasti huvitatud läbirääkimiste tulemustest, mis kelnerid siin ja seal pidasid.

Meelde kerkis korraga sihvaka araablase kuju, kes ligi kümmekond aastaid tagasi Port-Saidis oli sama kõneosavalt, tarvitades segamini inglise ja prantsuse keelt, alustanud samalaadset missiooni: kui sarnane oli see kõik! Seal, tõelisel idamaal, tundus see nagu loomulikult õigustatuna, aga eks ole meie ju siin Ungariski mitte just kaugel ligidasest idast ja eks voola meie suguvendades enesteski küllalt idamaist verd, olgu see siis pärit mustlastelt, juutidelt või türklastelt.

Emb-kumb, kas on need tõeliselt idamaised reminist-sentsid või jälle on Ungari territoriaalne kärpimine toonud nende pealinna just eriti rohkelt naisi, kes püüavad leida enestele ülespidamist teenistusega kabareedes, mis kõlab ikkagi kuidagi vastuvõetavalt ning katab kinni nii mõndagi, millel pole seltskonnas kõige parem nimi.

Selliseid mõtteid mõlgutades ei pannud ma tähelegi, kui oli uuesti peatunud mu laua ääres kelner ja küsitles, kas mul siis kahju olla klaasist veinist, mis nii meeleldi jooks see noor lesk proua, kes istub seal üpris kurvalt ja üksikuna. Vaadake, praegu vaatab ta just siia poole, millised ilusad silmad tal on ja kui soravalt ta saksa keelt kõneleb!

Kurblik ilusate silmadega lesk istus siis mu lauas ja vestis, kui rasked päevad on Ungari kabaree-kunstnikkudel, kuna neile kodumaal maksetakse näljapalku, aga kodumaalt väljapääsemine polla nii kerge. Juba naabermaal Tšehhoslovakkias maksetavat poolkõrgemat palka, aga viisumi saamine olla äärmiselt raskendatud. Viimase väite puhul tuli mul meelde Tšehhoslovakkia konsulaat Budapestis, mida külastasin mõni päev tagasi oma viisumi uuendamise otstarbel. Tõepoolest, see oli midagi säärast, millesse astudes tahtsin kohe tagasi pöörduda, oletades, et sattusin võõrasse kohta, kuna leidsin enese määratu suurest toast, kus rüseles ja jageles paarisaja-pealine jõuk, mehi ja naisi, kellest viimased olid mitmed pisarais, ja korda pidasid selles räpases saalis kolm Ungari politseinikku. See viimane oli mulle just kõige üllatavam, sest olen viibinud oma elupäevil mõneskümnes konsulaadis ja pealegi säärastel segastel aegadel, nagu keset vene kodusõda ja ilmasõja järelpäevil vanade ja

uute riikide keset igasugust tohuvabohu, kuid kuski pole ma juhtunud nägema, et võõra riigi politsei peab teise riigi konsulaadis korda. Järjekorda oleks tulnud selles inimmöllus oodata pea sama kaua kui vene revolutsiooni päevil sabas seista kuski raudtee piletikassa ees, millisest olukorrast aitasin enese üle sel teel, et saatsin konsulile paarirealise tšehhikeelse kirjaga oma nimekaardi. Paluti siis konsuli vastuvõttetuppa, kes ise oli parajasti saksa keelt kõneleva sõnaka ungarlanna hüsteerika sademetes, ja andiski väikese vastupuiklemise järele daamile sissesõidu viisumi, kuid kinnitades, et see sündida viimast korda. Mulle kurtis siis konsul juba ülilahkelt, et olla üksi eesti valitsuse süü, kui seni veel pole kadunud viisumid Eesti ja Tšehhoslovakkia vahel.

Kurblik kabaree lesk aga kurtis edasi, kuis nii väga sooviks ta lahkuda oma kodumaalt ja leida tööd välismaa kabareedes.

Vaevalt võis enne ilmasõda leida sellist mangumist, ehk kui, siis ainult harukordselt ja siiski üksi saksa ahnete ja majanduslikkude subrettide poolt. Kuid tänapäeva Ungaris ei lase vist kibe puudus olla hädavajaliseltki häbitundlik. Pealegi, kui on tegemist välismaalasega, keda koheldakse ju praegu kõikjal, nii meil kui mujal, pungiltaskulisena, kelle tuleku ainus mõte seisabki ju selles, et igaüks kergendaks teda rahaliselt.

Öine Budapest on aga tagasi tõmbunud öölokaalidest ja lepib tänapäeval märksa vähem kulukate kohvikutega, kus võite valida oma maitsele vastavalt: kas tahate istuda kärarikka jazz-muusika möllus või jälle harrastate juba õige tagasitõrjutud ja veel ainult mõnes üksikus kohvikus leiduvat ungari mustlaste muusikat, kus primaš mõistab leida igale külalisele tema lemmik-pala ning võluda teid oma mänguga. Jazz aga sammub vallutades oma võidurada, tõrjudes mustlasmuusika kordkorralt ikka kaugemale suurtest keskkohtadest. Siin ja seal väiksemates kohvikutes aga võite veel leida mustlaste-koori juba hõbestunud-juukselist primaši, kes pole vahetanud oma viiulit mõne jazz-instrumendi vastu ega mõtlegi seda teha oma järelejäänud vähestel elupäevadel. Tema mängu võite siis kuulata sama hardunult, nagu on ta ise läinud kogu oma leegitseva mustlasetemperamendi ja tulise hingega oma helidesse.

NIMEDE LOETELU.

Aavik, Johan, lk. 21. Aben, Karl, 9. Abramovič, 166. Adams, Vilmar, 228. Ady, 280. Akmentin, Dace, 34. Akuraters, 20, 30, 41, 43; — „Kurzeme“ („Kuramaal“), 41; — „Lõbus peremees“, 43. Alle, August, 22, 125. Allunans, Juris, 29, 30. Allunans, Ad., 29, 34. Amtmanis-Brieditis, A., 42. Andrejev, Leonid, 175, 206; — „Inimese elu“, 175. Anski, 172; — „Dybuk“, 172, 174. Apatošu, 170; — „Poola metsades“, 170. Apollinaire, Guillaume, 120, 219, 220. Apsišu, Jekabs, 30. Ard, 127. Asch, 168. Aspazija, 16, 29. Ateneum, 129, 150. Augier, 242. Auseklis, 30. Ausländer, 171.

Bab, Julius, lk. 146. Babitš, Mihaly, 279—284, 302; — „Värsid“, 283; — „Lehed Iirise pärjast“, 283; — „Rahutuse org“, 283; — „Prints, ja kui tuleb talv?“, 283; — „Retšitatiiv“, 283; — „Saar ja meri“, 283; — „Jumalad surevad, inimene elab“ — 283; — „Vilgil, Timari poeg“, 284; — „Kurg-Kaliif“, 284; — „Kaardimaja“, 284; — „Jõulu madonna“, 284; — „Surma pojad“, 282, 284; — „Mõte ja kiri“, 284; — „Kirjanduslikud probleemid“, 284; — Dante „Jumalik komöödia“ tõlge, 282, 284; — „Paabulinnu suled“, 284. Babitš, pr. (= Sophie Török), 283, 284, 287. Bahr, Hermann, 146. Bajor, Gizi, 291. Bakst, 140. Balzac, 72, 104, 157. Bang, Hermann, 92. Barbarus, Joh., 118, 122, 219. Batory, Stefan, 60, 158. Baudelaire, 280. Baumgarten, 288. Becque, Henry, 251; — „Pariislanna“, 251. Behrman, S. N., 252; — „The second man“, 252. Bem, A., prof., 235, 238. Beneš, Dr. Eduard, 189, 216, 236, 268. Beniovski, 98. Berent, Wacław, 66, 129; — „Pehastunud“, 66. Bergner, Elisabeth, 248. Bergelson, David, 171. Bermondt-Avalof, 35. Bersinš, Artur, 34, 35, 36, 48. Beylin, Gustav, 67, 68, 71. Bezruč, Petr, 189. Bibrowski, Mieczysław, 120. „Bicherwelt“, 173. Biebl, K.,

219, 223, Bilmans, Dr. Alfred, 10. Biržiška, prof. Mykolas, 230, 237. Bismarck, 63. Bjalik, 166, 167, 172. Blaumans, Rudolf, 30, 41; — „Magusast pudelist", 41; — „Rätsepad Sillamačis", 41; — „Indrani", 41; — Blume, 44; — Bluszcz (Eefeu), 90. Bobrowski, Czesław, 120. Bogusławski, Wojciech, 127; — Borowy, Wacław, 101. Boy-Żeleński, 101, 104—107, 132, 148; — „Flirt Melpomenega", 107. Bramberg, Elvira, 39, 40. Brandes, Georg, 29. Breiter, Dr. Emil, 66, 68, 86, 109, 138, 145—150, 158. Březina, Otakar (Jebavý, Václav), 193. Brigader, Anna, 30. Brigader, Maija, 34. „Brihva Seme",? 46. Brjussov, Valeri, 12. Brückner, Aleksander, 102, 233. Buccius, 60. Burian, Vlasta, 246, 247, 254—255. Burianovó divadlo, 247, 254.

Calderon, 39. Čapek, Josef, 192, 194, 204—205; — „Ze života hmyzu", 204; — „Lelio", 205; — „Země moha jmen", 205. Čapek, Karel, 192, 194, 202—205, 206, 225, 245, 252, 272; — „Továrna na absolutno", 204; — „Krakatit", 204; — „RUR", 204, 252; — „Věc Makropulos", 204; — „Ze života hmyzu", 204, 252; „Adam Stvořitel", 204; — „Röövlid", 204; — „Italskè listy", 204; — „Anglické listy, 204; — „Zahradnikův rok", 205. Carlgren, prof., 238. Carlyle, 196. Casanova, 98, 193. „Centrum", 193. Chelčický, Petr, 187. Chesterton, 108. „Chicago hertsoginna", 290, 294. Ciesiełczuk, Stanisław, 123; — „Pies kosmosu", 123. Claudel, Paul, 142; — „Repos du septième jour", 142. Cocteau, Jean, 120, 219, 220. Conrad, 77, 154. Csortos, Gyula, 291. Czartak-rühm, 113. Czerwony Lew (= Punane lõvi), 69, 70, 121, 158.

Dąbrowska, Marja, 85, 88—90, 92, 101, 110; — „Kirsioks", 88; — „Igapäevane töö", 88; — „Eduard Abramowski elu ja tegevus", 88; — „Lapsepõlve naeratus", 88; — „Inimesed sealtpoolt", 88; — „Põhjapoolsete naabrite juures", 88. Dailes-Teatris (Läti Kunstiteater), 22, 24, 35—40, 41, 44, 48. Dambergs, Valdemar, 10, 13, 14—17, 30. Dante, 282, 284; — „Jumalik komöödia", 282, 284. Daugava, 21, 24, 26, 48. Dębicki, 100. Dekobra, Maurice, 111. Deržavin, prof., 233. Deval, Jaques, 40; — „Septembri roos", 40. Devětsil, Umělecký Spolek, 193, 194, 200, 218, 219. „Die literarische Welt, 68, 173. „Die Kritik der Kritik", 146. Dinesohn, 172. Dmowski, Roman, 101. Dobrovský, Josef, 188. Dobrowolski, Stanisław R., 124; — „Požegnanie Termopil", 124. Domas („Mõtted"), 21, 26. Dostál, Karel, 252, 253. Dostalová, Leopolda, 252. Dostojevski, 196, 235. Doyle, Conan, 206. „Draamateater", 206. Drabik, Wincenty, 138, 140. Driesen, 39. „Droga", 122. Duburs, 34. Dumas, A., 250; — „Ka-

meelia-daam", 250. Duncan, Isadora, 212, 219. Dunin-Karwicki, Stanisław, 152. Duse, Eleonora, 244. Däubler, Th., 108. Dvořák, Antonin, 242. Dworski, Rudolf, 128. Dyk, Viktor, 224.

Echo tygodnia („Nädala kaja"), lk. 67, 68, 71, 148. „Eesti Kirjandus", 43, 121, 200. Eesti Kunstnikkude Keskühing, 142. Eesti Pen-klubi, 32. Eglits, Ančlav, 13, 20, 21. Eglits, Viktor, 10, 11—14, 16, 17, 29, 30, 49, 53. Einstein, 132. Eklund, prof., 238. „Eliseum", 174, 175, 177. Emerson, 196. Endselinš-Grimma, 22. Endselinš, prof., 230, 232, 238. Enneré d' R., 40; — „Kapten Grandi lapsed", 36, 37, 40. Epoka, 158, 159. Erdélyi, Josef, 288. Ernits, Villem, 233, 237, 238, 239, 272, 273, 293. Erss, 30; — „Brihva Eestija", 30. Essenbergs, 29—30. „Estoonia", 33, 41, 206, 290, 294, 297.

Fallijs, 30. Fedák, Sári, 292, 293, 296. Fedro, krahv, 130. Feldman, Jan Jaków, 79, 92, 121, 122, 124, 125, 162. Feldmann, proua, 125. Feldmans, 42. Fešak-klubi, 301, 302, 303. Fibich, Zdeněk, 242. Fischer, Adam, 233. Fischer, Dr. Otokar, 225, 234, 235, 238. Flaubert, 196. Flukowski, Stefan, 123; — Słońce w kieracie, 123. Fövárosi Operettszinház, 293. Freinbergs, Karl, 22, 44, 48. Frycz, Karol, 140, 142.

Gailit, August, lk. 24, 110; — „Fosfortõbi", 24. Gál, Gyula, 291. Gałziński, K. J., 107, 125; — „Koniec świata", 125. Galsworthy, John, 108. Garborg, 92. Gebethner i Wolff, 71. Gemier, 149. Gesemann, Gerhard, prof., 234. Głos literacki, 69, 124. Głos Prawdy, 123, 145. Goetel, Ferdynand, 79—84, 93, 100, 109; — „Pątnik Karabeta", 79; — Z dnia na dzień", 79, 80; — „Kar-Chat", 80; — „Inimsus", 80; — „Valurikas", 80, 82, 83; — „Läbi ida leekide", 83; — „Egiptus", 83; — „Wyspa na chmurney północy", 83; — „Serce lodów", 84. Goethe, 77, 284. Goetz, František, 225, 254. Gołąbek, prof., 234. Goldenberg, Ester, 176. Goll, Ivan, 219. Gompachee, 97. Gorżehowski, 85. Green, John, 126. Gregri, 21; — „Latvia kuningas", 21. Grevinš, 21. Grin, 21, 48. Gronowski, Tadeusz, 116, 142. Grubiński, 130. Grünthal, Villem (Ridala), 22. Grzymała-Siedlecki, Adam, 133, 136, 143; — „Włamanie", 133, 136, 143. Gulàczy, Irèn, 286, 287; — „Mustad peigmehed", 286. Gulbis, 24. Guttry, Dr. Aleksander von, 154.

„Habima", lk. 174. Hahn, Viktor, Dr. prof., lk. 233. „Haind", 171. Halas, F., 219. Hálek, 242; — „Kuningas Vukašin", 242. Hall, Radcliffe, 193; — „The Wall of Loveliness", 193. Halpern, 170. Haman, Artur, 68, 110, 121, 122, 159. Hamsun, Knut, 74, 92; — „Muinasjutu maa", 74. Hašek, Jaroslav, 37, 209—216, 218, 247; — „Vahva sõduri Švejki seiklused ilmasõja kestel", 37, 210, 212, 213, 214, 215,

216, 218; — „Švejk Eestis“, 212. Hašková, Jarmila, 211, 213. Hegel, 242. Heine, Heinrich, 238. Hertz, Jan Adolf, 137. Hillar, Dr. H., 254. Hlaváček, Karel, 193. Hladík, Václav, 245. Hlinka, 265, 266, 267. Hodža, 224. Hoesick, F., 122. Hoffmann, E. T. A., 242. Hoffmann, dr. Edith, 284. Hofman, Vlatislav, 253. Holberg, Ludwig, 33; — „Jeppe paa Bjärget“, 33. Honzl, 221. Horák, prof. J., 230. Horthy, 282, 303. Horzelski, Jerzy, 121. Horzelski, Tadeusz, 120; — „Hieroglif słoneczny“, 120. Hryniewecki, Dr., 110, 111. Huppert, Maksimiljan, 215. Hus, Jan, 187. Hübnerová, Marie, 244, 250.

Ibsen, Henrik, lk. 32, 34, 92, 138, 215; — „Ehitaja Solness“, 34; — „Nukkude kodu“, 34, 215. Ignotus, 280. Iłłakowicz, Kazimiera, 85. „Illustreeritud žurnaal“, 45. Inglise Pen-klubi, 205. Irzykowski, Karol, 101. Iwaszkiewicz, Jarosław, 101, 110, 114, 118, 119; — „Hilary, raamatupidaja poeg“, 114.

Jakobson, August, lk. 285. Jakobson, Ella, 43. Jakobson, kolonel, 110, 160. Jakobson, proua, 109. Jakobson, Roman, 233. Jan Kazimierz, 126. Janševskis, 30. „Jaunakas Sinas“, 20, 46. Jaunsudrabinš, Janis, 49; — „Balta gramata“ („Valge raamat“), 49. Jehuioš, 170. Jekabson, Karl, 49. „Jidische Welt“, 173. Jirásek, Alois, 245, 251; — „Lucerna“, 251. „Joodik Bertulis“, 33. Josef II, 241. Junosza-Stępowski, Kazimierz, 136, 137. Juudi Kunstiteater, 45. Juudi Operett, 45. Juudi Pen-klubi, 59.

Kaden-Bandrowski, Juljusz, lk. 68, 71—78, 79, 93, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 130, 145, 149, 158; — „Kindral Barcz“, 71, 75, 76; — „Czarne skrzydła“ („Mustad tiivad“), 72, 77, 78; — „Lenora“, 72, 77; — „Tadeusz“, 72, 77; — „Tölplane“, 72; „Elukutsed“, 74; — „Luksus“, 74; — „Tolm“, 74; — „Pilsudsikud“, 74; — „Lahing Konary juures“, 74; — „Sädemed“, 74; „Hauad“, 74; — „Kohtumised“, 74; — „Vibu“, 75; — „Vilno“, 75; — „Alampolkovnik Lis-Kula“, 75; — „1920. a. kevad“, 75; — „Rubikon“, 75; — „Pärjad“, 75; — „Minu laste suvevaheaeg“, 76; — „Minu ema linn“, 76; — „Unustatud lepa varjus“, 76; — „Südameliit“, 76; — „Euroopa teeb heina“, 77. Kacyzne, Alter, 167—168, 174, 175, 177; — „Herodes“, 167; — „Prometheus“, 167; — „Arabeskid“, 168. Kaffka, Margit, 287. Kaiser, Georg, 41, 42, 43; — „President“, 41, 42, 43. „Kalevipoeg“, 22. Kallas, Aino, 172, 226; — „Sõjamehe ema“, 226. Kamaraszinház, 290. Kampmann, Mihkel, 28. Kappel, kindral, 253. Karásek, Jiří ze Lvovic, 193. Karen, Bedřich, 252, 253. Karinthy, Frigyes, 287. Kasprowicz, Jan, 63, 66, 114; — „Vaeste raamat“, 66. Kassàk, Lajós, 288. Kaudzitid, 30. Khol, František, 193, 204. „Kiired“, 161.

Kiliński, 119. Kiraly Szinház, 290, 292, 293, 294. Kirde, Karl, 9. Kitzberg, August, 24, 34; — „Neetud talu", 24. Kivikas, Albert, 228. Klabund, 248; „X-Y-Z", 248; — „Kriidiring", 248. Kleiner, Juljusz, 102, 233. Klöpfer, Eugen, 136. Kodiček, J., 254. Kohout, Eduard, 252. Koidula 91. Kolár, Josef Jiří, 242; — „Pražský žid", 242. Kolár, František, 242, 246. Kollár, Jan, 188. Koltšak, 16, 286. Komenský, 273. Komurazaki, 97. Konopnicka, Marja, 92. Konrád, Edmond, 250; — „Anna Sedláčková", 250. Konrád, K., 219. Kopta, Josef, 192, 225; — „Třetí rota", 192; — „Třeti rota na magistrále", 192. Kosztolany, Deszö, 287. Kotrch, Václav, 227. Koudelka, Alois (= O. S. Vetti), 226—227, 228; — „Na táčkách u cizich spisovatelů, 226. Kramář, Dr. Karel, 188. Krasiński, Zygmunt, 63, 65, 127, 128, 130, 138; — „Mitte-jumalik komöödia", 65, 66, 128, 138; — „Irydion", 128. Kroders, Robert, 41, 45, 48. Królikowski, 129. Kruzer, Karol, 127. Krzywoszewski, Stefan, 43; — „Kurat ja kõrtsinaine", 43. Kubka, Dr. František, 191—192, 201, 225; — „Fu", 192; — „Povídky pro Jiřička", 192; — „Ataman Rinov", 192. Kuga, 41. Kulakowski, Sergei, 235, 276; — „Poola uusim luule", 235. Kuncewiczówa, Marja, 85, 90—91, 110; — „Liit lapsega", 90; — „Mehe nägu", 91. „Kurjer Polski", 158. „Kurjer Poranny", 104, 158. Kärner, Jaan, 22. Köstner-Põhjala, J., 161. Kvadčala, prof., 273. Kvapilová, Hana, 244. Kvapil, Jaroslav, 254. Kwadryga, 69, 70, 79, 119, 120—125, 162, 219, 220. Kwitko, 171.

Lacis, Teodor, lk. 39, 40. Lagerlöf, Selma, 92. Langer, Dr. František, 142, 175, 192, 194, 204, 205—208, 225, 245, 251; — „Perifeeria", 142, 175, 176, 177, 205, 206; — „Želesný vlk", 205; — „Velbloud uchem jehly", 205; — „Grandhotel Nevada", 206, 251; — „Obráceni Ferdyše Pištory", 206. Lautenbach, 30. Läti Kunsti-Akadeemia, 14. Läti Ooper, 44. Läti Pen-klubi, 31, 32. Läti Rändteater, 44. Läti Töölisteater, 44. „Lava", 44. „Lava ja elu", 44. Lechoń-Leszek-Serafinowicz, Jan, 101, 118, 119, 133; — „Herostrat", 119. Lehr-Spławiński, prof., 233. Leiko, 42. Leivik, 170. Lemonnier, 74. Lerchis-Puškaitis, 30. Leszczyński, Jerzy, 136. Les nouvelles Littéraires, 68, 173. Lessing, 166. Leta, 24. Levin, 168. Libert, 41. Libicki, 159. Lidové Listy, 226. „Lidové Noviny", 204. Liiv, Jakob, 226; — „Verehind", 226. Liiv, Juhan, 94, 107. „Lira", 22. Lissowski, 60. „Literarische Bleter", 167, 173. Literarische Welt, Die, 68, 173. „Looming", 121, 122. Lopez de Vega, 127. Lorentowicz, 142, 144, 145. Loti, Pierre, 67. Luiga, Dr. Juhan, 68. Luther, Martin, 273. Läti Rahvusteater, 16, 18, 22, 24, 34, 35, 36, 39, 40—43, 48.

Mahen, Jiří, lk. 225. Mahler, Elsa, 239. Magyar Szinpad, 295. Majakovski, 219. Majerová, M., 221. Maliszewski, Aleksander, 123; — „Czarna Beatrycze", 123. Mani-Leib, 170. Mann, Thomas, 108. Mansdorf, Jakob, 176. Mansikka, prof., 238. Maria Theresia, 241. Marinetti, 63. Markalous, Dr. B., 208. Markiš, 171. Markovitš, Rodion, 285, 286; — „Garnison Siberis", 285, 286. Martersteig, Max, 34. Masaryk, T. G., 183, 189, 195, 200. Maters, Juris, 29. Maurois, 71. Maver, Giovanni, prof., 234, 239. Mazo, M., 174, 175, 177. Mazon, prof., 234. Medek, Rudolf, 190—191, 225, 252, 253; — „Lví srdce", 190; — „Kolonel Švec", 190, 252, 253; — „Anabasis", 191; — „Ohnivý drak", 191; — „Veliké dni", 191; — „Ostrov v bouři", 191; — „Mohytný sen", 191. Meierovič, 52. Mennicki, Dr., 60. Menning, Karl, 146. Merlínová, Lída, 193; — „Vyhnanci lásky", 193. Městské divadlo na Král. Vinohradech, 206, 247, 251, 254. Meyerhold, 35, 39, 150, 219, 221. Mianowski abiandmise kassa, 102. Mickiewicz, Adam, 58, 61, 63, 97, 101, 103, 127, 130. Mickiewicz, Władysław, 101. Mierlauks, Alex., 34, 35, 36, 42. Miller, J. N., 103, 111; — „Zaraza w Grenadzie", 103. Mikelsons, A., 39. Mikkola, prof., 230, 238. Mitrevič, 39. Moderní Revue, 190. Modrzejewska, Helena, 129. Molière, 104, 290; — „Ebahaige", 290. Morand, Paul, 111. Móricz, Zsigmund, 287; — „Mudakuld", 287. Morskie oko, 129. Mortkowiczówa, Dr. Hanna, 92, 161; — „Kevadine kibedus", 92. Mortkowicz, Jakób, 162. Moskva Kunstiteater, 45, 150, 293, 302, 303. Mošna, Jindřich, 244, 246. Mozart, 241; — „Don Juan", 241. Mrštik, Alois, 245. Mrštik, Vilém, 245. Murko, M., prof., 230, 238. Mussolini, 236. Mägi, Konrad, 20. Mälk, August, 96; — „Surnu surm", 96.

Nadir, lk. 170. Nadler, prof., 239. Naglerowa, Herminja, 85. Nałkowska, Zofja, 85—88, 91, 92, 100, 109, 111, 149, 158; — „Sama ea sõbrad", 85; — „Krahv Emil", 85; — „Therese Hennert'i romaan", 85; — „Choucas", 86; — „Ebahea armastus", 86, 149; — „Naiste maja", 88. „Napkelet" („Ida") rühm, 282, 284, 287. Napkelet, ajakiri, 284. Napoleon, 18, 62. Národní divadlo, 225, 232, 241, 243, 244, 245, 247, 252, 254. Neikens, 30. Nemzeti Szinház, 287, 290, 295. Neumann, Stanislav K., 193, 220; — „Satanova sláva mezi námi", 220; — „Sen o zástupu zoufajících", 220; — „Nové zpěvy", 220; — „Třicet zpěvy z rozvratu", 220; — „Rudé zpěvy", 220; — „Juli", 220. Nezval, Vitezlav, 219, 221, 222, 223; — „Aabits", 221; — „Diabolo", 222. Niedra, A., 30. Nobel, 288. Noll, Karel, 247. Nomberg, 168. Noor-Eesti, 10,

12, 258, 280. Noor-Poola, 63, 65, 66, 107, 114. Norwid, 170. Novák, Arne, 224, 234, 235. „Nové české divadlo 1918—1927", 253. „Nyugat" („Lääs") rühm, 282, 283, 284, 287. „Nyugat" ajakiri, 280, 282, 284.

Obr, Josef, 227, 228, 238. Odüsseus, 16. Oks, Jaan, 131. „Orbis", kirjastus, 260. Orleska, Mirjam, 176, 177. Orzeszkowa, Eliza, 92, 102. Osis, Jahnis, 42. Ossendowski, 154. Osterwa, Juljusz, 138. Osvobozene divadlo, 221, 247, 255. Ozolinš, Peter, 34, 35.

Pačová, Míla, lk. 251. Pallenberg, Max, 246. Pamiętnik Warszawski, 129. Paul, Jean, 242. Parijõgi, J., 228. Peterburi Maadeteaduse Selts, 96. Petöfi, Sandóri, 279, 280. Peretz, 166, 168. Pereversev, prof., 233. Perzyński, Wlodzimierz, 130; — „Kergemeelne õde", 130. „Pestrý týden", 208. Pilsudski, Josef, 65, 69, 72, 74, 75, 98, 122. Pilsudski, Bronisław, 97. Pilipenko, prof., 238. Pinna, Paul, 254. Pintski, 170. Pirandello, 131. Piscator, 37, 39, 150. „Pista néni", 292, 293. Pludonis, 30. „Pologne littéraire", 119. „Polska Zbrojna", 158. „Polski klub artystyczny" (Poola kunstnikkude klubi), 78, 91, 92, 124. Pomirowski, Leon, 103, 111, 158; — „Doktryna a twórczość", 103, 111. Poniatowski, Stanisław August, 126, 152. „Stanislav Augusti stiil" 152. Poola-Eesti Ühing, 158. Poola Pen-klubi, 71, 79, 88, 91, 102, 103, 108—112, 149. Poola Teaduste akadeemia, 102. Poola Töölisteater, 124, 129. Popovič, prof., 234. Popova, Rosa, 251. Poruks, Jahnis, 13, 30. Potocki, Tomasz, 128. „Prager Presse", 191. „Prager Tageblatt", 268. Pražák, prof., 234, 235. Pronaszko, Andrzej, 132, 142, 143. Pronaszko, Zbigniew, 142. Prus, Bolesław, 161. Przybyłko-Potocka, Marja, 136, 138. Przybyski, 128. Przybyszewski, Stanisław, 154. Pukits, Martin, 9. Pumpurs, 30. Puškin, Aleksander, 298.

„Qui pro quo", lk. 129.

Rabelais, lk. 104. Raboi, 170. Rainis, 29, 35, 36. Raudsepp, Hugo, 24, 107; — „Sinimandria", 24. „Red", 200, 217, 218, 219, 222. Rédey, Tivadar, 284. Rédey, Maria, 284. Reduta, 127, 138. „Reflektor", 120. Reiman, Liina, 138. Reinhardt, Max, 128, 140, 149, 206. Reisen, 168. Reymont, Władysław, 63, 65, 66, 83, 156, 161, 162; — „Talupojad", 156. Riia Saksa teater, 44, 45. Riia Vene Draamateater, 42, 43, 44. Rittner, Tadeusz, 154. „Robotnik", 124. Roda-Roda, 106. Rode-Ebeling, 34. Roht, Richard, 228. Roose, Artur, 161. Rosits, Paul, 48. Rostand, Edmond, 290; — „Cyrano de Bergerac", 290. Rostworowski, Karol Hubert, 128, 130; — „Miłosierzie", 128; — „Zmartwychwstanie", 128. Rózsaheyi, Kál-

mán, 292. Rummiek, Berta, 34, 42. Ruskin, 196. Rutte, Miroslav, 225. Rydzewska, Nina, 85, 90, 91, 103, 122, 123, 124; — „Miasto", 123; — „Madonna nedzarzy", 123, 124. Rygier, 85. Saar, lk. 227. Saksa Kammer-teater Prahas, 247. Saksa Operett Riias, 45. Saksa Pen-klubi, 77, 108. Šalda, František Xaver, 194, 195—201, 225, 283; — „Život ironický,. 198; — „Loutky i dělníci boží", 198; — „Zástupové", 198; — „Taženi proti smrti", 198; — „Boje o zítřek", 198; — „Růžena Svobodová", 198; — „Dante", 198; — „Antonín Sova", 198; „T. G. Masaryk", 198; — „Moderní literatura česka", 200; — „Šaldův Zapisník", 200. Samberg, J. A., 176. Sárközi, György, 284. Scena polska, 143. Scheinpflugová, Olga, 251, 252; — „Červený kolotoč", 251. Schildenfeld-Schiller, Leon, 116, 132, 140, 142, 143. Schiller, Friedrich von, 33, 242; — „Röövlid", 33. Schiller, Paul, von, 301, 302. Schlaiker, Erich, 146. Scholem, Aleichem, 167. Schomer, 166. Schöpflin, Aladár, 287. Scribe, 242. Sedláčková, Anna, 247—250, 251, 254, 293. Šeftčenko instituut, 236. Seifert, J., 219, 223. Semper, Johannes, 22. Shakespeare, 128, 131, 138, 142, 242; — „Julius Caesar", 128, 142; — „Kuidas teile meeldib", 131. Shaw, Bernard G., 128, 143, 251, 272; — „Pygmalion", 128, 251; — „Caesar ja Kleopatra", 251; — „The Apple Cart", 143. Sienkiewicz, H., 83. Sieroszewski, Wacław, 66, 67, 80, 83, 93—99, 101; — „Dalaj-Lama", 67, 93, 98, 99; — „Mida nad tahavad", 94; — „Metsade piiril", 94, 96; — „Viletsuse sügavused", 94, 96; — „Ohver jumalale", 96; — „Jakuutõ", 96; — „Kaksteistkümmend aastat jakuutide maal', 96; — „Koit", 96; — „Kasupuud", 96; — „Raštau", 96; — „Kaugesse idasse", 97; — „Korea", 97; — „Hiina jutud", 97; — „Ol-soni-hi-san", 97; — „Põgenemine", 97; — „Abielu", 97; — „Lainelt lainele", 97; — „Samurai armastus", 97. Sigismund, kuningas, 165. Šimáček, M., 245. Simons, J., 37, 38, 39. „Siuru", 118. Skaidrite, Julija, 34. Skalbe, Karl, 20—21, 26, 30. Skamander, 69, 70, 100, 101, 110, 113—119, 114, 120, 133, 148. Sklenárová-Malá, Otilie, 242. Skulme, O., 38, 41. Slaavi instituut, 232. Sliwiński, Stanisław, 140. Slobodnik, Wlodzimierz, 123; — „Cien skrzypka", 123. Słonimski, Antoni, 66, 100, 114, 116, 133, 134, 142, 143, 148; — „Murźyn Warszawski", 114, 116, 133, 144; — „Baabeli torn", 114, 133, 142. „Slovak", ajaleht, 267. Słowacki, Juljusz, 58, 61, 63, 65, 71, 93, 102, 127, 130, 132; — „Juljusz Słowacki teater", 127; — „Balladyna", 65. Smetana, Bedřich, 242. Smilgis, Eduard, 35, 36, 37, 38, 39. Šmitchen, Mirdza, 42. Solska, Irena, 138. Sorma, Agnes, 244. Sosaars, B., 38. Sova, Antonín, 193. Spielberg, 39. Spole-

čensky-klubi, 302. Šrámek, 251, 265; — „Ostrov velké lásky", 251. Šrámek, Frána, 193. Staff, Leopold, 101, 108, 110, 114. Stanislawski, 116, 140. Stanisławski, Stanisław, 134. "Stavovské divadlo" („Seisuste teater"), 241, 247, 252, 254. Štefánek, Dr. A., 230. Stender, Aleksander, 33. Stengel, Lilija, 42. Štepánek, Zdeněk, 254. Sterste, Elsa, 13, 18. Strals, Aleksander, 13, 18, 20, 50. Strandman, Otto, 67, 109, 159. Strindberg, August, 250; — „Kuninganna Kristiine", 250. Stroupežnický, Ladislav, 245. Stronska, 129. Strunke, Nikolavs, 24—25, 41. Strunke, Olga, 25. Suits, Gustav, 22, 281. Sudrabkalns, Janis, 49. Sööt, Karl Eduard, 22. Svoboda, F. X., 245. „Świat książki", 162. Sworim, Mendele Moicher, 166. Syrkus, Szymon, 143. Szabó, Deszö, 285, 286; — „Abi", 285; — „Muinaslood naervast inimesest", 285. Szaniawski, Jerzy, 130, 133, 137; — „Adwokat i róze", 133, 137, 138, 140; — „Papierowy kochanek", 137. Szenwald, Lucjan, 122. Szyfman, Dr. phil. Arnold, 128, 129, 132, 134, 140, 142, 144, 146, 148. Szymanowski, Karol, 107, 118.

„Taie", lk. 162. Taiirov, 35, 39, 150, 219, 221. Taine, 196. Tamásy, Aron, 287. Tammsaare, A. H., 24, 32, 106, 206, 228; — „Kõrboja peremees", 24; — „Juudit", 206. „Teatr", ajakiri, 144. „Teatr Mały", 128, 129, 132, 133, 134, 140, 146. „Teatr Narodowy", 129, 132, 133, 142, 145. Teatr Nowy", 137. „Teatr Polski", 128, 129, 133, 136, 146. „Teatr Rozmaitości", 127, 129. „Teatra vestnesis" („Teatri teataja"), 43, 44. „Teatr Wielki", 129. „Teatr w Saskim Ogrodżie", 128, 129. Teige, Karel, 200, 213, 217, 221. Tersànszky, J. Jenö, 288; — „Nägemiseni, armastus!", 288. Tetmajer-Przerwa, Kazimierz, 107. Tifentals = K. Dzilleja, 21—22. Tolstoi, Leo, 196, 290; — „Elav laip", 290. Toman, Karel, 214. Tone, V., 16, 41. Tormay, Cecil, 287. Towarzystwo szerzenia sztuki polskiej wśród obcych, 154. Trubetskoi, prof., 230, 237. Trzeciak, Alice, 160. Tšehhi-Eesti Ühing, 228. Tšehhi Pen-klubi, 193. Tšehhi Rahvusmuuseum, 260. Tšehhov, A. P., 45, 251, 303; — „Onu Vanja", 45, 303; — „Inimene Platonov", 251. Tšernihowski, Dr., 172. Tuglas, Friedebert, 24; — „Maailma lõpus", 24; — „Taevased ratsanikud", 24. Tuka, dr., 236, 264, 266, 267. Tuleviku teater, 143. Tuwim, Juljan, 101, 118, 133; — „Sõnalaulud", 118. Twardowski, 71.

Ubans, lk. 16, 20. Umělecká Beseda, 224. Under, Marie, 283. Ungari Kujutavate Kunstide Muuseum, 284. Ungern-Sternberg, 98. „Unser Zeit", 173. „Uus Saksa teater Prahas", 247.

Vaissenberg, lk. 168. Vallak, Peet, 228. Valters ja Rapa, 21, 26. Vančura, V., 219. Vaněk, Karel, 37, 215, 216, 217, 218. „Vanemuine", 33, 146. Városi Szinház, 293. Vasmer, prof., 233, 239. Vávra, Karel, 254. Veidenbaums, Eduard, 30. Veits, 39. Vene Teaduste Akadeemia, 97. Verhaeren, Emile, 18, 74. Verich, 221. Verne, Jules, 37, 40; — „Kapten Grandi lapsed", 36, 37, 40. Vessõ, 12. Viera, August, 34. Vilde, Ed., 228. „Vilno teater", 174, 177. Vincenz, Dr. Stanisław, 122. Virza, Etvart, 13, 17—18, 30, 46, 49; — „Dieviskigas rotalas", 18; — „La littérature lettonne depuis l'époque du Réveil National", 49. Vistur, 39, „Vorwärtz", 170. Voskovec, 221. Voznesenski, prof. A. N., 234. Vrchlický, Jaroslav, 242, 244. Vydra, Václav, 254.

Wagner, Richard, lk. 34. Walden, Jerzy, 176. Weber, Karl Maria von, 241. Weyssenhof, Josef, 86. „Wiadomości literackie", 68, 69, 116, 119, 145. Wielopolska, Marja-Jehanne, 85. Wierzyński, Kazimierz, 101, 110, 118, 119; — „Laur olimpijski", 110; — „Varblased katusel", 118. Wilde, Oscar, 14, 251; — „Salome", 251. Witkiewicz, Stanisław Ignacy, 130—132; — „Hull ja nunn", 132; — „Uus vabastus", 132; — „Teatr", 131; — „Tumor Mózgowicz", 131. Władysław IV, 126. Wołoszynowski, Juljan, 71; — „Potęga snu", 71. Wsewolodski-Gerngross, W., 126; — „Vene teatri ajalugu", 126. Wyspiański, Stanisław, 63, 65, 66, 127, 130, 132, 140, 142; — „Roos", 142; — „Wesele", 66, 130; — „Ahilles", 142. Wyzocka, Stanisława, 138.

Zachęta, lk. 154. Zajączkowski, 121, 125. Zakopal, Bohuš, 254. Zakulin, prof., 233, 234, 236, 237. Zalite, Elina, 22—24, 37, 38, 40; — „Tavaline naine", 22; — „Švejk Lätis", 37, 40. Zarinš, 42. Závada, V., 219. Zawistowski, Dr. Władysław, 129. Zegadłowicz, Emil, 113, 131. Zeiferts, Teodor, 28, 29, 30; — „Latviešu rakstniecibas vesture" („Läti kirjanduse ajalugu"), 29. Zeltmatis, 39. Zelwerowicz, 138. Żeromski, Stefan, 63, 64, 65, 66, 76, 83, 101, 162; — „Eelkevade", 64, 65. Zeyer, Julius, 244. Zilahy, Lajós, 287, 290, 291; — „Kindral", 287, 290; — „Surmav kevad", 287. „Zirulitis", 21. Žižka, Jan, 187. Zola, Émile, 72. Zólkowski, 129. Zommers, 39. Związek artystów scen polskich, 142. Związek autorów dramatycznych polskich, 137. Związek literatów i dziennikarzy polskich, 102. Związek Strzelecki („Küttide selts"), 98. Związek Zawodowy, 102.

POOLA- JA TŠEHHIKEELSETE NIMEDE JA SÕNADE HÄÄLDAMISEST.

Poola keeles:

ą (näiteks nimes Dąbrowska) hääldatakse ninahäälikuna „on“ ja „om“ vahemiselt, nii: Dąbrowska = Do(m)brovska, Goląbek = Golo(m)bek, pątnik = po(n)tnik, zwiącek = svio(n)sek.

ę (näiteks nimes Dębicki) hääldatakse ninahäälikuna „en“ ja „än“ vahemiselt, umbes prantsuse „in“ taoliselt, nii: Dębicki = De(n)bicki, Zachęta = Sahhe(n)ta.

ł on kõvalt hääldatav.

l on pehmendatult nagu „l(j)“ hääldatav, nii: las = ljas.

c hääldatakse nagu „ts“, ka umbhääliku k ees, kui sellele järgneb täishäälik, nii: Libicki = Libitski.

ć ja ci hääldatakse nagu „tsi“, nii: Wiadomośći = Viadomostsi.

cz hääldatakse nagu „tš“, nii: Lorentowicz = Lorentovitš.

dz hääldatakse nagu „dsj“, nii: dzieło = dsjielo.

ch hääldatakse nagu saksa „ch“, nii: Zachęta = Sahhe(n)ta.

ż hääldatakse nagu vene „ж“, ehk prantsuse „g“ sõnas „logis“, ehk prantsuse „j“ sõnas „journal“, nii: Żeromski = Žeromski.

z hääldatakse nagu „s“, nii: Zofja = Sofja.

ś hääldatakse nagu „sj“, nii: świat = sjviat.

sz hääldatakse nagu saksa „sch“, nii: Leszek = Leschek = Lešek.

y hääldatakse „ü“ ja „õ“ vahemiselt, nii: Przybyszewski = Pšübõševski.

r z ees hääldamisel peaaegu ei kuuldugi, kuna z hääldatakse kui š, nii: Przybyłko = Pšübõlko, Przybyski = Pšõbõski, Modrzejewska = Modšejevska, Krzywoszewski = Kšüvošević, Horzelski = Hošelski, Irzykowski = Išükovski, Kazimierz = Kasimieš, Jerzy = Ješõ.

ó hääldatakse nagu „u“, nii: Królikowski = Krulikovski.

ń hääldatakse nagu „nj“, nii: Lechoń = Lechonj.

Rõhk on poola keeles alati sõna e e l v i i m a s e l silbil, ka nimedes, kui need muutuvad teistes käänetes rohkemasilbilisteks, näiteks: Słowácki, gen. Słowackiégo.

T š e h h i k e e l e s :

ˇ täishäälikutel märgib lühidat hääldamist, nii: Vaněk= Vanek.

ˇ umbhäälikutel märgib kas pehmenemist, nagu: laň=lanj ehk č=tš, š=saksa sch.

´ täishäälikutel märgib rõhutamist, nii: Štefánek.

c hääldatakse nagu „ts", nii: Stroupežnický=Stroupežnitski.

ch hääldatakse nagu saksa „ch", nii: Chelčický=Heltšitski.

č hääldatakse nagu „tš", nii: Čapek=Tšapek.

ř hääldatakse nagu rž, nii: Dvořák=Dvoržak, Stvořitel= Stvoržitel, Březina = Brželina, Bedřich = Bedržich, třeti = tržeti, Jiří=Jirži.

š hääldatakse nagu saksa „sch", nii: Švejk=Schvejk.

ž hääldatakse nagu vene „ж", ehk prantsuse „g" sõnas „logis", ehk prantsuse „j" sõnas „journal", nii: Pražák= Pражak.

Rõhk on tšehhi keeles alati sõna e s i m e s e l silbil.

PILTIDE NIMESTIK.

	Lk.
Viktor Eglits	11
Valdemar Dambergs	15
Edvart Virza	19
Elina Zalite	23
Juljusz Kaden-Bandrowski	73
Ferdynand Goetel	81
Zofja Nałkowska	87
Marja Dąbrowska	89
Wacław Sieroszewski	95
Boy-Żeleński. Kunstnik Zdzisław Czermański joonistatud kujutluslik portree	105
Emil Zegadłowicz ja Jiří Karásek ze Lvovic	115
Jan Lechoń. Kunstnik Zdzisław Czermański joonistatud kujutluslik portree	117
Nina Rydzewska	123
Marja Przybyłko-Potocka	135
Lavapilt Z. Krasiński „Nieboska Komedja'st. Leon Schiller'i lavastus Bogusławski-nimelises teatris	139

Lk.
Lavapilt Antoni Słonimski „Baabeli torni“ esimesest vaatusest „Teatr Polski's“. Lavastus Leon Schiller'ilt. Dekoratsioonid Tadeusz Gronowski'lt..... 141
Dr. Emil Breiter 147
Alter Kacyzne 169
Dr. František Kubka 191
Prof. Dr. František Xaver Šalda 197
Vlatislav Hofman'i lavaehitus F. X. Šalda näidendile „Taženi proti smrti“ 199
Dr. Karel Čapek 203
Dr. František Langer 207
Jaroslav Hašek 211
Slaavi filoloogia I üleilmse kongressi üldkoosoleku ühe tiiva ülesvõte 231
Tšehhi rahvusteater Prahas. (Kunstnik T. F. Šimon'i maali järele) 243
Anna Sedláčková 249
Vlasta Burian oma kodus 255
Mihaly Babitš 281

SISU.

Lk.
Eessõna 5
Läti ..... 7—54
Välja kodunt! Riia kirjanduslikud kohtumised 9
Läti kirjanduse sisevaade 28
Läti teatrielu 33
Riia Ooperi-kohviku kirjanduslik nurk 47
Riia lõbutseb 51
Poola ..... 55—162
Teel Vilnosse. Mineviku mälestuste linn 57
Poola kirjanduslik tänapäev 63
Juljusz Kaden-Bandrowski 71
Ferdynand Goetel 79
Zofja Nałkowska, Marja Dąbrowska ja teisi Poola naiskirjanikke 85
Wacław Sieroszewski 93
Poola kirjanduselu nähistest ja kirjandusarvustajaist 100
Poola Pen-klubi 108
Skamander-rühm 113
Kwadryga-rühm 120
Poola teater 126

Lk.
Poola teatriarvustus ja dr. Emil Breiter 145
Varssav päeval ja öösi 151
Varssavi mälestused 158
Poola juudid ..... 163—178
Juudikeelse kirjanduse minevikust tänapäevani 165
Juudi teater Varssavis 174
Tšehhoslovakkia ..... 179—276
Teel Tšehhoslovakkiasse 181
Tšehhi kirjanduslik tänapäev 186
František Xaver Šalda 195
Karel ja Josef Čapek ning František Langer 202
Mälestusi ja mõtisklusi „Švejki" autorist..... 209
Noorte kirjanduslik-kunstiline vool poetism ja kirjandusnähistest Tšehhis 217
Eesti huvilased Tšehhoslovakkias 226
Mälestusi slaavi filoloogia kongressilt Tšehhoslovakkias 229
Tšehhi teater Prahas 241
Praha päeval ja õhtul 257
Tšehhid ja slovakid 264
Läbi Slovakkia Budapesti 269
Ungari ..... 277—306
Mihaly Babitš 279
Ungari kirjanduslik tänapäev 285
Budapesti teatrites 290
Budapesti kohviku-muusika 296
Öine Budapest 301
Nimede loetelu ..... 307—316
Poola- ja tšehhikeelsete nimede ja sõnade häälda-misest 317
Piltide nimestik 318

EKSITAVAID TRÜKIVIGU.

Lehekülg 107, 18. rida ülalt on: Przierwa, peab olema: Przerwa.
„ 143, 18. „ alt „ „Mineviku teater", peab olema: „Tuleviku teater".
„ 245, 20. „ „ „ Hldík, peab olema: Hladík.